

Dominika Zwęglińska-Gałecka

Gentryfikacja wsi w Polsce: znaczenie i skutki procesu

Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem
Prof. dr hab. Marii Halamskiej

Warszawa, 2022 rok

Spis treści

Streszczenie.....	5
Summary	6
1. Gentryfikacja wsi - charakterystyka zjawiska	13
1.1. Definiowanie gentryfikacji.....	13
1.2. Gentryfikacja wsi	15
1.3. Gentryfikacja wsi na świecie.....	21
1.4. Gentryfikacja wsi w Polsce – cechy uniwersalne i specyfika.....	34
1.5. Podsumowanie	45
2. Metodologia pracy	47
2.1. Proces gentryfikacji wsi i możliwe schematy jego wyjaśniania	47
2.2. Klasa średnia czyli wiejscy gentryfierzy.....	50
2.3. Wiejska klasa średnia: operacjonalizacja.....	55
2.4. Cel pracy	58
2.5. Charakterystyka źródeł.....	61
2.6. Metody badawcze.....	64
2.7. Badana próba i grupa kontrolna	69
3. Przestrzenny zasięg procesu gentryfikacji wsi	74
3.1. Dotychczasowy stan badań nad przestrzennym zasięgiem gentryfikacji wsi.....	74
3.2. Korelaty gentryfikacji wsi: stan aktualny i dynamika.....	78
3.3. Przestrzenny zasięg gentryfikacji wsi	89
4. Ekonomiczne konsekwencje procesu gentryfikacji wsi	93
4.1. Wiejska gospodarka a proces gentryfikacji.....	93
4.2. „Zgentryfikowane” i „niezgentryfikowane” gospodarki lokalne.....	95
4.3. Podsumowanie	108
5. Społeczne konsekwencje procesu gentryfikacji wsi	112
5.1. Przemiany struktury społecznej wsi w Polsce.....	112
5.2. Zgentryfikowane i niezgentryfikowane zbiorowości lokalne	118
5.3. Klasa czy klasy średnie?	128
5.4. Podsumowanie	137
6. Kulturowe korelaty procesu gentryfikacji wsi	139
6.1. Styl życia jako wskaźnik kapitału kulturowego.....	139
6.2. O wiejskich stylach życia i ich przemianach	142
6.3. Styl życia - operacjonalizacja.....	146

6.4. Wykładniki stylów życia mieszkańców wsi: charakterystyka	150
6.5. Jeden styl życia?.....	169
6.6. Podsumowanie	180
Zakończenie	184
Aneks 1.	192
Bibliografia	198
Spis tabel.....	218
Spis wykresów	220
Spis rycin	221

Streszczenie

Przedmiotem pracy jest proces gentryfikacji wsi w Polsce. W literaturze proces ten zaliczany jest do procesów zmian w strukturze społecznej wsi, polegających na wzroście udziału zróżnicowanych kategorii klasy średniej. Jest to szerokie ujęcie procesu, nie precyzujące, jakie są przyczyny tego wzrostu. Wielu badaczy przyjmuje ponadto, że integralną częścią charakterystyki procesu są jego konsekwencje. Na opis tak rozumianej gentryfikacji wsi składa się charakterystyka przemian ludnościowych, społeczno-ekonomicznych, przestrzennych oraz psychospołecznych i kulturowych. Takie rozumienie procesu przyjęto w tej pracy, bowiem uznano, że w odróżnieniu od często spotykanego w literaturze podejścia, wskazującego, że gentryfikacja na wieś „przychodzi z miasta”, w przypadku polskiej wsi nie oddawałoby to istoty zjawiska. O wzroście udziału klasy średniej na wsi w ostatnim trzydziestoleciu w Polsce zdecydowały bowiem dwie grupy przyczyn: (a) wewnętrzne wiejskie tj. boom edukacyjny po 1989 roku oraz (b) zewnętrzne w stosunku do obszarów podlegających gentryfikacji, czyli migracje byłych mieszkańców miast na obszary wiejskie i migracje dobrze wykształconej młodzieży wiejskiej z obszarów peryferyjnych do obszarów metropolitarnych.

Samą klasę średnią określa się jako tę zajmującą środkową przestrzeń w zhierarchizowanym społeczeństwie. W tej analizie określono jej członków przez wykonywane zawody, wymagające odpowiedniego wykształcenia i polegające na czynnościach niefizycznych. Zaliczono do niej przedstawicieli pierwszych czterech wielkich grup społeczno-zawodowych wg klasyfikacji ISCO-08. Ich przedstawiciele stanowią ok. 30% wiejskiej populacji, a ich udział w strukturze społeczno-zawodowej wsi podwoił się od początku lat 90.

Celem pracy jest charakterystyka procesu gentryfikacji wsi w Polsce oraz jego konsekwencji gospodarczych, społecznych i kulturowych. Gentryfikacja wsi jest rozumiana jako proces zmieniający kształt struktury społecznej wsi, który związany jest z wzrostem udziału klasy średniej, zajmującej wyższe pozycje w stratyfikacji społecznej, do których uprawnia poziom wykształcenia, co wiąże się ze stosunkowo wysokimi dochodami. Praca oparta jest na triangulacji metod; kluczowe w niej było rozpoznanie cech zjawiska w kraju oraz opracowanie dla nich statystycznych wskaźników. Cechy procesu wskazano w oparciu o polskie i zagraniczne analizy typu case study, przy wykorzystaniu metody rozszerzonego przypadku, natomiast podstawą analizy konsekwencji gentryfikacji była metoda porównawcza.

Summary

The subject of the dissertation is process of rural gentrification in Poland. In the literature, this process is described as a process of change in rural social structure, which presupposes an increase in proportion of the heterogeneous middle class. This is a broad view of the process without specifying reasons for an increase. Many researchers assume that the consequences of the process are an integral part of its characterization. Rural gentrification, understood in this way, consists of the characteristics of population, socio-economic, spatial, psychosocial and cultural changes. This understanding of the process was adopted in this study because, contrary to the common view in the literature that rural gentrification comes “from city”, in case of Polish rural areas it would not reflect the nature of the phenomenon. The increase in proportion of rural middle class in Poland over past 30 years was determined by two groups of reasons: (a) the education boom after 1989 and (b) external factors, i.e. migration of former urban dwellers to rural areas and migrations of highly educated young people from peripheral areas to metropolitan areas.

The middle class is defined as one that occupies middle space in a hierarchical society. In this analysis, members of the middle class were identified on the basis of occupations requiring adequate education and involving non-physical activities. It included representatives of the first four major economic and social groups according to the ISCO-08 Classification. Their representatives constitute about 30% of rural population and their share in rural socio-professional structure has doubled since the beginning of the 1990s.

The aim of work is to characterize the process of rural gentrification in Poland and its economic, social and cultural consequences. Rural gentrification is seen as a process that changes rural social structure. It is associated with an increase in the share of the middle class, occupying higher positions in the social stratification to which their educational level is entitled, which is associated with relatively high income. This process does not take place uniformly, evenly in all rural areas.

Dissertation is based on the triangulation of methods. It was crucial to identify characteristics of the phenomenon in Poland and to develop statistical indicators. The characteristics were determined on the basis of Polish and foreign case studies using the extended case method, while the basis for analysis of consequences of rural gentrification was a comparative method.

Wstęp

Lapidarna definicja wsi Władysława Grabskiego (1937) mówiąca, że wieś to miejsce pracy i życia dla rodzin wiejskich już obecnie nie jest wystarczająca, gdyż większość żyjących na wsi rodzin nie pracuje na wsi czy - tym bardziej - w rolnictwie. Współczesna, szybko zmieniająca się wieś jako przedmiot analizy jest dość trudna do zdefiniowania. Podkreśla to wielu badaczy zjawisk wiejskich, wskazując z jednej strony na dokonujące się na wsi zmiany, które oddalają ją od stworzonego na przełomie XIX i XX wieku modelu, a z drugiej strony fakt, że na to pojęcie składają się różne wymiary społecznej rzeczywistości (por. Halamska 2013, Stanny 2013, Śpiewak 2012). „Dawniej pojęcie <<wiejski>> było utożsamiane z pewną szczególną przestrzenią o ekstensywnym użytkowaniu ziemi i niskiej gęstości zaludnienia. We współczesnych studiach wiejskich podmiotem badań stał się mieszkaniec wsi, a wiejskość postrzegana jest poprzez pryzmat zespołu cech społecznych, moralnych i kulturowych” (Bański 2012, s. 9). Należy podkreślić także wagę społecznych wyobrażeń wsi, bowiem w świadomości społecznej funkcjonuje ich co najmniej kilka. Pierwszym z nich jest idylliczne wyobrażenie wsi, kojarzone z beztrąską, kreowane przez popularną kulturę. Powiązane jest z tym przedstawianie wsi jako miejsca wypoczynku. Innym, stojącym w opozycji do wcześniej wymienionych, jest postrzeganie wsi jako miejsca ciężkiej pracy rolników. Także – zacołania, biedy, siedliska słabo wykształconych ludzi. Kojarzona jest ona wtedy zwykle z konserwatyzmem, miejscem zachowania tradycji oraz przywiązania do tradycyjnych wartości, obyczajów i zwyczajów. Te wyobrażenia powielają stereotypy, lecz rzadko ukazują zróżnicowanie wsi.

W potocznej narracji najbardziej oczywiste - i nadal widoczne - jest łączenie obszarów wiejskich z rolnictwem i rolnikami. Tymczasem współcześnie wszystkie analizy wskazują na kurczenie się roli rolnictwa w gospodarce i udziału rolników wśród mieszkańców wsi. Obecnie znaczna większość (ponad 60%) wiejskich gospodarstw domowych nie ma żadnych związków z rolnictwem. W sektorze tym pracuje mniej niż jedna czwarta mieszkańców wsi i jest ono głównym źródłem utrzymania dla około 10% wiejskiej ludności. W efekcie przemian społeczno-gospodarczych polska wieś z zamieszkiwanej w większości przez rolników przekształciła się w taką, w której żyją przede wszystkim osoby pracujące poza rolnictwem. Dominującym segmentem wiejskiej struktury społecznej są robotnicy, a z udziałem rolników zrównuje się klasa średnia. W ostatnim trzydziestoleciu procesem o największej dynamice jest proces przyrostu klasy

średniej - w 1991 roku co ósmy mieszkaniec wsi mógł być zaliczony do klasy średniej, w 2013 – już prawie co czwarty (Halamska 2013).

Zmiany, które dokonują się na skutek liczebnego wzrostu segmentu zróżnicowanych kategorii klasy średniej na obszarach wiejskich nazywane są gentryfikacją wsi, choć istotę tego procesu najlepiej w języku polskim oddawałby termin „średniaczenie”. Klasa średnia, której przedstawiciele są nazywani aktorami gentryfikacji¹, powoduje znaczące zmiany w lokalnej strukturze społecznej oraz w miejscowych gospodarkach. Gentryfierzy „wypierają” rolnictwo, a zatem kurczy się grupa rolników, nadających społeczności specyficzny charakter. Cechą charakterystyczną zmian jest pojawienie się nowych, nietypowych dla wsi, usług, odpowiadających potrzebom nowych mieszkańców, usług zaspokajających ich konsumpcyjne potrzeby wynikające z charakterystycznego stylu życia lub stylu życia, do którego aspirują. Pojawienie się gentryfierów „zagęszcza” przestrzeń gminy, tak fizyczną jak społeczną.

W Polsce, w stosunku do wysoko rozwiniętych krajów Zachodu, proces ten rozpoczął się stosunkowo późno i jest to zapewne jedna z głównych przyczyn, że jego analizie nie poświęcono jak dotąd wiele uwagi. Niezależnie od różnic w podejściu do badania procesu gentryfikacji wydaje się, że między badaczami istnieje zgoda co do tego, że gentryfikacja „stała się globalna” (Maloutas 2012, s. 36). Proces ten - tak w miastach, jak i na obszarach wiejskich - występuje na całym świecie i jest coraz bardziej zróżnicowany pod względem formy i zaangażowanych aktorów w nim uczestniczących (Lees, Slater, Wyly 2008). Niemniej jednak wszędzie gentryfikacja wsi oznacza stosunkowo nowe zjawisko „ulepszania” wsi, które następuje pod wpływem zwiększania się udziału klasy średniej. To ona przez swoje cechy – takie jak wykształcenie, pozycja w hierarchii społeczno-zawodowej, dochody, specyficzny styl życia i przedsiębiorczość – zmienia wieś od wewnątrz. Proces ten ma także znaczące konsekwencje dla sposobu zagospodarowania wiejskiej przestrzeni oraz struktury wiejskiej gospodarki.

Dawniej wiejskość była ściśle i bezpośrednio związana z rolnictwem, podstawową dziedziną gospodarki kraju, która „obsługiwała” prawie cała ludność wiejska. Później podstawowym kryterium społecznego zróżnicowania ludności wiejskiej stał się zawód. Na skutek procesu industrializacji i profesjonalizacji² robotnicy - podobnie jak w innych

---

¹ W literaturze są oni określani mianem gentryfierów.

² W okresie industrializacji (czyli od ok. 1970 roku) rozpoczął się proces profesjonalizacji, który ogólnie można określić jako proces, w czasie którego zawód staje się centralnym miejscem usytuowania jednostek w społeczeństwie. Z jednej strony towarzyszyła mu intensywna urbanizacja i exodus ludności do miast,

krajach rozwiniętych - stali się dominującym segmentem struktury społecznej wsi. Zmiany struktury całej gospodarki i jej przejście do fazy postindustrialnej zaowocowały następnym procesem: gentryfikacją wsi - liczebnym wzrostem szeroko rozumianej klasy średniej, czyli osób zajmujących wyższe pozycje hierarchii społeczno-zawodowej. Na rewaloryzację i gentryfikację wsi będącą jej skutkiem ma wpływ zmiana dotychczasowej konstrukcji kulturowej wsi, czego skutkiem jest rozdzielenie funkcji wsi produkcyjnej od funkcji kulturowej (zob. Murdoch, Lowe 2003). Następuje dekonstrukcja „dawnej” konfiguracji z centralną figurą chłopą-rolnika i konstrukcji nowej, z takim elementami jak rolnictwo zrównoważone, ekologiczne, powiązane z rynkiem, ochroną środowiska, pojawiającymi się nowymi technikami uprawy (zob. Halamska 2021). Ta nowa konfiguracja rzutuje także na postrzeganie wsi, jej obraz w zbiorowej świadomości. Skutkuje to rozerwaniem relacji między obszarem wiejskim a rolnictwem, czego następstwem jest aranżacja obszarów wiejskich do pozarolniczych funkcji.

Dokonujące się zmiany wpisują się w nowy paradygmat rozwoju obszarów wiejskich zaproponowany przez OECD w 2006 roku. Zgodnie z nim wieś nie jest (i nie powinna być) widziana jedynie jako miejsce produkcji żywności, jako miejsce będące ostoją tradycyjnych wartości czy jako rezerwuwar krajowych problemów społecznych i ekonomicznych (Copus, De Lima 2015). W literaturze opisującej wiejską przestrzeń autorzy coraz częściej wychodzą poza klasyczne podziały na tereny wiejskie i miejskie. Zauważalne jest odejście od postrzegania wsi w tradycyjny sposób i omawiania jej cech charakterystycznych głównie przez pryzmat rolnictwa, familijności, społecznego konserwatyzmu, społeczno - ekonomicznej homogeniczności.

Obecnie wieś mierzy się z licznymi wyzwaniami rozwojowymi, które są skutkiem przemian społecznych, ekonomicznych i przestrzennych obserwowanych na obszarach wiejskich w krajach rozwiniętych (zob. Podedworna 2017). Wszystko to powoduje, że współczesna wieś to zjawisko różnorodne i trudne do normatywnego zdefiniowania zarówno z perspektywy geograficznej, socjologicznej, kulturowej, jak i ekonomicznej. Wieś staje się strukturą coraz bardziej złożoną i coraz bardziej upodobnia się do miasta. Już w połowie lat 80. XX wieku brytyjski socjolog Howard Newby wskazywał, że jedyną cechą wyróżniającą wieś zachodnią jest wielkość skupisk, w których żyją ludzie (Halamska 2009). To upodobnianie się wsi do miasta określano niegdyś mianem urbanizacji wsi (por.

---

i z drugiej strony - innowacje i modernizacje w rolnictwie, które umożliwiły przemiany chłopą w „zawodowego” rolnika.

Czarnecki 2009); wydaje się, że proces gentryfikacji wsi można byłoby traktować także jako jeden z jej przejawów. Skutkiem tego procesu zmian – niezależnie od jego nazwy – są zmiany sposobu myślenia o wsi i podejścia do zjawisk wiejskich, które nie są analizowane jako istniejące tylko na wsi i stanowiące o jej istocie, ale jako wiejskie odmiany zjawisk występujących w całym społeczeństwie. „Tradycyjna socjologia wsi oparta była wszakże na założeniu o istnieniu specyficznej cechy wiejskości – szczególnego syndromu składającego się z relatywnie niskiego zagęszczenia populacji (czynnik demograficzny), dominacji rolnictwa jako podstawowej formy aktywności ekonomicznej (czynnik ekonomiczny) oraz szczególnego typu więzi społecznej, opartej na stosunkach osobistych i bezpośrednich (czynnik społeczno-kulturowy). Istotną zmianą jest jednak fakt, że w efekcie procesów modernizacji następuje koniec tak ujmowanego systemu życia wiejskiego” (Gorlach 2005, s. 8). Znajduje to odzwierciedlenie w tezie o zaniku socjologii wsi (ze względu na brak przedmiotu badań (Laferté 2014)) i pojawieniu się socjologii wiejskości. Jeśli zgodzić się z tym rozumowaniem, to gentryfikacja wsi należałaby do tego typu zjawisk.

Niniejsza praca ma charakter monografii problemowej. Głównym jej przedmiotem jest gentryfikacja wsi w Polsce. Jest to proces złożony, wieloaspektowy, zachodzący w różnych obszarach życia społecznego. „Gentryfikacja może być postrzegana metaforycznie, ponieważ trudno ją zdefiniować oraz zmierzyć, często rozplywa się w przestrzeni, ale też tę przestrzeń paradoksalnie konstytuuje, a wręcz stygmatyzuje” (Redfern 2003 za Rogatka 2019, s. 78). Jest to proces charakterystyczny dla postindustrialnego rozwoju miast i wsi, mający miejsce w krajach rozwiniętych, globalnej bogatej (lub stosunkowo bogatej) Północy. W obu przestrzeniach, na wsiach i w miastach, inicjuje zmiany społeczne, kulturowe, przestrzenne i jest także ważnym elementem sukcesu gospodarczego. Przez badaczy obszarów wiejskich postrzegany jest jako dobra rama koncepcyjna dla wyjaśniania globalnych i lokalnych procesów i sił przeobrażających współczesne obszary wiejskie.

Praca składa się z sześciu rozdziałów. W pierwszym, teoretycznym, omówiono kwestie definicyjne i terminologiczne. Punkt wyjścia dla podjętych tam analiz - podobnie jak dla wszystkich innych omawiających gentryfikację na obszarach wiejskich - stanowią definicje przybliżające charakter procesu gentryfikacji dokonujący się w miastach. Wynika to z tego, że zjawisko to było pierwotnie, a także częściej opisywane w odniesieniu do środowiska miejskiego. To tam ugruntowały się podstawy definicyjne zjawiska będącego przedmiotem pracy. Następnie wykazano jak przedstawiany jest proces gentryfikacji wsi,

jakie są jego wyróżniki i następstwa. W rozdziale tym wskazano także historyczne i regionalne trajektorie przebiegu procesu na świecie - ze szczególnym uwzględnieniem Europy Środkowo-Wschodniej - oraz w Polsce. Ta część pracy to teoretyczne tło do kompleksowej i całościowej analizy procesu gentryfikacji wsi.

Rozdział drugi poświęcony jest metodologii pracy. Zoperacjonalizowano tam przyjęty w dysertacji sposób definiowania gentryfikacji wsi. Kluczowym jego elementem jest pojawienie się na obszarach wiejskich gentryfierów, którzy ze swoimi kapitałami: ekonomicznym (jak posiadane dochody, a także inne zasoby finansowe, nieruchomości i inne dobra), kulturowym (wykształcenia, styl życia) i społecznym (funkcjonowanie w sieciach społecznych) wywierają ogromny wpływ na obszary, w których proces gentryfikacji zachodzi (por. Zukin 1995). Dlatego też kolejnym elementem tego rozdziału jest omówienie na podstawie dostępnej literatury charakterystyk wiejskich gentryfierów - a szczególnie wiejskiej klasy średniej, z której rekrutują się aktorzy badanego procesu. W rozdziale tym precyzyjnie postawiono także cel pracy, omówiono wykorzystywane źródła oraz stosowane metody badawcze. Ostatnim elementem tej części pracy jest opisanie badanej próby i grupy kontrolnej.

W trzecim rozdziale wskazano przestrzenny zasięg omawianego procesu. W tym celu, posługując się metodą rozszerzonego przypadku, opracowano indeks gentryfikacji wsi. Opisując zmiany demograficzne, społeczne, gospodarcze i przestrzenne pozwolił on zidentyfikować te obszary (powiaty), w których omawiany proces jest najsilniejszy oraz te obszary, w których badany proces nie zachodzi. Ten etap badań był kluczowy, ponieważ pozwolił wyznaczyć jednostki do dalszej analizy, do wskazania ekonomicznych, społecznych i kulturowych korelatów omawianego procesu. Aby je uwypuklić dalsze analizy prowadzone są porównawczo pomiędzy dwoma zbiorowościami powiatów o zróżnicowanym poziomie intensywności gentryfikacji wsi.

Kolejny rozdział to opis ekonomicznych konsekwencji badanego procesu. W literaturze przedmiotu zmiany zachodzące w lokalnych gospodarkach są traktowane jako immanentna część procesu gentryfikacji wsi, jednak mimo to stosunkowo niewiele jest opracowań, które kwestię tę wysuwałyby na pierwszy plan. Badacze są zgodni w tym, że gentryfikacja wiąże się z pojawieniem się na obszarach wiejskich nowych form rozwoju ekonomicznego, a czynnikiem przyspieszającym pojawienie się tych zmian są gentryfierzy (Machado 2017, zob. Maloutas 2004). Przedmiotem analizy w tym rozdziale jest charakterystyka wiejskich gospodarek w powiatach zgentryfikowanych oraz tych, w których proces nie zachodzi. Wskazano tu podobieństwa i różnice w ścieżkach

i sposobach rozwoju gospodarczego w dwóch przeciwstawnych zbiorowościach obszarów wiejskich. W ten sposób omówiono, jakie są przemiany gospodarcze dokonujące się na skutek procesu gentryfikacji wsi.

Rozdział piąty stanowi kontynuację omawiania korelatów badanego procesu. Skoncentrowano się w nim na scharakteryzowaniu społecznych implikacji gentryfikacji na obszarach wiejskich. Nasycanie struktury społecznej wsi ludźmi zajmującymi wyższe pozycje w stratyfikacji społecznej generuje zmiany. Celem rozważań podjętych w tej części pracy było ich zidentyfikowanie i przeanalizowanie. Punktem wyjścia było stwierdzenie, że obszary wiejskie, podlegające procesowi gentryfikacji zwiększają liczbę ludności, zmienia się struktura płci i wieku, zmienia się struktura zatrudnienia populacji, zmienia się także poziom zamożności ludności. Wszystkie te wymiary przemian złożyły się na wskazanie społecznych konsekwencji procesu gentryfikacji wsi.

Konsekwencje te są ściśle powiązane z kulturowym wymiarem procesu gentryfikacji. W literaturze wskazuje się, że postępujące przemiany społeczne, wywołane migracjami gentryficerów oraz wzrostem wykształcenia ludności, powodują przemiany kulturowe. W ostatnim, szóstym, rozdziale pracy wskazano, jakie są różnice i podobieństwa między populacjami wyznaczonych do badania powiatów. Kulturowy wymiar gentryfikacji wsi obejmował analizę wzorów działania i myślenia ludności uwzględniając jej położenie w strukturze społecznej. W ten sposób wskazano czy i jak sposoby myślenia i zachowania gentryficerów (czy mówiąc szerzej - przedstawicielei wyższej klasy średniej) różnią się od wzorców zachowań przedstawicielei innych segmentów struktury społecznej na obszarach wiejskich.

Podstawowe podejmowane w pracy zagadnienia koncentrują się wokół rozwoju lokalnego i przemian dokonujących się na obszarach wiejskich. Należy zaznaczyć, że charakterystyka procesu gentryfikacji wsi nie była zadaniem łatwym, ponieważ procesowi temu, zwłaszcza na polskim gruncie, nie poświęcono jak dotąd wiele uwagi. O ile temat gentryfikacji dokonującej się w środowisku miejskim obecny jest od dłuższego czasu w dyskursie naukowym i publicystycznym, o tyle gentryfikacja wsi to temat stosunkowo nowy, nierozpoznany. Podjęte w niniejszej dysertacji rozważania umożliwiły usystematyzowanie pojęcia gentryfikacji wsi oraz kompleksową charakterystykę procesu w Polsce.

1. Gentryfikacja wsi - charakterystyka zjawiska

1.1. Definiowanie gentryfikacji

Gentryfikacja stała się ważnym i popularnym nurtem studiów miejskich XX wieku (Hamnett 1984, 1991). Jest to pojęcie zapożyczone z literatury brytyjskiej - pochodzi od słowa *gentry* oznaczającego szlachtę, a ogólnie - osoby o wyższym statusie społecznym i majątkowym. Podstawowa definicja tego procesu została stworzona w 1964 roku przez brytyjską socjolożkę Ruth Glass. Badaczka opisując przemiany dzielnicy Islington w Londynie wskazywała na zmianę jej składu społecznego i zmianę charakteru z robotniczego na ekskluzywny, elitarny. Dokonały się one na skutek dynamicznego, niekontrolowanego napływu przedstawicieli klasy średniej do poprzemysłowej, zdegradowanej dzielnicy (Glass 1964). Od tego momentu opisywana koncepcja zaczęła być używana do wyjaśnienia stopniowego rozkładu miejskich społeczności robotniczych i zastępowaniu ich przez gentryfierów³, których pojawienie się prowadzi do szeregu zmian w składzie społecznym populacji, do zmian w kulturze, gospodarce, krajobrazie i przestrzeni (zob. Hamnett 1991). Glass wyróżniła cztery konstytutywne cechy procesu:

- „a) kompleksową poprawę stanu substancji mieszkaniowej,
- b) zmianę stosunków najmu-własności,
- c) wzrost cen gruntów i budynków oraz
- d) wymianę klasową” (Jadach-Sepioło 2007, s. 67).

Bardziej rozbudowane kryteria identyfikacji procesu gentryfikacji⁴ opracował Alan Warde w 1991 roku. Według niego - po pierwsze - gentryfikacja polega na przemieszczaniu się i społecznej koncentracji ludności skutkujących wypieraniem jednych grup społecznych przez inne. Po drugie wskazuje, że jest to „transformacja terenów zabudowanych, której konsekwencją jest pojawienie się budownictwa o wspólnych, dystynktywnych cechach estetycznych oraz pojawienie się nowych rodzajów usług” (s. 224). Warde wskazuje także, że cechą charakterystyczną opisującą gentryfikację jest koncentracja osób o takiej samej lub podobnej kulturze i stylu życia albo mających takie same, klasowo uwarunkowane, preferencje konsumpcyjne. Ostatnim elementem cechującym gentryfikację jest „ekonomiczne przewartościowanie zasobu nieruchomości, komercyjna sposobność

---

³ „Choć zjawisko wypierania ludności zazwyczaj przedstawiane jest jako część procesu gentryfikacji lub wręcz z nim utożsamiane, należy podkreślić, że brak jest badań potwierdzających tezę, że zjawisko wypierania ludności jest skutkiem tylko i wyłącznie gentryfikacji” (Freeman 2005 za Anielska 2019, s. 86).

⁴ A właściwie „kryteria identyfikacji różnych składających się na gentryfikację procesów, które mogą przebiegać niezależnie od siebie” (Warde 1991, s. 16).

sprzyjająca przemysłowi budowlanemu oraz - ogólnie rzecz biorąc - rozszerzenie systemu prywatnej własności domów mieszkalnych” (Warde 1991, s. 225 za Grzeszczak 2010, s. 18).

Badacze gentryfikacji Jason Hackworth i Neil Smith (2002) wyróżnili trzy stadia zaawansowania gentryfikacji. W pierwszej fali proces ten datowany jest do lat 70. XX wieku, kiedy charakteryzował się jednostkowymi przypadkami przenoszenia się ludzi bogatych na obszary zdegradowane, często śródmiejskie, dużych miast. Drugie stadium przypada na lata 80. i cechuje się „zakotwiczeniem” gentryfikacji. W tej fazie proces nie dotyczy już tylko dużych miast, ekspanduje na mniejsze ośrodki. Zmniejsza się zasięg interwencji państwa na rzecz wzrastającego znaczenia przedstawicieli sektora prywatnego. Pojawiają się także przeciwnicy zawiązujący ruchy i organizacje antygentryfikacyjne. W trzeciej trwającej obecnie fali, gentryfikacja upowszechnia się i rozszerza swój zasięg na obszary położone z dala od centrum miasta⁵. Tak postępujący proces przypisuje się aktywności deweloperów i wzrostowi bezpośredniego poparcia ze strony instytucji państwowych. Kolejne, liczne grupy ludności przenoszą się chętnie na popularne, dawne obszary zdegradowane. Odbywa się to przy osłabieniu nastrojów antygentryfikacyjnych. W tej fazie gentryfikacja rozszerza się, przemianie ulegają obiekty konsumpcji takie jak obiekty handlowe, rozrywkowe, rekreacyjne, a także niektóre obiekty produkcji. Wskazuje się tu na powstawanie „nowych kompleksów gentryfikacji”, które pełnią funkcję integrującą mieszkalnictwo z funkcjami usługowymi (Hackworth, Smith 2002). Niektórzy badacze wskazują na jeszcze jeden, czwarty, stopień/falę procesu. Jest to tak zwana supergentryfikacja polegająca na tym, że przekształcone już bogate, zamieszkane przez klasę średnią dzielnice podlegają dalszym przemianom (Lees 2003). W konsekwencji stają się one jeszcze bardziej ekskluzywnymi, elitarnymi enklawami. Supergentryfikacja jest kolejnym poziomem, nałożonym na wcześniej zgentryfikowane obszary. W tym stadium zwraca się uwagę na powiązanie gentryfikacji ze światowym rynkiem kapitałowym - w inspirowaniu dużych inicjatyw gentryfikacyjnych kluczowa staje się współpraca sektora państwowego z międzynarodowym sektorem prywatnym (Butler, Lees 2006)⁶.

---

⁵ To właśnie tu, w trzecim stadium, można ulokować proces gentryfikacji wsi, który obejmuje obszary znajdujące się z dala od miasta.

⁶ „Możemy przy tym mówić o gentryfikacji związanej z zastępowaniem słabszych ekonomicznie mieszkańców przez zamożnych przedstawicieli klasy średniej oraz o gentryfikacji związanej z wprowadzaniem silniejszych ekonomicznie firm na miejsce słabszych, wypieranych z obszarów poddawanych temu procesowi. To ostatnie zjawisko nazywa się gentryfikacją korporacyjną, używane bywa także określenie manhattanizacja” (Majer 1999 za Lorens 2015, s. 76).

Z biegiem lat niemal wszystkie studia nad gentryfikacją odbiegły od pierwotnej definicji Glass. Było to związane z tym, że „gentryfikacja stała się pojęciem globalnym, wewnątrznie zróżnicowanym” (Maloutas 2012, s. 36), czego konsekwencją jest pojawienie się jej nowych form na całym świecie (m.in. studentyfikacji, *new build gentrification*). Pojęcie to zaczęto odnosić do utowarowienia przestrzeni powodującego zmiany użytkowania gruntów w taki sposób, że następuje pośrednie, bezpośrednie, fizyczne i symboliczne wypieranie dotychczasowych mieszkańców i właścicieli na rzecz nowych grup ludności (Shin, Lees, Morales 2015). Odtąd definiowanie gentryfikacji następuje problemowo, co wynika ze złożoności i wieloaspektowości procesu, ale też studia nad procesem gentryfikacji na stałe weszły do problematyki podejmowanej w pracach socjologów, geografów i ekonomistów.

„Współcześnie postępująca gentryfikacja jest typową cechą rozwiniętego miasta kapitalistycznego” (Williams, Smith 1986, s. 206). Określa ona złożony proces przemian społecznych, ekonomicznych i przestrzennych. Wiąże się ze zmianami składu społecznego lokalnej populacji, zmianami oferty usługowej, przemianą miejscowego rynku nieruchomości (Drozda 2017). Z jednej strony przyczynia się do ożywienia inwestycyjnego i poprawy jakości życia ludności, a z drugiej uruchamia zjawiska gettoizacji i marginalizacji dotychczasowych mieszkańców gentryfikowanego sąsiedztwa. Niemniej jako jeden z najważniejszych procesów towarzyszących reurbanizacji, w znaczący sposób wpływa na współczesne ośrodki miejskie.

1.2. Gentryfikacja wsi

Podobny proces przemian następuje również na obszarach wiejskich, przede wszystkim we wsiach otaczających miasta. Termin gentryfikacja wsi **oznacza zmiany w strukturze społeczno-zawodowej ludności wiejskiej, polegające na wzroście udziału zróżnicowanych kategorii klasy średniej** (Guimon, Simard 2010). Podłoża pojęcia gentryfikacji wsi należy szukać w teoretycznych ustaleniach dotyczących gentryfikacji odbywającej się w miastach. W wielu krajach (jak np. w Polsce) zachodzą one równolegle. Ich główne przejawy w obu przestrzeniach - na wsi i w mieście - są podobne i dotyczą: zmiany składu społecznego populacji, nacisku na lokalne dziedzictwo i zasoby, estetyzacji miejscowości (i dzielnic), pojawienia się nowych instytucji, dywersyfikacji dostępnych usług oraz wzrostu wartości nieruchomości (Phillips 1993, Smith, Phillips 2001, Solana-Solana 2010, Stockdale 2010). Jednak gentryfikacja obszarów wiejskich nie jest prostym

odzwierciedleniem gentryfikacji zachodzącej w miastach. Jej źródłem są migracje. Gentryfikacja wsi koncentruje się na zmianach w strukturze społeczno-zawodowej spowodowanych wyraźnym napływem na wieś klasy średniej - zamożnej, wykształconej ludności o wysokim statusie społecznym i kulturowym - z miasta (Maloutas 2004). Pozostaje więc skorelowana z takimi procesami jak kontrurbanizacja i suburbanizacja (Cloke 1985, Weekley 1988, Phillips 1993, Phillips 2010), które jednak - w odróżnieniu od gentryfikacji - koncentrują się na procesach demograficznych populacji i migracji. W gentryfikacji wsi podkreśla przede wszystkim różnice klasowe, istniejące w subpopulacji autochtonicznych i napływowych mieszkańców (zob. Phillips 2010). Te zjawiska nie są natomiast opisywane przez proces urbanizacji wsi, suburbanizacji i kontrurbanizacji, co może oznaczać, że terminy te przestały być wystarczające do opisu przemian osadniczych w społecznościach wiejskich wynikających z napływu ludności o jasno zdefiniowanym profilu klasowym czy społeczno - zawodowym. Należy przy tym zaznaczyć, że procesy suburbanizacji, kontrurbanizacji i gentryfikacji wsi nie wykluczają się nawzajem. Tłumaczą one różne aspekty zmian dokonujących się na obszarach wiejskich na skutek napływu nowych mieszkańców. Pierwsze dwa wymienione od strony rozlewającego się miasta, ostatni od strony zmieniającej się (także częściowo pod wpływem naporu byłych mieszkańców miast) wsi. Niektórzy autorzy utrzymują, że gentryfikacja wsi stanowi kontynuację przemieszczania się klasy średniej z terenów miejskich na wsie (zob. Weekley 1988). Proces gentryfikacji, widoczny początkowo głównie w śródmieściach dużych miast, z czasem pojawił się w dzielnicach blokowisk, a następnie także na obszarach podmiejskich. Klasyczna, miejska gentryfikacja związana jest z reurbanizacją (zob. Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2014). Gentryfikacja wsi, w kontekście teorii Klassen⁷, jest kontynuacją rozlewania się miasta (pojawia się w drugiej fazie - suburbanizacji), ponieważ może obejmować także małe miasteczka i tradycyjne wsie, czyli tereny położone na ogół także dalej niż klasyczne suburbia (Maloutas 2004). Autorzy (jak np. Phillips (2009)) podkreślają, że kluczem do opisywania procesu gentryfikacji jest koncentracja na perspektywie wsi - na przemianach społecznych (wspomnianych klasowych),

---

⁷ W 1987 roku Leo van Klassen, obserwując tendencje urbanizacyjne, zaproponował teorię cyklu życia miejskiego obejmującą cztery fazy: urbanizacji (charakteryzuje się szybkim wzrostem liczby ludności części centralnej miasta), suburbanizacji (na skutek znacznego rozwoju przestrzennego miasta zaczyna zmniejszać się liczba ludności w jego centrum, zwiększa się za to populacja w sferze podmiejskiej), dezurbanizacji (rozumianej jako zanik miasta jako ograniczonej struktury przestrzennej na rzecz niczym nieograniczonych obszarów/regionów funkcjonalnych) i fazy reurbanizacji (w której trakcie relatywnie szybciej przybywa ludności w centrach niż na peryferiach) (Jałowiecki, Szczepański 2002, s. 307 i nast.).

demograficznych, kulturowych i ekonomicznych, jakie powoduje ten proces na obszarach wiejskich. Granica między gentryfikacją wsi a suburbanizacją pozostaje dość płynna.

Gentryfikacja wsi opiera się na procesie napływu ludności na obszary wiejskie, ale jej kluczowym elementem są aktorzy gentryfikacji – ludzie o specyficznych cechach demograficznych i społeczno-zawodowych, których pojawienie się powoduje zmiany w składzie struktury społecznej a przede wszystkim we wzroście udziału segmentu klasy średniej (Phillips 2010). Zróżnicowana klasa średnia⁸, pojawiając się na wsi, chce w miejscu zamieszkania realizować swoje specyficzne potrzeby, co przekłada się na zmiany gospodarcze i społeczne⁹. „Dla dzisiejszej klasy średniej gentryfikacja wsi jest środkiem do stworzenia stabilności w coraz bardziej zglobalizowanym środowisku, próbą ucieczki od niektórych przejawów współczesnego rozwoju kapitalizmu” (Grzeszczak 2011, s. 64). W krajach rozwiniętych gentryfikacja, wraz z postępującą suburbanizacją, wystąpiła w społecznościach wiejskich wokół obszarów metropolitalnych.

W literaturze termin gentryfikacja wsi używany jest czasem zamiennie z pojęciem burżuazyjnienie¹⁰. Jednakże procesy te nie są ze sobą tożsame. Lapidarnie rzecz ujmując burżuazyjnienie oznacza upodabnianie się do klasy średniej. Odbywa się to przede wszystkim przez wzrost wykształcenia ludności, co umożliwia zajmowanie wyższych pozycji w strukturze społeczno-zawodowej (Halamska 2016). Z kolei cechą konstytutywną dla gentryfikacji wsi są migracje z miasta na wieś - przede wszystkim przedstawiciele klasy średniej - oraz migracje ze wsi na tereny podmiejskie¹¹.

Na podstawie wieloletnich badań Martina Phillipsa (1993, 1998, 2002, 2009, 2014), wykorzystujących ramy teoretyczne opracowane przez Ruth Glass, można wyróżnić trzy kluczowe cechy, stanowiące podstawę procesu gentryfikacji wsi. Pierwszym z nich, analogicznym do tego, który zaobserwowano w miastach, jest zmiana składu struktury społecznej. Phillips (1993) w początkowych analizach restrykcyjnie definiował gentryfikację wsi jako proces polegający właśnie na zastąpieniu populacji klasy pracującej (robotników) populacją klasy średniej. Jest to jedna z pierwszych spopularyzowanych definicji, która ma ważne implikacje dla późniejszych analiz, ponieważ ukazuje skutki

---

⁸ Której przedstawiciele są liczni wśród gentryfierów – aktorów omawianego procesu.

⁹ W badanym przeze mnie Prażmowie powstały np. prywatne przedszkola i szkoły a także wiele urządzeń rekreacyjnych.

¹⁰ Niektórzy badacze proponują także terminy „uszlachcania” (Hamm 1990) lub „unowobogaczenie” (Drozda 2017).

¹¹ Mając świadomość tych różnic, w pracy wykorzystywany będzie termin gentryfikacja wsi – występujący w literaturze częściej i mający szerszy zakres niż termin burżuazyjnienie (zob. Halamska 2016, Śpiewak 2016).

gentryfikacji obszarów wiejskich jako dyskusję na temat problemów klasowych. W kolejnych analizach Phillips pisał, że współczesne struktury klasowe są „bardziej złożone niż dychotomiczny podział „klasa robotnicza - klasa średnia” (1998). Postrzeganie zmian społecznych na wsi w kategoriach klasy średniej zastępującej klasę robotniczą w wielu przypadkach jest nieuzasadnione, należałoby raczej „mówić o jednej frakcji klasy średniej zastępującej inną frakcją tej klasy” (Hines 2010, s. 514). Wynika z tego, że proces gentryfikacji wsi może być postrzegany zarówno jako forma kolonizacji klasowej środowisk rolniczych i robotniczych przez przedstawicieli klasy średniej (zob. Cloke, Thrift 1987), jak i jako proces charakteryzujący przemiany wewnątrzklasowe zachodzące między frakcjami (m.in. przemysłowymi i postindustrialnymi) klasy średniej. Według współczesnych badań amerykańskich gentryfierami na wsi są przede wszystkim przedstawiciele *postindustrial middle class (PIMC)*, którzy „w coraz większym stopniu produkują i konsumują doświadczenia, to znaczy wiedzę, usługi, rozrywkę itp., jako wyznaczniki odróżniające ich od innych podgrup społeczeństwa (szczególnie w obrębie klasy średniej)” (Hines 2010, s. 302).

Keith Hoggart, badający zmiany udziału klasy średniej na angielskich obszarach wiejskich w latach 1971–1991, starał się kompleksowo scharakteryzować proces gentryfikacji społecznej na wsi. Analizował tę kwestię w odniesieniu do trzech głównych pytań: jaki jest udział klasy średniej w wiejskiej społeczności, jaką rolę pełni w kształtowaniu wiejskiego *image* i jaka jest jej rola w kontrolowaniu procesów zmian na wsi. W badanym okresie zaobserwował znaczący wzrost udziału specjalistów i menedżerów (wśród których wymienia pracowników sektora usług, pracowników biurowych i mikroprzedsiębiorców) w składzie społecznym na obszarach wiejskich. Okazało się, że nowi mieszkańcy reprezentujący klasę średnią w znaczący sposób oddziałują na obszary wiejskie - zawłaszczając i zmieniając przestrzeń stopniowo zaczynają wnikać w tkankę społeczności, a także niejednokrotnie dominować w kwestiach społecznych nad mieszkańcami autochtonicznymi¹². Angielska wieś stała się swoistym „terytorium klasy średniej” - przeniesienie się na wieś determinowane jest idealistycznym, idyllicznym wyobrażeniem wsi i stanowi przy tym kolejny etap dążenia do realizacji

---

¹² Hoggart w podsumowaniu swoich rozważań skoncentrował się na negatywnych skutkach procesu gentryfikacji dla lokalnej społeczności. Jednak w literaturze wskazuje się także, że obecność nowych mieszkańców przyzwyczajonych do pewnego standardu usług stymuluje zmiany w wyposażeniu infrastrukturalnym wsi (zob. Cloke, Thrift 1987, Guimond, Simard 2010).

wysokiego statusu społecznego odpowiadającego przynależności klasowej (zob. Murdoch, Marsden, Flynn 1993)¹³.

Jest to związane z drugą podstawową (wg Phillipsa) cechą gentryfikacji wsi - z rewaloryzacją wsi. Wynika ona z wyraźnego zainteresowania konsumpcją walorów wiejskości kojarzonych z czystym powietrzem, łonem przyrody, dobrym i zdrowym środowiskiem życia (Phillips 2005). Nowi mieszkańcy szukają na wsi „dobrego życia” (Hahn 2006). Na ogół postrzegają oni wiejską kulturę i życie jako rustykalną idyllę, co wpisuje się w hedonistyczny dyskurs społecznych wyobrażeń, w którym wieś jest traktowana jako przestrzeń wypoczynku i rekreacji, a idealna wieś utożsamiana jest z piękną przyrodą (Frouwsa 1998, Halfacree 2006). Pierwotnie objawiało się to ponownym zagospodarowaniem niszczących lub niewykorzystywanych już zabudowań gospodarskich, co „w literaturze brytyjskiej opisywane jest jako tzw. konwersja stodół (z ang. *barn conversion*)” (Grzeszczak 2010, s. 63), a obecnie przejawia się w budowaniu nowych domów na obszarach wiejskich (Shucksmith 1990, Murdoch, Marsden, Flynn 1993)¹⁴. Dla klasy średniej dom na wsi jest odwołaniem do idyllicznych atrybutów. Gdy nie ma możliwości zaadaptowania starej wiejskiej chaty napływowi mieszkańcy decydują się na budowę nowego domu a aranżując go odwołują się do symboli wiejskiej sielanki. Phillips (1993) tłumaczy to tym, że członkowie klasy średniej „bardziej niż inne klasy, mają zdolność do zrobienia czegoś w związku z popularnym wyobrażeniem, upodobaniem” (s. 130). *Clue* rewaloryzacji wsi jest postrzeganie jej przez pryzmat przestrzeni konsumpcji z rozwiniętymi funkcjami rezydencjalnymi i rekreacyjnymi.

Niektórzy badacze, dostrzegając szczególne znaczenie środowiska naturalnego dla gentryfierów, proponują nowy sposób interpretacji zjawiska wiejskiej gentryfikacji. Frederic Richard, Greta Tommasi i Gabrielle Saumon (2017) odwołując się do koncepcji kapitałów - ekonomicznego, społecznego i kulturowego - Pierre’a Bourdieu, proponują analizę gentryfikacji przy użyciu czwartego typu kapitału - kapitału środowiskowego. W wiejskiej przestrzeni pojawiają się ludzie - lepiej niż dotychczasowi mieszkańcy - wyposażeni w różne kapitały: ekonomiczny, społeczny, kulturowy, którzy poszukują

---

¹³ W Wielkiej Brytanii gentryfikacja wsi jest zjawiskiem zaawansowana, trwającym od dekad a obserwowany wzrost udziału klasy średniej w ogóle społeczeństwa w procesie wymiany pokoleniowej jest niewielki. Wiejska struktura społeczna jest podobna do struktury całego kraju - nowa klasa średnia (NKS) stanowi tam powyżej 40%. Na oddzielną uwagę zasługuje fakt, że poziom wykształcenia mieszkańców wsi jest wyższy niż brytyjskiego społeczeństwa (zob. Halamska 2015).

¹⁴ Gentryfikacja na wsi ma przeważnie charakter *new-built gentrification*, bowiem wiejscy gentryfierzy częściej decydują się na budowę nowego domu zamiast modernizacji już istniejących zabudowań (Phillips 2001).

odpowiedniego środowiska. To ostatnie jest traktowane szeroko, jako „społeczna i polityczna konstrukcja, powstała w procesie interakcji między rzeczywistością biofizyczną a jej wyobrażeniami i jednocześnie - projekcjami jej dotyczącymi. Środowisko jest więc kombinacją rzeczywistości przyrodniczej oraz osobistej lub zbiorowej jej percepcji czy projekcji” (Richard, Tommasi, Saumon 2017, s. 90). Kapitał środowiskowy sytuuje się w polu utworzonym z wielu wartości związanych ze środowiskiem, w stosunku do których jednostki i grupy społeczne zajmują zróżnicowane stanowiska. Dobrze obrazują to ustalenia Michaela Carolana (2008), który w swoich badaniach (z amerykańskiego stanu Iowa) dowodzi, że jeśli zmianie ulegają praktyki, zmienia się krajobraz i jego znaczenie. Nowi mieszkańcy, bardziej niż autochtoni-rolnicy, „doceniają na przykład codzienne rowerowe przejażdżki, które pozwalają na odczucie sezonowych zmian w wyglądzie drzew, wilgotności ziemi czy elastyczności pędów trawy” (Carolan 2008 za Górka 2011, s. 74). Problem środowiska jest bardzo eksponowany w badaniach gentryfikacji wsi. Istnieje cały cykl relacji gentryfierów ze środowiskiem. W procesach migracyjnych ważne są społecznie konstruowane wyobrażenia (np. przez media), które decydują o wyborze miejsca migracji (pierwszy etap cyklu). Potem następuje drugi etap - konstrukcji/wyborów typu siedliska i zabudowań, odpowiadających gustom/wyobrażeniom gentryfierów. Po osiedleniu następuje trzeci etap cyklu, kiedy gentryfierzy przystępują do estetyzacji i zachowania swojego „wiejskiego” pejzażu.

Ostatnią cechą wskazywaną przez Martina Phillipsa jest wypieranie i/lub zastępowanie autochtonów przez mieszkańców napływowych. Początkowo - wzorem studiów nad gentryfikacją prowadzonych w mieście - traktowane było to jako cecha kategoriowa omawianego procesu. W toku ewolucji pojęć postrzeganie tego elementu zmieniło się. Phillips mówi o przemianach strukturalnych i zastępowaniu mieszkańców wsi tradycyjnie zajmujących się rolnictwem osobami przynależącymi do klasy średniej. Pogląd dotyczący „wypierania” - tradycyjnej podstawy gospodarki wiejskiej - rolnictwa, głównie poprzez kurczenie się grupy rolników upowszechnił się (zob. Scott, Gkartzios 2012, Yang, Hui, Lang, Li 2018). Mark Scott i Menelaos Gkartzios (2012) twierdzą, że gentryfikacja, jako jedna z konsekwencji wykluczenia finansowego, polega na stopniowym wypieraniu z niektórych obszarów (zwłaszcza podmiejskich) osób o niskich dochodach i trudnej sytuacji finansowej przez napływ mieszkańców o większym potencjale finansowym. Jednak większość badaczy zajmujących się gentryfikacją wsi mówi raczej o „wypieraniu” - tradycyjnej podstawy gospodarki wiejskiej - rolnictwa, głównie poprzez kurczenie się grupy rolników (zob. Hałamska 2013, Śpiewak 2016, Yang, Hui, Lang, Li 2018).

Niektórzy wskazują także, że nowi mieszkańcy i ich nowe praktyki środowiskowe, i działania kulturalne to sygnały, które z jednej strony pozwalają mieszkańcom rozpoznać się jako grupa i zbudować swoją tożsamość z terytorium, a z drugiej strony powodują wykluczenie grup społecznych, które nie rozszyfrowują tych nowych kodów/sygnałów (Tommasi 2018). Wypieranie ma zatem wymiar symboliczny, a jednocześnie podkreślana jest możliwość kohabitacji starych i nowych mieszkańców na zgentryfikowanych terenach (Ghose 2004).

Podsumowując, wpływ miasta na wieś zmienia swój charakter, co znajduje odbicie w nowych koncepcjach teoretycznych. Wiele współczesnych studiów poświęconych jest gentryfikacji wsi. Wydaje się, że pojęcie to wprowadzono, a następnie spopularyzowano ze względu na to, że pojęcia urbanizacji wsi, suburbanizacji i kontrurbanizacji przestały być wystarczające do opisu przemian osadniczych w społecznościach wiejskich wynikających z napływu ludności o jasno zdefiniowanym profilu klasowym czy społeczno-zawodowym. Nie bez znaczenia był także zdobywający coraz większą popularność konsumpcjonistyczny styl życia, który był czynnikiem wyraźnie wzmacniającym tendencje do wyprowadzki z miasta. Gentryfikacja wsi to zjawisko przemian struktur osadniczych. Kojarzone jest z powtórным zainteresowaniem obszarami wiejskimi (Phillips 2002), co w społecznościach przyjmujących gentryfierów generuje głębokie przemiany demograficzne, społeczno-gospodarcze, mieszkaniowe i przestrzenne.

1.3. Gentryfikacja wsi na świecie

Historia badań nad gentryfikacją wsi sięga lat 70. - 80. XX wieku. Proces ten zidentyfikowano pierwotnie w Wielkiej Brytanii. To tam już w latach 60. Raymond Pahl (1965) obserwował konsekwencje społeczno-ekonomiczne napływu na obszary wiejskie przedstawicieli klasy średniej oraz zmian relacji między mieszkańcami napływowymi a autochtonicznymi. W tym kontekście warto odnotować, że po I Wojnie Światowej w Wielkiej Brytanii idea „wiejskiej idylli” powróciła, kiedy spopularyzowano ruchy *back to the land*. Po pierwsze miała na to wpływ rosnąca mobilność mieszkańców miast wynikająca ze zwiększającej się liczby samochodów. Niebagatelną rolę odegrały tu kampanie reklamowe koncernów naftowych zachęcających do przemieszczania się i podróżowania kusząc wizją zostania „<<prawdziwym>> mieszkańcem wsi i poznania <<prawdziwej>> angielskiej wsi i <<prawdziwych>> społeczności” (z ang. *real country folks living in the midst of real English countryside in real communities*) (Short 1992,

s. 135). Po drugie operując symbolicznymi, arkadyjskimi krajobrazami wieś przedstawiana była jako oznaka stabilności i angielskich, narodowych wartości (Bell 2006, Mingay 1989). W tym okresie klasa średnia opuściła miasta, aby osiedlić się w gminach peryferyjnych lub wiejskich, przyciągana przez cechy społeczne i środowiskowe. Kilka lat później Paul Cloke (1979), a następnie David Parsons (1980) w swoich pracach wykorzystywali termin gentryfikacja wsi, aby opisać zmiany na obszarach wiejskich spowodowane przybyciem bardziej zamożnych grup ludności. W latach 90. Martin Phillips (1993) rozwijał tę koncepcję, pisząc m.in. o kolonizacji obszarów wiejskich przez menedżerów, będących przedstawicielami *service class*. Phillips opisywał jak populacje napływowe przekształciły obszary wiejskie, ale także w znacznej mierze ukształtowały je na swój obraz, prowadząc do zmian krajobrazowych i estetycznych (zob. Tommasi 2018).

Temat gentryfikacji wsi w Wielkiej Brytanii ma niemal tak samo długą tradycję badawczą jak ten zachodzący w miastach. Wynika to ze specyfiki brytyjskich obszarów wiejskich - wysoka gęstość zaludnienia w miastach spowodowała silniejszą i wcześniejszą niż w innych krajach presję demograficzną i nieruchomościową na obszarach o niskim zaludnieniu. Angielskie wsie, zwłaszcza te, w których gentryfikacja jest bardziej intensywna, są głęboko związane z tożsamością klas średnich i wyższych. Należy zatem przyjąć, że procesy zachodzące na obszarach wiejskich w Wielkiej Brytanii - przez ich kontekst historyczny, geograficzny i społeczny - są specyficzne¹⁵.

W innych częściach świata gentryfikację wsi zaczęto badać później, w ostatniej dekadzie XX wieku. Wcześniej był to problem pomijany w dyskursie publicznym i akademickim. Tam, gdzie badano gentryfikację wsi starano się odzwierciedlać szczególne cechy uwarunkowań społeczno-ekonomicznych zarówno na poziomie regionalnym, jak i lokalnym. Zakładano, że „w każdym środowisku nawet te same działania znajdują swój odrębny, niepowtarzalny dźwięk” (Cierniak 1963, s. 169). Przykładowo literatura dotycząca gentryfikacji na Bliskim Wschodzie opisuje wskazany proces jako rezultat konfliktów w regionie, migracji ludności i zróżnicowanej sytuacji ekonomicznej poszczególnych krajów i regionów (Lees, Shin, López-Morales 2016). W południowej części Afryki, zarówno w miastach, jak i na obszarach podmiejskich, pisano o postkolonialnej gentryfikacji rasowej (Lees 2014, Teppo, Millstein 2015). W Europie podkreślano, że w zależności od tego, jaką kohortę wiekową reprezentują gentryficy,

---

¹⁵ Brytyjska wieś zdominowana jest przez „białą klasę średnią”, podczas gdy miasta - po dekolonizacji - stały się zróżnicowane etnicznie, narodowościowo i kulturowo (Wyly, Hamill 1999).

inicjowane są inne procesy demograficzne i społeczno-ekonomiczne. Przykładowo na hiszpańskich wsiach, gdzie osiedlają się emeryci-gentryfierzy z północnej części Europy lub na francuskich obszarach wiejskich oraz w niewielkich alpejskich wioskach, gdzie migrują brytyjscy seniorzy proces gentryfikacji wpływa na postępowanie starzenia się społeczeństwa i wyzwala powstawanie specyficznych usług senioralnych m.in. opiekuńczych czy rehabilitacyjnych (Nelson, Oberg, Nelson 2010, Boscoboinik 2018)¹⁶. Tam, gdzie gentryfikacja wsi inicjowana jest migracjami młodych ludzi, którzy chcą zmienić środowisko życia (co odnotowano m.in. w Polsce (Śpiewak 2016, Zwęglińska 2016), Rosji (Mamonova, Sutherland 2015), we Francji (Cognard 2010) czy Czechach (Horakova 2013)) powstają nowe usługi związane z obsługą nowych mieszkańców w miejscu zamieszkania m.in. edukacyjne (w tym prywatne szkoły, rozwijająca się oferta zajęć dodatkowych dla dzieci i młodzieży), rekreacyjne, związane z urodą i zdrowiem. Koncentracja nowych mieszkańców, mających podobny styl życia oraz podobne preferencje konsumenckie w jednym sąsiedztwie generuje popyt na nowy rodzaj usług, które nie były wcześniej dostępne lub rozbudowane i zdywersyfikowane na danym obszarze. Niektórzy badacze (zob. Tommasi 2018) wyróżniają także pewne szczególne typy aktorów procesu, wyróżniając je ze względu na posiadane przez nich kapitały. Przykładowo gentryfierów lepiej wyposażonych w kapitał kulturowy i społeczny niż ekonomiczny nazywają gentryfierami alternatywnymi¹⁷ – ci osiedlają się na ogół na obszarach położonych dalej niż podmiejskie wsie szukając alternatywy dla miejskiego stylu życia. Z kolei gentryfierzy posiadający zarówno kapitały ekonomiczne, jak i społeczne, i kulturowe nazywani są „neowioszczanami”.

Ze względu na położenie Polski i kontekst geograficzny, i historyczny trzeba zwrócić także uwagę na specyficzny przebieg procesu gentryfikacji wsi w krajach Europy Środkowo-Wschodniej¹⁸. Tutaj z pewnym opóźnieniem następuje przejście postrzegania

---

¹⁶ Niektórzy badacze wykorzystują w swoich analizach triadę: „gentryfikacja - turystyka - przejście na emeryturę” (*gentrification, tourism and retirement*) (Donaldson 2018).

¹⁷ W Polsce przejawy marginalnej gentryfikacji opisywała Justyna Laskowska-Otwinowska (2008). Tym terminem można by określać także osoby uciekające z korporacji, które „rzucają wszystko i jadą w Bieszczady”.

¹⁸ Zasięg tego regionu określono podobnie jak Jenó Szucs (1995), który wyznaczył jego granice w oparciu o dwa kryteria: ekonomiczno-polityczne (zgodnie z którymi zachodnią granicą Europy Środkowo-Wschodnią biegnie wzdłuż: Łaby i Litawy, następnie wzdłuż linii dualizmu gospodarczego, a jeszcze później „żelaznej kurtyny”) oraz kulturowo-religijne (Szucs wschodnią granicę Europy Środkowo-Wschodniej wyznacza w oparciu o sieć diecezji, zasięg stylu romańskiego i gotyckiego ale też zasięgu renesansu i reformacji). To położenie między Wschodem i Zachodem silnie odbiło się na historii i dynamice rozwoju społeczno-ekonomicznego. Zakładam, że ma to wpływ na przebieg procesu gentryfikacji wsi, co zostanie wykazane na przykładzie przebiegu procesu w analizowanych krajach: w Polsce, Czechach, Słowacji, Słowenii, Chorwacji oraz na Węgrzech, Litwie i Łotwie.

wsi przez pryzmat produkcji do postrzegania jej przez pryzmat konsumpcji, tzw. „transformacja postproduktywistyczna” (Ilbery, Bowler 1998). Zaowocowało to konstrukcją pewnego rodzaju nowoczesnej wiejskości charakteryzującej się alternatywnym - z punktu widzenia produkcji rolniczej - wykorzystaniem przestrzeni wiejskiej oraz nowymi formami organizacji i relacji społecznych (Horakova 2013, s. 21). Związane jest to także ze zmianami wiejskiej gospodarki, w której maleje znaczenie rolnictwa i rośnie - podobnie jak w całej postindustrialnej gospodarce - sektor trzeci, czyli usługi. Dlatego też w krajach Europy Środkowo-Wschodniej gentryfikacja wsi jako problem badawczy pojawiła się później niż w krajach zachodnich, a początkowe analizy jedynie sygnalizowały istnienie wskazywanego procesu bądź opisywały tylko jego wpływ na wiejską strukturę społeczną (Phillips 2005, Halamska 2016). Pojawienie się tych analiz w większości było związane z przemianami politycznymi w tym regionie Europy na początku lat 90. XX wieku. Na podstawie przeglądu literatury opisującej wyniki analiz podejmowanych przez badaczy wschodnio- i środkowoeuropejskich można stwierdzić, że gentryfikacja wsi w tej części Europy następowała według dwóch głównych schematów.

Pierwszy schemat procesu, co miało/ma miejsce w Czechach (zob. Horáková, 2010, 2013; Vágner, Muller, Fialova, 2011), Polsce (zob. Adamiak, 2014, 2018; Czarnecki, 2018; Heffner, Czarnecki, 2011, 2015) i Chorwacji (zob. Miletic, Perackovic, Golubic, 2016), wskazuje, że gentryfikacja wsi i towarzyszące jej przemiany inicjowane są przez rozwój mieszkalnictwa sezonowego. Jest to bezpośrednio skorelowane z upowszechnieniem się stylu życia, w którym czas wolny spędza się na wsi w *dutch villages* (holandské vesničky) w Czechach, w chorwackich i polskich drugich domach. Jest to powiązane ze zjawiskiem *permanent tourism* i *residential tourism*. Dla nowych mieszkańców wsi - „sezonowych gentryfierów” - decydujące znaczenie ma dążenie do realizacji stylu życia zorganizowanego wokół konsumpcji walorów natury lub wiejskości (zob. Adamiak, 2014). Koncentracja na czynnikach związanych z jakością środowiska przyrodniczego doprowadziła na Zachodzie do pojawienia się odrębnego terminu – *greentrification* – zielonej gentryfikacji (zob. Darling 2005, Smith, Phillips 2001), który podkreśla aspiracje i wizję pewnego typu wiejskości, z naciskiem na kwestie środowiskowe i konsumpcyjne. Środowisko odgrywa tu kluczową rolę: stanowi jeden z motorów mobilności ludności do określonych przestrzeni. Pojęcie greentryfikacji uwypukla konsumpcję natury, co dla osób przeprowadzających się na wieś jest istotną wartością - także ze względu na to, że jej dostępność w mieście jest ograniczona. Popularyzacja mieszkalnictwa sezonowego powoduje napływ na obszary wiejskie grup społeczno-zawodowych dotąd niekojarzonych

z wsią - najwięcej drugich domów należy do rodzin specjalistów i przedsiębiorców, o wyższym wykształceniu i wysokich dochodach, osób usytuowanych na wyższych szczeblach hierarchii społeczno-ekonomicznej (Kowalczyk 1994, Adamiak 2018). Ich pojawienie się zmienia wiejski krajobraz, wpływa na lokalną gospodarkę, a różnice w stylach życia i systemach wartości dotychczasowych i nowych (także tymczasowych) mieszkańców generują zmiany społeczne i kulturowe (zob. Czarnecki 2018). Zgodnie z koncepcją konsumpcyjną gentryfikacja nie jest w tych przypadkach związana „z wysiedleniami, a ze stopniowym napływem ludności o innej charakterystyce socjoekonomicznej, potwierdzającym intuicyjne wyobrażenia dotyczące gentryfierów jako osób lepiej wykształconych i zamożniejszych” (Drozda 2017, s. 88). Znaczna część właścicieli drugich domów i domów wykorzystywanych sezonowo zlokalizowanych na wsi to osoby o dobrej sytuacji finansowej, a więc charakteryzujące się wysoką pozycją społeczną i dość wysokim statusem materialnym. Badacze czescy pewnych załączków procesu gentryfikacji upatrują w pojawieniu się na wsi „zurbanizowanych gości” z Holandii (Horáková 2013). Z kolei w Chorwacji wzrost liczby posiadaczy domów na wsi wiąże się z zainteresowaniem lokalnych elit (klasy wyższej) zasobami naturalnymi wsi wykorzystywanymi do celów rekreacyjnych i turystycznych, a nie wyłącznie celów rolniczych (Struyk, Angelici 1996). Prywatne domy zlokalizowane na wsi wykorzystywane do celów rekreacyjnych wywodzą się z tradycji elitarnej. Posiadanie domu na wsi użytkowanego sezonowo stało się wyrazem prestiżu i statusu społecznego. Ale może się to wiązać z inną tradycją. W Czechach, ale także w Polsce tradycja podmiejskich drugich domów to także tradycja robotnicza i egalitarna, a nie tylko elitarna, powstała równoległe z rozwojem robotniczych ogrodów działkowych (Vagner, Muller, Fialova 2011, Adamiak 2018). W krajach Europy Środkowo-Wschodniej wiejskie domy rekreacyjne zaczęły popularyzować się w okresie uprzemysłowienia, a rozwój ogrodów działkowych, choć zapoczątkowany wcześniej, znacznie przyspieszył po II wojnie światowej. W okresie kryzysu i przemian lat 80. i 90. ogrody działkowe i domy letniskowe odegrały ważną rolę w łagodzeniu trudnej sytuacji życiowej ich właścicieli. Obecnie obserwuje się wzrost standardu wielu istniejących drugich domów, budowane są nowe komfortowe apartamenty wakacyjne, w tym przeznaczone dla obcokrajowców (Vagner, Muller, Fialova 2011, Simon 2012). Badacze wskazują, że rozwój mieszkalnictwa sezonowego - rozpatrywany w kategorii procesu gentryfikacji - powoduje zmiany gospodarcze i przestrzenne. Zakup nieruchomości jest jednorazowym aktem, ale właściciele drugich domów mają stały wpływ na rynek lokalnych, często nieformalnych,

usług czy produktów, na przykład spożywczych. Ich pojawienie się wiąże się z wprowadzaniem ograniczeń w dostępie do ziemi ornej czy lasów, a więc w zasadniczym stopniu oddziałuje na lokalną gospodarkę. Jednakże pojawienie się nowych mieszkańców, zarówno czasowych, jak i stałych, wiązało się z napływem kapitału, który mógł i nadal może zostać przekierowany zarówno na poprawę stanu mieszkalnictwa, jak i na zwiększenie dostępności i jakości usług i obiektów handlowych skoncentrowanych zarówno na obsłudze ludności miejscowej, jak i gości, turystów (Phillips 2005, zob. Webber, Burrows 2018).

Po drugie gentryfikacja wsi w Europie Środkowo-Wschodniej opisywana jest jako proces skorelowany z kontrurbanizacją lub suburbanizacją, co zostało opisane w opracowaniach polskich (Foryś 2013, Kajdanek 2011, 2012, Śpiewak 2016, Zwęglińska-Gałęcka 2019, 2020), słowackich (Ira, Huba 1999), łotewskich (Kruzmetra 2011), węgierskich (Timar, Varadi 2001, Vasarus, Bajmocy 2017), a także czeskich (Simon 2011, 2012). Gentryfikacja wsi, podobnie jak suburbanizacja i kontrurbanizacja, opiera się na procesie napływu ludności na obszary wiejskie, ale jej kluczowym elementem są aktorzy gentryfikacji – ludzie o specyficznych cechach demograficznych i społeczno-zawodowych, których pojawienie się powoduje zmiany w składzie struktury społecznej, a przede wszystkim we wzroście lub wzmocnieniu udziału klasy średniej (Halamska, 2016, zob. Phillips, 2005, 2009). Postępowanie procesu suburbanizacji nie warunkuje pojawienia się zjawiska gentryfikacji wsi, jednak ta bez napływu ludności (o pewnych szczególnych cechach) prawdopodobnie nie mogłaby zaistnieć. Proces suburbanizacji jest wynikiem procesu rozwoju miasta, natomiast wiejskiej gentryfikacji wynika także z rozwoju wsi i jej zmieniających się ról, przede wszystkim odchodzenia od funkcji rolniczych.

W niektórych przypadkach - m.in. w Polsce i Czechach - analizowano samo zjawisko, odzegnując się od pojęcia „gentryfikacja”. Najbliższy pojęciu gentryfikacji wsi jest termin kontrurbanizacji, choć są one względem siebie zależne – „gentryfikacja jest pojęciem szerszym, podczas gdy kontrurbanizacja stanowi koncepcję podporządkowaną gentryfikacji” (Śpiewak 2016, s. 130). W tym miejscu warto odnotować ustalenia Phillipsa (2010), który na przykładzie analizy badań brytyjskich i amerykańskich, zwraca uwagę, że kontrurbanizacja to proces dobrze osadzony w świadomości badaczy, polityków, urzędników, w rezultacie, czego jest stosunkowo łatwo wykorzystywany w dyskursach publicznych. Podobne stanowisko zajmuje Keith Halfacree (2001) podkreślając, że kontrurbanizacja przerodziła się w popularny temat debat, szczególnie w Wielkiej Brytanii, gdzie narracje o migracji mieszkańców na wieś są odtwarzane w telewizyjnych

dokumentach, programach rozrywkowych, magazynach i gazetach. Phillips wskazuje, że koncepcja gentryfikacji ma wyraźne konotacje z klasą/klasowością, które mogły ograniczać jej przyjmowanie w kontekście publicznym i politycznym, tym samym ograniczając zakorzenianie się tego terminu w społecznej świadomości (Phillips 2002, 2004).

Obszary wiejskie, podlegające procesowi gentryfikacji zwiększają liczbę ludności, zmienia się jej struktura wieku, zmienia się poziom i struktura wykształcenia ludności przez znaczący wzrost udziału zbiorowości z wyższym wykształceniem. To właśnie na przemianach społecznych i towarzyszącym im zmianom lokalnych gospodarek i przestrzeni, na wzór analiz brytyjskich i amerykańskich, koncentrują się badacze z Europy Środkowo-Wschodniej. Niektórzy wskazują, że zmiany dokonujące się na skutek procesu gentryfikacji znajdują odbicie w społecznej świadomości, zarówno autochtonów jak i gentryfierów, także w postrzeganiu samych siebie, w konstruowaniu społecznej tożsamości, a także powodują przemiany relacji łączących napływowych i dotychczasowych członków lokalnych społeczności (zob. Simon 2012). Omawiane są także konsekwencje procesu gentryfikacji: pozytywne - jak na Łotwie, gdzie podkreśla się, że napływ nowych mieszkańców powoduje powstawanie nowych podmiotów gospodarczych i nowych miejsc pracy oraz zwiększenie dochodów budżetów lokalnych jednostek (Kruzmetra 2011), jak i negatywne - dotyczące wykluczenia z wiejskiego życia społecznego niektórych grup dotychczasowych mieszkańców (pierwotnej starej populacji, trwale bezrobotnych i ludności romskiej na Słowacji (Ira, Huba 1999)) czy te powodujące utratę tradycyjnego charakteru obszarów wiejskich i zacieranie granic między wsią a miastem (Kruzmetra 2011).

Hyun Shin, Loretta Lees i Ernesto Lopez-Morales (2015) stawiają hipotezę, że najbardziej korzystne warunki do zaistnienia procesu gentryfikacji wsi w świecie niezachodnim - bez względu na trajektorię przebiegu procesu - występują przede wszystkim na obszarach podmiejskich szybko rozwijających się regionów metropolitalnych, w historycznych wsiach z bogatym dziedzictwem kulturowym i historycznym oraz w dużych zurbanizowanych wsiach będących swego rodzaju lokalnymi „centrami biznesowymi”. Analizy badaczy wschodnio- i środkowoeuropejskich do pewnego stopnia pozwalają potwierdzić tę hipotezę. Na podstawie istniejących opracowań możliwe było zidentyfikowanie dwóch głównych trajektorii procesu w tej części Europy. Pierwsza z nich upatruje źródła procesu w rozwoju mieszkalnictwa sezonowego, (nazywanego też dziką gentryfikacją). Jest dość dobrze opisana w literaturze

międzynarodowej (między innymi tej dotyczącej zjawiska drugich domów (Czarnecki 2018, Mamonova, Sutherland 2015)). Druga powiązana jest z procesami suburbanizacji i kontrurbanizacji a opracowania bazują przede wszystkim na analizach typu *case study*, których ustalenia niemal nigdy nie wychodzą poza literaturę krajową. Podobnie jak w opracowaniach zachodnich podkreśla się tutaj, że obszary wiejskie dysponując wolną przestrzenią i rezerwami mieszkaniowymi mogą spełnić wymogi mieszkaniowe zarówno mieszkańców autochtonicznych, jak i gentryfierów, dlatego omawiany proces na obszarach wiejskich nie musi oznaczać zastąpienia klasy „autochtonicznej” przez „średnią-gentryfierską”. Badania pokazują, że mimo postępujących zmian społeczno-ekonomicznych, kulturowych i przestrzennych w zgentryfikowanych wsiach mamy do czynienia z kohabitacją nowych i autochtonicznych mieszkańców. Ukazują też one motywacje wiejskich gentryfierów, którzy często koncentrują się wokół idei *rural idyll* lub *proximity to the wildness*. Szczególnie waloryzowane przez ludność napływową są atrakcyjne wiejskie krajobrazy, walory kulturowe, bliskość terenów zielonych, czyste powietrze. Jest to związane z rewaloryzacją wsi, w wyniku której wieś stała się przestrzenią konsumpcji z rozwiniętymi funkcjami rezydencjalnymi i rekreacyjnymi (Phillips 2005).

Analizując specyfikę krajów Europy Środkowo-Wschodniej należy wskazać na dwa ważne jej składowe, związane z procesem gentryfikacji: poziom urbanizacji oraz specyfikę struktury społecznej i jej ewolucji. „Europejskie kraje postkomunistyczne, często traktowane *en bloc*, są wielorako zróżnicowane, jednak ich wspólną cechą jest wyższy (lub nawet znacząco wyższy) poziom ruralizacji niż krajów starej Europy” (Halamska 2015, s. 61). Przykładowo w Polsce, ze względu na stosunkowo niską intensywność dwudziestowiecznych procesów depopulacyjnych, potencjał demograficzny na obszarach wiejskich jest wyższy, a poziom urbanizacji niższy niż w Czechach, na Litwie czy na Słowacji (Eberhardt 1991). Różna jest także gęstość zaludnienia na wsi - wyższa w Polsce, Słowacji i Czechach, niższa w republikach bałtyckich. W ostatnich latach na wsi we wszystkich krajach Europy Środkowej i Wschodniej, po okresie transformacji postkomunistycznej, zachodzą ogromne przemiany społeczne, gospodarcze i przestrzenne.

Tab. 1.1. Odsetek ludności miejskiej w ogólnej populacji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1900-2020

Kraj	1900	1950	1990	2020
Polska	26,5	47,9	61,3	60,7
Czechy	39,1	59,5	75,2	73,1

Kraj	1900	1950	1990	2020
Słowacja	39,9	33,5	56,5	53,2
Słowenia	bd	28,2	50,4	49,8
Chorwacja	bd	30,2	54,0	60,7
Węgry	38,0	55,9	65,8	73,4
Litwa	16,4	39,5	67,6	66,7
Łotwa	28,1	52,9	69,3	67,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eberhardt 1991, Eurostat 2020

Zebrane w tab. 1.1. dane ukazują zróżnicowanie poziomu urbanizacji krajów tego regionu na początku XX wieku, w jego połowie oraz na końcu. W drugiej jego połowie proces urbanizacji postępuje, a mimo to spotkać można opinie, że są one *underurbanized* („niedourbanizowane”) (Konrad, Szelenyi 1974), co zapewne było prawdą do początku lat 70. To opóźnienie jest zdaniem autorów skutkiem polityki industrializacji w okresie realnego socjalizmu, ale także skutkiem cech kulturowych tych społeczeństw. Wzrost populacji miejskiej w okresie realnego socjalizmu był znacznie wolniejszy niż wzrost miejskiej produkcji przemysłowej i wzrost liczby miejsc pracy. Jednym z głównych czynników miastotwórczych stał się przemysł. Oznacza to, że proces uprzemysłowienia zachodził szybciej niż proces „umiastowienia”¹⁹ (zob. Rybicki 1972, Pobłocki 2014). Pod tym względem wschodnioeuropejskie miasta są „upośledzone”. Należy podkreślić, że miasta Europy Środkowo-Wschodniej cechuje opóźnienie wejścia w fazę intensywnego wzrostu, co z kolei opóźnia kolejne fazy rozwoju zgodnie z teorią cyklu życia miejskiego. W efekcie skutkuje to także tym, że Europie Środkowej i Wschodniej dłużej trwała wieś tradycyjna, a procesy urbanizacji i uprzemysłowienia pojawiły się później niż w Europie Zachodniej.

Drugim czynnikiem, mającym potencjalny wpływ na przebieg gentryfikacji wsi jest specyfika struktury społecznej w Europie Środkowo-Wschodniej oraz procesy jej zmian, mające podłoże w dwudziestowiecznych ich mechanizmach. W tej analizie skoncentrowano się na - kluczowej dla przebiegu zjawiska gentryfikacji - pozycji i roli klasy średniej²⁰. Wspólną cechą wyróżniającą Europę Środkowo-Wschodnią był deficyt

¹⁹ Choć mimo tego, że mniej dynamiczne niż na Zachodzie Europy procesy umiastowienia przyniosły w konsekwencji obniżenie się zaludnienia terenów wiejskich. Procesy depopulacyjne w pierwszej połowie XX wieku były wywołane głównie stratami wojennymi, natomiast w drugiej połowie XX wieku potęgującym się ruchami migracyjnymi ludności ze wsi do miast (Eberhardt 1991).

²⁰ „Klasa średnia” jest zbiorowością złożoną z tak różnych kategorii, że dyskredytuje to ją jako „klasę społeczną”; prosperujący z trudem sklepikarze mają niewiele wspólnego z wziętymi chirurgami czy

klasy średniej, która w Europie Zachodniej zapewniała (i nadal zapewnia) równowagę ekonomiczną, społeczną, polityczną. Na początku XX wieku w Czechach i na Morawach oraz w Polsce i w mniejszym stopniu na Węgrzech substytut klasy średniej stanowiła inteligencja. Miała ona jednak problemy z autoidentyfikacją - nie pretendowała do nazwy burżuazja. Czasem nawet ta ostatnia wolała zaliczać się do inteligencji, gdyż tu promocja społeczna następowała przez wykształcenie i pozycję społeczno-zawodową, a nie przez pieniądze. Trudności z formowaniem się klasy średniej pogłębiał fakt, że w Polsce i na Węgrzech klasą odniesienia była dla niej nie burżuazja, lecz arystokracja. Po 1918 roku nowe państwa - Czechosłowacja i odrodzona Polska - chciały stworzyć własną klasę średnią składającą się przede wszystkim z funkcjonariuszy państwowych - tyle że w Polsce rekrutowano do nich przede wszystkim szlachtę, w Czechach - inteligencję. W Europie Wschodniej mieszczaństwo ukształtowało się później i w odmienny sposób niż na Zachodzie. Trudno tu mówić o pokoleniowej reprodukcji mieszczańskiego kapitału finansowego i społecznego (zob. Kubicki 2011). W 1929 roku pisano „w bardzo niewielkiej liczbie występuje w Europie Wschodniej typ nowoczesnego przedsiębiorcy-businessmana, *bourgeois* w znaczeniu stanu średniego. (...) W masie w Polsce ten typ reprezentują głównie Żydzi. Włóściaństwo nie odgrywa dotychczas czynnej roli w kształtowaniu polityki ekonomicznej. Struktura socjalna to mieszanina trzech typów: szlachcica, inteligenta urzędnika i inteligenta z wolnego zawodu. Żaden z nich nie jest typem gospodarza-przedsiębiorcy w nowoczesnym tego słowa znaczeniu” (Heydel 1932, s. 29). Na początku lat 30. w Polsce burżuazję szacowano na ok. 260 tysięcy osób, na Węgrzech było to w sumie ok. 600-700 tysięcy osób, w Czechach - nawet około 2 miliony (Żarnowski 1973). Bernard Michel (1997) analizując sytuację społeczną w Polsce, na Węgrzech i w Czechosłowacji wskazuje historyczne przyczyny tego faktu. Jego zdaniem wpływ na to miała silna kontrreformacja a później, w XIX wieku, niechętny stosunek do kapitalizmu w podzielonej Polsce i Monarchii Austro-Węgierskiej. W krajach tych dużą rolę aż do II wojny światowej odgrywała szlachta, a arystokratyzmem przesiąknięte były całe społeczeństwa. Niechętny stosunek do handlu, banków miał znaczący wpływ na

---

profesorami uniwersytetów, nie mówiąc o właścicielach kancelarii adwokackich i kadrze menedżerskiej wielkich koncernów. Z klasą średnią identyfikują się telefonistki, sprzedawczynie w supermarketach, pomocniczy personel urzędów i biur, kasjerki pocztowe, kelnerzy, fryzjerzy, kucharze i ludzie wykonujący inne zawody o niskim statusie społecznym. Dla C.W. Millsa symbolem amerykańskiej middle class w epoce zasiedlania USA byli drobni farmerzy. Największą osobliwością klasy średniej jest właśnie to, że nazywana jest klasą, mimo że obejmuje ona ludzi o różnym poziomie wykształcenia, niejednakowym standardzie materialnym, uzyskujących niejednakowe dochody, mających różne preferencje z zakresie konsumpcji i obdarzanych różną estymą. Mimo że klasa średnia nie jest klasą społeczną, należy do najważniejszych elementów społeczeństw rynkowych (Domański 2002, s. 11).

negatywne postrzeganie klasy średniej. „Społecznie rzecz biorąc, w XIX wieku społeczeństwa Europy oparły swój nacjonalizm na arystokracji i drobnej szlachcie z jednej strony oraz na chłopstwie (do 1848 roku zależnym od dworu) z drugiej. Między tymi dwiema, klasy średnie były słabo reprezentowane i przede wszystkim mniej narodowe” (Michel 1997, s. 35).

W okresie międzywojennym klasa średnia w Europie Środkowo-Wschodniej składała się w dużej mierze z Niemców i Żydów. W Polsce Żydzi stanowili jej 43%, Niemcy 3-4%. Na Węgrzech burżuazję stanowili przede wszystkim zmadziaryzowani Niemcy, natomiast przedstawicielami wolnych zawodów byli głównie Żydzi - stanowiący 49% adwokatów, 33% lekarzy, niemal 25% aktorów (Kaleta 2017, Michel 1997). Dalsza dekompozycja dawnych struktur społecznych następowała za sprawą strat ludnościowych poniesionych w okresie II wojny światowej i masowych migracji wywołanych zmianami terytorialnymi. „Wojna i okupacja wytrąciły wszystkie klasy i warstwy z ustalonego trybu życia, zmieniły wzory zachowań i systemy wartości” (Szczepański 1973, s. 202). W czasie wojny inteligencja została wyniszczona i jako odrębna warstwa społeczna niemal przestała istnieć. „Praktycznie znikła, na skutek Holokaustu, ludność wyznania mojżeszowego. We wschodniej Europie była to przede wszystkim ludność pracująca – gdyby stosować współczesną nomenklaturę - w sektorze trzecim, czyli w usługach i handlu” (Halamska, Zwęglińska-Gałecka 2019, s. 214).

Nowe podstawy strukturyzacji ustanowiła jednak nie tylko rewolucja, lecz przede wszystkim industrializacja, która „wyciągała” ze wsi zbędne zasoby pracy. W okres socjalistycznego uprzemysłowienia kraje Europy Środkowo-Wschodniej weszły wyraźnie zróżnicowane. Polska w okres industrializacji weszła niemal wprost z gospodarki rolniczej, a rozrastająca się klasa robotnicza była silnie zakorzeniona w wiejskiej strukturze rodzinnej i kulturowej (chłoporobotnicy). „Tymczasem południowi sąsiedzi Polski, szczególnie Czechy, mieli gospodarkę o strukturze przemysłowej, ukształtowanej jeszcze na przełomie XIX i XX wieku w ramach monarchii habsburskiej” (Golinowska 2018, s. 104).

Po wojnie, w latach 1946–1960, w niektórych krajach Europy Środkowo-Wschodniej ze wsi do miasta przeniósł się nawet co trzeci młody człowiek (Nesterowicz 2016). Część z nich zasilila niewykwalifikowanych pracowników fizycznych, dla wielu jednak przeprowadzka wiązała się z błyskawicznym awansem społecznym: zostali pracownikami administracji publicznej, zasilili kadry pedagogiczne czy wojskowe. Miasta stały się otworem i były gwałtownie zajmowane przez tych wszystkich, którzy podjęli trud „ruchu”. Kiedy na Zachodzie formowało się i rosło w siłę mieszczaństwo, stając się

podstawą powstawania nowoczesnych narodów, w Europie Środkowej i Wschodniej w tym czasie niejako równolegle tworzyły się specyficzne kategorie - m.in. inteligencji pracującej - które miały wypełnić pewną strukturalną wyrwę (Kubicki 2011). Mieszczaństwo jako grupa społeczna była ściśle związana z rozwojem miast. W wielu językach podkreśla to nawet jego nazwa, wspólny rdzeń obu słów: *bourg* i *bourgeois* oznaczające miasto i mieszczaństwo. Należy podkreślić, że „literatura socjologiczna - tak polska jak i wschodnioeuropejska - poświęcona mieszczaństwu jest bardzo uboga, zwłaszcza gdy porównać ją z ogromną liczbą pozycji o inteligencji, która w Europie Wschodniej była warstwą szczególnie wpływową, choć niezbyt liczną” (Podemski 2017, s. 11). W Polsce wynika to z tego, że specyficznym ukształtowany kanon kultury narodowej uwypukla wartości szlacheckie i chłopskie kultura mieszczańską zajmowała miejsce poślednie. Do powojennej odradzającej się inteligencji zaliczono przede wszystkim osoby wykształcone odróżniające się od mas chłopskich i robotniczych (zob. Grzelak 1981). To właśnie grupa osób wykształconych uważała się za elitę i za taką ją uważano (Mokrzycki, Jawłowska 1978). W latach 80. XX wieku w tzw. demoludach nastąpiły zmiany - znaczącą rolę zaczęli odgrywać partyjni technokraci, inteligencja oraz opozycja demokratyczna. „To, co mimo wszelkich różnic, łączy analizowane kraje, jest doświadczenie systemu komunistycznego, czyli monopartyjnego systemu politycznego i upaństwowionej gospodarki. Doświadczenie to było bardziej wspólne niż znacznie bardziej różnorodne późniejsze doświadczenie transformacyjne” (Podemski 2011, s. 15). Sam fakt przynależności do tego systemu niósł za sobą dwie kluczowe konsekwencje dla struktur społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Pierwszą z nich była niemal całkowita likwidacja mieszczaństwa, drobnomieszczaństwa i chłopstwa (w tym ostatnim przypadku z wyjątkiem Polski), drugą - powstanie klasy biurokratycznej.

Tab. 1.2. Estymacja udziału kategorii zawodowych zaliczanych do „klasy średniej” w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1980 - 2010 (w %)

Kraj	Lata 80.¹	Lata 2000.²	Rok 2010³
Polska	35,1	29,6*	43,4
Czechy	13,7	37,6*	43,5
Słowacja	14,2	38,0**	45,7
Słowenia	bd	40,4*	39,3
Chorwacja	bd	bd	bd

Kraj	Lata 80. ¹	Lata 2000. ²	Rok 2010 ³
Węgry	11,3	25,0*	34,9
Litwa	bd	24,6*	28,1
Łotwa	bd	33,0**	bd

*Dane z 2002 roku, **Dane z 2006 roku.

¹Do klasy średniej (za Domańskim 1996) zaliczam: inteligencję, najwyższe kadry kierownicze przedsiębiorstw i administracji państwowej; pracowników umysłowych średniego szczebla i pracowników biurowych

²Do klasy średniej zaliczono: wyższych specjalistów i kierowników; pracowników umysłowych średniego szczebla i pracowników biurowych (Domański 2009).

³Do klasy średniej: „przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy”, „specjaliści”, „technicy i inny średni personel” oraz „pracownicy biurowi”

Źródło: opracowanie własne na podstawie Domański 1996, s. 199-210; Domański 2009, s. 17-18, Halamska 2015, s.57.

Procesy gentryfikacji - zarówno w mieście, jak i na wsi - nie miały szans rozwinąć się w okresie gospodarki centralnie planowanej, który nie uwzględniał renty gruntowej, co zasadniczo wpłynęło na specyfikę procesu w krajach postsocjalistycznych. Liviu Chelcea (2006) postawił hipotezę, że specyfika gentryfikacji w krajach postsocjalistycznych jest związana z procesem tworzenia się „klasy kapitalistycznej bez kapitału” (s. 135). Prywatyzacja staje się tutaj sposobem formowania się kapitału, a gentryfikacja jest postrzegana jako proces pierwotnej akumulacji kapitału (Chelcea 2006, Eyal, Szelényi, Townsley 1998).

W całej Europie od połowy XX w. ważnym czynnikiem zmian społecznych, ekonomicznych i przestrzennych na obszarach wiejskich były wewnętrzne procesy migracyjne. Analizowane też były ich skutki na obszarach wiejskich: exodus ze wsi i rolnictwa i pustynnienie obszarów wiejskich a ostatnio zmiany na obszarach okalających miasta, opisywane jako procesy suburbanizacji i kontrurbanizacji. Rzadziej, gdyż dopiero od niedawna możliwa jest jego analiza, podejmowany jest temat gentryfikacji wsi, która jest zjawiskiem wieloznacznym i wielowymiarowym, zarówno ze względu na formy, jakie przyjmuje, jak i efekty, jakie przynosi. Procesu tego w Europie Środkowo-Wschodniej - zdaniem Zoltana Kovacsa - nie sposób charakteryzować bez wpisania go w transformacyjny kontekst (Kovacs 1997, 1998)²¹, który wpływa na jego cechy. Gentryfikacja w krajach postsocjalistycznych, przechodzących transformację społeczno-gospodarczą, ma charakter soft, co odróżnia ją od klasycznej, amerykańskiej lub zachodnioeuropejskiej, formy agresywnej. Tu obserwuje się też częściowe, swoiste „zapóźnienie gentryfikacyjne”, które zdaniem niektórych badaczy, zarówno w miastach,

²¹ Co dotyczy zarówno gentryfikacji dokonującej się w miastach, jak i na wsi.

jak i na wsi, jest nadrabiane pomięciem fazy pionierskiej²² (Kovacs, Wiessner, Zischner 2013, Rogatka 2017). Jest to pochodna szerszych zmian społeczno-politycznych. „Początków procesów gentryfikacji należy się doszukiwać w czasach następujących po upadku realnego socjalizmu, czyli zdecydowanie później niż w przypadku wysoko rozwiniętych państw kapitalistycznych” (Drozda 2017, s. 143). W przypadku tego procesu ważne są zmiany ekonomiczne i społeczne. To te przemiany spowodowały formowanie się nowych pozycji społeczno-zawodowych (Domański 2002), a w konsekwencji tworzenie się klasy średniej, której przedstawiciele są kluczowymi aktorami procesów gentryfikacji. Wraz z dojrzewaniem kapitalizmu wzrasta stopień zaawansowania gentryfikacji, co na wsi obserwowane jest zwłaszcza w strukturze usług oferowanych w niektórych spośród wielkomiejskich sąsiedztw.

Ustalenia brytyjskich badaczy wyznaczyły kanon charakterystyki procesu gentryfikacji wsi. Wykazanie zmian społecznych, dokonujących się na skutek migracji klasy średniej na obszary wiejskie, i towarzyszących temu zmian ekonomicznych i przestrzennych składało się na opis omawianego procesu. Analizujący go szukali prawidłowości na wzór tych, które zidentyfikowali pierwsi badacze gentryfikacji. Siłą rzeczy spowodowało to, że badania nad gentryfikacją wsi stały się powtarzalne i wtórne wobec pierwotnych ustaleń, a nowe wątki stosunkowo rzadko dodawane. Jednak nawet pobieżna analiza istniejącej literatury przedmiotu wskazuje także, że nie ma jednej uniwersalnej i kompleksowej definicji gentryfikacji wsi, a leżące u jej podstaw procesy zmian zachodzących na obszarach wiejskich wykazują podobieństwa, jak i różnice. Jednym ze wspólnych elementów jest to, że gentryfikacja pojawia się na pewnym etapie zmian struktury społecznej, której kształt zależy od poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego.

1.4. Gentryfikacja wsi w Polsce – cechy uniwersalne i specyfika

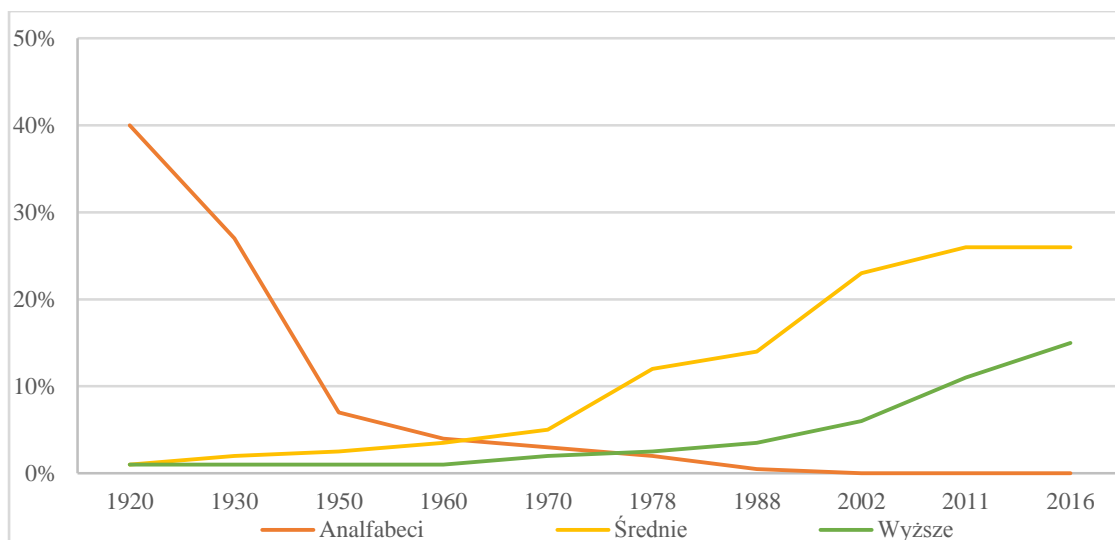
W Polsce pierwsze przejawy szeroko traktowanego procesu gentryfikacji wsi pojawiły się jako skutek dwudziestowiecznych zmian społeczno-ekonomicznych. Po odzyskaniu niepodległości trzonem wiejskiej populacji byli chłopcy - ich odsetek w strukturze społecznej sięgał niemal 80%. Proces peizantyzacji - definiowany jako

---

²² Faza pionierska nazywana jest także fazą marginalną. „W fazie pionierskiej gentryfierami są przeważnie osoby dysponujące większymi zasobami kapitału kulturowego. To niejednokrotnie przedstawiciele prekariatu, zachęcani nonkonformistycznym stylem życia, mieszanym społecznie czy etnicznie otoczeniem, odrzucający konwenanse planowania przestrzennego” (Drozda 2017, s. 56).

bezwzględny i względny wzrost udziału ludności chłopskiej w społeczeństwie - trwał od uwłaszczenia chłopów do przełomu lat 50. i 60. „Zmiana tendencji nastąpiła dopiero w drugiej połowie XX wieku, kiedy rozpoczęła się dezagraryzacja struktury społecznej wsi, to znaczy proces polegający na stopniowym zmniejszaniu się udziału zatrudnienia w rolnictwie i dochodów z pracy w rolnictwie w strukturze źródeł utrzymania” (Halamska 2021, s. 31). Dezagraryzacja następowała, przez dokonującą się w epoce industrialnej, profesjonalizację, czyli proces kształtowania się zróżnicowania społecznego, w czasie którego zawód staje się centralnym miejscem usytuowania jednostek w społeczeństwie. Profesjonalizacji na wsi z jednej strony towarzyszyła intensywna urbanizacja i exodus ludności do miast (chłoporobotniczenie wsi), a z drugiej strony - innowacje i modernizacja w rolnictwie (profesjonalizacja-depezantyzacja, przemiana chłopów w zawodowego rolnika). Zmiany przypadające na czas industrializacji spowodowały, że udział rolnictwa i chłopów w strukturze społeczno-zawodowej i wiejskiej gospodarce zaczął się kurczyć. „Proletaryzacja pochłania największą część ludności dwuzawodowej. W ostatnich trzydziestu latach udział robotników w strukturze społecznej wsi systematycznie rośnie, sięgając na koniec analizowanego stulecia połowy mieszkańców wsi. W ciągu analizowanych stu lat wieś z wsi chłopskiej staje się wsią robotniczą” (Ibidem, s. 38).

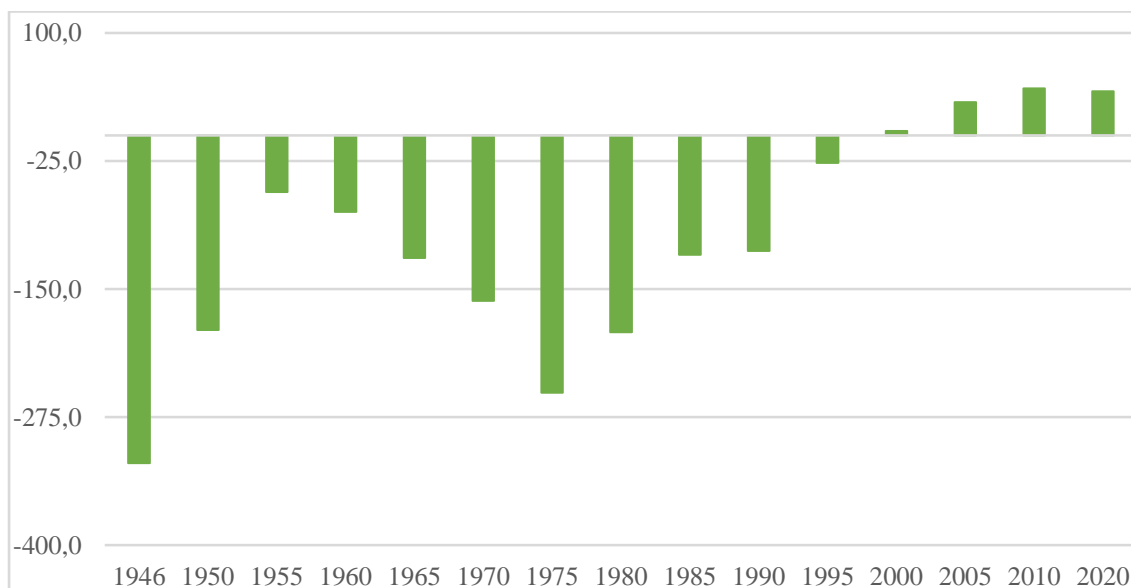
W fazie postindustrialnej proces robotniczenia struktury społecznej pogłębił się, ale jednocześnie rozpoczął się proces wzrostu segmentu klasy średniej. Nową tendencją zmian struktury społecznej wsi staje się jej „średnienie” - z rosnącym udziałem klasy średniej przy jednoczesnym wysokim udziale segmentu robotników w strukturze społecznej. Proces gentryfikacji wsi ma zróżnicowaną dynamikę, na co wskazuje „(...) bardzo duże zróżnicowanie wewnątrz kraju, w zależności od stopnia urbanizacji i struktury gospodarki” (Halamska 2015, s. 62). Są one związane z przejściem gospodarki z fazy industrialnej do fazy postindustrialnej. Ich nasilenie przypadło na ostatnią dekadę XX wieku **jako efekt procesów endogennych przejawiających się we wzroście poziomu wykształcenia mieszkańców wsi (burżuazyjnienia będącego pokłosiem „boomu edukacyjnego”, szczególnie widocznego od lat 90. (wyk. 1.1)), który uprawnia do zajmowania wyższych pozycji w strukturze społeczno-zawodowej i po drugie jako efekt (egzogennego względem wsi) osiedlania się na obszarach wiejskich przedstawicieli klasy średniej, co jest cechą konstytutywną dla procesu gentryfikacji wsi** (Halamska 2016).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Halamska 2021, s. 29.

Wyk. 1.1. Zmiana poziomu wykształcenia ludności wiejskiej w latach 1920-2016

Ogromny wpływ na pojawienie się na wsi klasy średniej **miały migracje, w tym odwrócenie** tendencji migracyjnych. Po raz pierwszy w powojennej historii Polski, na początku lat dwutysięcznych, w skali całego kraju odnotowano dodatni bilans migracyjny na obszarach wiejskich (zob. wyk. 1.2).

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, Rocznik demograficzny 2017, s. 34 i BDL GUS.

Wyk. 1.2. Migracje wieś - miasto: saldo w okresie 1950 - 2020 (w tys.)

Jednak w szeroko rozumianej gentryfikacji dużą rolę odgrywały także migracje wewnątrz-wiejskie, na co wskazuje fakt, że dodatnie saldo migracji jest konsumowane wyłącznie przez około jedną trzecią gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, szczególnie tych zlokalizowanych w pobliżu dużych ośrodków miejskich (Stanny, Rosner 2016) - w tych jednostkach zachodzi proces suburbanizacji, a w części z nich także proces gentryfikacji

wsi. Gentryfikacja (jej nasilenie) jest więc wynikiem oddziaływania boomu edukacyjnego oraz migracji z miasta na wieś oraz wewnętrznych migracji wiejskich.

W ostatnim stuleciu w Polsce dokonano się przejście od typu społeczeństwa i fazy gospodarki preindustrialnej do postindustrialnej, a w konsekwencji ze względu na zachodzące procesy społeczne i gospodarcze zmieniły się główne segmenty struktury społecznej, co jest wyraźnie widoczne na obszarach wiejskich. W XX wieku nie tylko same elementy struktury społecznej odmiennie się kształtowały, różne były także reguły formujące tę strukturę. W tym okresie można wskazać trzy zasadnicze następujące po sobie procesy zmian struktury społecznej wsi. Były to: peyzantyzacja, profesjonalizacja i burżuazyjnienie (zob. Hałamska, Zwęglińska-Gałecka 2019). Ich przebieg prowadził do kształtowania się dominujących segmentów struktury społecznej.

W przeciwieństwie do trwającego od wielu lat zainteresowania poświęcanemu gentryfikacji wsi w studiach brytyjskich (a później także amerykańskich, kanadyjskich i francuskich), polscy badacze zaczęli analizować ten proces dopiero po 2000 roku. Zbiegło się to w czasie z intensywnym badaniem procesów suburbanizacji i kontrurbanizacji, i związane było z rozwojem miejskich peryferiów, które stały się typowym elementem krajobrazu zurbanizowanego większości rozwiniętych państw świata. Obszary wiejskie, dotąd kojarzone głównie z rolnictwem i uważane za mało dynamiczne, stopniowo stawały się terenami atrakcyjnymi, nośnikami nowej dynamiki. „Przenoszenie się na przedmieścia było atrakcyjnym modelem zamieszkania, odpowiadającym z jednej strony potrzebie kontaktu z naturą (bądź wyobrażeniami na jej temat), posiadaniu własnego ogródka, czy chęci wychowania potomstwa w bardziej przyjaznym środowisku” (Drozda 2017, s. 34).

Jednakże pewne przejawy procesu gentryfikacji wsi można znaleźć analizując opracowania z ostatniego stulecia, które podejmują problem dokonującej się rewaloryzacji wiejskiej przestrzeni i rozwijających się na obszarach wiejskich funkcji wypoczynkowych i turystycznych - ich skutkiem były przemiany w strukturze użytkowania ziemi. W Polsce, podobnie jak w Europie Środkowo-Wschodniej, rozwój funkcji wypoczynkowych i mieszkalnych następował przy jednoczesnym stopniowym spadku znaczenia funkcji rolniczych. Towarzyszyło temu pojawienie się „osiedli letniskowych na terenach leśnych i gruntach porolnych, (...) które zmieniły fizjonomię współczesnego krajobrazu wiejskiego” (Krysiak 2009, s. 25). W tym kontekście w literaturze pojawiło się pojęcie kolonizacji turystycznej oznaczające „zasiedlanie przez obcych przybyszów terenów podmiejskich w celach turystyczno-wypoczynkowych oraz podejmowanie inwestycji turystyczno-wypoczynkowych na podstawie kapitału zewnętrznego, napływającego wraz z

kolonizatorami” (Liszewski 1987, s. 40). Kolonizację turystyczną można definiować jako gentryfikację sezonową.

Na początku XX wieku na rozwój podmiejskich lotnisk wpływ miały przemiany warunków pracy. Przykładowo „w roku 1922 Sejm II Rzeczypospolitej przyjął ustawę, w myśl której pracownikom zatrudnionym w przemyśle i handlu przysługiwało po roku zatrudnienia osiem dni nieprzerwanego urlopu; po trzech latach pracy było to piętnaście dni. Pracownikom umysłowym po pół roku pracy przysługiwał dwutygodniowy urlop; po roku pracy wymiar urlopu wzrastał do miesiąca” (Jarosz-Nojszewska 2015, s. 70). Wyjazdy na wieś początkowo w grupie najbogatszych zaczęły być postrzegane przez mieszkańców miast jako atrakcyjny i pożądany wzór spędzania wolnego czasu. „Po wojnie, w drugiej połowie XX wieku, wyjazdy turystyczne na wieś stają się coraz bardziej popularne i obejmują wszystkie warstwy społeczne” (Matczak 2015, s. 64). Rodząca się klasa średnia, a potem także klasa robotnicza zaczęły kopiować obyczaje elity ze względu na relatywną dostępność finansową i transportową lotnisk. Realizowały w ten sposób swoje ambicje, wynikające z potrzeby zmanifestowania pozycji i społecznych aspiracji, na wzór elit, a także zagranicznych *middle class*. „Bo choć nie mogły o tym świadczyć dochody i stan posiadania, to mógł to potwierdzać prezentowany właśnie w czasie wolnym - styl życia” (Olkuśnik 2013, s. 186), a ten z pewnością odróżniał się od tego, który reprezentowali (ówczesi) mieszkańcy obszarów wiejskich.

Zmiany następujące na skutek procesu gentryfikacji wsi są przedmiotem zainteresowania badaczy opisujących współczesne obszary wiejskie. Jednak większość z nich odżegnuje się od samego pojęcia „gentryfikacja”. Katarzyna Kajdanek, badając podwrocławskie osiedla, mówiła o „rozszerzaniu miejskości” (Kajdanek 2012). Z kolei Marcin Wójcik (2013), w pewnym sensie wyrażając niechęć do ukazywania różnic wewnątrz wsi, podaje w wątpliwość zasadność stosowania pojęcia gentryfikacji wsi, ponieważ jego zdaniem rodzi to „pytania o jego związek [gentryfikacji wsi – przyp. DZ] z restytucją grupy społecznej oraz materialnych podstaw jej istnienia (zwłaszcza kontekstu dworu polskiego), a także niezliczonej liczby przejawów funkcjonowania takiej kultury” (Wójcik 2013, s. 7). Wydaje się, że ta obawa nie jest zasadna, ze względu na to, że dość często używa się pojęcia „urbanizacja wsi” i nikt nie oczekuje ani brukowanych ulic, metra i tym podobnych atrybutów miejskości²³, natomiast nowa klasa średnia, zamieszkując na wsi, często odwołuje w swoim stylu życia do szlacheckich atrybutów (np. dom typu dworek

---

²³ Warto nadmienić, że Ruth Gass wprowadzając pojęcie gentryfikacja nadała mu sens ironiczny.

polski), choć czasem także chłopskich i wiejskich postrzeganych archetypicznie. Łukasz Drozda (2017) twierdzi, że koncentrowanie się na szlacheckości może prowadzić do kuriozalnych wyjaśnień. Autor przywołuje tu opracowania Marcina Wójcika wskazując, że ten opisywał proces gentryfikacji wsi jako następstwo „uszlachetnienia prowincji w kontekście wykupu i rewaloryzacji dawnych majątków szlacheckich, przywracające im dawne walory prestiżowe” (s. 57). Sam Drozda proponuje termin unowobogaczenie argumentując, że „ze względu na istotność transformacji do modelu gospodarki wolnorynkowej, a także próbę oddania ironicznego znaczenia anglojęzycznego oryginału, trafniejsze byłoby zatem według mnie mówienie o unowobogaczeniu. Dotyczyłoby to nie tyle introdukcji szlachty bądź archaicznej językowo burżuazji, ile tak zwanych nowobogackich – dorobkiewiczów i beneficjentów przemian 1989 roku” (s. 57-58). Idąc tym tokiem rozumowania, być może zasadnym byłoby używanie sformułowania „upańszczenie wsi”?

Przemysław Sadura, Katarzyna Murawska i Zofia Włodarczyk (2017) zachodzące przemiany społeczne na obszarach wiejskich określają mianem „kolonizacji wsi” (m.in. za Phillipsem (1993, 1998)), co z kolei odsyła do jeszcze innych skojarzeń. Przede wszystkim tych zwracających uwagę na dezintegrację i fragmentaryzację wiejskiego życia, o czym może świadczyć fakt, że coraz więcej wiejskich organizacji pozarządowych zakładają napływający z miast przedstawiciele klasy średniej. Migranci, na ogół nie nawiązują kontaktów z lokalną społecznością, ich działania skupione są na własnym interesie, co zdaniem Sadury i innych (2017) pozwala mówić o swego rodzaju kolonizacji wsi. W 2019 roku Sadura rozbudował swoje stanowisko stwierdzając „(...) Wygląda na to, że kolonizacja polskiej wsi przez miejską klasę średnią nie prowadzi do „oświecania” prowincji, ale prowincjonalizacji modernizatorów. Liderzy społeczności, w tym napływowi mieszkańcy o wysokim statusie ekonomiczno-społecznym, przejmują część cech społeczności wiejskich, które łączono dotąd z ich niskim poziomem wykształcenia: brak zainteresowania sprawami publicznymi i polityką ogólnokrajową i międzynarodową”²⁴. O „kolonizacji wsi” pisał także Grzegorz Foryś (2017) stwierdzając, że ta w wymiarze społeczno-kulturowym zaczęła dokonywać się już w okresie industrializacji. Inni badacze zwracają z kolei uwagę, że „gentryfikacja wsi jest procesem w większym stopniu odnoszącym się do kwestii struktury społecznej i jej zmian na

---

²⁴ Artykuł Przemysława Sadury pt. „Przyszłość Polski w roku 2049 z perspektywy wsi” z dnia 20 maja 2019 roku; <https://zielonewiadomosci.pl/tematy/ekologia/przyszlosc-polski-w-roku-2049-z-perspektywy-wsi/> [dostęp z dnia: 20.02.2021].

obszarach wiejskich (...), dlatego też nie może być używana zamiennie z terminem suburbanizacja, który dotyczy nieco innych procesów społecznych i obejmuje nieco inne obszary” (Śpiewak 2016, s. 130).

Mimo wątpliwości językowych, konotacji i skojarzeń, jakie wiążą się z terminem gentryfikacji wsi, wzorem analiz w środowisku miejskim, większość badaczy posługuje się spolszczoną wersją pierwowzoru. Z pewnością do pewnego stopnia wynika to także z tego, że jest to termin, który na stałe wszedł do języka w przestrzeni publicznej, o czym świadczy to, że proces ten staje się przedmiotem coraz większego zainteresowania badaczy, rządów, a także mediów.

W analizach polskich badaczy na opis przemian wpisujących się w zjawisko-proces gentryfikacji składają się:

- zmiany ludnościowe i demograficzne, przede wszystkim w zakresie dynamiki napływu ludności w czasie i przestrzeni, jej przestrzennego pochodzenia, zmian struktury demograficznej i społeczno-zawodowej. Przykładowo okazało się, że zgentryfikowaną gminę Prażmów, jako wieś okołometropolitalną zasilają, w dość ograniczonym stopniu, mieszkańcy metropolii. Osiedlają się na niej profesjonalnie zorientowani na metropolię mieszkańcy innych miast, miasteczek i wsi – przede wszystkim z otaczającego regionu (Śpiewak 2016). Na obszary podmiejskie w Polsce migrują głównie osoby młode a ich cykl rozwoju życia powoduje, że na wzrost liczby ludności wywołany migracjami nakłada się także przyrost naturalny (Sadura, Murawska, Włodarczyk 2017). W Polsce dobrze obrazuje to przypadek podolsztyńskich gmin zbadany przez Alinę Żróbek - Różańską i Elżbietę Zysk (2015). Badaczki uważają, że jeśli „<<odmłodzenie>> zostanie zdefiniowane jako <<zwiększenie się udziału osób między 25. a 39. rokiem życia oraz ich dzieci do 9. roku życia>>” to na podstawie tego studium przypadku można stwierdzić, że „rozlewające się miasta odmładzają podmiejską wieś” (s. 123), a „efekt ten kumuluje się na obszarach wiejskich (często podmiejskich) najbardziej atrakcyjnych pod względem mieszkaniowym” (s. 134);

- zmiany przestrzenne. Proces gentryfikacji nie zachodzi w gminach równomiernie, ale punktowo: dochodzi do przestrzennej koncentracji nowoprzybyłych mieszkańców w niektórych wsiach-enklawach gentryfikacji;

- zmiany lokalnej gospodarki. Zaobserwowano przede wszystkim kurczenie się roli rolnictwa i powstawanie nowych podmiotów gospodarczych, a zwłaszcza pojawianie się nowego typu usług, wynikających z usytuowania gminy i nowej struktury społecznej mieszkańców;

- zmiany psychospołeczne. Koncentrują się one wokół tworzenia i powstawania w niektórych miejscowościach zdominowanych przez gentryfierów, na skutek podejmowanych wspólnych działań i odwołania się do elementów lokalnej tradycji, nowej tożsamości (zob. Zwęglińska-Gałęcka 2019).

Jak już wspomniano dla polskich (i innych wschodnio- i środkowoeuropejskich) badań nad gentryfikacją wsi wyraźną inspirację stanowią te podejmowane w krajach anglosaskich, stanowiąc poręczną matrycę dla definiowania i analizy zjawiska. Taką matrycą posłużono się w studium przypadku gentryfikacji wsi w przywołanej już gminie Prażmów. Jest to jednostka zlokalizowana na południe od Warszawy, od której oddziela ją miejsko – wiejska gmina Piaseczno. Odległość od stolicy wynosi około 40 kilometrów. Jest to gmina wiejska, w której funkcje rolnicze stopniowo tracą na znaczeniu. W ciągu ostatnich trzydziestu lat dynamiczne zmiany doprowadziły ją do pozycji jednostek wysoko rozwiniętych. Ten typ gmin posiada specyficzną strukturę społeczną, gdzie znaczny udział - sięgający 1/3 populacji - mają przedstawiciele klasy średniej. Ważnym elementem uzupełniającym nowy kształt struktury społecznej są liczni pracownicy usług oraz robotnicy. W przeprowadzonym tu w 2016 roku studium przypadku wzorowano się na analizach Laurie Guimond i Myriam Simard, które badały proces gentryfikacji wsi w gminach Brome-Missisquoi i Arthabaska położonych w bliskim sąsiedztwie miasta Quebec. Badaczki starały się pokazać złożoność procesu gentryfikacji wsi na różnych poziomach: „(1) społeczno - demograficznym, (2) w zakresie przemian gospodarczych, (3) na poziomie przestrzennym i środowiskowym” (Guimond, Simard 2010, s. 449). W tym celu korzystały z wyników badań jakościowych przeprowadzonych w dwóch gminach z mieszkańcami napływowymi, autochtonicznymi i z lokalnymi liderami oraz z analiz danych dostępnych w statystykach publicznych - do opisu zaawansowania procesu w wybranych jednostkach wykorzystały: zmianę liczby ludności, średni wiek ludności, poziom wykształcenia, zmianę udziałów sektorów w lokalnej gospodarce, stopę bezrobocia, średnią wartość ziemi²⁵. Badania procesu gentryfikacji w gminie Prażmów

---

²⁵ Zasadnicze wnioski Guimond i Simard koncentrują się wokół idei gentryfikacji wsi i cech różniących ten proces od analogicznego występującego w mieście. Po pierwsze przybycie bogatszych i dobrze wykształconych mieszkańców na wieś przyczyniło się do wzrostu wartości gruntów i kosztów mieszkaniowych. Nie doprowadziło to jednak do przesiedlenia miejscowej ludności - jak w przypadku klasycznej gentryfikacji, gdzie wykluczenie mieszkańców i przesiedlenie ich do innej części miasta jest warunkiem definiującym proces. Po drugie gentryfikacja w mieście na ogół rozpatrywana jest w kontekście negatywnych cech, jakie wywołuje, podczas gdy zdaniem Guimond i Simard proces burżuazyjnienia wsi może mieć pozytywne skutki dla lokalnej społeczności - z nowopowstających usług, niezbędnych dla funkcjonowania gentryfierów przyzwyczajonych do wysokiego standardu życia, korzystają także autochtoniczni mieszkańcy badanych jednostek. Po trzecie zmiany społeczne i gospodarcze wywołane

miały na celu zidentyfikowanie specyfiki gentryfikacji wsi w Polsce i ukazania procesów współwystępujących z nią, będących jej korelatami.

Obszary wiejskie podlegające procesowi gentryfikacji, podobnie jak gmina Prażmów, zwiększają liczbę ludności, zmienia się jej struktura wieku, zmienia się poziom i struktura wykształcenia ludności przez gwałtowny wzrost udziału zbiorowości z wyższym wykształceniem. Struktura zawodowa staje się coraz mniej typowa dla wsi, staje się „miejska”. Te wszystkie zmiany znajdują odbicie w społecznej świadomości, zarówno autochtonów, jak i gentryfierów, także w postrzeganiu samych siebie, w określaniu/konstruowaniu społecznej tożsamości. „Ze styku tego, co tradycyjne, miejscowe, wyłaniające się z dawnych, choć zmodernizowanych już struktur agrarnych oraz tego, co nowe, wytworzone z potrzeby życia na wsi, powstanie nowa wartość w życiu społecznym wsi i w jej krajobrazie kulturowym” (Wójcik 2013, s. 50). Są to psychospołeczne/świadomościowe korelaty procesu gentryfikacji wsi. Aktywność społeczna i wysoki kapitał społeczny mieszkańców napływowych może przyczyniać się do tworzenia nowej tożsamości społecznej gentryfikowanej gminy, jednak jak pokazują badania proces ten nie zachodzi równomiernie na terenie całej jednostki, a pojawia się punktowo (zob. Zwęglińska-Gałecka 2019).

Przy okazji analizy dynamicznych zmian liczby ludności w Prażmowie zwrócono także uwagę na rolę i typ migracji w tym procesie. Migracje miały zasadniczy wpływ na przyrost liczby mieszkańców. W ciągu dziesięciu lat, między rokiem 2004, a 2014, średnio rocznie meldowało się 216 osób z miast oraz 78 ze wsi – blisko jedną trzecią nowych mieszkańców Prażmowa stanowią osoby przeprowadzające się ze wsi. Napływający pochodzili przede wszystkim z województwa mazowieckiego; mieszkańcy stolicy – jak pokazują szacunki z lat 2005, 2010 i 2015 – stanowili między 30% a 40% przybyszów. *Gros* nowych mieszkańców stanowiły także osoby przenoszące się z innych podwarszawskich miast. Odległość między miejscowościami była więc stosunkowo niewielka. W tego typu migracjach (na niewielkie dystanse) znaczenie czynników ekonomicznych, przez lata traktowanych jako najważniejsze motywy zmiany miejsca zamieszkania, jest marginalne (por. Loibl 2004). Badania pokazują, że współczesne migracje na (podmiejską) wieś motywowane są najczęściej dostosowaniem miejsca zamieszkania do rosnących potrzeb w zakresie warunków i jakości życia oraz są

---

pojawieniem się na wsi młodych, wykształconych profesjonalistów, osób z wysokim kapitałem społecznym i materialnym generuje zmiany w lokalnej przestrzeni tak społecznej, jak i fizycznej.

wywoływane przez zmiany rodzinne wynikające z cyklu życia migrantów (zob. Mantey 2013; Kajdanek 2011). Migracje do gminy Prażmów były specyficzne, ponieważ – po pierwsze – gentryfierami są osoby z Piaseczna i innych podwarszawskich miejscowości, dla których było to tylko przejściowe miejsce zamieszkania przy pracy w Warszawie. Po drugie wydaje się, że wiele tu wyjaśnia fenomen tzw. słoików – przedstawicielei nowej klasy średniej, często o wiejskim rodowodzie, pracujących, a często także mieszkających bez formalności meldunkowych w stolicy – którzy dopiero w momencie założenia rodziny poszukują stabilizacji (zob. Zwęglińska-Gałęcka 2019).

W przypadku przywoływanej już gminy Prażmów świadomościowe skutki gentryfikacji najbardziej widoczne były w sołectwie Łoś, gdzie ingerencja mieszkańców napływowych doprowadziła, m.in. poprzez działalność stowarzyszenia (Stowarzyszenie Miłośników Łosia), organizację wydarzeń lokalnych i ponadlokalnych (m.in. cyklicznie odbywający się piknik/festyn „Łosiowisko”), do powstania znamion nowej lokalnej tożsamości. Świadczy to o powstaniu związków emocjonalnych dających mieszkańcom napływowym poczucie swojskości, poczucie bycia u siebie (zob. Pawłowska 1996), które wzmacniane jest przez ich wzajemne podobieństwo - napływowi legitymują się podobnymi cechami społecznymi i kulturowymi. Gentryfierów i autochtonów dzieli sposób postrzegania zamieszkiwanej wsi. Rdzenni mieszkańcy nie czują potrzeby podkreślania swojej przynależności lokalnej, czują się wrośnięci w to środowisko, a ich stosunek do wsi nie zależy od oceny jego walorów przestrzennych i kulturowych. Z kolei łoscy gentryfierzy identyfikują się z sołectwem, ale nie z całą gminą. Nowych mieszkańców z Łosiem łączy coś co wyraża się w szczególnym stosunku do wsi jako „naszego miejsca” (Szacka 2003). Konsekwencją pojawienia się nowych mieszkańców jest wytworzenie się nowej wartości w łoskim życiu społecznym. Czy jest to przejaw kolonizacji (używając języka Sadury i innych (2017)) czy może próby zbudowania więzi z terytorium i w oparciu o nią – tworzenie nowej tożsamości? Może to być także wynikiem tego, że gentryfierzy ucząc się jak żyć na wsi w większym stopniu muszą się samoorganizować, „w miastach jest znacznie więcej instytucji wyspecjalizowanych w zaspokajaniu potrzeb mieszkańców, które niejako wyręczają ich z zajmowania się sprawami własnego miejsca zamieszkania” (Szafraniec 2006 za Bednarek-Szczepańska 2013, s. 585). Organizowanie się nowych mieszkańców wokół wiejskich zasobów wynika z ich migracyjnych motywacji: potrzeby ciszy, spokoju, wiejskiej sielanki, a być może także z postrzegania wsi jako miejska idyllicznego, sielskiego (por. Krzemiński 2003). Może to być także powiązane z przypisywanym wiejskim gentryfierom tradycjonalizmem (Śpiewak 2016). To, co dla mieszkańców

napływowych jest wyobrażeniem, dla autochtonów jest codziennością, na którą nie zwracają uwagi - w ich przypadku mityzacja życia na wsi nie ma zastosowania.

Wyraźne różnice kulturowe między mieszkańcami napływowymi a autochtonami odnotowuje także Justyna Laskowska-Otwinowska (2008). Badaczka analizuje relacje miejscowej ludności z miejskimi migrantami we wsi pod Lubartowem. Byli mieszkańcy miast, zmęczeni i zniechęceni życiem w mieście, opuszczali dotychczasowe miejsca zamieszkania i szukali na wsi „dobrego, spokojnego życia”. Ludność napływowa (nazywana przez autorkę nowoosadnikami) cechuje się otwartością, przyjmuje pewne wiejskie wzory zachowań, podczas gdy ludność chłopska jest bardziej konserwatywna, zajmuje się przede wszystkim obsługą innowacji, które przynoszą napływowi. Laskowska-Otwinowska patrzy na działalność ludności napływowej jak na możliwe źródło asymilacji i modernizacji polskiej wsi. Mimo trudności, jakie ponoszą nowoosadnicy „w swoich działaniach społecznych i dzięki temu, że są one jednym z filarów wyznawanego przez nich systemu wartości, (...) inteligenckiego, wkładają w nie naprawdę wiele energii” (s. 18). Ruchy nowoosadnicze, określane przez Laskowską-Otwinowską jako społeczności alternatywne, realizują istotną rolę edukacyjną dla społeczności wiejskiej - zarówno dla nich samych, jak i dla ludności autochtonicznej. Choć odnotowano także, że zdaniem rolników zachowania nowoosadników i ich naśladujący wiejski styl życia, im samym „odbiera tożsamość” (s. 72), a jednocześnie potęguje „niepewność co do kształtu własnego świata” (s. 85).

Przywoływane tu przypadki Łosia i wsi pod Lubartowem obrazują postępujące przemiany wewnątrz społeczności, które stanowią imitację pewnego tradycyjnego dla wsi typu więzi wioskowej. Jednocześnie są to wsie, w których przemiany społeczne spowodowały utracenie pewnej ciągłości. „Na wieś przeprowadzają się ludzie, których życie nie jest próbą podtrzymania, ani kultywowania tradycji ludowej (...) z drugiej strony dochodzi do pewnego dialogu „nowoosadników” z tradycją. Nie tylko w jakiś swój własny, specyficzny sposób korzystają z niej i czerpią pewne inspiracje, ale również przekształcają, poszerzają o pewną jakość” (Sztandara 2003, s. 54-55). Gentryfierzy i nowoosadnicy wykorzystując historyczne i naturalne cechy zamieszkiwanych miejscowości próbują tworzyć lokalną tożsamość „od nowa”. Zapewne badane wsie nie są wyjątkowe i podobne przemiany wewnętrzne zachodzą także w innych miejscach cechujących się wysoką atrakcyjnością migracyjną. Jednak to właśnie przemiany psychospołeczne i kulturowe, widoczne w badaniach jakościowych, świadczą o „głębokości” procesu gentryfikacji wsi.

1.5. Podsumowanie

„Gentryfikacja wsi jest zjawiskiem wieloznacznym i wielowymiarowym, zarówno ze względu na formy, jakie przyjmuje, jak i efekty, jakie przynosi” (Śpiewak 2016, s. 156). Problematyka gentryfikacji wsi została „przeniesiona” z miasta i przy jej analizie kierowano się doświadczeniami gentryfikacji dokonującej się w środowisku miejskim. Przyniosło to szereg wątpliwości definicyjnych i terminologicznych. Zasadniczo przyjmuje się, że jest to zjawisko-proces przemian struktur osadniczych, który determinowany jest przez napływ przedstawicieli klasy średniej na wieś (Yang, Hui, Lang, Li 2018).

Niektórzy badacze zajmujący się gentryfikacją w środowisku miejskim proponują, by zamiast postrzegać gentryfikację jako wynik ściśle racjonalnych zachowań ekonomicznych lub poszukiwania zysków, traktować ją jako proces mający umocowanie w lokalnych uwarunkowaniach społecznych i kulturowych (Patch 2004). Także i na obszarach wiejskich siła zakorzenienia lokalnych sieci relacji społecznych i kulturowych może wspierać lub blokować zmiany inicjowane przez gentryfierów. Zależy to od endemicznego (lokalnego) charakteru zmian, co oznacza, że zmiany są w dużej mierze warunkowane przez specyficzne, lokalne uwarunkowania (Sztompka 2013 za Eisenstadt 2003). W społeczeństwach statycznych zmiany zachodzą powoli, natomiast społeczeństwa dynamiczne są zainteresowane szybkimi zmianami i rozwojem.

Jednocześnie to posiadane przez gentryfierów kapitały (ekonomiczny, społeczny i kulturowy) mogą powodować, że dominują oni nad mieszkańcami autochtonicznymi (Sadura, Murawska, Włodarczyk 2017). Wynika z tego, że powstające na skutek procesu gentryfikacji wsi nowe wartości są wynikiem ścierania się sprzecznych interesów agentów funkcjonujących w życiu gospodarczym na danym obszarze. Zgodnie z teorią zakorzenienia społecznego gospodarki dokonujące się zmiany ekonomiczne nie są autonomiczne, są zakotwiczone społecznie, jednak generowane są przez pojawienie się gentryfierów - nowych podmiotów, niezakorzenionych w danym środowisku. Zmiany dokonujące się na skutek gentryfikacji wsi są efektem innowacyjnego sposobu w myśleniu o funkcjach i celach rozwoju lokalnego. Nasycanie struktury społecznej ludźmi zajmującymi wyższe pozycje w stratyfikacji społecznej (Halamska 2016; Halamska, Zwęglińska-Gałecka 2019) wpływa na obszary wiejskie niejako „na wejściu i na wyjściu”. „Na wejściu”, kiedy licznie napływają - kierujący się wyobrażeniami o wsi – gentryfierzy a w przestrzeni wsi powstają enklawy gentryfikacji. „Na wyjściu”, gdy nowi mieszkańcy zaczynają modyfikować wiejskie środowisko życia (na różnych poziomach: na poziomie

domu - wprowadzając nową estetykę i styl, na poziomie wsi - gdy pojawiają się nowe usługi i stowarzyszenia zakładane przez nowoprzybyłych²⁶ (zob. Tommasi 2018).

---

²⁶ W badaniach francuskich (zob. Tommasi 2018) okazało się, że gentryfierzy mają także wpływ na strukturę produkcji lokalnych gospodarstw. Niektórzy przedstawiciele ludności napływowej kupują wielohektarowe działki, które częściowo dzierżawią miejscowym rolnikom na preferencyjnym warunkach, a w zamian oczekują, że należąca do nich ziemia będzie uprawiana w określony sposób np. obsadzana lawendą.

2. Metodologia pracy

2.1. Proces gentryfikacji wsi i możliwe schematy jego wyjaśniania

Przedmiotem niniejszej pracy jest proces gentryfikacji wsi w Polsce, powodujący zmiany w strukturze społeczno-zawodowej ludności wiejskiej, polegające na wzroście udziału zróżnicowanych kategorii klasy średniej. Jest to szerokie ujęcie procesu, nie precyzujące, jakie są przyczyny tego wzrostu. W odróżnieniu od dominującego podejścia, wskazującego, że gentryfikacja na wieś „przychodzi z miasta”, takie podejście w przypadku specyfiki polskiej wsi nie oddawałoby istoty zjawiska. O wzroście udziału klasy średniej na wsi w ostatnim trzydziestoleciu zadecydowały bowiem dwie grupy przyczyn: (a) wewnętrzne wiejskie tj. boom edukacyjny po 1989 roku oraz (b) zewnętrzne w stosunku do obszarów gentryfikujących się, czyli migracje byłych mieszkańców miast na obszary wiejskie i migracje dobrze wykształconej młodzieży wiejskiej z obszarów peryferyjnych do obszarów metropolitarnych.

Celem pracy jest charakterystyka procesu gentryfikacji wsi w Polsce oraz jego konsekwencji gospodarczych, społecznych i kulturowych. Tak sformułowany cel, a zwłaszcza podporządkowane mu pytania badawcze, wynika z faktu, że proces gentryfikacji wsi, tak jak jest w tej pracy rozumiany, może być analizowany w oparciu o dwie różne koncepcje teoretyczne. To one wyznaczają zestaw podstawowych pytań badawczych. Pierwsza z nich koncentruje się na przemianach struktur występujących w gospodarce, za czym idą zmiany struktury klasowej społeczeństwa. „W rozwiniętych społeczeństwach rynkowych następuje – przez różne formy upowszechniania się własności – zanikanie ostrych podziałów klasowych określanych jako *śmierć klas*” (Halamska, Zwęglińska-Gałecka 2019, s. 236). Te zmiany następują stopniowo, ale coraz więcej ludzi staje się właścicielami czy współwłaścicielami czegoś, co ma kapitalne znaczenie dla określenia przez nich własnego miejsca w społeczeństwie. W nowym krajobrazie społecznym większego znaczenia nabiera konsumpcja, w tym także miejsce zamieszkania. „(...) współczesny konsumpcjonizm na wsi określony zostaje mianem nowego. Pierwszy aspekt tego zagadnienia związany jest z napływem na wieś, przede wszystkim jednak na te jej obszary, które są położone bliżej miast, osób, które nie są zainteresowane rolnictwem, ale raczej komfortem i niższymi kosztami zamieszkania. Sonya Salamon (2003) zwraca uwagę, że w tym tworzącym się niejako wiejskim społeczeństwie post-agrarnym ziemia nabiera innego znaczenia, „jako walor, który dostarcza estetycznych doświadczeń obcowania z przyrodą czy też widoku otwartej przestrzeni tym, którzy żyją na wsi, ale nie

są związani z działalnością produkcyjną. Zmiana ta dotyczy zresztą nie tylko ziemi, ale także całej w gruncie rzeczy materialnej kultury rolnej” (Gorlach 2017, s. 116-117). Jednym słowem konsumpcja (stanowiąca jedną z osi problemowych współczesnych badań wsi), wyrażająca się m.in. w stylu życia, w coraz większym stopniu niż miejsce w porządku produkcyjnym różnicuje położenie społeczne. Ona też odgrywa dużą rolę w kształtowaniu się zróżnicowanych tożsamości, zwłaszcza dla stale rosnących i poszukujących wyróżników grup klasy średniej (Giddens 2001). W tym nurcie wyjaśnień znajdują się przemiany wiejskiej gospodarki, z rosnącym w niej udziale usług - szczególnie tych „niewiejskich”, które pojawiają się na skutek napływu nowych mieszkańców i ich specyficznych potrzeb (Halamska, Zwęglińska-Gałecka 2019).

W drugiej, kulturowej koncepcji wskazuje się, że pojawiający się gentryfierzy przynoszą odmienny od autochtonicznego system wartości, potrzeb i stylów życia. I one - upowszechniając się w danym miejscu - powodują zmiany. Dokonująca się gentryfikacja ma charakter kulturowy. Proces ten następuje na skutek pojawienia się ludzi, którzy w oparciu o swoje zasoby (przede wszystkim kapitał kulturowy) zajmują wyższe pozycje społeczne, dysponują większymi zasobami materialnymi i mają inny styl życia niż członkowie przyjmujących społeczności. Gentryfierzy wzbogacają kapitał ludzki, społeczny i kulturowy społeczności wiejskich, co w pewnym stopniu uzupełnia luki spowodowane migracjami do miast w epoce industrialnej, połączonej z drenażem młodych wykształconych osób ze wsi. Powoduje to rekompozycję wiejskiej tkanki społecznej. Na skutek tego procesu, homogeniczne dotąd społeczności wiejskie, stają się społecznościami zdywersyfikowanymi, które muszą w inny sposób zorganizować swoje życie społeczne. Tu bardzo często pojawia się pytanie, czy gentryfierzy, wywodzący się z klasy średniej, nie wchodzi w konflikt z dotychczasowymi użytkownikami przestrzeni. „Nasilenie procesów napływu na wieś osób niezwiązanych z rolnictwem owocuje także szeroką gamą przemian całego wiejskiego krajobrazu. Procesy te wywołują przede wszystkim rozmaite konflikty. Dotyczą one sporów między rolnikami – którzy próbują w dalszym ciągu wykorzystywać wiejską przestrzeń w sposób, nazwijmy to, tradycyjny, czyli jako obszar praktyk produkcyjnych, a nowymi mieszkańcami (owymi „podmieszczuchami”, *suburbanites*) – którym owe praktyki produkcyjne zaburzają sposób odbioru i wykorzystania wiejskiej przestrzeni” (Gorlach 2017, s. 117).

Postawy klasy średniej, jak twierdzi Thomas Maloutas (2012), stają się coraz bardziej dominujące w różnych kontekstach społecznych i geograficznych, gdyż dokonują adaptacji globalnych trendów (wyznaczających modele konsumpcji) - do lokalnych

warunków²⁷. Jest to zarazem ukazanie mechanizmu jednoczesnego działania dywersyfikacji i homogenizacji. Rosnące zróżnicowanie w obrębie klas średnich zwiększa popyt na coraz bardziej charakterystyczne i indywidualistyczne potrzeby gentryfierów, podczas gdy zglobalizowane gusta i modele konsumpcji podważają ich odrębność poprzez masową homogenizację podaży i popytu w różnych kontekstach.

W niniejszej pracy podjęto próbę połączenia omówionych wyżej dwóch podejść do analizy gentryfikacji wsi. Tu rozumiana będzie jako - po pierwsze - proces zmieniający kształt struktury społecznej wsi, który związany jest z wzrostem liczby osób z wyższym wykształceniem i z ich stosunkowo wysokimi dochodami. Masowe pojawienie się nowych mieszkańców na obszarach wiejskich wpływa na przemiany struktury demograficznej i społecznej oraz na lokalne gospodarki, co przejawia się w postępującej dezagraryzacji i wzroście udziału sektora usług (a zatem cech charakterystycznych dla gospodarki poprzemysłowej (Phillips 2009)). Czynnikiem warunkującym wiejską gentryfikację obok przemian w obrębie populacji jest przepływ kapitału - nie tylko ekonomicznego, ale i kulturowego. Z tego względu - po drugie - za integralny element gentryfikacji wsi uznano relacje między tym co „strukturalne” a tym co „kulturowe”. W literaturze wskazuje się, że proces ten wiąże się z pojawieniem nowej jakości społeczno-kulturowej, a postępujące przemiany wewnątrz lokalnej społeczności mogą przejawiać się m.in. wzmacnianiem lokalnego kapitału społecznego, a także kulturowego.

Analiza (dotychczasowej) literatury naukowej w Polsce odnoszącej się do tematyki gentryfikacji wsi nasuwa nieodparty wniosek o braku pozycji, które w wyczerpujący sposób opisywałyby to zagadnienie. Jednakże to właśnie gentryfikacja wsi jest jednym z kluczowych procesów wpływających na współczesne przemiany obszarów wiejskich, a w konsekwencji istotnie zmieniającym morfologię obszarów wiejskich, powodującym transformację wiejskiego osadnictwa charakterystyczną dla krajów podlegających silnym wpływom globalizacji. Badania nad gentryfikacją wsi mają duże walory aplikacyjne, bowiem jest to proces o dużej dynamice - znajomość zakresu i zjawisk z nim związanych będzie miała kluczowe znaczenie dla przyszłego planowania działań i rozwiązań odpowiadających na potrzeby mieszkańców wsi. Nowe ustalenia stanowiąc będą punkt wyjścia do dalszych analiz, które wyjaśnią głębokość i wielowymiarowość procesu gentryfikacji wsi. Przykładowo w kolejnych analizach możliwe będzie wskazanie miejsca

---

²⁷ Choć należy podkreślić, że napływ nowej ludności przyczynia się do zmiany tych lokalnych warunków - o czym mówi pierwsza przywołana tu koncepcja wyjaśniania procesu, podkreślająca przemiany struktur gospodarczych.

gentryfikacji wsi wśród procesów mających miejsce w przestrzeni społecznej i ekonomicznej obszarów wiejskich w kontekście *sustainable rural development*, rozwoju endogennego, żywotności wsi, innowacji społecznych, kapitału ludzkiego i kulturowego.

2.2. Klasa średnia czyli wiejscy gentryfierzy

Punktem wyjścia dla analiz procesu gentryfikacji wsi są definicje przedstawiające omawiany proces „jako zmianę społeczną polegającą na zastępowaniu grup ludności należących do klasy pracujących przez osoby reprezentujące klasę średnią” (Grzeszczak 2011, s. 62). Już samo pojęcie „klasy średniej” z punktu widzenia podejmowanego tematu wymaga doprecyzowania. Nie jest to termin nowy, był wykorzystywany do opisu struktury społecznej w okresie przedkapitalistycznym i pozostaje w użyciu do teraz, wskazując na ewolucję rzeczywistości społecznej. Przykładowo na początku XIX wieku odnosiło się ono przede wszystkim (a wręcz jedynie) do populacji bogatych i wykształconych, sto lat później - do grupy rzemieślników i właścicieli.

Intuicyjnie klasę tę określa się jako tę zajmującą środkową przestrzeń w zhierarchizowanym społeczeństwie. Historycznie formowana była jako grupa ludności odróżniająca się od „klasy niższej” i „klasy wyższej”, jako ogniwo łączące dwa skrajne bieguny struktury społecznej. Jednak należy uznać to za określenie puste, dopóki nie towarzyszy mu wskazanie zasad hierarchii społecznej, „tych zaś może być - i faktycznie jest - tyle, jest teorii stratyfikacji, a nawet, przy dodatkowych założeniach, zróżnicowania społecznego” (Mokrzycki 1994, s. 39). Jednocześnie wskazuje się, że klasa średnia jest zbiorowością złożoną z tak różnych kategorii, że dyskredytuje to ją jako „klasę społeczną”; „prosperujący z trudem sklepikarze mają niewiele wspólnego z wziętymi chirurgami czy profesorami uniwersytetów, nie mówiąc o właścicielach kancelarii adwokackich i kadrze menedżerskiej wielkich koncernów” (Domański 2012, s. 13). Największą osobliwością klasy średniej jest właśnie to, że nazywana jest klasą, mimo że obejmuje ona ludzi o różnym poziomie wykształcenia, niejednakowym standardzie materialnym, uzyskujących niejednakowe dochody, mających różne preferencje z zakresie konsumpcji i obdarzanych różną estymą.

„Klasa średnia pojawia się w kapitalistycznym społeczeństwie przemysłowym, rośnie i zmienia się w miarę jego ewolucji” (Halamska, Zwęglińska-Gałecka 2019, s. 235). W rozwiniętych rynkowych społeczeństwach Europy udział klasy średniej w strukturze społecznej w miastach i na wsi jest porównywalny. W Polsce jest inaczej. Udział inteligencji (której przedstawiciele można byłoby dziś zaliczyć do klasy średniej) był na

wsi na początku XX wieku marginalny - zaliczano do niej księży, nauczycieli, w późniejszych latach agronoma, gminnego urzędnika, lekarza. W okresie Polski Ludowej powstaje warstwa „pracującej inteligencji”. Po 1989 roku zmiany systemowe spowodowały przekształcanie i powstawanie nowej struktury społecznej. „Proces ten był związany z adaptowaniem kapitalistycznych zasad rynkowych, które reorganizowały nie tylko organizację stosunków pracy i funkcjonowania państwa, ale także dostarczały nowych wartości kulturowych” (Bogunia-Borowska 2015, s. 119). W okresie transformacji i bezpośrednio po nim następowały przeobrażenia struktury społecznej i dostosowywanie wzorów organizacyjnych podobnych do tych, które istnieją w krajach zachodnich. Był to także czas wyłaniania się nowej kategorii klasy średniej, która dość dynamicznie rozwijała się w polskim społeczeństwie przyspieszając przemiany całej struktury społecznej. Pojawienie się, a następnie liczebny rozrost klasy średniej to jedna z kluczowych konsekwencji ewolucji struktury społecznej dokonująca się pod wpływem strukturalnych reform rynkowych. Odbywa się to łącznie z kształtowaniem się charakterystycznych dla klasy średniej sposobów gospodarowania - „klasa średnia miała składać się z ludzi stale podwyższających poziom życia, samodzielnie realizujących cele i aspiracje nie licząc na pomoc państwa czy wspólnoty” (Domański 2017, s. 13).

Obecnie do klasy średniej (na ogół)²⁸ zalicza się dwa rodzaje zbiorowości społeczno-zawodowych: tzw. starą klasę średnią, którą tworzą drobni przedsiębiorcy i kupcy oraz nową klasę średnią „(...) składająca się z ludzi, których zawodem jest produkcja i dystrybucja wiedzy symbolicznej” (Berger 1995, s. 127). Stara klasa średnia została wydzielona ze względu na stosunki własności i obejmuje przede wszystkim osoby pracujące na własny rachunek. O nowej klasie średniej w krajach zachodnich zaczęto mówić już na początku XX wieku, co związane było z rosnącym znaczeniem pracowników umysłowych w strukturze zatrudnienia. „W nowoczesnych społeczeństwach rynkowych drobna i średnia własność daje niższą pozycję niż dyplom uniwersytecki i specjalistyczne kwalifikacje” (Domański 2012, s. 107). Starą klasę średnią stanowiły przede wszystkim osoby opierające się na posiadaniu kapitału ekonomicznego zdobywanego w drodze dziedziczenia lub dzięki własnym umiejętnościom. „Przepustką do nowej klasy był kapitał

---

²⁸ Choć na przykład Polski Instytut Ekonomiczny (2019) w swoich ostatnich analizach do klasy średniej, definiując ją m.in. na podstawie kryterium zawodowego, zaliczył osoby wykonujące prace „średniego szczebla”. „Należą do niej osoby, których praca wymaga specjalistycznej wiedzy, lecz nie wiąże się z nadzorowaniem pracy innych osób. W skład klasy średniej zdefiniowanej przez kryterium zawodowe wchodzi również osoby prowadzące własną działalność gospodarczą, a także rolnicy posiadający gospodarstwa rolne” (s. 7).

kulturowy potwierdzony stosownym świadectwem, dyplomem lub certyfikatem” (Sadura 2012, s. 186-187). Wyłonienie się nowej klasy średniej i wzrost jej liczebności wynika z działania mechanizmów industrializacji, nowych wymagań wobec rynku pracy i zmiany charakteru produkcji - to one w konsekwencji doprowadziły do zmiany zapotrzebowania na umiejętności pracowników umysłowych. We wkraczającej na nowe tory rozwoju gospodarce opartej o sektor usług potrzebni byli inżynierowie, menadżerowie, wyspecjalizowani pracownicy biurowi. Do ich charakterystycznych umiejętności, jak podaje Dorota Piotrowska (1998), należy sprawność w operowaniu piśmem, pieniędzmi i ludźmi. Zmiana struktury klasy średniej to przejście od stanu posiadania do nieposiadania. „Osią stratyfikacji przestała być własność, a stał się wykonywany zawód” (Piotrowska 1998, s. 102). Podstawą wydzielenia nowej klasy średniej jest wykonywanie pracy umysłowej. Tworzą ją przede wszystkim inteligentne grupy społeczno-zawodowe - wykwalifikowani specjaliści, którzy w krajach anglosaskich określani są terminem *professionals*. Zasadne wydaje się także wykorzystywanie terminów *knowledge class* lub *white collars* (Mills 1951).

„Opisując nową klasę średnią w Polsce zwraca się uwagę, iż są to przede wszystkim wysoko wyspecjalizowani profesjonaliści, a także przedstawiciele zawodów twórczych i artystycznych oraz szkolnictwa wyższego” (Bogunia-Borowska 2015, s. 120). Do pewnego stopnia jej odpowiednikiem w strukturze społecznej może być inteligencja, której cechą charakterystyczną świadcząca o odrębności i wysokim statusie jest posiadanie wyższego wykształcenia i systematycznej, stosunkowo uniwersalnej wiedzy (Domański 2012). Wyznacznikiem przynależności zarówno do inteligencji, jak i do wyższej klasy średniej jest właśnie wykształcenie oraz związane z tym zajmowanie pozycji zawodowych o wysokim statusie. Posiadane wykształcenie oraz kwalifikacje zawodowe umożliwiają osiągnięcie wyższych dochodów, a w konsekwencji (często, ale nie zawsze) wyższego statusu materialnego. Umiejętności przedstawicieli tej części klasy średniej umożliwiają im radzenie sobie w nowych sytuacjach, przystosowywanie do zmieniających się warunków oraz swobodne poruszanie się w różnych kontekstach społecznych. Jednakże mimo pewnego podobieństwa do inteligencji nie to czyni nową klasę średnią klasą średnią. Jest nią przez miejsce, jakie zajmuje w nowoczesnych gospodarkach kapitalistycznych. „Przy czym nowa klasa średnia nie jest warstwą nowego społeczeństwa umiejscowioną pomiędzy jakimiś innymi jego warstwami; ona jest nowym społeczeństwem *tout court*” (Mokrzycki 1994, s. 42).

W Polskim Generalnym Sondażu Społecznym klasę średnią dzielono na jej wyższą i niższą część (zob. Domański 2021). W „wyższej klasie średniej” lokowali się na ogół kierownicy najwyższego szczebla i specjaliści - zatem można przyjąć, że jest ona tożsama z omówioną już nową częścią klasy średniej. Pozostałą część klasy średniej opisywano jako jej niższą część, w skład której można zaliczyć „starą klasę średnią”. Ponadto jednym z najbardziej oczywistych kryteriów różnicujących sytuację życiową (a więc także styl życia) subpopulacji klasy średniej jest całkowita wielkość zgromadzonych kapitałów, co skłania do wydzielenia wyższej i niższej klasy średniej. **Dlatego też w dalszej części opisu zróżnicowania społecznego używany będzie podział na wyższą i niższą klasę średnią.**

Należy podkreślić, że klasa średnia - postrzegana zarówno jako całość, jak i w podziale na części - jest zbiorowością niejednorodną. Na ogół traktowana jest jako kategoria deskryptywna, która wykorzystywana jest w celach opisowych i analitycznych. Udział klasy średniej w strukturze traktuje się często jako wskaźnik poziomu rozwoju bądź zapóźnienia gospodarczego kraju czy bardziej precyzyjnie – modernizacji struktury społecznej. Jest traktowana jako fundament ładu ekonomicznego, społecznego i politycznego, należy do najważniejszych elementów społeczeństw rynkowych. „(...) jest barometrem określającym stan, w jakim się znajdujemy oraz ideą zdolną zmieniać zastaną rzeczywistość. Stanowi jedno z pojęć na wskroś nowoczesnych, oddających dynamikę procesu historycznego zawartą w myślowych treściach słów, takich jak: obywatel, konsument czy człowiek wykształcony. Odzwierciedla naszą przestrzeń doświadczenia i wyraża poszukiwanie podstawy upragnionej stabilizacji” (Moskalewicz 2012, s. 5).

Trzon etosowych cech tego segmentu struktury społecznej stanowi „obowiązkowość w pracy, wytrwałość, przedkładanie długofalowych zysków nad bezpośrednio dostępne korzyści” (Domański 1994, s. 55-56). Już w latach 20. XX wieku Oskar Leimgruber wskazywał, że „członkowie [klasy średniej - przyp. DZG] powołani są, aby być głównym czynnikiem postępu moralnego, duchowego i gospodarczego ludzkości albo warstwą społeczeństwa, która dla zachowania moralnego i kulturowego dziedzictwa ludzkości gwarantuje niezbywalną społeczną równowagę państwa” (1951, s. 4). W literaturze wskazuje się, że kraje, w których klasa średnia obejmuje większą grupę osób o względnie wysokim poziomie dochodu, rozwijają się szybciej (Easterly 2001, Kharas, Gertz 2010). Klasę średnią stanowią jednostki, których sytuacja dochodowa i majątkowa jest stabilna i niezależna od polityki redystrybucyjnej państwa. Jest to grupa, złożona z wielu kategorii społecznych, legitymuje się posiadaniem dobrego wykształcenia, zajmuje wyższe pozycje w stratyfikacji społecznej i posiada specyficzny styl życia (por. Halamska

2016). Segment ten tworzą osoby charakteryzujące się inwencją i kreatywnością, posiadające znaczące zasoby kapitału²⁹ finansowego, społecznego, kulturowego (lub mówiąc językiem Pierre'a Bourdieu (1986) - zasoby kapitału ekonomicznego, sieciowego i kulturowego).

Jest to klasa rosnąca, jej charakterystyczne cechy (jak wspomniany styl życia, doświadczenia i wzory postępowania) stanowią dominantę kulturową, która przejawia się w uniwersalizacji elementów habitusu klasy średniej (zob. Gdula, Sutowski 2017). Habitus³⁰ ten „nastawia jednostkę na awans i ciągle pięcie się w górę przy jednoczesnym porównywaniu się z innymi” (Gdula, Sadura 2012, s. 47, zob. także Sadura 2019). Klasie średniej przypisuje się także nacisk na indywidualne osiągnięcia, samorealizację, postrzeganie drogi zawodowej jako kariery i aspiracje materialne. „Klasę średnią konstytuuje określony typ aspiracji i oczekiwań. Szukając wspólnego mianownika, można powiedzieć, że są one związane z nadzieją na awans – statusowy i materialny. Etos „aspiracji sięgających dalej” skłania nie do patrzenia na klasę średnią jako na stałą, niezmienną grupę, ale raczej do postrzegania jej jako stylu bycia i sposobu myślenia. To klasa mierzących wyżej” (Wysocki 2012, s. 15). Osoby z tego segmentu struktury społecznej przejawiają duże poczucie sprawczości oraz potrzebę wpływania na otaczającą rzeczywistość (Strzelecki 2012). „Ludzie usytuowani „w środku” drabiny uwarstwienia charakteryzują się wspólnymi, a różniącymi ich od klas wyższych i niższych poglądami i orientacjami. Zależy im na tym, by nie stracić swej szansy wykazania się sukcesem, cechuje ich styl życia znamionujący powodzenie, samodyscyplina w pracy zawodowej, a ich stosunek do rzeczywistości wyraża pragmatyzm i dynamika, choć z nastawieniem na zachowanie równowagi i stabilności” (Piotrowska 1998, s. 80).

Specyficzny styl życia realizowany przez klasę średnią jest próbą przejmowania wzorów elity, która niemożliwa jest do pełnego zrealizowania (Łaciak 2010). Pasją przedstawicieli klasy średniej jest praca, która z jednej strony jest kluczowym życiowym obowiązkiem umożliwiającym zarabianie pieniędzy a z drugiej może dawać poczucie spełnienia, bycia potrzebnym. „W sferze życia rodzinnego dostrzec można w tej klasie zróżnicowanie stylów życia związane z wiekiem, wykształceniem czy miejscem

---

²⁹ Kapitał definiowany jest jako zasób jednostki wykorzystywany w procesie zajmowania i utrzymywania pozycji społecznej.

³⁰ Habitus (w teorii Pierre'a Bourdieu (1986)) oznacza nabyte umiejętności i kompetencje jednostki, które przyjmują postać trwałych dyspozycji, takich jak sposoby postrzegania świata czy reguły działania i myślenia. Habitus nie jest jednak zbiorem trwałych reguł i praw, przez co staje się on bardziej poręcznym i elastycznym narzędziem wskazującym właściwy sposób poruszania się w świecie (Matuchniak-Krasuska 2015).

zamieszkania. Dominuje model małżeństwa bardziej tradycyjnego niż w przypadku elity kwalifikacji. Większość domowych obowiązków spoczywa na barkach kobiet, które zwykle godzą je z pracą zawodową, albo (rzadziej) zajmują się tylko prowadzeniem domu i wychowywaniem dzieci również dlatego, że nie mogą znaleźć zatrudnienia” (Łaciak 2010, s. 7). Przedstawiciele tej klasy przywiązują dużą wagę do upodobań kulinarnych, uprawiania sportu (często elitarnego lub z takim się kojarzącego), przywiązują dużą wagę do sprawności fizycznej, ponieważ to upodabnia ich do klasy wyższej i przy tym odróżnia od niższych klas społecznych. Jacek Burski wskazywał, że „klasa średnia [także w realizowanym stylu życia – przyp. DZG] jest strukturalnie rozdarta pomiędzy dążeniem do awansu i jego potwierdzeniem poprzez konsumpcję a ryzykiem utraty tych atrybutów i stoczenia się w hierarchii społecznej” (Burski 2016, s. 92).

Wszystkie te cechy klasy średniej powodują, że jej przedstawicielom towarzyszy przekonanie, że ich miejsce w strukturze społecznej i awans (społeczny i zawodowy) to wynik własnego wysiłku. Podtrzymując swoją pozycję są zdani na siebie - Pierre Bourdieu (2006) opisywał tę postawę jako „każdy dla siebie, każdy u siebie” (s. 413). Te właśnie cechy klasy średniej pozwalają przypuszczać, że nasycenie pewnych obszarów wiejskich jej przedstawicielami powinno prowadzić do zmian struktury lokalnej gospodarki, zmian struktury i dynamiki społecznej oraz zmian kulturowych, przejawiających się w stylu życia.

2.3. Wiejska klasa średnia: operacjonalizacja

Kogo, jakie grupy społeczno-zawodowe, zaliczyć można do klasy średniej? Istnieją tu różne koncepcje, połączone z cechami analizowanej populacji. W zależności od nich i koncepcji analizy używane są różne kryteria jej określenia. W tej samej populacji, przy założeniu istnienia w banku danych koniecznych cech, zasięg klasy średniej byłby inny, jeśli użyte zostałyby kryteria Społecznej Klasyfikacji Zawodów³¹, EGP³² czy stosowanych przez Gdulę i Sadurę³³. Tutaj podstawą wyróżnienia klasy średniej będą wielkie grupy

---

³¹ „Po raz pierwszy została opracowana w 1978 r. przez M. Pohoskiego i K.M. Słomczyńskiego. Druga jej wersja została przygotowana przez H. Domańskiego, Z. Sawińskiego i K.M. Słomczyńskiego w 2007 r. pt. *Nowa klasyfikacja i skale zawodów. Socjologiczne wskaźniki pozycji społecznej w Polsce* (Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN)” (Halamska 2016, s. 17).

³² Klasyfikacja EGP (Erikson,Goldthorpe i Portocarero), powszechnie stosowana we współczesnych badaniach ilościowych nad strukturą społeczną. Odwołuje się ona do zawodu, własności i pozycji w strukturach zawodowych i wyróżnia 11 klas. Henryk Domański i i Zbigniew Sawiński (1995) zaadaptowali tę klasyfikację do potrzeb zastosowań w Polsce. W wersji tej wyróżnionych zostało 10 kategorii (klas) społecznych. Trzy pierwsze kategorie obejmują pracowników umysłowych, dwie prywatnych przedsiębiorców, trzy kolejne pracowników fizycznych, zaś dwie ostatnie - zawody związane z rolnictwem.

³³ Maciej Gdula i Przemysław Sadura (2012) klasy definiowali podobnie jak Bourdieu, używając zróżnicowanych kryteriów. Składały się na nie trzy zasadnicze typy kapitałów: ekonomiczny, społeczny i kulturowy. „Do klasy wyższej włączyli prezesów i dyrektorów firm lub instytucji zarabiających

społeczno-zawodowe według Klasyfikacji Zawodów i Umiejętności, odpowiadającej ISCO-08, ponieważ według tej klasyfikacji zakodowane są zawody w bazie danych „Diagnoza społeczna 2015”. Zawody pogrupowane są w następujące „wielkie” grupy społeczno-zawodowe³⁴: 0 – wojskowi³⁵; 1 – wysocy urzędnicy państwowi, członkowie organów przedstawicielskich, kadra kierownicza przedsiębiorstw i organizacji; 2 – specjaliści, wolne zawody; 3 – technicy i specjaliści średniego szczebla; 4 – urzędnicy; 5 – pracownicy usług osobistych i placówek handlowych; 6 – rolnicy i robotnicy rolni; 7 – brygadziści i robotnicy wykwalifikowani; 8 – robotnicy zatrudnieni przy obsłudze maszyn, robotnicy taśmowi, kierowcy; 9 – pracownicy wykonujący prace proste. Jednak dla ukazania specyfiki - najbardziej interesującej z punktu widzenia podejmowanego tematu - klasy średniej ukazana zostanie także jej struktura w podziale na grupy duże. Do klasy średniej, w realizowanym badaniu, zaliczeni zostali przedstawiciele grup społeczno-zawodowych legitymujących się wysokim poziomem wykształcenia, za czym idzie stosunkowo wysoka pozycja zawodowa i dochody. Operacyjnie (za Halamska 2016) przyjęto, że do klasy średniej zaliczani są przedstawiciele grup 1-4 według klasyfikacji ISCO-08. Grupy te mają następujące charakterystyki:

„Grupa 1. Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy - grupa ta obejmuje zawody, w których podstawowymi zadaniami są: planowanie, określanie i realizowanie podstawowych celów i kierunków polityki państwa, formułowanie przepisów prawnych oraz kierowanie działalnością jednostek administracji publicznej, a także sprawowanie funkcji zarządzania w przedsiębiorstwach lub ich wewnętrznych jednostkach organizacyjnych;

---

przynajmniej czterokrotność średniej płacy krajowej, przedstawiciele wolnych zawodów, profesorów i adiunktów szkół wyższych oraz samodzielnych pracowników sektora kultury, np. reżyserów i scenografów. (...) Do klasy średniej zaliczyli specjalistów niepełniących funkcji kierowniczych, zatrudnionych zarówno w prywatnych przedsiębiorstwach, jak i w administracji publicznej, nauczycieli i pielęgniarki, drobnych przedsiębiorców, rzemieślników oraz sprzedawców z bardziej specjalistycznych sklepów (jubiler, galeria). Do klasy ludowej włączyli robotników wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych, niewykwalifikowanych pracowników sektora usług, pracowników fizycznych i rolników” (s. 9).

³⁴ Klasyfikacja zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy jest pięciopoziomowym, hierarchicznie usystematyzowanym zbiorem zawodów i specjalności występujących na rynku pracy. Wszystkie pozycje klasyfikacyjne opatrzone zostały symbolem cyfrowym. Analogicznie jak w standardzie ISCO-08 grupy wielkie oznaczono symbolem jednocyfrowym (jest ich 10), grupy duże - dwucyfrowym (wyróżniono ich 43), grupy średnie - trzycyfrowym (jest ich 132), grupy elementarne - czterocyfrowym (ich liczba wynosi 444). Przykładowo grupa wielka „Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy, rybacy” jest grupą numer 6, ma ona 3 grupy główne (dwie pierwsze cyfry kodu, są to: rolnicy produkcji towarowej (61), leśnicy i rybacy (62) oraz rolnicy i rybacy produkujący na własne potrzeby (63)), 9 grup średnich (trzy pierwsze cyfry, np. 611 – rolnicy produkcji roślinnej) oraz 17 grup elementarnych (cztery cyfry kodu, np. 6111 – rolnicy upraw polowych).

³⁵ Ta kategoria zawodowa jest najmniej liczna, jej udział w strukturze społecznej na obszarach wiejskich nie przekracza 0,3% - z tego względu pominięto ją w dalszych analizach.

Grupa 2. Specjaliści - grupa ta obejmuje zawody wymagające wysokiego poziomu wiedzy zawodowej, umiejętności oraz doświadczenia w zakresie: nauk technicznych, przyrodniczych, społecznych, humanistycznych i pokrewnych. Ich główne zadania to wdrażanie do praktyki koncepcji i teorii naukowych lub artystycznych, powiększanie dotychczasowego stanu wiedzy poprzez badania i twórczość oraz systematyczne nauczanie w tym zakresie;

Grupa 3. Technicy i inny średni personel - grupa ta obejmuje zawody wymagające posiadania wiedzy, umiejętności i doświadczenia niezbędnych do wykonywania głównie prac technicznych i podobnych, związanych z badaniem i stosowaniem naukowych oraz artystycznych koncepcji i metod działania;

Grupa 4. Pracownicy biurowi - grupa ta obejmuje zawody wymagające posiadania wiedzy, umiejętności i doświadczenia niezbędnych do zapisywania, organizowania, przechowywania i wyszukiwania informacji, obliczania danych liczbowych, finansowych i statystycznych oraz spełniania obowiązków wobec klientów, szczególnie związanych z operacjami pieniężnymi, organizowaniem podróży, informacjami i spotkaniami w zakresie biznesu” (Klasyfikacja Zawodów i Specjalności 2014³⁶).

Każda z grup wg ISCO-08 ma także określony poziom kompetencji. I tak: I - 3, 4; II - 4; III - 3; IV - 2, 4³⁷. Poziom kompetencji oraz rodzaj wykonywanych czynności jest podstawą podziału klasy średniej na „wyższą klasę średnią” i „niższą klasę średnią” (zob. Hałamska 2013, Hałamska, Michalska, Śpiewak 2016).

Tab. 2.1 Struktura społeczna wsi: operacyjny schemat analizy

Segmenty struktury społecznej		Grupy zawodowe
Klasa średnia	Wyższa klasa średnia	1. Parlamentarzyści, wyżsi urzędnicy i kierownicy
		2. Specjaliści
	Niższa klasa średnia	3. Technicy i inny średni personel
		4. Pracownicy biurowi
	Rolnicy	6. Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy

³⁶ <http://www.klasyfikacje.gofin.pl/kzis/6,0.html> [dostęp z dnia: 4.12.2021].

³⁷ Czwarty poziom kompetencji oznacza wykształcenie wyższe I/II stopnia oraz studia podyplomowe, trzeci poziom kompetencji obejmuje wykształcenie zdobywane w szkołach policealnych/pomaturalnych, technikach, a także szkołach artystycznych, drugi poziom kompetencji uzyskuje się po ukończeniu gimnazjum oraz szeroko pojętej szkoły średniej.

Klasa ludowa	Robotnicy	5. Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy
		7. Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy
		8. Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń
		9. Pracownicy przy pracach prostych

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bourdieu 1986, Halamska 2016

Pozostałe grupy podzielone zostały na rolników i robotników - grupy, które za Pierrem Bourdieu (1986) zbiorczo mogą być traktowane jako klasa ludowa. Maciej Gdula, Mikołaj Lewicki i Przemysław Sadura (2015) do klasy ludowej zaliczają „przede wszystkim osoby wykonujące prace fizyczne: rolników, robotników wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych i część pracowników usług prostych” (s. 35).

2.4. Cel pracy

Celem pracy jest, jak już wspomniano, charakterystyka procesu gentryfikacji wsi w Polsce, polegająca na ukazaniu jej przestrzennego zasięgu oraz konsekwencji gospodarczych, społecznych i kulturowych.

Aby zrealizować ten cel, trzeba przede wszystkim:

- określić przestrzenny zasięg gentryfikacji na obszarach wiejskich

Literatura traktująca o gentryfikacji zwykle oparta jest na analizach typu *case study*, które charakteryzując proces osadzają go w wąskim, lokalnym kontekście, bez szerszych powiązań z innymi procesami zachodzącymi w przestrzeni miejskiej i wiejskiej (por. Marcuse 1985)³⁸. Na podstawie analizy literatury przedmiotu można wyłonić i opisać cechy procesu. Te powtarzające się (w wielu *case study*) cechy opisują zmiany: liczby ludności, poziomu wykształcenia lokalnej populacji, struktury społeczno-zawodowej, sposobu wykorzystania gruntów, cen nieruchomości. Większość z nich to klasyczne cechy, używane przy charakterystykach obszarów wiejskich, a o występowaniu procesu bądź jego nieobecności świadczy wielkość cechy. Oznacza, że możliwe jest stworzenie zbioru cech, będących wskaźnikami zachodzącego procesu a przy pomocy analiz statystycznych i przestrzennych naznaczenia obszarów wiejskich o różnym stopniu nasilenia procesu. Odpowiedź na to pytanie ma w tej pracy dwojakie znaczenie. Po pierwsze, obrazuje przestrzenny zasięg i siłę występowania zjawiska a po drugie, stanowi metodologiczną

³⁸ W Polsce taką próbą jest analiza w podjęta drugim tomie „Studiów nad strukturą społeczną wiejskiej Polski” (Halamska, Hoffman, Stanny 2017), gdzie przy analizie procesu gentryfikacji analizowane są także przestrzenne rozkłady procesów proletaryzacji i dezagrarnizacji.

podstawę do wyłonienia badanej próby (zbiorowości do badań) nad skutkami gentryfikacji: tych, w których proces występuje najsilniej oraz zbiorowości kontrolnej, złożonej z jednostek terytorialnych, w których zjawisko nie występuje lub jest bardzo słabe.

- opisać skutki gentryfikacji w strukturze i dynamice gospodarki lokalnej

Proces gentryfikacji może być postrzegany jako przepływ (lub przyływ) kapitału, a nie tylko ruch ludnościowy (Phillips 2009). W związku z tym znacząco oddziałują na lokalne gospodarki. Zdaniem badaczy (zob. Phillips 2005) gentryfikacja wsi może też być jedną z form rewaloryzacji wiejskich zasobów i przestrzeni postrzeganych jako nieproduktywne z rolniczego punktu widzenia. Towarzyszy jej różnicowanie wiejskiej ekonomii, gdyż musi ona odpowiedzieć na potrzeby nowych mieszkańców. Gentryfierzy dysponują większym kapitałem finansowym oraz mają określone potrzeby, które tworzą popyt na specyficzne usługi związane z potrzebami i oczekiwaniami klasy średniej.

Omówienie różnic lokalnych gospodarek na wiejskich obszarach zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych, powinno ukazać ich odmienną strukturę w tym przede wszystkim malejącą rolę sektora I (rolnictwo) i rosnącą sektora III (usługi). Ten ostatni ma szczególne znaczenie gdyż, także jego struktura jest odmienna w różnych typach obszarów wiejskich (Halamska 2013). Analiza powinna pokazać czy agrarność wiejskiej gospodarki we wsiach podlegających procesowi gentryfikacji została zastąpiona przez rozwój wielofunkcyjny. Intuicyjnie można przypuszczać, że proces gentryfikacji z towarzyszącymi mu zmianami wzmacnia jedne obszary wiejskie, a z drugiej osłabia inne - te, z których następuje proces odpływu mieszkańców, co w konsekwencji może prowadzić do „zwijania wsi”.

- scharakteryzować społeczny wymiar procesu gentryfikacji wsi

Gentryfierom przypisuje się pewne określone atrybuty takie jak młodość, dobre wykształcenie, dobra sytuacja materialna i utrzymywanie się ze źródeł pozarolniczych. Na przeniesienie się na wieś (szczególnie podmiejską) „decydują się zazwyczaj osoby o ugruntowanej pozycji zawodowej, które założyły już rodzinę i w dalszej kolejności aspirują do nabycia własnego domu” (Radowska-Lisak 2008, s. 160). Pojawienie się na wsi nowych mieszkańców - często pracujących w mieście i mieszkających na wsi - kreśli nowy portret mieszkańców wsi. Ale gentryfikacja wsi dokonuje się także na skutek poprawy poziomu wykształcenia mieszkańców wsi – wyższe wykształcenie uprawnia ich do podejmowania zawodów, przede wszystkim pozarolniczych. Gentryfierzy są zbiorowością zróżnicowaną, niejednorodną. Wspólnym mianownikiem ich łączącym jest to, że niemal wszyscy są przedstawicielami nowej klasy średniej, do której zalicza się

grupy społeczno-zawodowe legitymujące się wysokim poziomem wykształcenia, za czym na ogół idzie stabilna pozycja zawodowa oraz dochody. Jej przedstawiciele mają podobne klasowo uwarunkowane zachowania i preferencje konsumpcyjne. Napływ nowych mieszkańców i wzrost poziomu wykształcenia ludności wiejskiej zmienia wiele parametrów struktury społecznej, a przede wszystkim wiek, układ grup społeczno-zawodowych, skład społeczny wiejskiej klasy średniej. Zwiększa to różnice między obszarami zgentyfikowanymi a niezgentyfikowanymi (peryferyjnymi); co zarazem zwiększa zróżnicowanie przestrzeni wiejskiej.

- ukazać kulturowy wymiar procesu gentryfikacji wsi

Pojawienie się gentryfierów powoduje, że zmienia wiejski się krajobraz i lokalna gospodarka, a różnice w stylach życia i systemach wartości dotychczasowych i nowych mieszkańców generują zmiany społeczne i kulturowe (Darling 2004). Te ostatnie zostaną scharakteryzowane na podstawie elementów stylu życia. Ten realizowany przez gentryfierów może stanowić wzór dla mieszkańców wsi i jego elementy mogą być przez nich przejmowane. Tylko teoretycznie można zakładać, że - odwołując się do toku rozumowania Ulfa Hannerza na temat globalizacji kulturowej - przyjmowane treści są wielorako przetworzone i zdeformowane (Hannerz 1996). Pojawienie się gentryfierów powoduje, że kultura wsi staje się eklektycznym, niespójnym zbiorem elementów: tych uniwersalnych, dawnych, nowych i twórczo przetworzonych przez filtr kultury lokalnej. Dotychczasowe opracowania nie przynoszą jednoznacznych odpowiedzi. Wiadomo jednak, że gentryfierzy realizują specyficzny styl życia odwołujący się do wyidealizowanego obrazu wiejskości, którego zasadniczym elementem jest mieszkanie na wsi (Guimond, Simard 2010, zob. Cloke 2006, Shin, Lees, Morales 2015). Informacje o wiejskich gentryfierach (będących przedstawicielami klasy średniej) - o dokonywanych przez nich wyborach, o ich orientacjach życiowych i na temat charakteru podejmowanych przez nich działań - nie były jak dotąd systematycznie prowadzone i są rozproszone. Zatem dopełnieniem charakterystyki procesu gentryfikacji wsi w Polsce jest analiza kulturowych aspektów procesu.

Wszystkie te elementy podporządkowane są próbie holistycznej charakterystyki procesu gentryfikacji wsi w Polsce. Dla realizacji tak postawionego celu pracy wyznaczono następujące zadania:

- usystematyzowanie i operacjonalizacja pojęcia gentryfikacji wsi;
- wyznaczenie przestrzennego zasięgu procesu gentryfikacji wsi w Polsce;
- ukazanie ekonomicznych korelatów procesu gentryfikacji wsi;

- ukazanie społecznych korelatów procesu gentryfikacji wsi;
- ukazanie kulturowych korelatów procesu.

Przed przystąpieniem do realizacji badań sformułowano następujące pytania badawcze:

- P1.** Jaki jest zasięg przestrzenny gentryfikacji wsi w Polsce? Czyli wskazanie, gdzie znajdują się obszary o największym i najmniejszym zaawansowaniu procesu?
- P2.** Jakie skutki dla lokalnych gospodarek (ich sektorowej struktury, „gęstości ekonomicznej”³⁹, budżetu lokalnego) ma proces gentryfikacji wsi?
- P3.** Jakie skutki dla struktury społecznej wsi ma proces gentryfikacji wsi?
- P4.** Czy i jak główne segmenty struktury społecznej w badanych zbiorowościach są zróżnicowane?
- P5.** Czy kontekst społeczny, stworzony przez istniejący wzór struktury społecznej, ma wpływ na zachowania społeczne (w tym rola klasy średniej w społecznej aktywności)?
- P6.** Czy ww. kontekst wpływa na styl życia (a) klasy średniej, (b) klasy ludowej? W jakim stopniu style życia przedstawicieli danej klasy są zróżnicowane?

2.5. Charakterystyka źródeł

Pracę oparto na różnego typu **źródłach zastanych**, uważając, że są one wystarczające dla realizacji postawionych celów. Ponadto „zaletą badań bazujących na informacjach pobranych z rejestrów administracyjnych i dostępnych baz danych jest to, że znacznie redukują koszty i czas zbierania danych” (Jasiński, Bożykowski, Zając 2015, s. 47). Oprócz literatury przedmiotu, miały one różny charakter. Były to:

- surowe dane statystyki masowej, przede wszystkim gromadzone w Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego (BDL GUS). „Jest to największy w Polsce uporządkowany i udostępniany w Internecie zbiór informacji o sytuacji społeczno-gospodarczej i demograficznej oraz stanie środowiska, opisującym województwa, powiaty oraz gminy jako podmioty systemu organizacji społecznej i administracyjnej państwa”⁴⁰. BDL oferuje ponad 40 tysięcy cech statystycznych pogrupowanych tematycznie. Pierwsze dane pochodzą z 1995 roku;
- już opracowane wskaźniki dotyczące różnego typu zjawisk społecznych, skonstruowane na podstawie danych statystyki masowej i dodatkowych masowych badań. Do nich

³⁹ „Wskaźnik gęstości ekonomicznej wskazuje ekonomiczną intensywność wykorzystania przestrzeni”. (Halamska 2017, s. 71, zob. także Halamska 2013).

⁴⁰ Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Bank_Danych_Lokalnych [dostęp z dnia: 4.12.2021].

należała przede wszystkim baza danych projektu „Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich. Etap III” (MROW 2018). MROW to projekt badawczy realizowany w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN etapowo od 2012 roku. Jego celem jest stała obserwacja zmian społeczno-gospodarczych dokonujących się na obszarach wiejskich w Polsce. Jednostką przestrzenną analizy przyjętą w projekcie jest w gmina⁴¹ - badanie obejmuje wszystkie gminy wiejskie i miejsko-wiejskie w Polsce. Zespół badawczy operuje danymi pozyskiwanymi m.in. z BDL GUS, Centralnej Ewidencji Pojazdów i Kierowców (CEPiK), Ministerstwa Finansów (MF), Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS), Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej), Ministerstwa Inwestycji i Rozwoju (MIiR), Centralnej Komisji Egzaminacyjnej (CKE), Państwowej Komisji Wyborczej (PKW), Urzędu Komunikacji Elektronicznej (UKE), 8 okręgowych komisji edukacyjnych (OKE), urzędów marszałkowskich, a także specjalnej ankiety wysyłanej (drogą pocztową i elektroniczną) przez autorów projektu do urzędów gmin. Ponadto wykorzystano dane z ekspertyzy pt. „Zróżnicowanie przestrzenne cen ziemi rolniczej w Polsce” opracowanej przez dr. hab. Roberta Pietrzykowskiego⁴² który analizując zróżnicowanie cen ziemi rolniczej korzystał z bazy danych Systemu Analiz i Monitorowania Rynku Obrotu Nieruchomościami (AMRON)⁴³. W bazie AMRON gromadzone są dane dotyczące charakterystyki nieruchomości, ich lokalizacji, a przede wszystkim cen transakcyjnych z aktów notarialnych, wartości wycen, ofert lub innych w pełni weryfikowanych źródeł;

- surowe dane z bazy badania „Diagnoza Społeczna 2015”. „Diagnoza społeczna” to kompleksowy, interdyscyplinarny projekt badawczy mający charakter panelowy - realizujący go badacze w odstępach kilkuletnich wracają do tych samych gospodarstw domowych i osób. Pierwszy pomiar odbył się w 2000 roku, ostatni w 2015. W sumie zrealizowano dotąd osiem rund badania. W ostatniej edycji próba obejmowała 11 740 gospodarstw domowych i 35 729 respondentów, część wiejska liczyła 3 909 gospodarstw

---

⁴¹ Na potrzeby niniejszej pracy dane dostępne w bazie MROW dla gmin zostały przeliczone tak, by możliwa była ich analiza na poziomie powiatów.

⁴² Serdecznie dziękuję dr. hab. Robertowi Pietrzykowskiemu za udostępnienie danych, które były niezbędne do zobrazowania zmian cen ziemi rolniczej.

⁴³ System Analiz i Monitorowania Rynku Obrotu Nieruchomościami (AMRON) to jedyna w Polsce międzybankowa, wystandaryzowana baza danych o nieruchomościach i ich cenach i wartościach. Baza spełnia najwyższe standardy jakości, zdefiniowane szczegółowo przez Komisję Nadzoru Finansowego w znowelizowanej Rekomendacji J dotyczącej zasad gromadzenia i przetwarzania przez banki danych o nieruchomościach.

domowych i 17 888 osób. Baza danych badania „Diagnoza Społeczna” jest jedną z najobszerniejszych dostępnych baz danych (www.diagnoza.com), która pozwala na analizę wybranych zjawisk, także w różnych przekrojach przestrzennych. Gromadzone w badaniach ankietowych dane dotyczą: (a) struktury demograficznej i społecznej gospodarstw domowych, (b) warunków życia ludności, co jest związane w kondycją materialną, dostępem do kultury, wypoczynku, edukacji, (c) jakości, stylu życia i cech indywidualnych obywateli. Jej dodatkową zaletą – oprócz liczebności reprezentatywnej próby i dostępności – jest trzycyfrowy sposób zapisu informacji o zawodzie, odwołujący się do aktualnej dla danego roku listy zawodów, którą w swoich badaniach statystycznych posługuje się GUS. Dla opisu struktury społecznej konieczne jest grupowanie i klasyfikowanie zawodów. Jedną z podstawowych jest Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Zawodów (ISCO-08), którą posługuje się m.in. GUS. Jest to pięcioszczeblowa klasyfikacja hierarchiczna, obejmująca zawody i specjalności występujące na rynku pracy. Struktura klasyfikacji liczy 10 grup wielkich, 43 grupy duże, 132 grupy średnie, 444 grupy elementarne, które w sumie obejmują 2366 zawodów i specjalności.

Te źródła były w zróżnicowany sposób wykorzystywane do opracowania poszczególnych wątków pracy. I tak:

- dla określenia przestrzennego zasięgu gentryfikacji wsi wykorzystano dane BDL GUS oraz te dotyczące cen ziemi;
- ekonomiczne korelaty gentryfikacji analizowano przede wszystkim w oparciu o dane BDL GUS oraz MROW;
- korelaty społeczne i kulturowe analizowano w oparciu o bazę danych badania „Diagnoza społeczna 2015”.

Jednostką analizy był powiat (NUTS 4), ponieważ był to najniższy poziom agregacji danych w bazie danych badania „Diagnoza Społeczna 2015”. W oparciu o agregacje na tym właśnie poziomie analitycznym wyznaczono przestrzenny zasięg gentryfikacji, który miał podstawowe znaczenie dla dalszych etapów analizy. Liczba badanych jednostek przy jego wyznaczeniu jest równa liczbie powiatów ziemskich⁴⁴ w Polsce - wynosi 314. Pod uwagę wzięto dane opisujące ich wiejskie części,

---

⁴⁴ Istnieją dwa typy powiatów: grodzkie, obejmujące wyłącznie miasta, oraz ziemskie, które składają się z miasta stanowiącego siedzibę powiatu oraz otaczających je gmin wiejskich, miejsko-wiejskich i miejskich.

z wyłączeniem danych dla miast współtworzących powiaty⁴⁵. Wiele danych wymagało agregacji, gdyż były dostępne tylko na poziomie gmin (przede wszystkim dane MROW)⁴⁶. Jednakże należy pamiętać, że na strukturę społeczno-gospodarczą powiatów znaczny wpływ wywierają miasta będące centrum każdej z wiejskich przestrzeni. Oddziaływanie miast, ich struktury, kultury, dynamiki gospodarczej i społecznej wpływa na kontekst społeczny wiejskich przestrzeni, uzupełniając oddziaływanie kształtu struktury społecznej.

Dane, które wykorzystywano, pochodziły z tego samego okresu: połowy drugiej dekady XXI wieku. Tę cezurę wyznaczyła „Diagnoza społeczna”, gdy ostatnia edycja tych badań miała miejsce w tym właśnie roku. Z tego okresu - lat 2014 i 2016 - pochodzą dane z BDL GUS oraz MROW. Jedynie dla ukazania dynamiki gentryfikacji wsi posłużono się danymi z lat 2002-2016⁴⁷.

2.6. Metody badawcze

Praca oparta jest na **triangulacji metod**; kluczowe w niej było rozpoznanie cech zjawiska w danym kraju oraz opracowanie dla nich statystycznych wskaźników. Cechy procesu wskazano w oparciu o polskie i zagraniczne analizy typu *case study*, przy wykorzystaniu **metody rozszerzonego przypadku** (z ang. *extended case method*). Polega ona na „wyodrębnieniu tego, co ogólne z unikalności, przejściu od „mikro” do „makro”, połączenia teraźniejszości z przeszłością w oczekiwaniu na przyszłość, a wszystko to

---

⁴⁵ Tam, gdzie nie było to możliwe posłużono się danymi dla całego powiatu (jak w przypadku np. danych dotyczących poziomu wykształcenia ludności oraz danych opisujących stan lokalnych finansów, ponieważ odnoszą się one do obszaru całej gminy, „a zatem w gminach miejsko-wiejskich nie jest możliwe rozdzielanie danych dla miasta i dla wsi” (Stanny, Rosner, Komorowski 2018, s. 94)) lub z dostępnych danych na poziomie gmin wybrano te odpowiadające gminom wiejskim i wiejskiej części gmin miejsko-wiejskich i na tej podstawie obliczano wartość wskaźników dla powiatów.

⁴⁶ „Projekt dotyczy ogółu obszarów wiejskich w Polsce, jednostką przestrzenną analizy jest w zasadzie gmina. Specyfika podziału administracyjnego kraju powoduje, że w rzeczywistości jednostką analizy jest gmina wiejska lub gmina miejsko-wiejska, bądź tylko jej obszar wiejski (tzw. obszar wiejski gminy miejsko-wiejskiej). W rzeczywistości stwarza to niebanalne problemy przy doborze wskaźników empirycznych. Wiele z nich w gminach miejsko-wiejskich nie może odnosić się tylko do obszarów wiejskich. Zasadnicze powody są następujące: 1) nie ma możliwości wydzielenia części wiejskiej, bowiem podstawowe informacje wykorzystane w MROW III nie są podzielone na część wiejską i miejską. Charakter taki mają np. wskaźniki opierające się na informacjach związanych z budżetem jednostki, który gminę traktuje jako niepodzielną całość; 2) zmienne opisujące m.in. działanie instytucji, obejmują swoim zasięgiem zarówno miasto, jak i obszar wiejski (np. system szkolny, pomoc społeczna); 3) mimo technicznych możliwości rozdzielania danych wspólnych dla obszaru wiejskiego gminy miejsko-wiejskiej od jej części miejskiej uznano, że wyodrębnienie miasta zuboży wartość informacyjną wskaźnika. Przykładem są wskaźniki opisujące funkcje pozarolnicze w gminie, np. wykorzystujące dane z systemu REGON. Kierowano się tu przekonaniem, że podmioty gospodarcze i instytucje skupione w mieście obsługują mieszkańców całej gminy, podobnie jak instytucje skupione we wsi centralnej gminy wiejskiej” (Ibidem, s. 22-23).

⁴⁷ Ze względu na dobrą dostępność danych w oparciu o wymienione wskaźniki stworzono dwa indeksy gentryfikacji wsi: statyczny oraz dynamiczny, aby sprawdzić czy gentryfikacja wsi analizowana w jednym momencie czasu ma analogiczny czy inny zasięg względem tej analizowanej w określonym przedziale czasowym.

odbywa się dzięki zastosowaniu wcześniej istniejącej teorii” (Burawoy 1998, s. 5). Metodę tę wypracowała szkoła antropologii społecznej w Manchesterze (Epstein 1958, Gluckman 1958), następnie wykorzystywana była przez socjologów i etnografów. Istotę *extended case method* stanowi przyczynowe połączenie i porównanie przypadków, gdzie zamiast ograniczać liczbę spraw do przypadków prawa ogólnego, każdy przypadek analizowany jest w powiązaniu z innymi i na tej podstawie dokonuje się pewnych uogólnień (zob. Burawoy 1998). Korzystając z ustaleń tej metodologicznej koncepcji udało się wyłonić na podstawie *case study* przeprowadzonego w 2016 roku w Prażmowie (Zwęglińska-Gałecka 2019) oraz porównać z ustaleniami innych tego typu studiów (zob. Guimond, Simard 2010, Nelson, Pistre, Dellier, Richard 2008, Boscoboinik 2018, Başaran, Sakarya 2018) więzkę zjawisk (korelatów) towarzyszących gentryfikacji. Do nich należą:

- znaczący wzrost liczby mieszkańców w analizowanym okresie,
- który jest przede wszystkim efektem dodatniego salda migracji;
- znaczną część migrantów stanowią mieszkańcy miast, ale
- liczni są także migranci z terenów wiejskich, którzy wiążą swoje kariery zawodowe z miastem, ale decydują się na osiedlenie w strefie podmiejskiej;
- są to przede wszystkim ludzie młodzi i dobrze wykształceni: „nowa klasa średnia”
- następują zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym: spada udział ziemi rolniczej (gruntów ornych), rośnie udział obszarów zurbanizowanych;
- powoduje to wzrost cen ziemi, także rolniczej;
- radykalnie zmienia się struktura lokalnej gospodarki, czego wyrazem jest wzrost udziału podmiotów nierolniczych, przede wszystkim w sektorze trzecim (usługi) oraz
- znacząca zmiana struktury dochodów ludności, czego wyrazem jest udział dochodów z PIT w dochodach własnych gminy.

Jak już wspomiano, zdecydowana większość analiz procesu gentryfikacji oparta jest na badaniach typu *case study*. Ale istnieją też nieliczne próby analizy niektórych aspektów procesu w oparciu o badania masowe, statystyczne. Do nich należy praca Petera B. Nelsona, Pierre’a Pistre’a, Juliena Delliera i Frederica Richarda.⁴⁸ W 2008 roku zaprojektowali oni badania mające na celu zmapowanie procesu gentryfikacji wsi we Francji, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. Kluczowym etapem analiz było zidentyfikowanie porównywalnych zestawów wskaźników gentryfikacji wsi w trzech

---

⁴⁸ http://www.i-rgent.com/wp-content/uploads/sites/17/2015/05/AAG2015_nelson.pdf [dostęp z dnia: 4.12.2021].

krajowych kontekstach. Wskaźnikami wykorzystanymi przez badaczy były: gęstość zaludnienia, odsetek ludności z wyższym wykształceniem, odsetek osób zajmujących wysokie pozycje w stratyfikacji społeczno-zawodowej, odsetek bezdzietnych gospodarstw domowych, odsetek osób w wieku 45-64, poziom zurbanizowania obszarów wiejskich rozumiany jako odsetek powierzchni zabudowanych w całkowitej powierzchni badanych jednostek, średnią wartość nieruchomości, odsetek budynków wybudowanych w ciągu ostatniej dekady. Zasadniczym efektem analiz było sformułowanie „katalogu wskaźników gentryfikacji” - badacze uznali, że jeśli dana jednostka cechuje się wysokimi wartościami minimum połowy wskaźników to można stwierdzić, że proces gentryfikacji wsi tam następuje⁴⁹.

Wzorując się na tej pracy w oparciu o wiązkę wyróżnionych cech-korelatów gentryfikacji skonstruowano wskaźniki, które posłużyły do opracowania **indeksu gentryfikacji**. Jak już wspomniano, analizy przeprowadzono dla wszystkich, 314 powiatów ziemskich. Bazę danych do wyznaczenia przestrzennego zasięgu procesu opracowano wykorzystując program Excel. W poszczególnych arkuszach dla wskazanych jednostek terytorialnych umieszczano kolejne dane. Następnie używając programu QGIS dane zaprezentowano na kartogramach prostych stosując naturalne przedziały klasowe⁵⁰, ponieważ umożliwiły one zminimalizowanie różnic wartości wskaźników w obrębie klas, przy jednoczesnym maksymalizowaniu różnic między klasami. Granice przedziałów naturalnych w naturalny sposób odzwierciedlają przerwy w ich rozkładzie. Metoda ta wykorzystywana jest dla danych o równomiernym rozkładzie. Wymienione wskaźniki złożyły się na indeks gentryfikacji wsi. W literaturze indeks określany jest jako zbiór wskaźników, które nie są powiązane wspólną przyczyną, ale zgodnie z założeniami badacza - tak jak w niniejszej pracy - mogą zostać zaklasyfikowane w obręb ogólniejszej kategorii (por. DeVellis 2011). Tak postrzegana gentryfikacja wsi definiowana jest w sposób szeroki, (zob. Guimond, Simard 2010, Nelson, Pistre, Dellier, Richard 2008), co oznacza, że integralną częścią charakterystyki gentryfikacji wsi są jej korelaty: społeczne, ekonomiczne, przestrzenne.

Tab. 2.2. Wskaźniki wykorzystane do opracowania indeksu gentryfikacji wsi

---

⁴⁹ I tak przykładowo w Stanach Zjednoczonych, zdaniem badaczy, w około 12% hrabstw obserwuje się wyraźne przejawy procesu (Nelson, Pistre, Dellier, Richard 2008).

⁵⁰ Jest to metoda tworzenia przedziałów np. na kartogramach. Jeśli cecha ma charakter ciągły, wtedy przedział wartości cechy dzieli się na przedziały klasowe.

Stan aktualny (połowa drugiej dekady XXI w.)		Wartość minimalna	Wartość maksymalna	Wartość graniczna
1. Gęstość zaludnienia	2016	19	656	158
2. Saldo migracji	2016	-9,9	18,1	2,1
3. Liczba zameldowań z miast w ogólnej liczbie zameldowań	2016	29,0	91,0	64,0
4. Liczba osób z wykształceniem co najmniej średnim w ogólnej liczbie mieszkańców	2011	20,0	65,0	40,0
5. Stosunek powierzchni gruntów zurbanizowanych do gruntów rolnych w powiatach	2014	1,6	17,6	4,9
6. Wielkości dochodów z PIT w ogólnej sumie dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca	2016	272,0	1 849,0	748,0
7. Liczba podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców	2016	25,0	141,0	58,3
8. Cena za hektar ziemi rolniczej w powiatach	2012	6 407,0	563 536,0	26 751,0

Źródło: opracowanie własne

Zbiorcze zestawienie wskaźników wraz ze wskazaniem ich wartości minimalnych i maksymalnych w danym roku lub w danym okresie przedstawia tab. 2.2. Wskazane są w niej również tzw. wartości graniczne, czyli wartość wskaźnika, która pozwala zakwalifikować daną jednostkę (powiat) do zbiorowości, w której proces gentryfikacji zachodzi bądź przeciwnie. Przyjęto, że wartość graniczną wyznacza (swoisty „punkt odcięcia”) dolna wartość drugiej najwyższej klasy wskaźników wybranych do analizy, czyli do zbioru powiatów zgentryfikowanych wchodzi jednostki, mieszczące się w tych dwóch najwyższych klasach wskaźników. Wartość graniczna to wartość, powyżej której jednostki zakwalifikowywano jako te, w których proces gentryfikacji wsi zachodzi. Przykładowo: ostatnie dostępne dane dla powiatu aleksandrowskiego (województwo kujawsko-pomorskie) pokazują, że gęstość zaludnienia (wynosząca 117 os/km² wobec wartości granicznej 158 os/km²), saldo migracji (0,0 wobec wartości granicznej wynoszącej 2,1), liczba zameldowań z miast w ogólnej liczbie zameldowań (60,61 podczas gdy wartość graniczna wynosi 64,0), liczba osób z wykształceniem średnimi i wyższym (35,7 przy wartości granicznej 40,0), stosunek powierzchni gruntów zurbanizowanych do gruntów rolnych (3,1 wobec wartości granicznej wynoszącej 4,9), wielkość dochodów z

PIT w ogólnej liczbie dochodów (608,4 zł wobec wartości granicznej – 748,0 zł), liczba podmiotów gospodarczych na 1000 ludności (50,7 wobec wartości granicznej – 58,3) pozostają poniżej przyjętych wartości granicznych. Inaczej jest tylko w przypadku ceny hektara ziemi rolniczej, która pozostaje na wysokim poziomie (69614,5 zł), wyższym niż przyjęta wartość graniczna (26751 zł). Na tej podstawie powiatowi przyznano jeden punkt. Operację przeprowadzono dla wszystkich powiatów, którym każdorazowo za wartość wskaźnika powyżej wartości granicznej przydzielono 1 punkt. Ich suma, stanowiąca indeks gentryfikacji danego powiatu, mogła się wahać od 0 do 8. Założono, że im więcej punktów otrzyma dany powiat tym większe jest natężenie procesu gentryfikacji wsi.

Ten etap miał kluczowe, poprzez wyznaczenie kryteriów dla doboru próby do badań (patrz część 6. tego rozdziału), znaczenie dla określenia metody analizy konsekwencji gentryfikacji: **metody porównawczej**. Badania porównawcze należą zaś do podstawowych czynności poznawczych, które mogą być użyteczne do rozwijania teorii opisującej stosunkowo nowe zjawiska i procesy (zob. Słomczyński 2011). Jednostki (powiaty) do dalszych analiz wyznaczono, wykorzystując indeks uwzględniający dynamikę wskaźników użytych do opracowania indeksu gentryfikacji wsi. Pozwolił on uchwycić trendy i zmiany dokonujące się w czasie. Ograniczył przy tym ryzyko występowania błędów, których trudno byłoby uniknąć, gdyby wykorzystywać wyłącznie indeks statyczny, ponieważ na jego wysoką wartość w jednym roku mogłyby wpływać zachodzące incydentalnie zmiany na przykład spowodowane interwencją władz lokalnych. Na podstawie omówionej powyżej procedury wyłaniania powiatów zgentryfikowanych, zostały one uszeregowane (według liczby punktów przyznawanych według określonej wartości granicznej wskaźników): od tego, który osiągnął najwyższą liczbę punktów do tego, który osiągnął najmniejszą ich liczbę. W ten sposób, zawężając liczbę badanych jednostek w kolejnych etapach badania, opracowano matrycę 50 powiatów zgentryfikowanych (jest to 50 pierwszych w matrycy) o najwyższych wartościach indeksu gentryfikacji wsi), które dalej nazywane będą „zbiorowościami zgentryfikowanymi” oraz 50 (ostatnich w matrycy) powiatów o najniższym poziomie gentryfikacji, zwanych dalej „zbiorowościami niezgentryfikowanymi”, które traktowane są jako grupa kontrolna.

Schemat analizy konsekwencji gentryfikacji - ekonomicznych, społecznych i kulturowych – odwoływał się do zasad metody porównawczej. Dla każdej jednostki z próby powiatów zgentryfikowanych oraz każdej z grupy kontrolnej (niezgentryfikowanych) opracowywano, pobierając dane surowe z wyżej wymienionych baz danych, ten sam zestaw wskaźników. Dalej, przygotowano jedną wartość każdego ze

wskaźników dla wszystkich 50 powiatów w jednej i 50 powiatów w drugiej grupie, tak aby móc dokonywać porównań między nimi oraz wskazać dzielący je dystans. Dla każdego wskaźnika w analizowanych grupach jednostek z pozyskanego zbioru danych wyliczono wartość środkową. Dla porównania uzyskane wyniki odniesiono do analogicznej wartości danych dla całej Polski lub tam, gdzie było to możliwe dla wiejskiej części kraju. Analizy przeprowadzono wykorzystując wbudowane w programie Excel funkcje. Wskaźniki opisujące społeczne, ekonomiczne i kulturowe konsekwencje procesu gentryfikacji wsi prezentowane są w formie tabelarycznej. Zapewnia to czytelność, ułatwia sprawdzanie indywidualnych wartości i proste porównywanie.

2.7. Badana próba i grupa kontrolna

Kluczowym elementem badania było wyznaczenie przestrzennego zasięgu procesu gentryfikacji wsi, ponieważ pozwoliło na wskazanie powiatów, w których analizowany proces zachodzi lub nie. Do badanej próby zakwalifikowano 50 jednostek, których indeks gentryfikacji osiągnął najwyższe wartości punktowe (dla 4 indeks gentryfikacji wynosił 8, dla 13 - 7, dla 27 - 6 i dla 6 powiatów indeks wynosił 5), oraz 50 jednostek stanowiących grupę kontrolną, jednostek o najniższych indeksach gentryfikacji (dla 33 powiatów indeks gentryfikacji wynosił 0, dla pozostałych 17 - 1) .

Najwięcej powiatów zgentryfikowanych jest w województwach mazowieckim i śląskim. Należy także odnotować, że w próbie nie ma jednostek znajdujących się w województwach lubuskim, opolskim, podkarpackim i świętokrzyskim. Podczas gdy w zbiorowości kontrolnej nie ma powiatów zlokalizowanych w województwie dolnośląskim, śląskim i wielkopolskim. Najwięcej powiatów niezgentryfikowanych zidentyfikowano w województwie lubelskim.

Tab. 2.3. Badana próba i grupa kontrolna

Województwo	Próba	Zbiorowość kontrolna
województwo dolnośląskie	głogowski (6), lubiński (7), oławski (7), średzki (6), wrocławski (7)	-
województwo kujawsko-pomorskie	bydgoski (6), toruński (6)	sępoleński (0)

Województwo	Próba	Zbiorowość kontrolna
województwo lubelskie	lubelski (7)	białski (0), krasnostawski (1), kraśnicki (1), łukowski (1), parczewski (0), radzyński (1), tomaszowski (0), zamojski (0)
województwo lubuskie	-	krośnieński (1), strzelecko-drezdenecki (1), sulęciński (0), świebodziński (0)
województwo łódzkie	bełchatowski (6), łódzki wschodni (6), pabianicki (6), zduńskowolski (6), zgierski (6)	pajęcząński (1), sieradzki (0)
województwo małopolskie	krakowski (8), oświęcimski (6), wielicki (7)	dąbrowski (1), miechowski (0)
województwo mazowieckie	grodziski (8), legionowski (7), miński (7), nowodworski (6), otwocki (5), piaseczyński (7), płocki (5), pruszkowski (7), radomski (6), sochaczewski (5), warszawski zachodni (7), wołomiński (8), żyrardowski (7)	lipski (1), zwoleński (1)
województwo opolskie	-	kędzierzyńsko-kozielski (0), kluczborski (0), oleski (0), strzelecki (0)
województwo podkarpackie	-	brzozowski (0), jasielski (0), kolbuszowski (0), krośnieński, tarnobrzeski (0)
województwo podlaskie	białostocki (6)	bielski (1), grajewski (0), moniecki (1), sejneński (0), siemiatycki (0)
województwo pomorskie	gdański (8), kartuski (6), starogardzki (5), tczewski (6), wejherowski (6)	człuchowski (0)
województwo śląskie	będziński (6), bielski (6), cieszyński (6), mikołowski (6), pszczyński (5), rybnicki (6), tarnogórski (6), bieruńsko-lędziński (7)	-
województwo świętokrzyskie	-	buski (0), kazimierski (1), konecki (0), sandomierski (0), staszowski (0)
województwo warmińsko-mazurskie	olsztyński (6)	braniewski (0), kętrzyński (0), lidzbarski (0), nowomiejski (0), olecki (0), gołdapski (0)

Województwo	Próba	Zbiorowość kontrolna
województwo wielkopolskie	gnieźnieński (6), leszczyński (6), poznański (7), szamotulski (6)	-
województwo zachodniopomorskie	policki (6), stargardzki (6)	białogardzki (1), drawski (1), szczecinecki (1), świdwiński (0), łobeski (1)

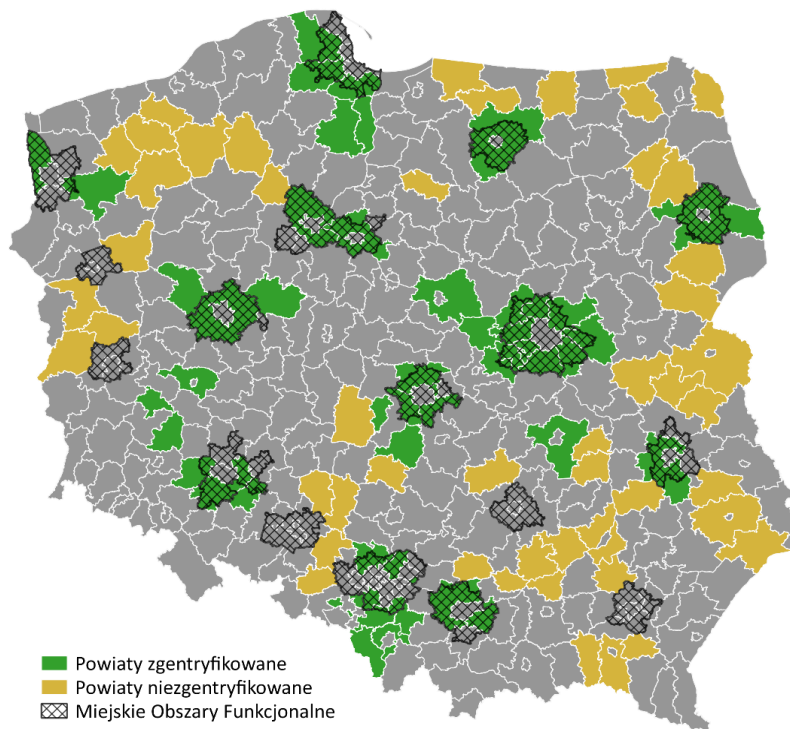
Źródło: opracowanie własne

Badana próba obejmuje - pierwszą wymienioną grupę - powiaty zgentryfikowane. Są to w większości jednostki zlokalizowane w pobliżu dużych miast. Dotychczasowe badania wskazują, że tego typu obszary charakteryzuje odchodzenie od rolnictwa, w miejsce którego rozwijają się usługi, co świadczy o zależności tych gospodarek od pobliskich miast-metropolii (Halamska 2013). W tych dynamicznie zmieniających się jednostkach można także zaobserwować postępującą ich przemianę na tereny rezydencjonalne; znikają gospodarstwa rolne, a te które nadal są prowadzone przestają być nastawione na hodowlę. Funkcjonujące tam przedsiębiorstwa lokalne skoncentrowane są na obsłudze dużego miasta, a większość mieszkańców w nim pracuje. Bezrobocie prawie nie istnieje, a kapitał ludzki, mierzony zarówno poziomem wykształcenia, jak i przynależnością do klasy średniej, jest wysoki. Powiązana z gospodarką jest struktura społeczna. Bardzo duże znaczenie mają tam przedstawiciele klasy średniej. Ważnym elementem uzupełniającym nowy kształt struktury społecznej są liczni pracownicy usług oraz robotnicy. W tym typie jednostek wskaźnik wykształcenia jest wysoki, podobnie jak udział ludności z wyższym wykształceniem.

Za jednostki referencyjne uznano powiaty niezgentryfikowane. Znajdują się one niejako na przeciwległym biegunie rozwoju. Obszary tego typu charakteryzują się niską dostępnością przestrzenną, niekorzystną strukturą demograficzną, niedostatecznymi warunkami mieszkaniowymi i słabym poziomem rozwoju pozarolniczego sektora gospodarczego (zob. Stanny, Rosner, Komorowski 2018). Dominacja funkcji rolniczej i słabość sektora pozarolniczego oznacza, że pozarolnicze miejsca pracy skupione są w znacznym stopniu w instytucjach administracji lokalnej oraz świadczących usługi publiczne (opieka zdrowotna, oświata, policja itp.), państwo jest zatem w dalszym ciągu najważniejszą pracodawcą dla sfery pozarolniczej na tych terenach. Należy także zwrócić uwagę, że mimo wysokiego poziomu rozwoju sektora rolniczego w tego typu jednostkach niemożliwe jest utrzymanie wystarczająco wysokiego zaludnienia – już

obecnie w większości z nich zmniejsza się zaludnienie zarówno w wyniku ujemnego przyrostu naturalnego, jak i stałego odpływu migracyjnego.

Ryc. 2.1. Powiaty zgentryfikowane i niezgentryfikowane wraz ze wskazaniem granic Miejskich Obszarów Funkcjonalnych

Źródło: opracowanie własne

Powiaty wchodzące w skład próby zajmują nieco mniejszy obszar niż jednostki tworzące zbiorowość kontrolną. Jednak wyraźnie różni je liczba ludności - zarówno ogółem, jak i ludności wiejskiej. W powiatach wchodzących w skład próby liczba ludności wiejskiej wynosi 3 527 420, co stanowi nieco ponad 55% ludności ogółem na tych obszarach. W zbiorowości kontrolnej ludność wiejska liczy 1 964 936 osób, którzy stanowią 63% ogólnej liczby mieszkańców badanych powiatów niezgentryfikowanych. Należy także odnotować, że gęstość zaludnienia w powiatach zgentryfikowanych wynosi 192 osoby na 1 km², natomiast w powiatach niezgentryfikowanych na 1 km² przypada 65 osób.

Z bazy danych badania „Diagnoza Społeczna 2015” wybrano odpowiedzi respondentów mieszkających w powiatach zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych. W próbie liczba respondentów z wiejskiej części badanych jednostek wynosi 1 277 osób, natomiast w zbiorowości kontrolnej – 1 102 osób.

Tab. 2.4. Charakterystyka badanych obszarów

Cecha	Próba	Zbiorowość kontrolna
Obszar	44 821 km ²	52 573 km ²
Ludność	6 402 759	3 105 023
Ludność wiejska	3 527 420	1 964 936
Respondenci badania „Diagnoza Społeczna 2015” (N, tylko wiejska część badanych jednostek)	1 277	1 102

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS, „Diagnoza Społeczna 2015”

Zestawienie rozkładów opracowanych korelatów ekonomicznych, społecznych i kulturowych dla wskazanych dwóch grup powiatów powinno wskazać statystycznie uchwytne podobieństwa i różnice między nimi. Umożliwi to określenie ekonomicznych, społecznych i kulturowych konsekwencji gentryfikację wsi. Ukáže jednocześnie skalę różnicowania społecznego wsi, którego aktywnym czynnikiem jest proces gentryfikacji, nasycania a nawet kumulacji klasy średniej na pewnych obszarach i wypłukiwanie jej z innych. Klasy średniej, która do końca XX wieku była klasą typowo miejską, wręcz metropolitalną (por. Jałowiecki, Szczepański 2002).

3. Przestrzenny zasięg procesu gentryfikacji wsi⁵¹

3.1. Dotychczasowy stan badań nad przestrzennym zasięgiem gentryfikacji wsi

Damaris Rose w 1984 roku zakwalifikowała koncepcje gentryfikacyjne jako ambiwalentne, zmienne czy nawet niejednokrotnie sprzeczne ze sobą. Obecnie, jak pisze Jerzy Grzeszczak, „badacze są raczej zgodni w tym, że gentryfikacja nie stanowi w istocie jednego procesu, lecz jest zbiorem różnych procesów występujących w skali globalnej” (2010, s. 59). Proces gentryfikacji jest stosunkowo łatwo, intuicyjnie zauważalny w przestrzeni, jednak jest dość trudny do praktycznego wykazania przy użyciu wskaźników społecznych, ekonomicznych i przestrzennych. Badacze zajmujący się gentryfikacją wsi korzystają z dorobku tych zajmujących się procesem gentryfikacji w miastach. Jak zauważają Zoltan Kovacs, Reinhard Wiessner i Romy Zischner (2013) proces zależy od kontekstu i uwarunkowań, jednak jego istota, czynniki i fazy pozostają takie same lub co najmniej podobne. Podstawowy komponent gentryfikacji - kapitał ludzki - występuje zarówno na wsi, jak i w mieście, na globalnym Wschodzie i Zachodzie. Niezależnie od lokalizacji proces gentryfikacji generuje podobne (lub nawet te same (zob. Pistre 2010)) zmiany w strukturach społecznych i lokalnych społecznościach, podobne inwestycje ekonomiczne w struktury mieszkaniowe. Jednak gentryfikacja wsi ma swoją specyfikę - na przykład czynniki przyrodnicze i środowiskowe jako motywacje gentryfierów są szczególnie istotne (Phillips 2005).

Syntetyczne różnice między gentryfikacją zachodzącą na obszarach wiejskich a tą zachodzącą w miastach wskazały Laurie Guimond i Myriam Simard (2010). Po pierwsze z ich badań wynika, że przybycie bogatszych i dobrze wykształconych mieszkańców na wieś przyczyniło się do wzrostu wartości gruntów i kosztów mieszkaniowych. Nie doprowadziło to jednak do przesiedlenia miejscowej ludności - jak w przypadku klasycznej gentryfikacji, gdzie wykluczenie mieszkańców i przesiedlenie ich do innej części miasta jest warunkiem definiującym proces. Po drugie gentryfikacja w mieście na ogół rozpatrywana jest w kontekście negatywnych cech, jakie wywołuje, podczas gdy zdaniem Guimond i Simard może mieć on pozytywne skutki dla lokalnej społeczności - z nowopowstających usług, niezbędnych dla funkcjonowania gentryfierów

---

⁵¹ Wcześniejsza wersja tego rozdziału, w której skupiono się na problematyce gentryfikacji wsi i postawiono pewne hipotezy dotyczące zasięgu procesu, została opublikowana w: D. Zweglińska-Gałecka (2020). Gentryfikacja wsi: próba określenia przestrzennego zasięgu zjawiska. „Studia regionalne i lokalne”, 3 (81), 112-142.

przyzwyczajonych do wysokiego standardu życia, korzystają także mieszkańcy autochtoniczni⁵². Warto także odnotować, że dziś w miastach gentryfierzy są nadal często przedstawiani jako młodzi, samotni specjaliści, motywowani aspiracjami karierowiczów i wyrazistymi, odrębnymi wielkomiejskimi stylami życia i kulturowymi praktykami konsumpcyjnymi (zob. Lees 2016). Z kolei idylliczne reprezentacje życia na wsi są często kojarzone z młodymi małżeństwami z dziećmi, szukającymi ukojenia, spokoju, bezpieczeństwa, poczucia wspólnoty, dobrego środowiska dla wychowywania dzieci, a czynniki te są często postrzegane jako fundamenty procesów gentryfikacji wsi (zob. Stockdale 2015).

Na opis gentryfikacji wsi i jej konsekwencji na ogół składa się charakterystyka przemian ludnościowych/demograficznych, społeczno-ekonomicznych, przestrzennych oraz psychospołecznych i kulturowych, co wymaga zastosowania różnych narzędzi badawczych: ilościowych i jakościowych (zob. Guimond, Simard 2010; Başaran, Sakarya 2018). Generalnie w wielu opracowaniach za dane przydatne do pomiaru procesu uznaje się wszelkie informacje cenzusowe, dostępne w statystykach publicznych dotyczące poziomu dochodów gospodarstwa domowego, poziomu wykształcenia, struktury zawodowej, struktury wieku, wydanych decyzji o pozwoleniu na budowę, zmian sposobu wykorzystania nieruchomości, zmiany cen nieruchomości na rynku pierwotnym i wtórnym (zob. tab. 3.1., por. Rogatka 2019).

---

⁵² Choć wskazuje się także na przykład, że „te obszary gentryfikowane zaczynają być zupełnie inaczej zabudowywane. Gentryfierzy albo żyją w nowym „wiejskim” osiedlu, składającym się z niekończących się ciągów identycznych domków, albo też w zabudowie pseudodworkowej z kolumnkami wyrastającymi trzy metry od płotu. Uważam to zjawisko za nowe źródło degradacji polskiego krajobrazu. Nikt nie liczy się z regionalnymi tradycjami” (Maria Halamska w wywiadzie dla Kwartalnika RZUT+26: Wieś, 2021).

Tab. 3.1. Wskaźniki wykorzystywane przez badaczy w ilościowych badaniach procesu gentryfikacji wsi

<p>Wskaźniki społeczne i demograficzne</p>	<p>zmiana liczby ludności, zmiana salda migracji, zmiana gęstości zaludnienia, zmiana odsetka gospodarstw domowych należących do napływowych mieszkańców, odsetek mieszkańców zaliczanych do kategorii <i>service class</i>, zmiana odsetka mieszkańców w wieku produkcyjnym, zmiana odsetka mieszkańców w wieku poprodukcyjnym, zmiana liczby mieszkańców aktywnych zawodowo, mediana wieku mieszkańców, odsetek ludności z najwyższym poziomem edukacji</p>
<p>Wskaźniki ekonomiczne</p>	<p>zmiana wartości nieruchomości, zmiana liczby gospodarstw rolnych, średnia cena zakupu (przez ostatnich właścicieli), zmiana średnich dochodów osiąganych przez mieszkańców, zmiana liczby pracujących w sektorze usług</p>
<p>Wskaźniki przestrzenne</p>	<p>zmiana zagęszczenia ruchu samochodowego, odsetek odnowionych i odziedziczonych domów w stosunku do całkowitej liczby domów, zmiana liczby budynków, zmiana liczby domów wykorzystywanych sezonowo, zmiana sposobu użytkowania gruntów</p>

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Başaran, Sakarya 2018, s. 108-118; Boscoboinik 2018, s. 526-531; Foryś 2013, s. 5-14; González 2016, s. 4-6; Guimond, Simard 2010, s. 451-455; Phillips 2005, s. 482; Pistre 2010, s. 7-10; Solana-Solana 2010, s. 510-511.

Gentryfikacja wsi mimo wielu podejmowanych w naukach społecznych badań pozostaje procesem nie do końca rozpoznany. Analizy ilościowe dostarczają coraz więcej wymiernych informacji o istotnych czynnikach gentryfikacji (Grzeszczak 2010), jednak następują także kilku problemów. Po pierwsze wynika to ze złożoności i różnorodności typów, a także faz rozwoju procesu. Po drugie są związane z brakiem jednomyślności w kwestii definiowania i rozumienia jego konsekwencji. Należy także wskazać ograniczone możliwości pozyskiwania adekwatnych dla badania gentryfikacji danych. Próby poszerzenia analiz o wymiar społeczny i kulturowy skutkują brakiem jednolitych, powszechnie używanych wskaźników, co na ogół wynika ze zróżnicowanych uwarunkowań lokalnych oraz stanu krajowych statystyk. Formalne dane cenzusowe lub inne dostępne w statystkach publicznych mogą zatem nie ujawniać pełnego kontekstu gentryfikacji. Wszystkie te ograniczenia wskazują na konieczność uzupełniania badań gentryfikacji o dane pierwotne bądź inne niż urzędowe źródła danych oraz zastosowanie metod ilościowych i jakościowych. Dlatego na ogół dane ilościowe w analizach typu *case study* uzupełniane są danymi jakościowymi. Do charakterystyk procesu gentryfikacji wsi wykorzystuje się m.in. wywiady kwestionariuszowe, indywidualne wywiady pogłębione,

badania etnograficzne, analizy terenowe, analizy informacji zawartych lokalnej prasie (zob. Phillips 2005). Informacje zebrane w ten sposób wykorzystywane są do ukazania zmian psychospołecznych i kulturowych oraz zmian tożsamości lokalnych społeczności, które są stosunkowo nowym wymiarem badanego procesu. Obszary wiejskie, podlegające procesowi gentryfikacji zwiększają liczbę ludności, zmienia się jej struktura wieku, zmienia się poziom i struktura wykształcenia ludności przez gwałtowny wzrost udziału zbiorowości z wyższym wykształceniem. Te wszystkie zmiany znajdują odbicie w społecznej świadomości, zarówno autochtonów jak gentryfierów, także w postrzeganiu samych siebie, w określaniu i/lub konstruowaniu społecznej tożsamości. Zaobserwowano tworzenie się i powstawanie w niektórych wsiach zdominowanych przez gentryfierów, na skutek podejmowanych wspólnych działań i odwoływania się do elementów lokalnej tradycji, nowej tożsamości (Zwęglińska-Gałęcka, 2019).

Mimo trudności przy konstrukcji uniwersalnego modelu tak złożonego oraz zróżnicowanego przestrzennie zjawiska, podejmowane są próby opracowania ogólniejszego wzorca analitycznego. Wykorzystuje się w tym celu dostępne dane statystyczne, bowiem zmiany ludnościowe, społeczne i ekonomiczne mają swoje przestrzenne odzwierciedlenie (zob. Jałowiecki, Szczepański 2006), które można zobrazować posługując się danymi publicznie dostępnymi. Oznacza to, że przestrzenny rozkład tych wskaźników może wskazać przestrzenny zasięg procesu⁵³. W tym celu niektórzy badacze zajmujący się problematyką gentryfikacji wsi i towarzyszącym jej przemianom próbują opracować zintegrowane podejście do omawianego procesu (zob. Nelson, Pistre, Dellier, Richard 2008, por. Hamnett 1991), które wykorzystywałoby zarówno wskaźniki demograficzne i społeczne, mieszkaniowe/przestrzenne, jak i ekonomiczne. Takie analizy wpisują się w stanowisko/apel Petera Marcuse'a (1985) o konieczności rozpatrywania gentryfikacji w szerszym kontekście tak społecznym, jak i przestrzennym.

Przykładem tego typu analiz są badania Petera Nelsona, Pierre'a Pistre'a, Julliena Delliera i Frederica Richarda z 2008 roku, kiedy zaprojektowali oni badania mające na celu zmapowanie procesu gentryfikacji wsi we Francji, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. Kluczowym etapem analiz było zidentyfikowanie porównywalnych zestawów wskaźników gentryfikacji wsi w trzech krajowych kontekstach. Wskaźnikami

---

⁵³ Problemy z pomiarem zasięgu procesu wynikają z jego złożoności, niejednorodności, z ograniczeniami w pozyskiwaniu danych oraz ze wspomnianego już braku wspólnej koncepcji teoretycznej.

wykorzystanymi przez badaczy były: odsetek ludności z wyższym wykształceniem, odsetek osób zajmujących wysokie pozycje w stratyfikacji społeczno-zawodowej, odsetek bezdzietnych gospodarstw domowych, odsetek osób w wieku 45-64, średnia wartość nieruchomości, odsetek budynków wybudowanych w ciągu ostatniej dekady. Zasadniczym efektem analiz było stworzenie „katalogu wskaźników gentryfikacji” - badacze uznali, że jeśli dana jednostka cechuje się wysokimi wartościami czterech na sześciu wskaźników to można stwierdzić, że proces gentryfikacji wsi tam następuje⁵⁴.

3.2. Korelaty gentryfikacji wsi: stan aktualny i dynamika

Peter Marcuse (1985) zauważył, że literatura traktująca o gentryfikacji zwykle koncentruje się na analizach typu *case study*, które charakteryzując proces osadzają go w wąskim, lokalnym kontekście, bez powiązań z szerszymi, innymi procesami, zachodzącymi w przestrzeni miejskiej i wiejskiej. W różnych jej opisach, jak już wskazywano, zwraca się uwagę na przemiany ludnościowe, społeczno-ekonomiczne, przestrzenne oraz psychospołeczne i kulturowe, które w praktycznym ujęciu oznaczają m.in. zmiany lokalnej struktury społecznej, pojawienie się nowych instytucji i usług, wzrost wartości nieruchomości oraz zmianę lokalnego krajobrazu. Do wyznaczenia przestrzennego zasięgu stworzono z nich zestaw korelatów (cech współwystępujących), wyrażonych w indeksie gentryfikacji. Występowanie tych korelatów w przestrzennych jednostkach analizy (powiatach ziemskich), stało się podstawą ich rankingu. Procedura konstrukcji indeksów została opisana w poprzednim, metodologicznym rozdziale. Ten właśnie indeks pozwolił na wskazanie przestrzennego zasięgu gentryfikacji wsi w Polsce. Analizie została poddana także dynamika wskaźników składających się na indeks, czyli stan/poziom gentryfikacji skorelowany został z procesami, które go ukształtowały (tab. 3.2.). Taka łączna analiza jest bardzo rzadko spotykana w literaturze. W Polsce taką próbą jest analiza w podjęta drugim tomie „Studiów nad strukturą społeczną wiejskiej Polski” (Halamska, Hoffman, Stanny 2017), gdzie przy analizie procesu gentryfikacji analizowane są także przestrzenne rozkłady procesów proletaryzacji i dezagraryzacji wsi.

---

⁵⁴ I tak przykładowo badacze stwierdzają, że w Stanach Zjednoczonych w około 12% hrabstw obserwuje się wyraźne przejawy procesu gentryfikacji wsi (Nelson, Pistre i in. 2008).

Tab. 3.2. Wskaźniki wykorzystane do opracowania indeksów gentryfikacji wsi oraz ich dynamika

Wskaźnik indeksu		Dynamika wskaźników w XXI w.	
1. Gęstość zaludnienia	2016	1. Zmiana liczby ludności wiejskiej w latach 2002-2016	2002-2016
2. Saldo migracji w 2016 roku	2016	2. Zmiana salda migracji w latach	2002-
3. Liczba zameldowań z miast w ogólnej liczbie zameldowań	2016	3. Zmiana liczby zameldowań z miast w ogólnej liczbie zameldowań w latach 2002-2016	2002-2016
4. Liczba osób z wykształceniem co najmniej średnim w ogólnej liczbie mieszkańców	2011	4. Zmiana liczby osób z wykształceniem co najmniej średnim w ogólnej liczbie mieszkańców w latach 2002-2011	2002-2011
5. Stosunek powierzchni gruntów zurbanizowanych do gruntów rolnych	2014	5. Zmiana powierzchni gruntów zurbanizowanych w latach 2012-2014	2012-2014
6. Wielkości dochodów z PIT w ogólnej sumie dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca	2016	6. Zmiana wielkości dochodów z PIT w ogólnej sumie dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w latach 2002-2016	2002-2016
7. Liczba podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców	2016	7. Zmiana liczby podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w latach 2002-2016	2002-2016
8. Cena za hektar ziemi rolniczej w powiatach	2012	8. Zmiana ceny za hektar ziemi rolniczej w latach 2004-2012	2004-2012

Źródło: opracowanie własne

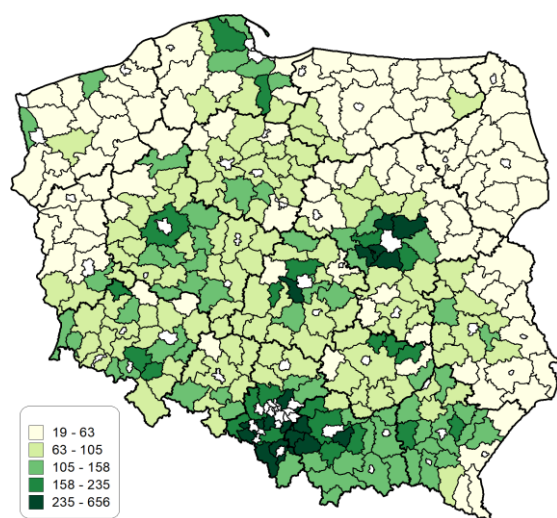
Przedstawienie dużej zbiorowości jednostek przestrzennych w sposób prosty i umożliwiający wyciąganie wniosków jest procesem skomplikowanym z uwagi na mnogość obiektów (zob. Słomczyński 2011). Tu wyniki analizy wykorzystają wskaźniki wchodzące w skład indeksu oraz ich dynamikę w podziale na społeczne, przestrzenne i ekonomiczne.

a) Procesy zmian społecznych i ich rezultaty

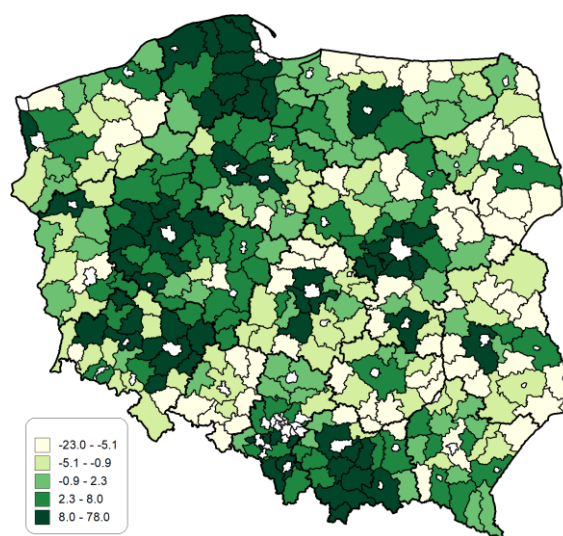
W Polsce w latach 2002 - 2016 największe zmiany w liczebności populacji obserwuje się w powiatach okalających duże miasta: Warszawę, Łódź, Poznań, Toruń, Bydgoszcz, Legnicę i Wrocław, Lublin, a także w obrębie zespołów miast: Trójmiasta (Gdańsk, Sopot, Gdynia) i niedalekiego Słupska, na Śląsku (w sąsiedztwie Katowic, Bielsko Białej, Tych, Rybnika, Żor) oraz na południu w okolicach Krakowa i Nowego Sącza. W 2016 roku te tereny charakteryzowały się także najwyższymi wartościami

wskaźnika gęstości zaludnienia na obszarach wiejskich (ryc. 3.1). Duże zmiany liczby ludności (ryc. 3.2) dokonują się na tym bardziej rozległych terenach, im większe miasto leży w jego centrum. Dysproporcja ta jest widoczna w powiatach z dynamicznym napływem ludności wokół Trójmiasta i Warszawy oraz na mniej atrakcyjnych terenach wokół Olsztyna czy Białegostoku.

Ryc. 3.1. Gęstość zaludnienia obszarów wiejskich w powiatach w 2016 roku

Ryc. 3.2. Zmiana liczby ludności wiejskiej w latach 2002-2016 (2002=100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

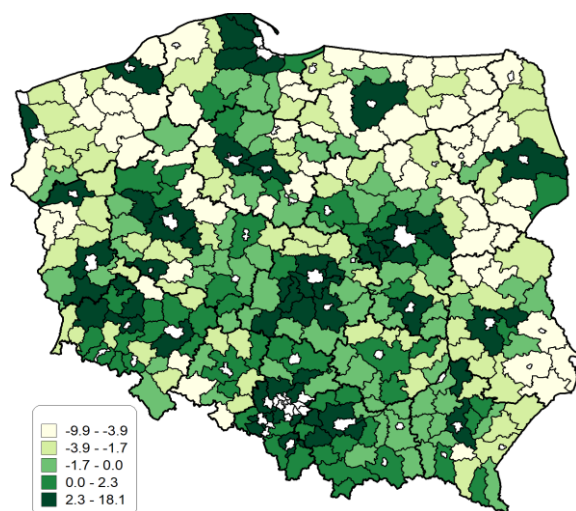
W badanym okresie niemal te same powiaty (zob. ryc. 3.2, 3.3) odznaczały się wysokim saldem migracji, co wskazuje na trwałe zainteresowanie migrantów określonymi obszarami wiejskimi. Są to po pierwsze tereny okalające ośrodki metropolitalne, po drugie - obszary położone w sąsiedztwie ośrodków o charakterze lokalnym, szczególnie w pobliżu byłych miast wojewódzkich (m.in. Słupsk, Ostrołęka, Legnica, Bielsko Biała, Piotrków Trybunalski). „Metropolie, będąc atrakcyjnymi lokalizacjami biznesu i stwarzając dobre warunki życia, przyciągają nowych mieszkańców” (Smętkowski 2009, s. 3). Atrakcyjność migracyjna obszarów wiejskich zmniejsza się wraz ze wzrostem odległości od ośrodka miejskiego i staje się ujemna na obszarach zlokalizowanych peryferyjnie w stosunku do sieci miejskiej (Stanny, Rosner, Komorowski 2018): słabo zaludnionych i ciągle tracących mieszkańców na skutek migracji (zob. ryc. 3.1 i 3.4). Należy także zwrócić uwagę na to, że powiaty odznaczające się wysokimi wartościami wskaźnika zmiany salda migracji w okresie 2002 - 2016 nie pokrywają się z powiatami, które odznaczały się wysokim saldem migracji w 2016 roku. Niewielka dynamika w znacznej części jednostek - przede

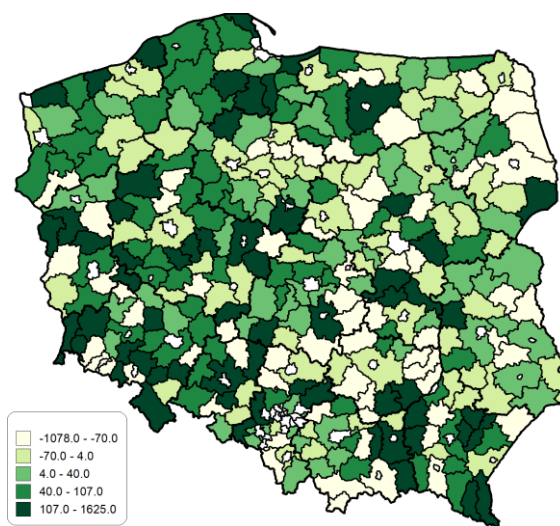
wszystkim w bezpośrednim sąsiedztwie dużych miast - jest efektem bardzo wysokiej wartości wskaźnika w bazowym roku 2002 i w roku 2016 (zob. ryc. 3.3 i 3.4). Być może także wynika to z tego, że powiaty bezpośrednio sąsiadujące z dużymi miastami osiągnęły „nasylenie” pod względem napływu liczby ludności, a nowi mieszkańcy pojawiają się na terenach położonych dalej, w kolejnych powiatach otaczających miejskie centrum – na ryc. 3.4 widać to przykładowo w powiatach położonych na południe od Warszawy, na południe od Poznania czy Trójmiasta. To tam odnotowuje się migracyjny przyrost liczby ludności.

Z dotychczasowych badań prowadzonych w Polsce wynika, że migracje wewnętrzne na wieś dotyczą głównie mieszkańców dużych aglomeracji, którzy poszukują wygodniejszego życia niż w dużych zatłoczonych miastach (Rosner 2014). Poszukują oni nowego miejsca do zamieszkania, ale w bliskiej odległości od aglomeracji, w której obecnie mieszkają i pracują. Proces ten powoduje zmiany w rozkładzie przestrzennym populacji terenów wiejskich. Obszary powiększające zaludnienie w wyniku dodatniego salda migracji wewnętrznych obejmują jednak zaledwie jedną trzecią gmin wiejskich i miejsko-wiejskich w Polsce (Stanny, Strzelecki 2020). Są to przede wszystkim strefy podmiejskie wokół dużych miast, w większości obecnych i byłych miast wojewódzkich.

Ryc. 3.3. Saldo migracji na 1000 ludności w powiatach (część wiejska) w 2016 roku

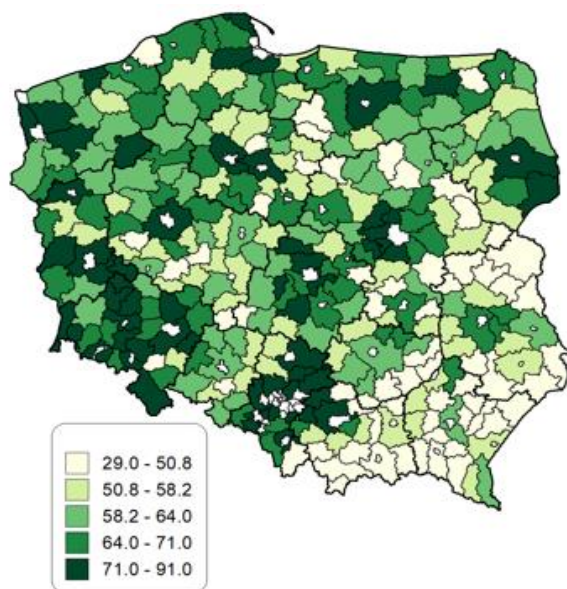
Ryc. 3.4. Zmiana salda migracji w latach 2002-2016 (2002=100)

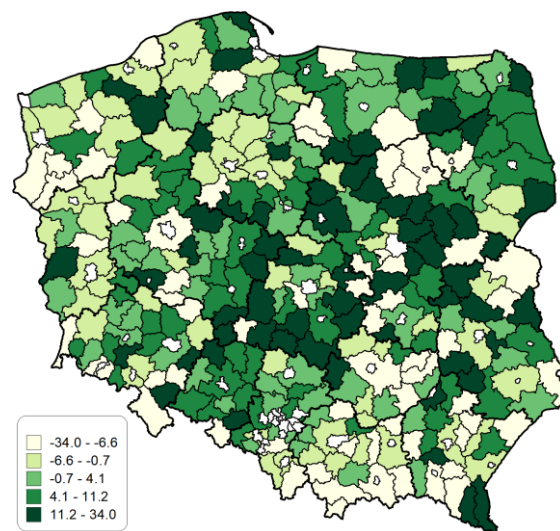
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Na ryc. 3.5 – 3.8 zaprezentowano dane charakteryzujące kierunki migracji na obszary wiejskie w Polsce⁵⁵. Posłużono się liczbą zameldowań z miast i ze wsi w ogólnej liczbie zameldowań w powiatach w 2002 i 2016 roku. Wymeldowanie i powtórne zameldowanie jest formalnością, której nie każdy dopełnia, stąd z dużą pewnością można stwierdzić, że prezentowane tu dane mogą być niedoszacowane w stosunku do rzeczywistych zmian miejsca pobytu (zob. Żróbek-Róžańska, Zysk 2015). Poniższe rozkłady przestrzenne danych dzielą Polskę na dwie części: południowo - wschodnią, gdzie ruch migracyjny odbywa się głównie pomiędzy obszarami wiejskimi, a migracje z miast są niemal incydentalne oraz pozostałą część kraju (szczególnie zachodnią i północno - zachodnią), w której na wsi wyraźnie przeważają zameldowania z miast. Zmiany, jakie zaszły między 2002 a 2016 roku wskazują na wyraźny wzrost zainteresowania migrantów z miast obszarami wiejskimi w północno - wschodniej części kraju. Następną widoczną zmianą jest rozlewanie się metropolii (przede wszystkim Warszawy, Poznania, Łodzi) - kolejne powiaty zlokalizowane w coraz większej odległości od dużych ośrodków miejskich podlegając presji zamieszkania, stają się miejscem życia dla migrantów z miast.

Ryc. 3.5. Udział zameldowań z miast w ogólnej liczbie zameldowań w powiatach (część wiejska) w roku 2016

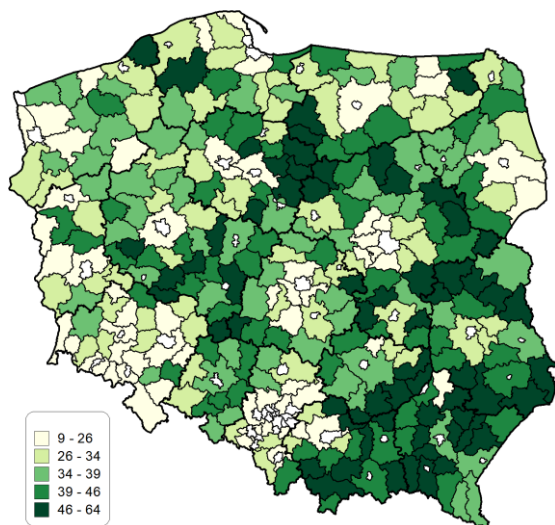
Ryc. 3.6. Zmiana udziału zameldowań z miast w latach 2002-2016 (2002=100)

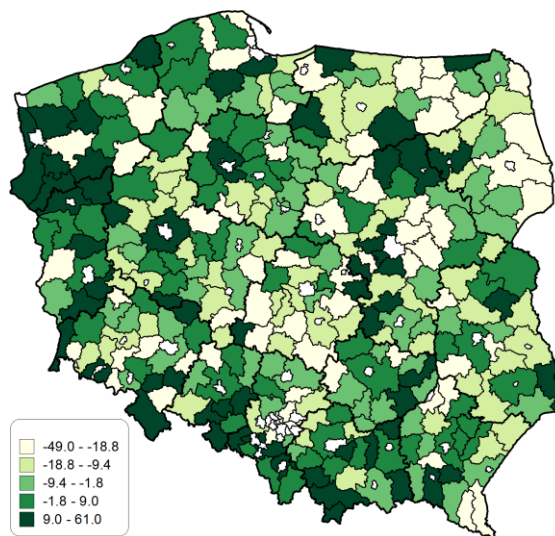
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

⁵⁵ Dla pełniejszej analizy fenomenu migracji wewnętrznych dodano charakterystykę migracji wewnątrzwiejskich; ten wskaźnik nie figuruje w opracowanym indeksie.

Ryc. 3.7. Udział zameldowań ze wsi w ogólnej liczbie zameldowań w powiatach (część wiejska) w roku 2016

Ryc. 3.8. Zmiana udziału zameldowań ze wsi w latach 2002-2016 (2002=100)

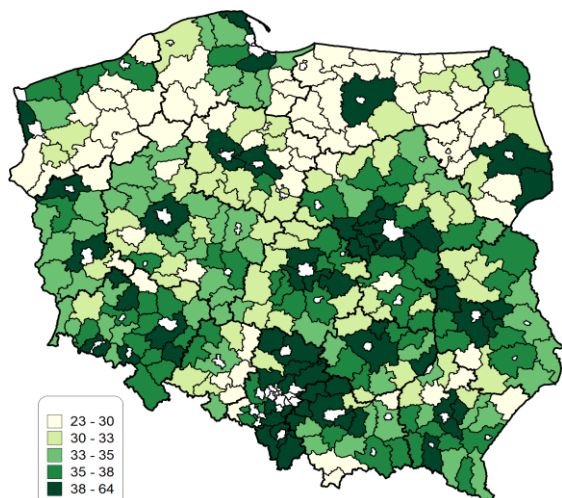

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

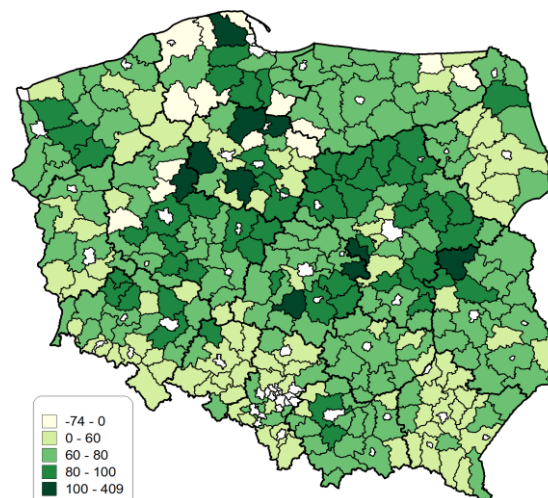
Posługując się danymi z Narodowych Spisów Powszechnych z lat 2002 i 2011 można wyliczyć zmianę liczby osób z wykształceniem wyższym i średnim na 1000 mieszkańców w okresie 2002 - 2011⁵⁶. Jednym z elementów, na który trzeba zwrócić uwagę jest ogromny wzrost poziomu wykształcenia w skali kraju. W roku 2011 w porównaniu do roku 2002 liczba mieszkańców wsi mających dyplom ukończenia szkoły wyższej wzrosła ponaddwukrotnie (o 130%), natomiast liczba osób z wykształceniem średnim zwiększyła się o prawie 14% (zob. Wojnar 2016). Zwiększenie się odsetka osób legitymujących się średnim wykształceniem ukazuje jego upowszechnienie się na wsi (ryc. 3.9). Analiza zmiany udziału ludności z wykształceniem co najmniej średnim w okresie 2002 – 2011 (ryc. 3.10) w syntetyczny sposób pokazuje zmiany – te największe obserwuje się w obrębie województwa mazowieckiego, szczególnie w powiatach zlokalizowanych w jego północnej i południowo - wschodniej części oraz na terenie rozciągającym się od Katowic przez Poznań, Bydgoszcz aż do powiatów zlokalizowanych wokół Trójmiasta. To tam udział ludności z wykształceniem średnim i wyższym wzrósł najbardziej.

⁵⁶ Dane te dostępne są tylko dla całych powiatów ziemskich, w tym wypadku nie było możliwe wyłączenie z analizy danych odpowiadających miejskiej części powiatu.

Ryc. 3.9. Liczba osób z wykształceniem co najmniej średnim w ogólnej liczbie mieszkańców w powiatach w roku 2011

Ryc. 3.10. Zmiana liczby osób z wykształceniem co najmniej średnim w latach 2002-2011 (2002=100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

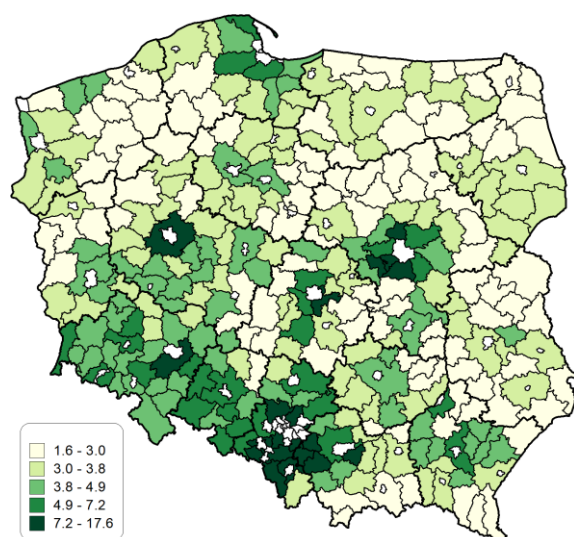
Zmiany poziomu wykształcenia ludności w Polsce są złożone a wzrost poziomu wykształcenia tak w miastach, jak i na wsi jest (w znacznym stopniu) efektem boomu edukacyjnego. „Zwiększającą się liczbę chętnych do podjęcia studiów zabsorbowały dynamicznie rozwijające się (na mocy reform lat 90.) uczelnie niepubliczne, (...) szkoły publiczne również znacząco powiększyły swoją ofertę” (Moroń 2016, s. 109). Wzrost liczby osób podejmujących studia był także efektem przemian demograficznych: jedną z głównych przyczyn było wejście w wiek studiowania osób z roczników wyżu demograficznego przełomu lat 70. i 80. Kształcenie się lub uzupełnienie wykształcenia stało się istotne z punktu widzenia szans na rynku pracy. Spopularyzował się, forsowany przez polityków, model edukacji: liceum ogólnokształcące - studia wyższe. W konsekwencji poprawa poziomu wykształcenia na obszarach wiejskich skutkuje procesem burżuazyjnienia (*embourgeoisement* (Manchin, Szelenyi 1985)) czy „średnienia” (*moyennisation* (Mendras 1994)) o źródłach endogennych (poprawa wykształcenia ludności wiejskiej) i egzogennych (napływ wykształconej ludności).

b) Procesy zmian przestrzeni

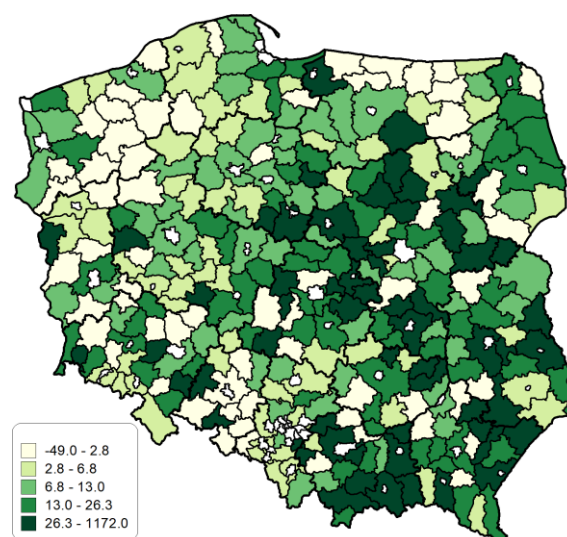
Do opisu procesów zmian przestrzeni, wzorując się na założeniach Nelsona, Pistre’a i innych, posłużono się wskaźnikiem stosunku powierzchni gruntów zurbanizowanych do gruntów rolnych w 2014 roku (ryc. 3.11) oraz zmianą powierzchni gruntów zurbanizowanych w latach 2012 – 2014 (ryc. 3.12). Największy udział powierzchni gruntów zurbanizowanych do gruntów rolnych jest w powiatach wokół

dużych miast (Warszawy, Trójmiasta, Krakowa, Poznania, w obrębie konurbacji śląskiej), najmniejszy - w północno-wschodniej i południowo-wschodniej Polsce. Należy także odnotować dość widoczny podział kraju na część zachodnią - zurbanizowaną i południowo-wschodnią, która cechuje się słabszym poziomem urbanizacji, choć i tam następują zmiany, o czym świadczy zmiana powierzchni gruntów zurbanizowanych. Dane (jedyne dostępne w statystykach publicznych) naniesione na mapy obejmują bardzo krótki czas, zmianę powierzchni w latach 2012 - 2014, co powoduje, że analizy są dość ograniczone i traktować je można jedynie jako przejawy pewnego rodzaju tendencji.

Ryc. 3.11. Stosunek powierzchni gruntów zurbanizowanych do gruntów rolnych w 2014 roku

Ryc. 3.12. Zmiana powierzchni gruntów zurbanizowanych w latach 2012-2014 (2002=100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W Polsce obszary wiejskie, służące jako baza żywicielska (zob. Michniewska - Szczepkowska 1982), tracą dominującą dla nich funkcję rolniczą na rzecz funkcji mieszkalnej i usługowej. Dotyczy to przede wszystkim obszarów okołometropolitalnych, gdzie stosunek powierzchni gruntów zurbanizowanych do gruntów rolnych w 2014 roku był najwyższy (ryc. 3.11). W Europie nie jest to zjawisko nowe - „w Wielkiej Brytanii opisano je już w latach 30., gdy zauważono znaczący ubytek gruntów rolnych będący rezultatem rozlewania się miasta” (Gant 2011 za Żróbek-Różańska, Zysk 2015, s. 125). Przekwalifikowanie gruntów z rolniczych na nierolnicze i ich sprzedaż dla niektórych rolników stała się nową strategią uzyskiwania dochodów (zob. Bittner, Sofer 2013).

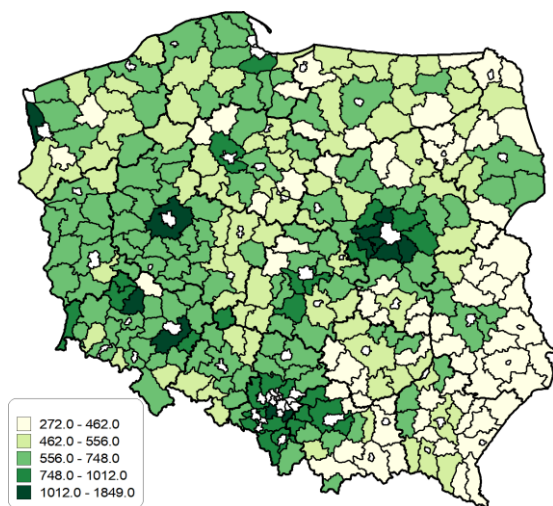
c) Procesy zmian gospodarczych i ich konsekwencje

Do opisu zmian lokalnych gospodarek wykorzystano dane dotyczące wielkości dochodów z PIT w ogólnej sumie dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca, liczby podmiotów gospodarczych przypadających na 1000 mieszkańców oraz ceny hektara ziemi rolniczej. Po pierwsze można stwierdzić, że tendencje migracyjne na obszary wiejskie skutkują zwiększeniem kapitału w postaci wpływów z podatku dochodowego od osób fizycznych (PIT)⁵⁷ i poprawą kondycji finansowej tych jednostek, w których saldo migracji jest wysokie (zob. Kotlińska 2015). Obrazują to ryc. 3.13 i 3.14. W Polsce wysokość dochodów z PIT w ogólnej sumie dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w okresie 2002 – 2016 wzrosła. Wzrost ten jest najbardziej widoczny w zachodniej, centralnej i południowo-zachodniej części kraju. Po drugie analiza przestrzenna pozwala określić, że najwyższe wartości wskaźnika (ryc. 3.13) są szczególnie widoczne w sąsiedztwie Warszawy i Łodzi, w pobliżu innych dużych miast – Poznania, Trójmiasta, w obrębie konurbacji śląskiej i terenów sięgających Zagłębia Krakowskiego. Wyraźnie zwiększenie wartości wskaźnika (ryc. 3.14) nastąpiło w niektórych powiatach we wschodniej Polsce – w powiatach sąsiadujących z Lublinem i Białymstokiem. Niemal wszystkie wymienione tu obszary to powiaty obejmujące tak zwane miasta-sypialnie o charakterze rezydencjalno-usługowym, czyli te jednostki odznaczające się wysokim dodatnim saldem migracyjnym.

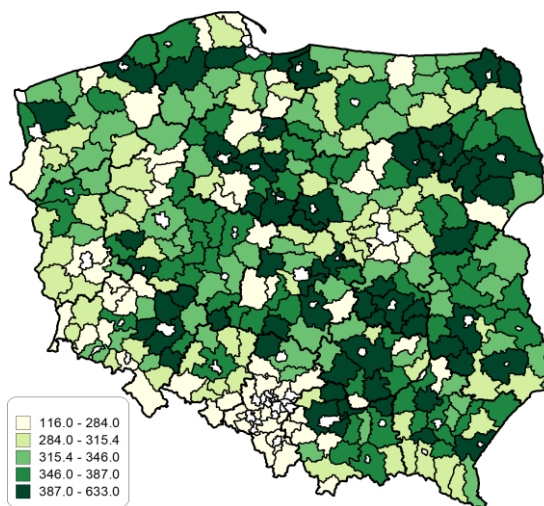
---

⁵⁷ Udział dochodów z PIT dostarcza podobnych informacji, co prezentowane już saldo migracji (ryc. 3.3) – nie jest jednak ich powieleniem, a uzupełnieniem. Dane dotyczące wielkości dochodów z PIT mówią o tym, kto się osiedla w danej jednostce: czy 5-osobowa rodzina robotnika z niepracującą żoną i trojgiem dzieci czy dwie rodziny: para dwojga pracujących wykształconych z górnej warstwy klasy średniej oraz rodzina 3-osobowa z dzieckiem i dwójką pracujących rodziców z klasy średniej. Można przyjąć, że pierwsi (rodzina pięcioosobowa) odpowiadają za statystyki widoczne w zmianach salda migracji, drudzy (dwie rodziny) mają wyraźny wpływ zarówno za saldo migracji, jak i udział PIT. Tym samym wydaje się to udział PIT w ogólnej sumie dochodów jest mocniejszym wskaźnikiem gentryfikacji wsi, zwłaszcza jeśli się go odniesie do salda migracji (skala wzrostu salda migracji i skala wzrostu udziału PIT).

Ryc. 3.13. Wielkość dochodów z PIT w ogólnej sumie dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w powiatach w 2016 roku (w zł)

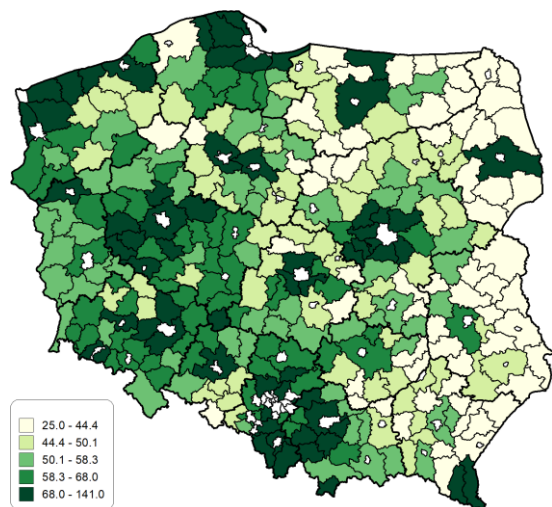
Ryc. 3.14. Zmiana wielkości dochodów z PIT w ogólnej sumie dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w powiatach w latach 2002-2016 (2002=100) (w zł)

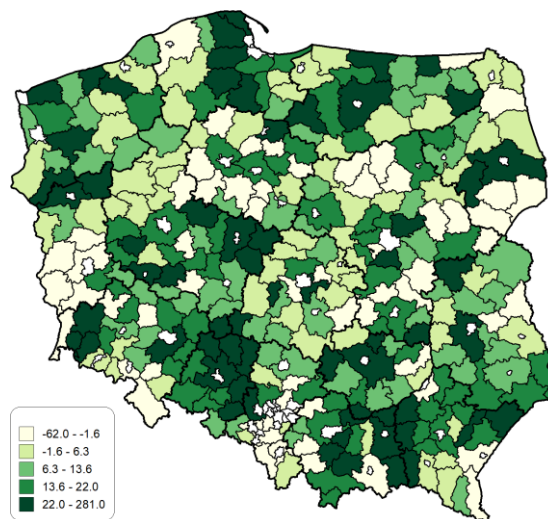
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Po drugie, zarówno w 2002, jak i w 2016 roku w znacznej większości powiatów charakteryzujących się wysoką dodatnią zmianą salda migracyjnego nastąpiło zwiększenie liczby podmiotów gospodarczych. Na ryc. 3.15 kolorem ciemnozielonym zaznaczono te powiaty, w których udział liczby podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców był najwyższy – a te zlokalizowane są przede wszystkim w obrębie obszarów metropolitalnych. Również w nich obserwuje się widoczne zmiany w liczbie podmiotów gospodarczych w 2016 roku w stosunku do, wyjściowego dla analiz, roku 2002 (ryc. 3.16). Rola pozarolniczej części gospodarki na wsi jest wyraźnie duża w regionach podmiejskich, zwłaszcza wokół dużych miast i zmniejsza się wraz ze wzrostem odległości od nich. Widać także różnicę między zachodnią częścią kraju – bardziej zaawansowaną w rozwoju funkcji pozarolniczych – a wschodnią Polską. Należy zwrócić także uwagę na powiaty bieszczadzki i leski (na południu Polski), w których wysoki wskaźnik liczby podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców jest przede wszystkim wynikiem niewielkiej liczby ludności.

Ryc. 3.15. Liczba podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w roku 2016

Ryc. 3.16. Zmiana liczby podmiotów gospodarczych w latach 2002- 2016 (2002=100)

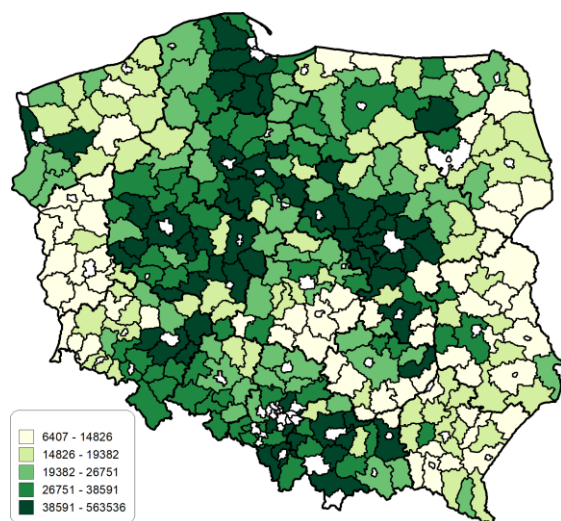

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

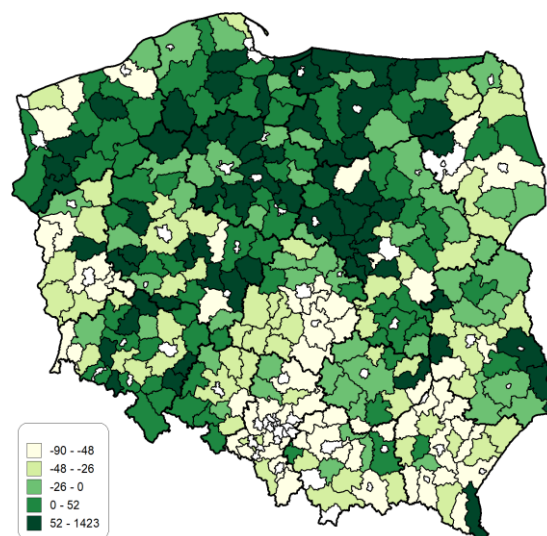
Istotnym czynnikiem warunkującym ceny ziemi rolniczej jest lokalizacja gruntów, co jest bezpośrednio powiązane z omawianym procesem gentryfikacji. Badacze reprezentujący produkcyjną teorię gentryfikacji wsi utrzymują, że proces ten powoduje wzrost cen nieruchomości - przede wszystkim domów i ziemi, także rolniczej (zob. Darling 2005, Shucksmith 1991). Tak dzieje się także w Polsce, co obrazują ryc. 3.17 i 3.18. W okresie 2004-2012 nastąpiła ogromna zmiana przestrzennej lokalizacji najdroższych gruntów rolniczych. Wzrost cen ziemi nastąpił przede wszystkim w centralnej i północnej Polsce. Jednocześnie widać, że w większości przypadków postępująca urbanizacja na obszarach wiejskich i coraz dalsze rozlewanie się miast są czynnikami napędzającymi zmiany cen gruntów (zob. Milczarek-Andrzejewska, Zawalińska, Czarnecki 2018).

Ryc. 3.17. Ceny hektara ziemi rolniczej w powiatach w roku 2012 (w zł)

Ryc. 3.18. Zmiana ceny hektara ziemi rolniczej w latach 2004-2012 (2002=100) (w zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych i ekspertyzy opracowanych przez dr. Roberta Pietrzykowskiego

Przestrzenny rozkład wskaźników indeksu pozwolił określić skalę zaawansowania procesu gentryfikacji wsi i wyznaczyć jego zasięg. Odwołując się po raz kolejny do doświadczeń badawczych Nelsona, Pistre'a i innych (2008) przyjęto, że istotne przejawy procesu gentryfikacji wsi widoczne są w tych powiatach, w których indeks ma wartość co najmniej 4, czyli połowa wskaźników, z których zbudowany jest indeks, osiąga wartości powyżej granicznych⁵⁸. Uznano ponadto, że wysokie nasilenie gentryfikacji wsi zachodzi w powiatach, w których indeks ma wartość 7 i 8.

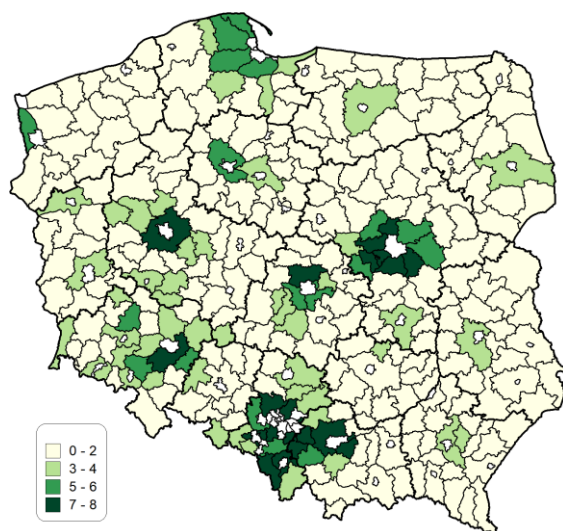
3.3. Przestrzenny zasięg gentryfikacji wsi

Uzyskane wyniki przeniesiono na mapy, które były podstawowymi narzędziami analizy reżimów przestrzennych zjawiska. Opracowany indeks gentryfikacji wsi wskazał, że gentryfikacja na obszarach wiejskich nie jest procesem powszechnym. Kierując się wartościami indeksów w okresie 2002-2016 stwierdzono, że gentryfikacja wsi o różnym nasileniu występuje w 98 jednostkach (tj. 31,2% powiatów). Pojawia się przede wszystkim w powiatach zlokalizowanych w pobliżu dużych miast, szczególnie tych położonych w centralnej, północnej, zachodniej i południowo-zachodniej Polsce. Okazało się także, że stosunkowo niska wartość wskaźnika w danym roku (tu w większości przypadków jest to

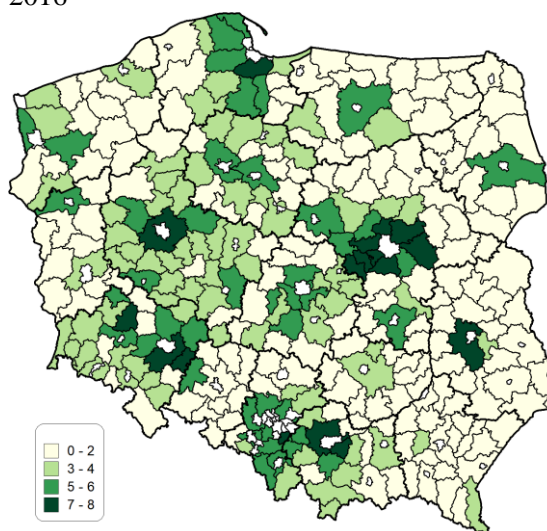
⁵⁸ Zbiorcze zestawienie wskaźników wykorzystanych do analizy zamieszczono w rozdziale drugim, w tabeli 2.2.

rok 2016) może korespondować z bardzo wysoką dynamikę procesu. Z kolei niska dynamika gentryfikacji wsi w latach 2002 - 2016 jest często efektem bardzo wysokiej wartości wskaźnika w roku wyjściowym. Okazuje się także, że proces gentryfikacji badany w dłuższym okresie czasu (zob. ryc. 3.20) ma inny zasięg niż stan gentryfikacji w jednym, określonym punkcie czasu (zob. ryc. 3.19). Zasięgi te częściowo pokrywają się w powiatach w sąsiedztwie Gdańska, Warszawy, Łodzi, Poznania, Krakowa i Wrocławia. Jedynie w kilkunastu powiatach, których udział nie przekracza 6% ogólnej ich liczby, wysokie wartości indeksu gentryfikacji wsi obserwowane w 2016 roku odnotowano także w dłuższej perspektywie czasu. Oznacza to, że w większości jednostek, w których zidentyfikowano występowanie procesu gentryfikacji wsi ma on charakter procesu ugruntowanego/zakorzonego (zob. Śpiewak 2016).

Ryc. 3.19. Klasyfikacja powiatów wg poziomu gentryfikacji wsi w 2016 roku

Ryc. 3.20. Klasyfikacja powiatów wg dynamiki gentryfikacji wsi w latach 2002-2016

Źródło: opracowanie własne

Wysokie natężenie gentryfikacji wsi występuje w jednostkach zlokalizowanych w pobliżu dużych miast szczególnie tych położonych w centralnej, północnej, zachodniej i południowo-zachodniej Polsce, a więc na terenach które posługując się anglojęzycznym terminem można by określić jako *city's countryside* (Bryant i in., 1982), *urban village* (Wu, Wang 2017) lub *metropolitan village* (Wójcik 2009). Okazuje się, że im wyższy poziom i tempo rozwoju rdzenia aglomeracji, tym bardziej dynamiczne są zmiany zachodzące na terenach go okalających - uwidaczniają się one w większym poziomie ich zurbanizowania, czego przejawem są m.in. pojawiające się tam funkcje (Parysek 2008). Następuje tam osłabienie lub zanik funkcji rolnych przy jednoczesnym rozwoju funkcji miejskich -

powstają jednostki „niby-miasto”, „niby-wieś”, a więc niebędące jeszcze w pełni wykształconą przestrzenią miejską, ale niebędące już przestrzenią wiejską. Potwierdza to przypuszczenia Shina, Lees i Lopez-Moralesa (2015) dotyczące przestrzennego zasięgu gentryfikacji wsi w świecie niezachodnim. Ich zdaniem najbardziej korzystne warunki do zaistnienia omawianego procesu występują przede wszystkim na obszarach podmiejskich szybko rozwijających się regionów metropolitalnych, w otoczeniu silniejszych gospodarczo wsi gminnych oraz wsi letniskowych i turystycznych.

Na uwagę zasługuje także fakt, że w ponad połowie powiatów gentryfikacja wsi w ogóle nie występuje, o czym świadczą niskie i bardzo niskie wartości indeksu gentryfikacji wsi. Analizowanego procesu niemalże nie odnotowuje się na wschodzie kraju, a w tych jednostkach, w których można go zidentyfikować, jego zasięg jest ograniczony. Z pewnością jest to spowodowane tym, że obszar Polski Wschodniej od wielu lat podlega intensywnym procesom depopulacji spowodowanej przenoszeniem się młodych, wykształconych mieszkańców do innych części kraju, przede wszystkim dużych ośrodków miejskich.

Podsumowując, wykorzystanie metody rozszerzonego przypadku umożliwiło określenie na ile prawidłowości wskazane przez *case studies* (polskie i zagraniczne) powtarzają się w skali masowej. Jak pokazały ustalenia Nelsona, Pistre'a i in. (2008) przestrzenny zasięg zjawiska można określić (tylko) przy pomocy metod ilościowych. W tym celu niezbędne było opracowanie „mapowalnych” uniwersalnych wskaźników wiejskiej gentryfikacji. Metoda ilościowa, przyjęta do określenia przestrzennego zasięgu gentryfikacji wsi w Polsce, wykorzystywała (niedoskonałe) dane statystyki publicznej. Oznaczało to niskie koszty kalkulacji, ale także znaczne uproszczenia (szczególnie biorąc pod uwagę międzyregionalne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce). Mimo defektów okazały się one wystarczające do określenia intensywności procesu oraz określenia obszarów gentryfikacji na terenach wiejskich w Polsce. Opracowany indeks gentryfikacji wskazał, że obszary podlegające gentryfikacji wsi położone są stosunkowo niedaleko względem dużych ośrodków miejskich. To one stanowią czynniki sprawcze wzrostu liczebności populacji i napływu gentryfierów. Wskazuje to także na to, że zasięgi procesów suburbanizacji, kontrurbanizacji i gentryfikacji wsi częściowo się pokrywają. Uzyskane wyniki wskazują, że gentryfikacja obszarów wiejskich wykazuje pewne oznaki rozproszenia/rozprzestrzeniania się w czasie, a jej przestrzenna emanacja ulega zmianom. Należy także podkreślić, że jak dotąd w Europie Środkowo-Wschodniej nikt spośród badaczy zajmujących się gentryfikacją wsi nie zastosował zintegrowanego pojęcia.

Analizy polskie, do pewnego stopnia ze względu na istniejące podobieństwa wynikające z postsocjalistycznego kontekstu historycznego i kulturowego, a także ze względu na podobieństwo dotychczas dokonujących się zmian w ramach procesu gentryfikacji wsi, mogą mieć zastosowanie do dalszych, kolejnych badań w krajach tej części Europy.

4. Ekonomiczne konsekwencje procesu gentryfikacji wsi

4.1. Wiejska gospodarka a proces gentryfikacji

W analizach inspirowanych pierwszymi ustaleniami Phillipsa (1993) sedno procesu gentryfikacji wsi stanowi przechodzenie od rolniczego użytkowania terenów wiejskich do użytkowania rezydencjonalnego. Ze względu na to, że gentryfierzy ingerują w istniejącą wiejską tkankę poprzez wykorzystywanie i odnawianie walorów i zasobów naturalnych w literaturze proces ten jest identyfikowany jako postproduktywistyczny i postindustrialny (zob. Hines 2012). Wieś zdominowana przez tradycyjne zawody w rolnictwie, oddzielona od życia miejskiego jest obecnie uważana za „wiejski mit” (Kapferer 1990). Choć towary będące efektem produkcji rolniczej są nadal ważne, inne wartości wsi utrwaliły się i obecnie dominują w polityce jako „nowy paradygmat obszarów wiejskich” (OECD 2006). Krajobraz, który wcześniej był krajobrazem produkcyjnym, stał się krajobrazem przeznaczonym do konsumpcji i rekreacji (Lundmark 2006, Mather, Hill, Nijnik 2006). Obszary wiejskie nie są już monopolem rolników (van der Ploeg i in. 2000). Ta zmiana ma istotne konsekwencje dla rozwoju i restrukturyzacji obszarów wiejskich. Tworzy nowe relacje przestrzenne, na przykład poprzez przepływy ludzi i finansów, a jednocześnie tworzy nierównomierne i często nieprzewidziane zmiany.

Początkowo, jak już wspomniano, proces gentryfikacji wsi obejmował przekształcanie tradycyjnych, wiejskich siedlisk, budynków gospodarczych i innych budynków służących produkcji rolnej w obiekty mieszkalne, a także obiekty o charakterze usługowym, szczególnie w zakresie handlu detalicznego i wypoczynku, zarówno dla lokalnych mieszkańców, jak i turystów. Obecnie generuje dalsze zmiany lokalnej gospodarki, choć tu występuje zwykle obok innych procesów (m.in. wspomnianej dezagrarnizacji), powodujących wkroczenie wsi w erę postindustrialną zdominowaną przez gospodarkę usługową. „Teoria rozwoju obszarów wiejskich nie dotyczy świata takim, jakim jest - chodzi o sposób rekonfiguracji rolnictwa i wsi” (van der Ploeg i in. 2000, s. 396). Dla zgentryfikowanych wsi rolnictwo nie jest podstawą rozwoju, a jego miejsce zajmują wielowymiarowe, hybrydowe ścieżki (zob. Machado 2017). Malejące znaczenie rolnictwa i innej podstawowej działalności zostało z nadwyżką zrównoważone na wielu obszarach wiejskich przez rozwój sektora usług (Shucksmith 2001). Podejście to wpisuje się w sposób analizowania gentryfikacji za pomocą teorii produkcji (Stockdale 2010), która koncentruje się na (co oczywiste) zmianie metod produkcji i struktury ekonomicznej. Spadek zatrudnienia siły roboczej w sektorach rolnym i przemysłowym oraz jego wzrost

w sektorze usług jest głównym wskaźnikiem gospodarki postprodukcyjnej (Darling 2005). Zgodnie z tą teorią gentryfikacja wspierana jest przez państwo poprzez decyzje dotyczące planowania i polityki mieszkaniowej. „Tak postrzegana gentryfikacja jest kształtowana przez formalne instytucje, polityczne i ekonomiczne struktury, których głównym celem jest akumulacja i dystrybucja profitów” (Śpiewak 2016, s. 133). Zastąpienie sektora rolnego sektorem usług, który jest głównym wskaźnikiem gospodarki postprodukcyjnej i, jak zauważa Eliza Darling (2005), jest jednym z najważniejszych rezultatów gentryfikacji obszarów wiejskich. Zmiany wiejskiej gospodarki generowane przez napływ kapitału mogą zwracać się nie tylko w stronę rozwoju mieszkalnictwa, ale także w kierunku tworzenia usług, przede wszystkim wypoczynkowych i rekreacyjnych, oraz obiektów handlu detalicznego (Phillips 2005). Okazuje się także, że kluczowymi aktorami procesu, obok samych gentryfierów, są ci, którzy wytwarzają lub modernizują usługi i przestrzenie, należą do nich deweloperzy, właściciele gruntów, kredytodawcy (banki), agenci nieruchomości. Generalnie napływ nowych inwestycji i ich wpływ na poprawę substancji materialnej wiejskich osiedli i wzrost wartości nieruchomości na ogół postrzegany jest jako pozytywna zmiana, jednak niektórzy badacze wskazują, że może to powodować problemy społeczne (m.in. wzrost nierówności między mieszkańcami autochtonicznymi i napływowymi) (zob. Nedučin, Carić, Kubet 2009).

„Silne ekonomiczne presje i spekulacje na rynku mieszkaniowym oraz przekształcenia przestrzenne są rezultatem zmian ekonomicznych, społecznych i kulturowych” (Śpiewak 2016, s. 135). Zgodnie z podejściem eksponującym ekonomiczne aspekty procesu gentryfikacji wsi impulsem inicjującym proces są czynniki ekonomiczne, określane jako *rent gap* (różnice korzyści), będące możliwymi zyskami ze sprzedaży i najmu nieruchomości na danym obszarze (Smith 1996). Na obszarach wiejskich zabudowania rolnicze tracą z czasem wartość wraz ze spadkiem znaczenia i rentowności produkcji rolnej, ale stanowią okazję do uzyskania wartości dzięki nowym inwestycjom. W tym procesie, wyjaśnianym za pomocą *rent gap*, domy i budynki usług lokalnych (szkoły, urzędy pocztowe, dworce kolejowe, kościoły), a także inne konstrukcje (stodoły, stajnie) stają się opłacalne z tytułu reinwestycji, gdy zostanie osiągnięta „luka” (z ang. *gap*) między bieżącym a potencjalnym wykorzystaniem (Darling 2005). Ziemia i/lub nieruchomości, które wcześniej służyły jako kapitał rolniczy, przestając pełnić tę funkcję, stają się „niedokapitalizowane”. Ich „dokapitalizowanie” następuje, gdy zmienia się rynek nieruchomości - gdy ziemia i budynki rolnicze przekształcane są na cele mieszkalne i usługowe. Zdaniem niektórych badaczy gentryfikacja wsi i ekonomiczne zmiany będące

jej następstwami cofają dziesięciolecia zapóźnień rozwojowych na obszarach wiejskich i mogą przynieść nowe, szerokie korzyści poprzez m.in. rosnącą bazę podatkową, zwiększoną integrację społeczno-ekonomiczną, nowe udogodnienia i usługi (Brummet, Reed 2019).

4.2. „Zgentryfikowane” i „niezgentryfikowane” gospodarki lokalne

„Jedną z socjologicznych definicji gospodarki, opisuje ją jako subsystem społeczeństwa, który umożliwia zaspokajanie potrzeb materialnych, a wśród rodzajów działalności gospodarczej wymienia się najczęściej: produkcję, dystrybucję, wymianę i konsumpcję” (Halamska 2020, s. 54 za Koźmiński 1998, s. 247). Wiejska gospodarka - w najprostszym ujęciu - to całokształt działalności gospodarczej realizowanej na obszarach wiejskich. Charakteryzując ją na ogół zaczyna się od określenia w niej miejsca rolnictwa, jej agrarności i wskazania związków gospodarstw domowych i gminnego budżetu z gospodarstwami rolnymi. Najważniejszym rodzajem działalności gospodarczej realizowanej na obszarach wiejskich przez wieki była działalność rolnicza. Jednak wraz z wchodzeniem w kolejne fazy rozwoju (najpierw industrialną, następnie postindustrialną) następuje stopniowa dekompozycja jej głównych sektorów. W ostatnich trzydziestu latach, ostatniej dekadzie XX i dwóch pierwszych XXI wieku, na wiejską gospodarkę ogromny wpływ miała postępująca dezagraryzacja. Jest to proces określający systematycznie malejący udział rolnictwa w tworzeniu PKB oraz malejący stosunek ludności zatrudnionej w rolnictwie do całej populacji. Nie bez znaczenia na ograniczanie agrarności wiejskiej gospodarki, czyli ograniczanie wpływu rolnictwa na gospodarkę i rolników na społeczeństwo, ma proces gentryfikacji wsi. Przypisuje mu się możliwość rewitalizacji wiejskiej gospodarki i wywoływanie zmian, których efektem jest ożywienie gospodarcze (Szymańska, Biegańska 2011). Przemiany gospodarcze dokonujące się na skutek procesu gentryfikacji wsi opierają się na dwóch zasadniczych osiach: (a) powstawaniu nowych usług - także (a może przede wszystkim) dla napływających mieszkańców oraz (b) odchodzeniu od rolnictwa. Prowadzi to do zasadniczych zmian strukturalnych lokalnych gospodarek.

Do charakterystyki ekonomicznych konsekwencji procesu gentryfikacji wsi posłużono się danymi Banku Danych Lokalnych GUS z 2016 roku. Dane te obrazują przede wszystkim strukturę gospodarek wybranych powiatów: tych, w których proces gentryfikacji wsi cechuje się wysokim natężeniem oraz tych, w których nie zachodzi.

Szczególną uwagę poświęcono zróżnicowaniu sektora usług, który intensywnie rozwija się na skutek napływu nowych mieszkańców.

a) Struktura gospodarek lokalnych

Tradycyjnie gospodarka dzielona jest na 3 sektory: rolnictwo (sektor I), przemysł (sektor II) i usługi (sektor III). Na ogół ich znaczenie w rozwoju gospodarki wskazuje się na podstawie udziału poszczególnych sektorów w tworzeniu PKB. O ile dane dostępne w statystykach masowych umożliwiają ustalenie sektorowej struktury gospodarki na poziomie kraju czy regionu to na poziomie lokalnym nie jest to w zasadzie możliwe⁵⁹. Dlatego też w pracy posłużono się wskaźnikiem liczby osób zatrudnionych w poszczególnych sektorach w odniesieniu do ogólnej liczby pracowników. Słowem wyjaśnienia należy dodać, że w Polsce liczby osób zatrudnionych w sektorach rolniczym, przemysłowym i usługowym szacowane są w sposób ciągły i cokuwartalny od połowy lat 90. (Jankowska, Majka 2016). Generalnym trendem - charakteryzującym większość rozwiniętych gospodarek - jest zmniejszanie zatrudnienia w rolnictwie oraz wzrost liczby pracujących w usługach.

Na poziomie lokalnym trójsektorowa struktura zatrudnienia jest silnie zróżnicowana. Między powiatami zgentryfikowanymi a tymi, w których badanych proces nie zachodzi obserwuje się wyraźne dysproporcje w udziale pracujących w poszczególnych sektorach. W powiatach zgentryfikowanych największy udział ma sektor usług, nieco mniejszy - przemysł i budownictwo, najmniejszy - rolnictwo. W powiatach niezgentryfikowanych proporcje te są odmiennie: odsetek osób pracujących w rolnictwie jest największy i wynosi ponad 50%, nieco ponad jedną czwartą stanowią pracujący w sektorze usług, pozostała część to pracujący w sektorze II. Wskazuje to na odmienny profil/kierunek rozwoju gospodarki lokalnej w badanych powiatach. Zgentryfikowane gospodarki lokalne podlegają procesowi urbanizacji ekonomicznej i zmiernają w stronę wielofunkcyjności, „czyli nowej strategii ich rozwoju, polegającej na oparciu ekonomiki wsi na różnorodnych, pozarolniczych funkcjach gospodarowania” (Hasiński 1999, s. 52).

---

⁵⁹ PKB agregowany jest do poziomu podregionów (NUTS 3).

Tab. 4.1. Pracujący wg grup sekcji (sektorów) w ogólnej liczbie pracujących (2016)

	Powiaty zgentryfikowane N=50	Powiaty niezgentryfikowane N=50	Polska N= 314
Sektor I (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo)	21,3	56,6	20,5
Sektor II (przemysł i budownictwo)	35,8	15,2	26,9
Sektor III (usługi) - w tym:	42,9	28,2	52,6
Handel; naprawa pojazdów samochodowych; transport i gospodarka magazynowa; zakwaterowanie i gastronomia; informacja i komunikacja	18,9	9,0	19,6
Działalność finansowa i ubezpieczeniowa; obsługa rynku nieruchomości	1,8	1,1	3,6
Pozostałe usługi	22,2	18,1	29,3

* Pod pojęciem "Przemysł i budownictwo" rozumie się sekcje: Górnictwo i wydobywanie; Przetwórstwo przemysłowe; Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną i gorącą wodę; Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami; rekultywacja; oraz Budownictwo.

**Pod pojęciem "Pozostałe usługi" rozumie się sekcje: Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna; Administrowanie i działalność wspierająca; Administracja publiczna i obrona narodowa, obowiązkowe zabezpieczenia społeczne; Edukacja; Opieka zdrowotna i pomoc społeczna; Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją oraz Pozostała działalność usługowa.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Struktura zatrudnienia w powiatach zgentryfikowanych zbliża się do struktury zatrudnienia obserwowanej na poziomie całego kraju (tab. 4.1). W jednym i drugim przypadku najwięcej zatrudnia sektor usług. Dane zgromadzone w Banku Danych Lokalnych nie pozwalają na dalszą, bardziej szczegółową analizę zatrudnienia w tym sektorze. Aby zobrazować jego zróżnicowanie posłużono się innym wskaźnikiem: odsetkiem osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą wg sekcji PKD w ogólnej liczbie osób prowadzących działalność usługową (tab. 4.2). Pierwszy dział usług ma największą reprezentację w gospodarkach badanych powiatów, ale częstotliwość pojawiania się tego typu placówek w jednostkach zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych nie jest różna: w jednostkach zgentryfikowanych pojawiają się one dwukrotnie częściej niż w niezgentryfikowanych (odpowiednio 18,9 w powiatach zgentryfikowanych i 9,0 w powiatach niezgentryfikowanych). Dalsze zróżnicowanie ukazuje analiza udziału kolejnych sekcji PKD. Drugim najliczniejszym rodzajem działalności w powiatach zgentryfikowanych jest działalność profesjonalna, naukowa i techniczna, natomiast w powiatach, w których proces gentryfikacji wsi nie występuje jest

to transport i gospodarka magazynowa. Pozostałe działy mają relatywnie zbliżony udział w usługach na terenie obydwu typów powiatów. Na uwagę zasługuje kilka oboczności - w powiatach o wysokich wartościach indeksu gentryfikacji wsi, liczniejsi niż w jednostkach referencyjnych są przedsiębiorcy prowadzący działalność informacyjną i komunikacyjną, edukacyjną oraz związaną z obsługą rynku nieruchomości. Może to wskazywać na odmienny profil/kierunek rozwoju badanych powiatów oraz na odmienną specjalizację sektora usług. Rozwój prywatnej działalności gospodarczej w powiatach zgentryfikowanych - na ogół zlokalizowanych w pobliżu dużych miast - jest pobudzany przede wszystkim przez potrzeby napływających mieszkańców oraz łatwiejszy dostęp do instytucji otoczenia biznesu.

Tab. 4.2. Odsetek osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą wg działów PKD 2007 w sektorze III w ogólnej liczbie podmiotów prowadzących działalność usługową (2016)

	Powiaty zgentryfikowane N=50	Powiaty niezgentryfikowane N=50	Polska N= 314
Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	37,8	44,8	35,4
Transport i gospodarka magazynowa	10,4	12,1	10,3
Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi	3,5	4,0	4,4
Informacja i komunikacja	4,0	2,6	4,6
Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	4,5	3,9	4,6
Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości	1,6	0,8	1,7
Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	14,0	9,5	14,9
Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca	4,7	3,8	4,3
Edukacja	3,2	2,1	3,2
Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	8,4	8,8	9,4
Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	1,5	1,1	1,5
Pozostała działalność usługowa	6,4	6,5	5,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Różnice w kierunkach rozwoju gospodarczego badanych powiatów obrazują także dwa wskaźniki: liczba instytucji otoczenia biznesu (IOB) na 1000 podmiotów oraz udział nowo zarejestrowanych podmiotów sektora kreatywnego w liczbie nowo zarejestrowanych podmiotów ogółem (tab. 4.3). Pierwszy z wymienionych obrazujący liczbę istniejących instytucji otoczenia biznesu pośrednio wskaże kondycję lokalnego sektora prywatnego. Do IOB zalicza się przede wszystkim: parki technologiczne, naukowe i naukowo-technologiczne, centra transferu technologii, inkubatory technologiczne, inkubatory przedsiębiorczości, izby gospodarcze, samorządy przedsiębiorców, ośrodki szkoleniowo-doradcze, fundusze pożyczkowe i poręczeniowe (Burdecka 2004). Działalność IOB ma na celu zaspokajanie popytu zgłaszanego przez przedsiębiorstwa na usługi okołobiznesowe. Pojawienie się tych instytucji świadczy o profesjonalizacji i rozwoju przedsiębiorców. Instytucje otoczenia biznesu zaspokajają potrzeby przedsiębiorców, którzy koncentrują swoją uwagę na zasadniczej działalności i nie mają pełnych możliwości, by indywidualnie organizować relacje swojej firmy z otoczeniem zewnętrznym (Płoszaj 2013).

Natomiast drugi z wymienionych wskaźników - udział nowo zarejestrowanych podmiotów sektora kreatywnego w ogólnej liczbie nowo zarejestrowanych podmiotów - może pokazać poziom innowacyjności i potencjał rozwojowy lokalnej gospodarki. „Sektory kreatywne poza potencjałem do generowania atrakcyjnych miejsc pracy są także miejscem tworzenia innowacji i zwiększania produktywności, ale także prowadzą do poprawy jakości życia mieszkańców” (Mackiewicz, Michorowska, Śliwka 2009, s. 26). Kluczowym mechanizmem napędowym rozwoju sektorów kreatywnych jest zrównoważony rozwój gospodarczy na poziomie lokalnym, co pośrednio może wskazać kondycję lokalnej gospodarki. Z punktu widzenia rozwoju sektora kreatywnego ważne wydaje się zapewnienie dostępu do technologii informacyjnych, a także dokonywanie zmian technologicznych czy podaż wykwalifikowanej kadry.

Zarówno istniejące instytucje otoczenia biznesu, jak i te z sektora kreatywnego świadczą o potencjale rozwojowym (swego rodzaju *creative milieu*) obszarów, w których są lokowane (Herslund 2012). Świadczą także o przedsiębiorcach i mieszkańcach tych obszarów, a ci, wzorem badań miejskich, mogą być zaliczani są do klasy twórczej/kreatywnej (zob. Yang, Hui, Lang, Li 2018). W literaturze przedmiotu wskazuje się, że proces gentryfikacji wsi może doprowadzić do rozwinięcia się klasy kreatywnej na obszarach wiejskich i peryferyjnych (zob. Drejerska 2018, por. Wojnar 2016).

Obydwa wymienione wskaźniki odznaczają się wyższymi wartościami w powiatach zgentryfikowanych niż w tych, w których proces gentryfikacji nie występuje.

Należy także odnotować, że mimo dość wysokiej wartości pierwszego z wymienionych wskaźników w subpopulacji powiatów o wysokim natężeniu procesu gentryfikacji wsi - w porównaniu z wartością dla kraju - pozostaje on na stosunkowo niskim poziomie.

Tab. 4.3. Odsetek liczby instytucji otoczenia biznesu na 1000 podmiotów gospodarki narodowej oraz mediana liczby nowo zarejestrowanych podmiotów sektora kreatywnego w liczbie nowo zarejestrowanych podmiotów ogółem (2016)

	Powiaty zgentryfikowane N=50	Powiaty niezgentryfikowane N= 50	Polska N= 314
Instytucje otoczenia biznesu na 1000 podmiotów gospodarki narodowej	63,5	50,1	86,4
Udział nowo zarejestrowanych podmiotów sektora kreatywnego w liczbie nowo zarejestrowanych podmiotów ogółem	6,2	4,3	6,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Jak już wspomniano, drugą osią przemian gospodarczych wpisujących się w proces gentryfikacji wsi jest postępujące odchodzenie od rolnictwa (Ghose 2004, Yang, Hui, Lang, Li 2018). Do pewnego stopnia oddają to przywoływane już dane obrazujące odsetek pracujących w sektorze pierwszym. Malejące znaczenie rolnictwa w powiatach zgentryfikowanych można wskazać posługując się danymi MROW (2018), które ukazują udział podmiotów pozarolniczych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych oraz wpływy z podatku PIT i CIT do budżetu gminy przypadające na 1 zł wpływu z podatku rolnego. Znaczna (i/lub rosnąca) liczba podmiotów gospodarczych na danym obszarze koresponduje z zatrudnieniem pozarolniczym. Pozwala to wnioskować o tempie przekształceń obszarów wiejskich w kierunku zmiany ich roli w systemie społeczno-gospodarczym, szczególnie w kontekście rozwoju wielofunkcyjnego (zob. Śleszyński 2009). Pierwszy z wymienionych wskaźników informuje o liczbie podmiotów gospodarczych - jednakowo traktowane są tu podmioty duże i te zupełnie niewielkie, drugi ze wskaźników do pewnego stopnia uwzględnia poziom rozwoju pozarolniczych działów gospodarki na obszarach wiejskich (zob. Stanny, Rosner 2014). Informacja o strukturze dochodów budżetu lokalnego została obliczona jako relacja wpływów do gminnego budżetu z podatku PIT i CIT przypadające na 1 zł wpływów z podatku rolnego. Należy pamiętać, że jedynie część podatków od osób fizycznych i osób prawnych wpływających w danej gminie zasila lokalny budżet, wszędzie jednak jest to stały odsetek, natomiast podatek rolny jest w całości dochodem budżetu gminy. Podatki dochodowe w gminach

typowo rolniczych nie mają decydującego znaczenia - im są one mniejsze tym większe znaczenie rolnictwa w danej jednostce.

Tab. 4.4. Agrarność badanych powiatów (odsetek liczby podmiotów gospodarczych pozarolniczych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych, udział wpływów z podatku CIT i PIT do budżetów gmin przypadający na 1 zł wpływu z podatku rolnego, odsetek liczby świadczeniobiorców emerytur KRUS na 100 osób w wieku poprodukcyjnym) (2016)

	Powiaty zgentryfikowane N=50	Powiaty niezgentryfikowane N=50	Polska N= 314
Udział podmiotów gospodarczych pozarolniczych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych	51,8	18,0	32,1
Wpływ z podatku CIT i PIT do budżetu gminy przypadający na 1 zł wpływu z podatku rolnego	10,4	2,8	4,7
Liczba świadczeniobiorców emerytur KRUS na 100 osób w wieku poprodukcyjnym	19,1	38,3	28,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MROW 2018 (Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich. Etap III)

Zarówno pierwszy, jak i drugi wskaźnik znacząco wyższe wartości osiąga w powiatach zgentryfikowanych, co może świadczyć o relatywnie niskim znaczeniu rolnictwa dla gospodarek tych powiatów. Dezagraryzację towarzyszącą gentryfikacji wsi obrazuje także trzeci z uwzględnionych w tab. 4.4 wskaźników - wskaźnik liczby świadczeniobiorców emerytur KRUS na 100 osób w wieku poprodukcyjnym. Jego wysoki odsetek świadczy o tym, że z rolnictwem powiązanych⁶⁰ było i jest wielu mieszkańców wsi; najniższe wartości osiągnął w powiatach zgentryfikowanych, co tym samym wskazuje na trwający tam od wielu lat proces odchodzenia od rolnictwa, kształtowanie się innych (nierolniczych) funkcji, co z kolei powiązane jest z podmiejskim i okołometropolitalnym położeniem obszarów zgentryfikowanych. Wszystkie omówione tu wskaźniki jednoznacznie sygnalizują stosunkowo małe znaczenie rolnictwa w gospodarkach powiatów zgentryfikowanych. O intensywności dokonujących się zmian świadczy także to, że wszystkie trzy omówione tu wskaźniki w powiatach zgentryfikowanych osiągnęły wyższe wartości niż te - przeciętne - obserwowane na poziomie kraju.

⁶⁰ Z pewnością dla części z tych osób związek z rolnictwem był pozorny, starały się one znaleźć w tym systemie emerytalnym KRUS ze względu na niższe składki.

b) Zmiany struktury budżetów badanych jednostek

Zmiany związane z zainwestowaniem w przestrzeń i podniesieniem jej wartości ekonomicznej wpływają na strukturę budżetów lokalnych. Biorąc także pod uwagę wyznaczony zasięg procesu gentryfikacji wsi w Polsce obejmujący - w znacznej części - obszary podmiejskie można zakładać, że sytuacja budżetowa jednostek zgentryfikowanych będzie bardziej korzystna niż tych, w których proces nie zachodzi. W literaturze wskazuje się, że względnie wyższy poziom rozwoju skoncentrowany jest na ogół w strefach podmiejskich (Stanny, Strzelczyk 2015). „Nowi mieszkańcy generują wpływy do budżetu gminy, z tytułu zarówno podatku od nieruchomości, jak i części podatku dochodowego” (Żróbek-Różańska, Wolny 2017, s. 15). Okazuje się, że „system dochodów samorządowych korzystny jest dla gmin wiejskich, sąsiadujących z miastami, i poddawanych procesowi suburbanizacji. Wystarczająco silnym impulsem wzrostu ich potencjału dochodowego jest nawet ograniczenie ich rozwoju do funkcji „sypialni” dużych miast. Oczywiście wzrastająca liczba ludności rodzi także potrzebę zwiększenia wydatków, zwłaszcza związanych z inwestycjami w sferze infrastruktury technicznej, jednak dysponując dużym potencjałem dochodowym, gminy podmiejskie nie powinny mieć większych trudności z realizacją tego typu inwestycji” (Miszczuk 2009, s. 184-185).

Gentryfikacja wsi, podobnie jak suburbanizacja czy kontrurbanizacja, inicjowana jest przez napływ na wieś osób posiadających większe zasoby finansowe i mających zdolności do kumulowania kapitału ekonomicznego. Badający te procesy zauważają, że ma on liczne konsekwencje - także finansowe - dla obszarów, w których zachodzi. Wśród pożądaných efektów gentryfikacji wymienia się m.in. te niosące za sobą dodatkowe wpływy do lokalnych budżetów. Aby ukazać kondycję finansową obszarów, w których następuje proces gentryfikacji wsi przeanalizowane zostały wybrane elementy struktury lokalnych budżetów. Po pierwsze analiza stanu dochodów (ogółem i własnych⁶¹) pokazuje, że dochody jednostek samorządu terytorialnego przypadające na 1 mieszkańca w powiatach zgentryfikowanych są wyższe niż w jednostkach referencyjnych - w Polsce i powiatach niezgentryfikowanych (tab. 4.5).

---

⁶¹ Zasadniczo na dochody ogółem składają się: dochody własne, dotacje, subwencja ogólna, środki na dofinansowanie zadań. Z kolei dochody własne obejmują wszelkie dochody jednostek samorządu terytorialnego z wyjątkiem subwencji ogólnych i dotacji celowych. Ta grupa dochodów gminy obejmuje podatki i opłaty, w tym 37,89% wpływów z podatku dochodowego od osób fizycznych, zamieszkałych na terenie gminy oraz 6,71% wpływów z podatku dochodowego od osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej, posiadających siedzibę na terenie gminy.

Tab. 4.5. Struktura dochodów badanych powiatów (2016)

	Powiaty zgentryfikowane N=50	Powiaty niezgentryfikowane N=50	Polska N= 314
Dochody ogółem na 1 mieszkańca	5 522,2	4 996,9	5 240,0
Dochody własne na 1 mieszkańca	2 725,9	1 854,7	2 267,4
Dochody własne/dochody ogółem	49,3	37,1	43,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Po drugie, badane subpopulacje różnicuje także struktura dochodów. Odmienne ścieżki rozwoju syntetycznie wskazuje udział (wybranych) dochodów podatkowych. Wskaźnikiem zmian, polegających na zanikaniu rolnictwa, okazują się być mniejsze udziały wpływów z podatku rolnego⁶² w dochodach budżetu gminy i wyższe wpływy z podatku dochodowego od osób fizycznych (tab. 4.6). Przy czym należy podkreślić, że ogólnie wpływy z podatku rolnego stanowią tylko niewielki udział w dochodach gmin: około 2 – 5% w dochodach własnych i około 2% w dochodach ogółem.

W powiatach zgentryfikowanych wyraźnie wyższy jest udział podatków PIT i CIT, niższy udział podatku rolnego i leśnego. Przykładowo najwyższy odsetek wpływów z podatku rolnego w dochodach odnotowano w niezgentryfikowanym powiecie tomaszewskim, gdzie odsetek ten wynosił nieco ponad 11%. Analogicznie najwyższa wartość w powiecie zgentryfikowanym – powiecie lubelskim – nie przekracza 6,5%. Należy także zauważyć, że w niemal połowie analizowanych powiatów zgentryfikowanych udział wpływów z podatku rolnego nie przekracza 1%.

Istotną skalę dysproporcji wskazuje także szczegółowa analiza udziału podatków PIT w dochodach własnych. Przykładowo w powiatach niezgentryfikowanych najwyższy udział podatków PIT w dochodach podatkowych wynosił 40% (np. powiat łukowski), podczas gdy w powiatach zgentryfikowanych ich udział sięgał nawet 60% (np. w powiatach piaseczyńskim czy legionowskim).

⁶² Podstawą opodatkowania dla gruntów gospodarstw rolnych jest liczba hektarów przeliczeniowych, a dla pozostałych gruntów liczba hektarów wynikająca z ewidencji gruntów i budynków. Liczba hektarów przeliczeniowych jest wyznaczona na podstawie trzech kryteriów: zaliczenia gruntu do okręgu podatkowego, rodzaju użytków rolnych oraz klasy użytków rolnych.

Tab. 4.6. Struktura dochodów podatkowych⁶³ badanych powiatów (2016)

	Powiaty zgentryfikowane N=50	Powiaty niezgentryfikowane N=50	Polska N= 314
Udział (%) podatku rolnego w dochodach podatkowych	1,6	4,9	2,6
Udział (%) podatku leśnego w dochodach podatkowych	0,2	1,0	0,5
Udział (%) podatku od nieruchomości w dochodach podatkowych	24,0	24,5	24,4
Udziały (%) podatku dochodowego od osób fizycznych (PIT) w dochodach podatkowych	43,5	35,8	39,7
Udziały (%) podatku dochodowego od osób prawnych (CIT) w dochodach podatkowych	2,1	1,2	1,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Okazuje się, że większe dochody na 1 mieszkańca w powiatach zgentryfikowanych przekładają się na wyższe wydatki, które przewyższają analogiczne wartości obserwowane zarówno w powiatach niezgentryfikowanych, jak i przeciętnie w kraju. Korzystna sytuacja materialna powiatów o wysokim natężeniu procesu gentryfikacji wsi pozwala więcej - niż w jednostkach referencyjnych - przeznaczać na wydatki inwestycyjne (tab. 4.7).

Tab. 4.7. Struktura wydatków badanych powiatów (2016)

	Powiaty zgentryfikowane N=50	Powiaty niezgentryfikowane N=50	Polska N= 314
Wydatki na 1 mieszkańca ogółem	5 507,65	4 966,01	5 246,05
Udział (%) wydatków inwestycyjnych gmin i powiatów w wydatkach ogółem	17,65	15,6	16,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W literaturze wskazuje się, że w gminach wiejskich, w których nastąpił znaczący napływ nowych mieszkańców obserwuje się zwiększenie zakresu usług podstawowych i ponadlokalnych (Kutkowska, Hasiński 2018). Nakłady inwestycyjne w szkoły, kulturę,

⁶³ Dochody podatkowe to suma paragrafów 031-036 oraz § 050, czyli: podatek rolny § 032, podatek od nieruchomości § 031, podatek leśny § 033, podatek od środków transportowych § 034, podatek od działalności gospodarczej osób fizycznych opłacany w formie karty podatkowej § 035, podatek od spadków i darowizn § 036, podatek od czynności cywilnoprawnych § 050.

opiekę zdrowotną są jednocześnie przyczyną i następstwem zwiększonego zainteresowania migrantów niektórymi obszarami.

c) Zamożność mieszkańców

Gentryfikacja wsi jest procesem, którego przejawy można znaleźć zarówno w sferze zamożności zbiorowej jednostek samorządu terytorialnego (co omówiono analizując dochody i wydatki powiatów), jak również w sferze indywidualnej, zamożności mieszkańców. Okazuje się, że średni dochód podatnika podatku PIT w powiatach zgentryfikowanych był niemal o jedną trzecią wyższy niż w tych jednostkach, w których badany proces nie występuje (tab. 4.8).

Najniższe dochody podatników PIT odnotowuje się we wschodniej części kraju, a przede wszystkim na obszarach, w których podstawową gałęzią gospodarki pozostaje rolnictwo. Tam udział płatników PIT jest stosunkowo niewielki, a ci, którzy są - wykonują relatywnie nisko płatne prace najemne. Wyższe dochody są pochodną struktury społecznej i gospodarczej. „Dochody grup należących do nowiej/wyższej klasy średniej [do której należą gentryfierzy - przyp. DZG] są wyższe niż dochody grup społeczno-zawodowych zaliczanych do klasy robotniczej czy rolników” (Halamska, Hoffmann, Stanny 2017, s. 137). Przeciętnie wyższe dochody⁶⁴ tam, gdzie pracujący mają wyższe kwalifikacje, a ci na obszarach wiejskich koncentrują się przede wszystkim we wsiach położonych wokół dużych i średnich miast. Relatywnie najwyższe dochody na podatnika podatku PIT przypadają na obszarach podmiejskich w sąsiedztwie Warszawy, Wrocławia i aglomeracji Górnego Śląska. Cytowani autorzy wskazują, że oprócz położenia w pobliżu dużych miast, wysokie dochody podatników podatku PIT obserwuje się także w jednostkach, przez które przebiegają ważne trasy komunikacyjne (np. autostrada A4) oraz w tych, w których zlokalizowane są duże zakłady przemysłowe znacząco oddziałujące na lokalny rynek pracy.

---

⁶⁴ Choć należy także zwrócić uwagę na to, że obok procesu gentryfikacji wsi zachodzi „proces burżuazyjnienia robotników, czego dowodzi rosnący poziom ich wykształcenia oraz zarobków. Wykształcenie co najmniej średnie ma już ponad połowa pracowników usług oraz ponad 30% robotników wykwalifikowanych, a przeciętny przedstawiciel grupy robotników wykwalifikowanych osiąga niejednokrotnie wyższe dochody niż średni personel czy przeciętny urzędnik” (Halamska 2016, s. 63).

Tab. 4.8. Średni realny dochód podatnika podatku PIT (2014)

	Powiaty zgentryfikowane N=50	Powiaty niezgentryfikowane N=50	Polska N= 314
Średni realny dochód na podatnika podatku PIT	33 821,4	22 256,4	26 050,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MROW 2018 (Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich. Etap III)⁶⁵

Zamożność społeczności powiatów zgentryfikowanych wynika m.in. z przemian społecznych wpisujących się w proces gentryfikacji, którym towarzyszy wielofunkcyjny rozwój gospodarczy. Takie gospodarki cechują się rozwiniętym lokalnym rynkiem pracy, premią kompetencje i umiejętności mieszkańców oraz dają ludności większe możliwości realizacji i zaspokajania aspiracji. Jednakże gentryfikacja nigdy nie jest jedynym procesem działającym na danym terytorium i często jest wpleciona w procesy zachodzące na poziomie krajowym (takich jak odnowa obszarów wiejskich, polityka rozwoju obszarów wiejskich) i lokalnym (m.in. rozwój turystyki, rozwój dziedzictwa).

W literaturze wskazuje się też, że obszary wiejskie objęte tym procesem są również niejednorodne ze społecznego czy gospodarczego punktu widzenia, co daje różne przejawy gentryfikacji: formy, intensywności czy to, że dokonuje się także przez odmiennych aktorów (Tommasi 2018). Istnieje wiele podejść i definicji, ale generalnie gentryfikacja wsi jest to proces, który wpisany w gospodarcze i polityczne przemiany społeczeństw prowadzi do społeczno-przestrzennej rekonstrukcji społecznej na korzyść bardziej zamożnych grup ludności. W tym sensie jest to wyraz dominacji, którego konsekwencją może być wykluczanie niektórych (biedniejszych, autochtonicznych) grup ludności.

d) Bezrobocie i bieda

Innym aspektem opisującym stan i dynamikę lokalnej sytuacji społeczno-gospodarczej jest poziom bezrobocia. „Do bezrobotnych zalicza się osoby w wieku produkcyjnym (jako granice wieku produkcyjnego przyjmuje się w Polsce 18-59 lat dla kobiet i 18-64 lata dla mężczyzn), które są zdolne i gotowe do podjęcia pracy na typowych warunkach występujących w gospodarce oraz pozostają bez pracy, pomimo podjęcia poszukiwań pracy” (Krasiuk 2009, s. 91). W powiatach zgentryfikowanych odsetek liczby bezrobotnych w ogólnej liczbie osób w wieku produkcyjnym przyjmuje nieco niższe

⁶⁵ Dane pochodzą z systemu POLTAX, udostępnione zostały przez Ministerstwo Finansów.

wartości niż te obserwowane w skali kraju i znacząco niższe niż odnotowywane są w powiatach niezgentryfikowanych (tab. 4.9). Powiaty niezgentryfikowane to głównie obszary rolnicze, których problemem jest niska produktywność w rolnictwie (do pewnego stopnia nadal połączona z ukrytym bezrobociem) oraz niewystarczająca liczba miejsc pracy poza rolnictwem.

Najwyższy poziom bezrobocia w grupie osób w wieku produkcyjnym wśród powiatów zgentryfikowanych odnotowano w powiecie toruńskim (4,9), podczas gdy analogicznie najwyższy wskaźnik w powiatach kontrolnych był ponad dwukrotnie większy i wynosił 10,5 w powiecie brzozowskim.

Tab. 4.9. Bezrobocie i pomoc społeczna (2016)

	Powiaty zgentryfikowane N=50	Powiaty niezgentryfikowane N=50	Polska N= 314
Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym	3,1	5,3	3,8
Udział osób w rodzinach objętych pomocą społeczną w ogóle ludności	4,1	7,2	5,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz danych MROW 2018 (Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich. Etap III)

Inną miarą, która obok bezrobocia opisuje sytuację społeczno-ekonomiczną lokalnej społeczności, jest skala korzystania z pomocy społecznej. Zostanie to zobrazowane wskaźnikiem udziału osób w rodzinach objętych pomocą społeczną w ogóle ludności. „Kryteria korzystania z tego rodzaju pomocy to z jednej strony kryteria niskiego statusu materialnego (niedostateczny dochód w rodzinie), a z drugiej – są to dodatkowe okoliczności, które obok niskiego dochodu wskazują uprawnionych do korzystania z pomocy społecznej” (Grewiński 2013, s. 8). W powiatach zgentryfikowanych wartość tego wskaźnika wynosiła 4,1 i była niższa niż w jednostkach referencyjnych - w powiatach niezgentryfikowanych o ponad 40% i w Polsce o blisko 30%. Znaczny udział osób objętych pomocą społeczną sygnalizuje jednocześnie wysoki poziom wykluczenia społecznego i ubóstwa. W powiatach niezgentryfikowanych, bardziej niż w powiatach zgentryfikowanych, ze względu na istniejące potrzeby społeczno-ekonomiczne świadczenia społeczne (zarówno finansowe, jak i rzeczowe) są niezbędnym elementem pozwalającym funkcjonować i zapobiegać wykluczeniu (zob. Kalinowski 2014), a na poziomie mikro - stanowią ważne uzupełnienie budżetu domowego.

4.3. Podsumowanie

Lapidarnie rzecz ujmując, gospodarki powiatów zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych mają różną „gęstość ekonomiczną”. W 2013 roku Maria Halamska zdefiniowała ją jako wielkość pochodnych wartości dodanej⁶⁶, wypracowywanej na danym obszarze na jednostkę powierzchni (zł/km²) i wykorzystała do zobrazowania przestrzennego zróżnicowania charakteru wiejskiej gospodarki. W ten sposób wyróżniono cztery typy gospodarek: peryferyjną rolniczą, rolniczą, wielofunkcyjną i podmiejską (tab. 4.10).

Tab. 4.10. Typy gospodarki wiejskiej

Typ gospodarki i jego zasięg	Podstawowe cechy gospodarki
<p>Peryferyjna rolnicza Gęstość ekonomiczna na obszarach wiejskich tys. zł/km: niższa od 65; przeciętna – 43 148, tj. 47% powiatów ziemskich; 54,5% powierzchni kraju</p>	<p>Udział gospodarstw > 15 ha – 12,0% Udział działek < 1 ha – 24,5% Wspomaganie UE – 26% Udział usług dla biznesu – 16% Udział usług ogólnospołecznych – 10% Mobilność zawodowa – 79 przeciętnej Bezrobocie – 115 przeciętnej</p>
<p>Rolnicza Gęstość ekonomiczna na obszarach wiejskich w tys. zł/km: między 65 a 94; przeciętna – 79: 85, tj. 27% powiatów ziemskich; 20,7% powierzchni kraju</p>	<p>Udział gospodarstw > 15 ha – 6,9% Udział działek < 1 ha – 31,0% Wspomaganie UE – 17% Udział usług dla biznesu – 16% Udział usług ogólnospołecznych – 8% Mobilność zawodowa – 88 przeciętnej Bezrobocie – 107 przeciętnej</p>
<p>Wielofunkcyjna Gęstość ekonomiczna na obszarach wiejskich w tys. zł/km: między 94 a 176; przeciętna – 116 49, tj. 16% powiatów ziemskich; 12,3% powierzchni kraju</p>	<p>Udział gospodarstw > 15 ha – 6,3% Udział działek < 1 ha – 37,1% Wspomaganie UE – 13% Udział usług dla biznesu – 18% Udział usług ogólnospołecznych – 8% Mobilność zawodowa – 102 przeciętnej Bezrobocie – 88 przeciętnej</p>
<p>Podmiejska Gęstość ekonomiczna w tys. zł/km: wyższa od 176, przeciętna – 392 32, tj. 10% powiatów ziemskich; 5,9% powierzchni kraju</p>	<p>Udział gospodarstw > 15 ha – 3,1% Udział działek < 1 ha – 55,7% Wspomaganie UE – 5,5% Udział usług dla biznesu – 21% Udział usług ogólnospołecznych – 7% Mobilność zawodowa – 117 przeciętnej Bezrobocie – 45% przeciętnej</p>

⁶⁶ Podstawą obliczenia wskaźnika była wielkość podatków CIT, podatku rolnego (przy zastrzeżeniu, że nie odzwierciedla on wypracowanej wartości dodanej w rolnictwie) i PIT w budżetach gmin wchodzących w skład powiatu ziemskiego, przeliczona na jednostkę powierzchni, co wyrażone zostało w zł/km.

Wybrane do analizy w tej rozprawie powiaty reprezentują przede wszystkim dwa skrajne typy. Powiaty zgentryfikowane, o wysokiej gęstości ekonomicznej, można zakwalifikować jako typ podmiejski, natomiast powiaty niezgentryfikowane, o niskiej gęstości ekonomicznej, odpowiadają typowi peryferyjnemu rolnictwu. Pierwsze charakteryzują się intensywnością, niskim udziałem rolników w strukturze społeczno-zawodowej, znacznym udziałem klasy średniej. Wyraźnie widoczna jest prawidłowość, że im słabsza gospodarka (o niższej gęstości ekonomicznej), tym większy udział rolników w strukturze i mniejszy przedstawicieli klasy średniej. Natomiast drugie, rolnicze, są dość pasywne, z licznymi problemami strukturalnymi m.in. dużym odsetkiem osób bezrobotnych. Gospodarki te mają także odmienne sposoby i dynamiki funkcjonowania. „Duży wpływ na funkcjonowanie gospodarki peryferyjnej rolniczej ma jej wspomaganie w postaci dopłat bezpośrednich UE: tu sięga ono do jednej czwartej dochodów własnych w budżetach gmin. Ma ono zatem znaczący wpływ na inwestycje i konsumpcję. W gospodarce podmiejskiej ten udział jest prawie pięciokrotnie niższy” (Halamska 2016, s. 19).

Różnice między powiatami zgentryfikowanymi i niezgentryfikowanymi są bardzo duże. Można odnieść wrażenie, że reprezentują one dwie różne przestrzenie wiejskie. Powiaty zgentryfikowane to dość typowe wsie podmiejskie cechujące się wielofunkcyjnością, intensywnym rozwojem. To one „wchłaniają” większość migrantów przenoszących się z miast na obszary wiejskie. Powiaty niezgentryfikowane można określić terminem „wiejskich wsi”, które stereotypowo postrzegane są jako obszary zapóźnione, pozostające na niskim poziomie rozwoju.

Celem przedstawionej tu analizy było wskazanie ekonomicznych konsekwencji procesu gentryfikacji wsi. Mimo jej niedoskonałości - wynikających przede wszystkim z ograniczonych danych (tj. braku możliwości pozyskania wszystkich danych dotyczących jedynie wiejskiej części powiatów) oraz brakującego w literaturze jednoznacznego podejścia do badania (ekonomicznych) korelatów gentryfikacji - umożliwiła ona wskazanie zasadniczych różnic między obszarami zgentryfikowanymi i niezgentryfikowanymi. Oczywiście należy być świadomym, że badano pośrednie konsekwencje procesu gentryfikacji wsi, a w doborze wskaźników kierowano się ustaleniami, które zastosowano analizując ten proces metodą *case study* (w gminie Prażmów, zob. Zwęglińska-Gałecka 2019). Niemniej jednak przyjęte założenia

i przeprowadzona analiza pozwoliły wskazać ekonomiczną materializację procesu gentryfikacji wsi w Polsce.

Wartości wykorzystanych w badaniu wskaźników są odmienne - przy zróżnicowanej skali różnic - w powiatach zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych. Dobrym wskaźnikiem ogólnej charakterystyki gospodarki okazała się być struktura lokalnych budżetów. Powiaty zgentryfikowane przeciętnie cechują się lepszą kondycją ekonomiczną niż te, w których proces nie występuje. Świadczą o tym zarówno większe dochody, jak i wydatki przypadające na 1 mieszkańca oraz przeciętnie niższy poziom bezrobocia. Kluczowa, podstawowa odmienność między opisywanymi powiatami wynika z charakterów lokalnych gospodarek. Rolnictwo nadal pozostaje ważnym rodzajem działalności gospodarczej w powiatach niepodlegających procesowi gentryfikacji, podczas gdy zgentryfikowane cechują się stosunkowo niewielkim udziałem tego sektora. To podmioty pozarolnicze stanowią tam wysoki odsetek ogółu podmiotów gospodarczych, a ich udział wykazuje zmniejszanie się w miarę wzrostu odległości od miast, zwłaszcza dużych (zob. Stanny, Rosner, Komorowski 2018). Jak pokazują badania prowadzone w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie istniejące i powstające usługi oraz podmioty gospodarcze w zgentryfikowanych wsiach skupiają się wokół czterech wątków: „natury” (m.in. sklepy ogrodnicze), „kultury” (księgarnie, zajęcia dla dzieci), „przygody” (agencje specjalizujące się w aktywnym spędzaniu czasu) i „gastronomii” (winoteki, cukiernie i kawiarnie) (zob. Guimond, Simard 2010, Stockdale 2015). „Głównym sposobem użytkowania i czynnikiem antropogenicznych zmian krajobrazu nie jest już produkcja (rolna), ale konsumpcja walorów krajobrazu” (Hall, Müller 2004, s. 61). Gentryfikacji wsi towarzyszy różnicowanie wiejskiej ekonomii, ponieważ zdaniem badaczy (zob. np. Phillips 2005) proces ten może być jedną z form rewaloryzacji wiejskich zasobów i przestrzeni postrzeganych jako nieproduktywne z rolniczego punktu widzenia. Agrarność wiejskiej gospodarki w powiatach podlegających procesowi gentryfikacji wsi została zastąpiona przez rozwój wielofunkcyjny. Obszary te, za Matteo Marinim i Patrickiem Mooneyem (2006), można by określić jako „gospodarki przedsiębiorcze” (z ang. *entrepreneurial economy*), których trzon stanowi sektor usług.

Opisywane tu różnice między jednostkami zgentryfikowanymi a niezgentryfikowanymi zwracają uwagę na to, jak złożony jest obraz współczesnych obszarów wiejskich oraz na odmienną dynamikę i kierunek dokonujących się zmian. Obok obszarów dynamicznie rozwijających się wokół miejskich biegunów wzrostu,

sprzęgniętych z ich dynamicznym rozwojem⁶⁷, istnieją - zajmujące o wiele większą przestrzeń - obszary problemowe, bardzo często peryferyjnie usytuowane i posiadające wiele cech świadczących o ich marginalizacji (Halamska 2018). W tym kontekście proces gentryfikacji wsi z jednej strony, poprzez wyraźny napływ nowych mieszkańców (przedstawicieli klasy średniej) ze wszystkimi przypisywanymi im atrybutami i kapitałami, wzmacnia niektóre obszary wiejskie, a z drugiej osłabia inne - te, z których następuje proces odpływu mieszkańców, co w konsekwencji może prowadzić do „zwijania wsi”. Wiejska gentryfikacja ma związek z kształtowaniem się nowej jakości społeczno-kulturowej wobec tradycyjnych struktur wiejskich ukształtowanych głównie w modelu rolno-produkcyjnym wraz jego z wszelkimi społecznymi konsekwencjami (Wójcik 2013). Jest zaburzeniem zakorzenionych społecznie struktur lokalnych gospodarek na obszarach podlegających gentryfikacji.

---

⁶⁷ Obszary funkcjonalnie miejskie ośrodków wojewódzkich zostały wydzielone przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego w 2013 roku.

5. Społeczne konsekwencje procesu gentryfikacji wsi

5.1. Przemiany struktury społecznej wsi w Polsce

Kluczem do definiowania gentryfikacji wsi są właśnie zmiany struktury społecznej wsi - struktury, która jest szkieletem, „na którym opiera się społeczeństwo i procesy w nim zachodzące, gdy więc ona się zmienia, wszystko inne najczęściej również” (Sztompka 1994, s. 22). Ogólnie rozumiana „struktura społeczna to układ jakichkolwiek elementów, zaczynając od jednostek i rodzin, a kończąc na segmentach struktury klasowej, takich jak robotnicy i chłopi. Jednak w analizach socjologicznych koncentrujemy się na węziej rozumianej strukturze, utożsamianej z nierównościami i hierarchią społeczną” (Domański 2004, s. 9). Jej kształt charakteryzuje stan społeczeństwa i stanowi zestaw cech tożsamościowych (Gilejko 2010). Struktura społeczna to złożony układ, obejmujący wszystkie elementy określające społeczeństwo. Analizy jej kształtu należą do badań podstawowych, które pozwalają zdiagnozować stan i dynamikę zmian społeczeństwa. Do podstawowych atrybutów zróżnicowania struktury społecznej należą: płeć i wiek, wykształcenie, zawód, dochody. Badanie tych elementów pozwala zobrazować nie tylko zróżnicowanie, ale także nierówności, społeczne dystanse i polaryzację społeczeństwa.

Zmiany struktury społecznej w Polsce po 1989 r. mają zmienną dynamikę. Dotyczy to przede wszystkim wzrostu klasy średniej (szczególnie „wyższej”). Na wsi ten proces ten był najbardziej dynamiczny w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, później jego dynamika nieco osłabła. Spowodował on głębokie i szybkie przeobrażenia a więc przyniósł niemal rewolucję (w socjologicznym tego słowa znaczeniu) (Arato 1994). Od początku transformacji wzrasta liczebność kategorii zawodów związanych z posiadaniem wysokich kwalifikacji i sprawowaniem władzy w strukturze organizacyjnej. Równocześnie spadła liczebność kategorii zawodowych związanych z wykonywaniem pracy fizycznej i robotniczej (Domański 2010, Kukołowicz 2019). Na początku lat 90. na jedną osobę z wyższej klasy średniej przypadało półtora przedstawiciela niższej klasy średniej, po dwudziestu latach proporcje te się zmieniają, stają się bardziej wyrównane. Proces gentryfikacji wsi dokonuje się przede wszystkim przez wzrost udziału zbiorowości wyższej klasy średniej. Tak duża jego dynamika przy względnie stabilnym udziale pozostałej części klasy średniej powoduje, że jej znaczenie w wiejskim społeczeństwie maleje symbolicznie: klasa średnia traci atrybut rzadkości. Mimo rosnącego udziału klasy średniej, największą zbiorowością w strukturze społecznej na obszarach wiejskich stanowią robotnicy. W wielu wsiach narastająca liczebnie klasa średnia pojawia się obok zbiorowości robotników.

Dokonujące się w ostatnich latach zmiany wiejskiej struktury społecznej następują szybciej niż przemiany struktury całego społeczeństwa polskiego. Mają one także większą dynamikę niż zmiany struktury społeczno-zawodowej w miastach. Kierunek przemian powoduje, że struktura społeczno-zawodowa wsi przestaje być specyficzna, udział głównych segmentów zaczyna być podobny do struktury całego społeczeństwa. Halamska (2015) wskazuje, że jest to cecha krajów rozwiniętych.

Tab. 5.1. Ewolucja struktury społeczno-zawodowej wsi w okresie 1992–2015

Segmenty struktury społecznej	PGSS* 1992	DS** 2003	DS** 2015	Dynamika 1992=100
Klasa średnia	16	26	28	175
Robotnicy	36	36	46	128
Rolnicy	48	38	26	54

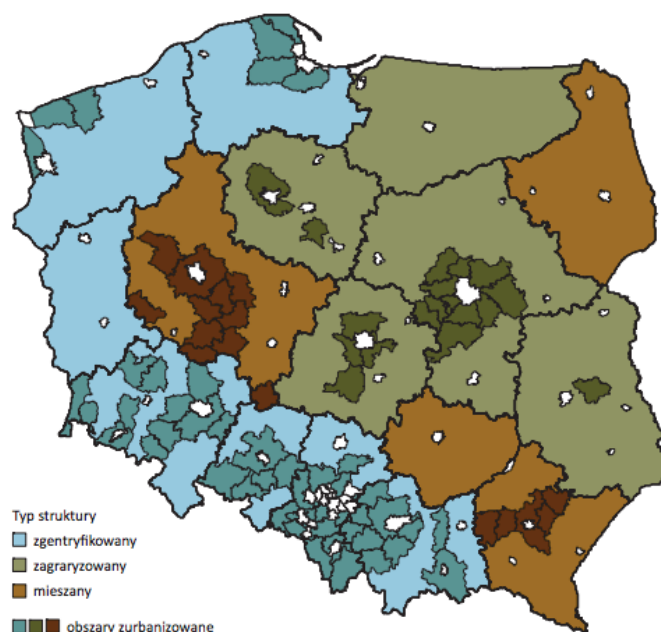
*PGSS - Polski Generalny Sondaż Społeczny

**DS - Diagnoza Społeczna

Źródło: opracowanie własne na podstawie Halamska 2019, s. 42

Struktura społeczno-zawodowa w Polsce jest silnie zróżnicowana regionalnie i jest ona powiązana z profilem rozwoju społeczno-gospodarczego (ryc. 5.1). Zgentryfikowaną strukturę społeczną - charakteryzującą się wysokim udziałem klasy średniej (szczególnie jej wyższej części), niskim udziałem rolników oraz dość wysokim udziałem robotników - obserwuje się w województwach: dolnośląskim, lubuskim, małopolskim, opolskim, pomorskim, śląskim i zachodniopomorskim (Halamska 2017). Są to województwa, które cechują się wysokim udziałem ludności miejskiej. Znaczna intensywność procesu gentryfikacji wsi w tych województwach każe przypuszczać, że ich „miejskość” przenosi się na obszary wiejskie. To rodzi pytanie o to jak rozlewająca się miejskość wpływa na społeczne i kulturowe aspekty funkcjonowania zmieniających się obszarów wiejskich.

Ryc. 5.1. Regiony wg typów struktury społecznej

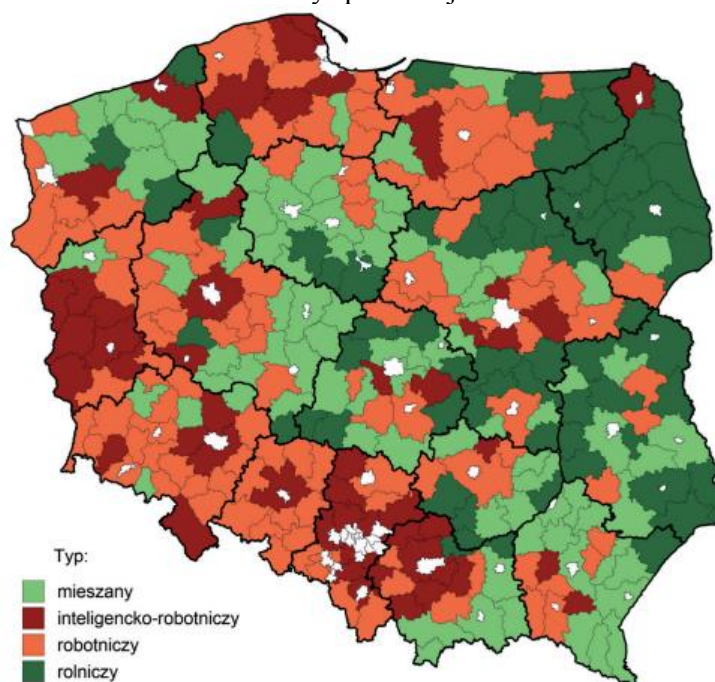
Źródło: Halamska 2016, s. 81

Pozostałe zidentyfikowane typy struktury społecznej to typ zagranyzowany oraz typ mieszany. Pierwszy z nich można byłoby scharakteryzować jako przeciwieństwo typu zgentryfikowanego - odnotowuje się tu niski udział klasy średniej i robotników oraz duży udział rolników w strukturze społecznej. Zagranyzowany typ struktury społecznej mają województwa: kujawsko-pomorskie, lubelskie, łódzkie, mazowieckie i warmińsko-mazurskie. W kolejnym z wymienionych, w typie mieszanym, obserwuje się stosunkowo wysoki udział nowej klasy średniej oraz wysoki udział rolników. Typ mieszany obejmuje województwo podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i wielkopolskie.

Na tle Polski wyjątkowe jest województwo mazowieckie, które charakteryzuje się dość zagranyzowaną strukturą społeczną przy wysokim poziomie urbanizacji (Halamska 2016). Wskazuje to na ogromne różnice między poziomem rozwoju obszaru metropolitalnego a wiejską częścią województwa. Również część wiejska jest silnie zróżnicowana wewnętrznie - obszary otaczające Warszawę podlegają intensywnym procesom urbanizacji, suburbanizacji i gentryfikacji, podczas gdy te położone dalej od ośrodka rdzeniowego mają charakter rolniczy. Województwo mazowieckie jest najbardziej jaskrawym przykładem wewnętrznego zróżnicowania struktury społecznej, ale podobne zjawiska można obserwować także m.in. w województwie łódzkim czy kujawsko-pomorskim. To właśnie w tych jednostkach, o zagranyzowanym typie struktury społecznej, obserwuje się duże różnice między obszarami nierolniczymi (na ogół podmiejskimi) a pozostałymi obszarami (rolniczymi).

Istnieją także analizy przestrzennego zróżnicowaniem struktury społecznej wiejskiej Polski na poziomie NUTS 4 - poziomie powiatu. Taką typologię, opracowaną w oparciu o zróżnicowany udział trzech segmentów struktury społecznej - klasy średniej, rolników i robotników - znaleźć można we wspomnianym już drugim tomie „Studiów nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej” (zob. Halamska, Hoffman, Stanny 2017). Wyodrębniono tu następujące typy: mieszany, inteligencko-robotniczy, robotniczy i rolniczy (ryc. 5.2). Typ mieszany, tak jak w przywołanej już typologii agregującej dane na poziomie województw, cechuje się dość wysokim udziałem rolników (ponad 30%), stosunkowo liczną zbiorowością klasy średniej, której udział sięga jednej piątej oraz wysokim udziałem robotników. Typ inteligencko-robotniczy obejmuje najmniej powiatów, a jego charakterystyka odpowiada cechom zgentryfikowanej struktury społecznej, której trzon stanowią robotnicy i klasa średnia przy marginalnym udziale rolników. W powiatach typu rolniczego, analogicznie jak w województwach o zagraryzowanej strukturze społecznej, najliczniejszym segmentem są rolnicy - ich udział w strukturze sięga blisko 60%, liczni są także robotnicy, natomiast udział przedstawicieli klasy średniej nie przekracza kilkunastu procent. Nowym, zidentyfikowanym na poziomie powiatów, typem struktury społecznej jest typ robotniczy, który w skali kraju jest najbardziej liczny. W tym typie (jak wskazuje na to nazwa) najbardziej liczni są robotnicy - ich udział wynosi ponad dwie trzecie, jedną trzecią stanowią rolnicy i klasa średnia, a ich udział w strukturze społecznej w jednostkach tego typu jest stosunkowo wyrównany.

Ryc. 5.2. Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej wsi

Źródło: Halamska, Hoffman, Stanny 2017, s. 101

Wskazane powyżej sposoby wyodrębniania różnych typów struktury społecznej wsi uwzględniają zarówno przestrzenne aspekty tych zjawisk, jak i operują grupami zawodów, które skorelowane są z wykształceniem oraz dochodami. Daje to syntetyczny obraz zróżnicowania społecznego oraz społecznych nierówności.

Społeczny wymiar procesu gentryfikacji wsi przedstawiony zostanie na podstawie bazy danych badania „Diagnoza Społeczna 2015”. Choć najważniejszym elementem tej charakterystyki będzie struktura społeczno-zawodowa, przedstawiona tu zostanie także struktura według płci, wieku, wykształcenia oraz dochodów. Po pierwsze zrekonstruowano strukturę zawodową badanych subpopulacji według klasyfikacji zawodowej ISCO-08 w powiatach zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych. Struktura ta leży u podstaw procesu kształtowania się struktury klasowej. Najpierw wskazano rozkład ludności według grup wielkich (KGD nr D18⁶⁸) tej klasyfikacji (1 – wysocy urzędnicy państwowi, członkowie organów przedstawicielskich, kadra kierownicza przedsiębiorstw i organizacji; 2 – specjaliści, wolne zawody; 3 – technicy i specjaliści średniego szczebla; 4 – urzędnicy; 5 – pracownicy usług osobistych i placówek handlowych; 6 – rolnicy i robotnicy rolni; 7 – brygadziści i robotnicy wykwalifikowani; 8 – robotnicy zatrudnieni przy obsłudze maszyn,

⁶⁸ „KGD” oznacza Kwestionariusz Gospodarstwa Domowego, którym posługiwano się w badaniu „Diagnoza Społeczna 2015”. W pracy korzystano także z pytań znajdujących się w Kwestionariuszu Indywidualnym („KI”). Następujący po nim numer to numer pytania. Wybrane pytania, na podstawie których sformułowano wskaźniki w niniejszej rozprawie znajdują się w aneksie nr 1.

robotnicy taśmowi, kierowcy; 9 – pracownicy wykonujący prace proste), a w kolejnym kroku porządkowano je w większe zbiorowości: klasy średniej, robotników i rolników.

Następnie - na podstawie KGD nr C9 i C10 - w wyodrębnionych subpopulacjach wskazano rozkłady według płci i wieku. Pierwszy z nich pozwolił wskazać odsetek kobiet i mężczyzn w badanych zbiorowościach. Kolejny umożliwił określenie struktury wieku ludności, którą wskazano w podziale na trzy główne grupy wieku: 0-19, 20-59 i 60+. Należy podkreślić, że struktura ludności według płci i wieku stanowi podstawę wszelkich analiz demograficznych i społecznych.

Dalej, starano się wykazać rolę kapitałów: kulturowego, ekonomicznego i społecznego jako niezależnych form społecznej strukturalizacji. Kapitały definiowane są jako „zasoby, które w danym momencie funkcjonują jako społeczny stosunek władzy” (Bourdieu 2006, s. 375) i które uznać można za swego rodzaju atut czy przewagę do utrzymania lub podwyższenia pozycji społecznej (tak indywidualnej, jak grupowej) oraz prestiżu społecznego. Pierwszy z nich - kapitał kulturowy - to zasób wiedzy i umiejętności, jaki nabywa jednostka w procesie socjalizacji, edukacji i akulturacji (Ibidem). W tej części pracy skoncentrowano się na jego zinstytucjonalizowanej formie, co obejmuje tytuły, dyplomy, zwycięstwa w konkursach.

Ze strukturą społeczno-zawodową ludności powiązana jest struktura dochodów (KI nr 65) - wskazano jak różni się ona w poszczególnych segmentach struktury społecznej. W ten sposób wykazano zróżnicowanie kapitału ekonomicznego. Kapitał ten określa posiadanie dóbr materialnych i finansowych oraz dzieli społeczeństwo na posiadających i nieposiadających (Bourdieu, Passeron 2012). Ostatnim elementem analizy jest wskazanie aktywności społecznej ludności⁶⁹ w poszczególnych segmentach struktury społecznej w badanych zbiorowościach. Wskaże to stan kapitału sieciowego, który opisuje relacje, kontakty i więzi, które umożliwiają jednostce działanie w przestrzeni społecznej i składają się na przynależność do różnych grup społecznych (zob. Coleman 1988, Putnam 1993).

Przyjęto, że jeśli „pozycję w strukturze nierówności ekonomicznych określa odpowiedź na pytanie „co masz”, w wymiarze kulturowym na pytanie „co potrafisz”, a identyfikowanie pozycji sieciowej prowadzi do pytania „kogo znasz”” (Rowicki 2019, s. 4) to próba wskazania odpowiedzi na te pytania pozwoli scharakteryzować wymiary zróżnicowania struktury społecznej zbiorowości, w których gentryfikacja wsi zachodzi oraz tych, w których proces ten nie występuje.

---

⁶⁹ Na podstawie KI nr 38, KI nr 39, KI nr 46, KI nr 48, KI nr 71 (zob. aneks nr 1).

5.2. Zgentryfikowane i niezgentryfikowane zbiorowości lokalne

a) Struktura demograficzna

Do podstawowych cech demograficzno-społecznych różnicujących społeczeństwo należy płeć. Struktura mieszkańców według płci bezpośrednio wpływa na reprodukcję ludności poprzez kształtowanie się procesu zawierania małżeństw, urodzeń oraz zgonów (zob. Kotowska 2014). Strukturę płci wskazano jako odsetki mężczyzn i kobiet w ogólnej liczbie ludności. **Struktura ta nie różnicuje znacząco badanych populacji.** Bez względu na to czy proces gentryfikacji wsi zachodzi, czy nie w wiejskich społecznościach, podobnie jak w wiejskiej Polsce, liczebnie przeważają kobiety. Niewielką oboczną, którą można dostrzec między badanymi subpopulacjami jest to, że w powiatach niezgentryfikowanych różnica między udziałem kobiet i udziałem mężczyzn jest większa, podczas gdy w powiatach zgentryfikowanych odsetki obu płci mają bardziej równomierny rozkład.

Kolejnym elementem opisu struktury społeczno-demograficznej jest wiek w podziale na trzy główne grupy wieku: 0-19 (obejmująca grupę osób w wieku przedprodukcyjnym), grupę 20-59 (stanowiącą trzon wieku produkcyjnego) oraz osoby powyżej 60 roku życia (obejmująca większość osób w wieku poprodukcyjnym). Na ogół w badaniach struktury wieku ludności ważną rolę odgrywa analiza procesu starzenia się społeczeństwa. Do najważniejszych czynników mających wpływ na te zmiany należą: zmniejszanie się liczby urodzeń i niewielka liczba najmłodszych mieszkańców, przedłużanie się przeciętnej długości trwania życia oraz przesuwanie się przez kolejne grupy wieku ludności roczników wyżowych i niżowych (Holzer 2003). Struktura wieku w zbiorowościach zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych, podobnie jak struktura płci, **nie jest wyraźnie różna. Nieznacznie młodszą populację ma zbiorowość o znacznym natężeniu gentryfikacji wsi. Z kolei w zbiorowości niezgentryfikowanej wyższy jest odsetek osób w wieku powyżej 60 roku życia.**

Tab. 5.2. Struktura płci i wieku w badanych zbiorowościach

	Zbiorowość zgentryfikowana N=934	Zbiorowość niezgentryfikowana N=864	Wiejska Polska N=1798
Struktura wg płci (w %) (KGD nr C10)			
- kobiety	50,5	51,8	51,0
- mężczyźni	49,5	48,2	49,0
Struktura wieku (w %) (KGD nr C9)			
- 0 - 19 lat	20,9	18,7	20,6
- 20 - 59 lat	54,9	55,0	54,7
- 60 lat i więcej	24,2	26,3	24,7
Struktura wieku populacji 20-59 lat (w %)			
- 20-29	14,6	11,8	13,4
- 30-39	17,7	17,5	17,6
- 40-49	17,4	19,5	18,3
- 50-59	17,0	17,8	17,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Nieco więcej różnic ujawnia analiza (tab. 5.2) w podziale na dziesięcioletnie grupy wieku środkowej części zbiorowości - niemalże odpowiadającej ludności w wieku produkcyjnym⁷⁰. Wskazuje ona, że **zbiorowość niezgentryfikowana jest nieznacznie starsza, gdyż grupy starsze są nieco liczniejsze. Ponadto klasa średnia w obydwu typach zbiorowości jest młodsza niż supopulacja klasy ludowej, to znaczy rolników i robotników.**

Odwołując się do ustaleń Aliny Żróbek-Różańskiej i Elżbiety Zysk (2015), badających podolsztyńskie gminy, należy zwrócić szczególną uwagę na (sumaryczny) udział ludności w wieku 0–9 i 30–39 lat. Wskazują one, że przyjęty przedział wieku pierwszej grupy podyktowany jest tym, że są to najprawdopodobniej dzieci rodziców w wieku 25-39 lat. Natomiast wybór drugiej grupy, w wieku 30-39 lat, „wynika z faktu, iż budowa domu pod miastem jest zwykle kolejnym etapem stabilizacji podyktowanym rozwojem rodziny, a popularne w Polsce długoterminowe (dwudziesto czy trzydziestoletnie) kredyty hipoteczne udzielane są osobom o ustabilizowanej sytuacji zawodowej oraz najczęściej mającym maksymalnie 40 lat” (s. 131). Autorki wskazują, że znaczny udział ludności w wieku 30-39 lat oraz ich dzieci do 9 roku życia może świadczyć o tym, że ludność napływająca na obszary wiejskie powoduje ich „odmłodzenie”.

⁷⁰ Główny Urząd Statystyczny definiuje wiek produkcyjny jako wiek zdolności do pracy, tj. dla mężczyzn grupa wieku 18-64 lata, dla kobiet - 18-59 lat.

W zbiorowościach zgentryfikowanych udział osób w wieku 30-39 wynosi nieco ponad jedną piątą ludności, natomiast w powiatach niezgentryfikowanych - 17,3%. Ta niewielka (4,7%) różnica wynika zapewne z faktu, że w Polsce gentryfierzy to w przeważającej większości młode rodziny z dziećmi (por. Kajdanek 2011, 2012, Śpiewak 2016). Charakterystyki aktorów procesu wiejskiej gentryfikacji zwracają tu także uwagę na często występujący u nich tradycyjny, patriarchalny model rodziny, mieszkającej z dala od dużego miasta, dysponującej odpowiednią prywatną i publiczną przestrzenią sprzyjającą domowemu wychowaniu dzieci.

b) Struktura społeczna: wykształcenie, grupy zawodowe, dochody

Trzy cechy: wykształcenie, wykonywane zawody oraz osiągnięte dochody są bardzo silnie ze sobą skorelowane. Wykonywanie zawodu - zgodnie z jego socjologiczną definicją - wymaga umiejętności, wykształcenia zdobywanych w procesie kształcenia. W klasyfikacjach zawodów, również i tej, którą się tu posłużono, do każdego zawodu czy grupy zawodowej, określony jest minimalny poziom wykształcenia. Od wykształcenia i wykonywanego zawodu zależy natomiast wynagrodzenie za wykonywaną pracę, stanowiące o dochodach osobistych oraz rodzin/gospodarstw domowych.

Mimo iż, na poziomie wykształcenia - udział osób z wykształceniem średnim i wyższym niż średnie w ogóle ludności - zbudowany został jeden wskaźnik indeksu, przedstawiono je tu w rozbiciu na tradycyjnie wyróżniane grupy, bowiem większość teoretycznych analiz struktury społecznej za istotny wyznacznik zróżnicowania wskazuje poziom wykształcenia ludności. Różnice poszczególnych poziomów wykształcenia w badanych zbiorowościach nie są wyraźne - **syntetycznie wskazuje to współczynnik wykształcenia, którzy nieco wyższe wartości osiągnął w zbiorowościach zgentryfikowanych niż w jednostkach referencyjnych, w których gentryfikacja wsi nie występuje i w wiejskiej Polsce.**

Tab. 5.3. Struktura wykształcenia

	Zbiorowość zgentryfikowana N=934	Zbiorowość niezgentryfikowana N=864	Wiejska Polska N=1798
Struktura wykształcenia (w %) (KGD nr C16)			
- podstawowe	8,1	10,0	9,0
- zawodowe + gimnazjum	38,4	42,8	42,9
- średnie	32,3	28,2	30,5
- wyższe	21,2	19,0	17,6

Wskaźnik wykształcenia*	1246	1221	1222
-------------------------	------	------	------

*Wskaźnik wykształcenia to suma procentowych udziałów osób o danym poziomie wykształcenia w danej populacji pomnożonych przez liczbę lat niezbędnych do uzyskania odpowiedniego poziomu wykształcenia. Dla wykształcenia wyższego przyjęto 16 lat nauki, dla średniego - 13, zasadniczego zawodowego - 11, podstawowego - 8. Nie wyróżniono tu wykształcenia niższego niż podstawowe, dlatego współczynnik może być nieznacznie zawyżony (za Halamska 2013, s. 92).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Kolejnym podstawowym wymiarem społecznego zróżnicowania jest zawód. Struktura społeczno-zawodowa badanych dwóch zbiorowości przedstawiona zostanie według grup wielkich Klasyfikacji Zawodów i Specjalności ISCO-08 (tab. 5.4, na podstawie KGD nr D18). Udział poszczególnych grup zawodowych może być także dopełnieniem charakterystyki gospodarczej, gdyż udział tych grup potwierdzi profil społeczno-gospodarczy badanych powiatów.

Tab. 5.4. Struktura społeczno-zawodowa zbiorowości zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych na tle wiejskiej Polski (w %) (KGD nr D18)

	Zbiorowość zgentryfikowana N=934	Zbiorowość niezgentryfikowana N=864	Wiejska Polska N=1798
Część I. Grupy społeczno-zawodowe wg Klasyfikacji Zawodów i Specjalności			
1. Parlamentarzyści, wyżsi urzędnicy i kierownicy	4,5	2,0	2,8
2. Specjaliści	10,4	6,7	9,3
3. Technicy i inny średni personel	8,6	6,1	5,2
4. Pracownicy biurowi	6,6	3,4	4,7
5. Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	11,9	9,5	10,9
6. Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	18,6	35,3	27,4
7. Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	21,3	18,4	22,5
8. Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	10,3	9,6	9,5
9. Pracownicy przy pracach prostych	7,8	9,0	7,3
Część II. Segmenty społeczne			
Klasa średnia (grupy 1- 4)	30,3	18,1	22,4
Wyższa klasa średnia (grupy 1,2)	15,0	8,7	12,5

Niższa klasa średnia (grupy 3-4)	15,2	9,4	9,9
Proporcja: wyższa klasa średnia/niższa klasa średnia	1,0	0,9	1,3
Klasa ludowa (grupy 5-9)	69,7	81,9	77,6
Rolnicy (grupa 6)	18,4	35,3	27,4
Robotnicy (grupy 5, 7, 8, 9)	51,3	46,6	50,2
Proporcja: robotnicy/rolnicy	2,8	1,3	1,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Struktura według grup społeczno-zawodowych pozwala uchwycić te różnice, skądinąd zgodne z oczekiwaniami. Bardziej wyraziste stają się one po zagregowaniu w większe zbiorowości, segmenty struktury społecznej, by ostatecznie zebrać je w „klasę średnią” oraz „klasę ludową”. **W pewnym uproszczeniu można powiedzieć, że zbiorowość zgentryfikowaną tworzą „wsie klasy średniej”. Tam udział tej kategorii osiąga w sumie 30,3%.** Jej wewnętrzna struktura jest proporcjonalna: 15% stanowi wyższa klasa średnia, niemal tyle samo (15,2%) niższa. **W zbiorowościach niezgentryfikowanych udział klasy średniej jest znacząco niższy**, nie przekracza jednej piątej populacji, jej wewnętrzna struktura podobna jest do struktury w zbiorowości zgentryfikowanej. **Udział segmentów „klasy ludowej” jest - logicznie - odmienny: w zbiorowości zgentryfikowanej wynosi on nieco ponad dwie trzecie, w niezgentryfikowanej – cztery piąte.** Większe znaczenie ma wewnętrzna struktura „klasy ludowej”: w pierwszej zgentryfikowanej zbiorowości proporcja robotników do rolników wynosi 2,8, natomiast w zbiorowości niezgentryfikowanej tylko jak 1,3. Należy także odnotować, że we wszystkich analizowanych przekrojach najliczniejszym segmentem są robotnicy.

Zgodnie z przypuszczeniami, **struktura społeczno-zawodowa, związana ze strukturą gospodarki i wykształcenia, jest czynnikiem wyraźnie różnicującym analizowane zbiorowości społeczne.** Układ jej głównych segmentów pozwala odnieść analizowane zbiorowości do określonych typów struktury społecznej, które prezentowane były wyżej (por. Halamska, Hoffmann, Stanny 2017; Halamska 2018). Powiaty zgentryfikowane ze znacznym udziałem klasy średniej oraz wysokim odsetkiem robotników bliskie są typowi inteligencko-robotniczemu, jednak jest w nich dość wysoki odsetek rolników, który typowy jest dla robotniczej struktury społecznej. Wynika z tego, że powiaty te plasują się między typem inteligencko-robotniczym i robotniczym. Powiaty

niezgentryfikowane nie pozwalają się jednoznacznie przypisać do jednego wydzielonego typu struktury społecznej. W tym przypadku układ poszczególnych segmentów struktury społeczno-zawodowej powoduje, że w charakterystyce powiatów niezgentryfikowanych nakładają się elementy robotniczego i rolniczego typu struktury społecznej.

Z pozycją społeczno-zawodową, ale też z branżą zakładu pracy czy nawet jego przestrzenną lokalizacją, związana jest pozycja ekonomiczna jednostki. Dlatego też kolejnym elementem analizy są dochody ludności (KI nr 65), będące przejawem kapitału ekonomicznego. „Są one nieodłącznym elementem gospodarki rynkowej, co wynika z różnic w kwalifikacjach, wydajności zasobów produkcyjnych w trakcie społecznego podziału pracy” (Grzelak 2016, s. 94). Zasadniczo przyjmuje się, że „im wyższe jest formalne wykształcenie, pozycja zawodowa oraz dochody danej jednostki, tym wyższa jest jej pozycja stratyfikacyjna” (Słomczyński, Janicka 2013, s. 79). Jednakże wysoki poziom wykształcenia nie zawsze oznacza wysoką pozycję zawodową oraz wysokie dochody (co widać np. w różnicach między grupą parlamentarzysty, wyżsi urzędnicy i kierownicy a grupą specjalistów - zasadniczo ci pierwsi uzyskują wyższe dochody, a udział osób z wyższym wykształceniem wśród nich wynosi około 50%, podczas gdy nawet 90% specjalistów posiada wyższe wykształcenie).

Tab. 5.5. Osobiste miesięczne dochody netto z pracy (w zł) (KI nr 65)

Segmenty struktury społecznej	Zbiorowość zgentryfikowana N=1277	Zbiorowość niezgentryfikowana N=1102	Wiejska Polska N=6906
Klasa średnia	2992,2	2478,3	2650,8
Rolnicy	1698,7	1186,1	1464,1
Robotnicy	1960,1	1818,7	1850,3
Klasa średnia/rolnicy	1,76	2,08	1,83
Klasa średnia/robotnicy	1,53	1,36	1,43

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Ogólne rzecz biorąc, różnice w przeciętnych miesięcznych dochodach osobistych między dwiema analizowanymi zbiorowościami powiatów są znaczne, sięgają ponad 20%. Wskazuje to na wyraźne powiązanie dochodów osobistych ze strukturą gospodarki (zob. Halamska 2018). Wyższe przeciętne dochody (zarówno w odniesieniu do całej wiejskiej Polski, jak i do dochodów w peryferyjnych czy rolniczych jednostkach niezgentryfikowanych) osiąga się tam, gdzie gospodarka jest dynamiczna, cechuje się ową

wysoką „gęstością ekonomiczną” (Halamska 2013) i określona może być jako gospodarka „metropolitarna i przedsiębiorcza” (Marini, Mooney 2006).

W badanych subpopulacjach we wszystkich segmentach struktury społecznej w powiatach zgentryfikowanych analizowane przeciętne miesięczne dochody osobiste są wyższe niż w tych jednostkach, w których proces gentryfikacji nie występuje. Szczególnie wyraźna jest różnica (por. tab.5.5) w przeciętnych miesięcznych dochodach osobistych klasy średniej oraz rolników. Są one w przypadku obydwu tych segmentów wyższe o około 500 zł. Ale przekłada się to na inne dystanse dochodowe: są one najwyższe, przy czym większe w zbiorowości niezgentryfikowanej. W przypadku robotników różnice są stosunkowo niewielkie, a dystans w stosunku do klasy średniej - mniejszy. **Zbiorowość zgentryfikowana jest stosunkowo silniej zróżnicowana, ale dystans „ludowych” segmentów struktury do klasy średniej podobny. W zbiorowości niezgentryfikowanej dystanse są zróżnicowane: widać „osobność” sytuacji rolników oraz „bliskość” klasy średniej i robotników.**

W świetle tych danych warto postawić pytanie o możliwe, inne czynniki, wpływające na te różnice. Do takich czynników zaliczony został tygodniowy czas pracy, miejsce pracy i czas dojazdu do miejsca pracy.

Tab.5.6. Potencjalne czynniki wpływu na wysokość dochodów osobistych

Segmenty struktury społecznej	Zbiorowość zgentryfikowana			Zbiorowość niezgentryfikowana			Wiejska Polska		
	Przecięt na liczbę godzin pracy w tygodniu (KI nr 114, N=1277)	Przecięt ny czas poświęcany na drogę do pracy i z pracy do domu (w minutach) (KI nr 115, N=1277)	Miejsce znajdujące się w miejscowości zamieszkania (w %) (KGD nr D17, N=934)	Przecięt na liczbę godzin pracy w tygodniu (KI nr 114, N=1102)	Przecięt ny czas poświęcany na drogę do pracy i z pracy do domu (w minutach) (KI nr 115, N=1102)	Miejsce znajdujące się w miejscowości zamieszkania (w %) (KGD nr D17, N=864)	Przecięt na liczbę godzin pracy w tygodniu (KI nr 114, N=6906)	Przecięt ny czas poświęcany na drogę do pracy i z pracy do domu (w minutach) (KI nr 115, N=6906)	Miejsce znajdujące się w miejscowości zamieszkania (w %) (KGD nr D17, N=1798)
Klasa	41,3	45,9	19,9	41,0	33,4	22,1	41,5	38,8	20,5
Rolnicy	44,2	7,2	97,4	40,2	5,3	98,2	42,2	6,1	97,9
Robotnicy	41,3	41,3	22,6	41,6	40,2	25,5	41,9	40,6	24,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Z zaprezentowanych wyżej wskaźników obrazujących cechy aktywności zawodowej wynika, że czas pracy różnych członów struktury w zasadzie jest standardowy i oscyluje ok. 40 godzin tygodniowo. Przedstawiciele klasy średniej przeciętnie tygodniowo pracują tyle, ile członkowie zbiorowości referencyjnych – zarówno w powiatach zgentryfikowanych, jak i niezgentryfikowanych. Wyjątkiem są tu rolnicy z powiatów zgentryfikowanych, których czas pracy jest znacznie wyższy w porównaniu z innymi segmentami a także z rolnikami z obszarów niezgentryfikowanych. Czas dojazdu do pracy wskazuje także na inaczej ulokowane miejsca pracy - klasa średnia w zbiorowości zgentryfikowanej poświęca na dojazdy do pracy więcej czasu niż inni; znacząco więcej niż przedstawiciele klasy średniej w zbiorowości niezgentryfikowanej. Wynika to z pewnością z tego, że - jak zidentyfikowano to na przykład w przywoływanym już *case study* gminy Prażmów - gentryfierzy pracują w dużych miastach (przede wszystkim w stolicach województw), co wydłuża czas dojazdu. Są oni bardziej mobilni niż przedstawiciele klasy średniej w zbiorowości niezgentryfikowanej. To samo dotyczy klasy robotniczej: w zbiorowości zgentryfikowanej częściej i dłużej dojeżdżają do pracy. **Można zatem - tytułem hipotezy - stwierdzić, że zbiorowości zgentryfikowana jest bardziej mobilna społecznie, natomiast niezgentryfikowana - bardziej lokalna.**

c) Aktywność społeczna mieszkańców wsi zgentryfikowanej i niezgentryfikowanej

Dopełnienie obrazu społecznych aspektów procesu gentryfikacji wsi stanowi opis aktywności społecznej i uczestnictwo w działaniach zbiorowych. Odwołano się tutaj do wskaźników, których używa się zwykle przy opisie kapitału społecznego - nazywanego także kapitałem sieciowym. Bourdieu i Wacquant (2001) określają go jako zbiór aktualnych i potencjalnych zasobów połączonych w mniej lub bardziej trwałą sieć stosunków społecznych, znajomości i uznania, które będąc sumą kapitałów i władzy mogą być zmobilizowane i wykorzystane przez sieć. Kapitał sieciowy świadczy o zaufaniu członków społeczeństwa, powiększa on korzyści ze współpracy między jednostkami. Świadczy o nim uczestnictwo w organizacjach pozarządowych, wszelkie przejawy zaangażowania w życie społeczeństwa (zarówno na poziomie lokalnym i krajowym), kontakty społeczne i towarzyskie (Theiss 2012).

Zaangażowanie w życie społeczne bada się zwykle mierząc udział w wyborach, członkostwo w różnych typach organizacji, pracę na rzecz społeczności. Aktywności te mogą być postrzegane jako jeden z fundamentów społeczeństwa obywatelskiego, który skorelowany jest z poziomem wykształcenia ludności i statusem zawodowym. Ogólnie

rzecz ujmując znaczną aktywność społeczną obserwuje się na obszarach z wyższym odsetkiem ludności wykształconej, dlatego też na ogół pod tym względem dobrze wypadają ośrodki miejskie, szczególnie duże miasta (Bednarek-Szczepańska 2016). Kierując się tymi ustaleniami wyższą aktywnością społeczną powinni cechować się (jako przeciętnie lepiej wykształceni) mieszkańcy powiatów zgentryfikowanych, a w szczególności przedstawiciele klasy średniej. Sytuacja jest jednak złożona.

W wyborach samorządowych frekwencja odnotowana w badanych zbiorowościach jest wyższa niż ta obserwowana w Polsce, przy czym w zbiorowościach niezgentryfikowanych jest ona nieco wyższa niż w tych, w których proces gentryfikacji zachodzi najbardziej intensywnie (tab. 5.7). To obserwowana od lat reguła zróżnicowania między Polską „wiejską” i „miejską”. Odwrotnie ma się w przypadku wyborów parlamentarnych i prezydenckich.

W powiatach zgentryfikowanych odnotowano frekwencję wyższą niż w powiatach niezgentryfikowanych (tutaj była ona znacząco wyższa) oraz wyższą niż w Polsce. Wyniki wyborów z 2015 roku w zbiorowościach zgentryfikowanych są analogiczne jak te obserwowane w całej Polsce. To na ich tle wyjątkowe wydają się być wyniki obserwowane w powiatach niezgentryfikowanych - wskazuje na to wyższa przewaga Prawa i Sprawiedliwości nad Platformą Obywatelską oraz wyraźne zwycięstwo Andrzeja Dudy w drugiej turze wyborów prezydenckich.

Tab. 5.7. Aktywność polityczna i ich polityczne orientacje (%)

	Powiaty zgentryfikowane N=50	Powiaty niezgentryfikowane N=50	Polska N= 314
Frekwencja wyborcza w wyborach do rad gmin (2014)	49,3	51,1	47,4
Frekwencja wyborcza w wyborach parlamentarnych (2015)	52,2	42,4	50,9
Wyniki	37,6 PiS 24,6 PO 8,9 Kukiz'15	41,9 PiS 18,6 PO 10,2 PSL	37,6 PiS 24,1 PO 8,8 Kukiz'15
Frekwencja wyborcza w II turze wyborów prezydenckich (2015)	57,5	48,6	55,3
Wyniki	51,7 A. Duda 48,3 B. Komorowski	57,2 A. Duda 42,8 B. Komorowski	51,5 A. Duda 48,4 B. Komorowski

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW

Zgromadzone dane w ujęciu przestrzennym wskazują na **nieznacznie wyższą aktywność społeczną mieszkańców powiatów zgentryfikowanych** (tab. 5.8). Świadczy o tym nieco częstsze członkostwo w organizacjach pozarządowych. Jednakże należy podkreślić, że obserwowane różnice między wskaźnikami w dwóch zbiorowościach są niewielkie, a wartości wskaźników w powiatach, w których obserwuje się proces gentryfikacji oraz w tych, w których on nie występuje zbliżone są do przeciętnych wartości wskaźników dla wiejskiej części kraju. Zakładając, że część z tych aktywności społecznych realizowana jest w miejscu zamieszkania, niewielkie różnice między odpowiedziami mieszkańców w dwóch analizowanych zbiorowościach mogą wskazywać na słabe zakorzenienie gentryfierów w lokalnym środowisku lub na ich niskie zaangażowanie w sprawy lokalnej społeczności. Bohdan Jałowiecki (1966) wskazywał, że pod wpływem urbanizacji zanikają społeczności lokalne, w miejsce których pojawiają się zbiorowości terytorialne. Są one zróżnicowane, cechuje je specyficzny charakter więzi, co powoduje, że stają się one „strefą rozrzedzonych kontaktów społecznych”. Czy taką właśnie strefą są powiaty zgentryfikowane? Do pewnego stopnia na pewno.

Patrząc na to inaczej można domniemywać, że mieszkańcy w powiatach niezgentryfikowanych są bardziej zainteresowani sprawami lokalnej wspólnoty, co może świadczyć o silniejszych istniejących więziach, poczuciu przynależności a także ich kapitale sieciowym.

Tab. 5.8. Aktywność społeczna w badanych zbiorowościach

	Zbiorowość zgentryfikowana N=1277		Zbiorowość niezgentryfikowana N=1102		Wiejska Polska N=6906	
	Członkostwo w organizacji, stowarzyszeniu, partii itp. (KI nr 48)	Czy w ostatnim roku był na zebraniu publicznym? (KI nr 46)	Członkostwo w organizacji, stowarzyszeniu, partii itp. (KI nr 48)	Czy w ostatnim roku był na zebraniu publicznym? (KI nr 46)	Członkostwo w organizacji, stowarzyszeniu, partii itp. (KI nr 48)	Czy w ostatnim roku był na zebraniu publicznym? (KI nr 46)
Klasa średnia	25,4	29,0	18,7	33,0	20,3	33,7
Rolnicy	12,9	36,3	10,4	30,7	11,3	31,7
Robotnicy	7,7	20,6	11,3	21,8	9,1	26,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Analiza odpowiedzi badanych w poszczególnych segmentach struktury społecznej wskazuje, że rzeczywiście większym zaangażowaniem w życie społeczne cechuje się klasa średnia. Wyraźnie to widać porównując wartości wskaźników pomiędzy klasą średnią a

robotnikami i rolnikami, choć ci ostatni cechują się nieco większą aktywnością obywatelską niż robotnicy.

Tab.5.9. Uczestnictwo w życiu społecznym mieszkańców wsi

	Zbiorowość zgentryfikowana N=1277			Zbiorowość niezgentryfikowana N=1102			Wiejska Polska N=6906		
	Jak często (w ciągu miesiąca) bierze udział w nabożeństwach? (KI nr 38)	Ile osób zalicza do grona przyjaciół? (KI nr 39)	Ile razy w ciągu miesiąca był na spotkaniu towarzyskim? (KI nr 71)	Jak często (w ciągu miesiąca) bierze udział w nabożeństwach? (KI nr 38)	Ile osób zalicza do grona przyjaciół? (KI nr 39)	Ile razy w ciągu miesiąca był na spotkaniu towarzyskim? (KI nr 71)	Jak często (w ciągu miesiąca) bierze udział w nabożeństwach? (KI nr 38)	Ile osób zalicza do grona przyjaciół? (KI nr 39)	Ile razy w ciągu miesiąca był na spotkaniu towarzyskim? (KI nr 71)
Klasa	2,9	6,2	2,0	3,5	6,1	1,9	3,1	6,4	2,0
Rolnicy	2,9	8,0	1,7	3,3	5,8	1,3	3,2	6,6	1,3
Robotnicy	2,3	6,3	2,0	2,8	7,1	2,0	2,7	6,6	1,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Społeczność wiejska oferuje wiele sposobów uczestnictwa w życiu społecznym (tab. 5.9). Wśród tych form wyróżnić można formy bardzo stare i nowe, czy nowsze. Do takich starych i bardzo znaczących w wiejskiej społeczności form uczestnictwa w życiu zbiorowym należy uczestnictwo w praktykach religijnych - ciągle znaczące dla postrzegania zróżnicowania postaw i zachowań ludności. Analiza wykazała, że w badanych zbiorowościach przeciętne miesięczne uczestnictwo w nabożeństwach jest nieco wyższe we wszystkich segmentach zbiorowości niezgentryfikowanej. Podobna jest przeciętna liczebność grona przyjaciół, wskazująca na - na ogół - niezbyt liczne, kameralne kręgi towarzyskie. Tym niemniej niektóre różnice są zastanawiające, na przykład między segmentem rolników w zbiorowości zgentryfikowanej i zbiorowości niezgentryfikowanej. Różnice nie są duże i niewiele odbiegają od wiejskiej przeciętnej, ale wskazują na istnienie nieco innych rytmów życia społecznego: bogatszego w społeczności zgentryfikowanej, które zdaje się dynamizować tamtejsza klasa średnia.

5.3. Klasa czy klasy średnie?

Głównym aktorem gentryfikacji jest klasa średnia. To jej napływ na obszary wiejskie inicjuje przemiany społeczno-kulturowe, ekonomiczne i przestrzenne składające się na gentryfikację wsi. Ten segment struktury społecznej jest bardzo zróżnicowany; wymiary tego zróżnicowania będą przedmiotem tej części analizy.

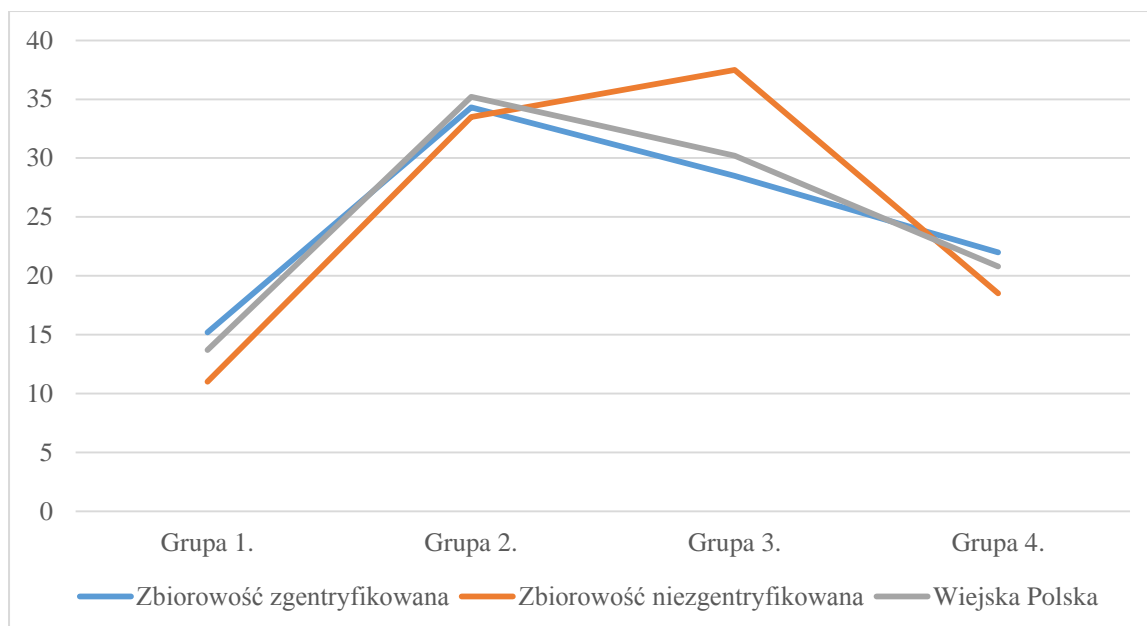

Tab. 5.10. Wewnętrzne zróżnicowanie wiejskiej klasy średniej (KGD nr D18)

	Klasa średnia w zbiorowości zgentryfikowanej N=291	Klasa średnia w zbiorowości niezgentryfikowanej N=158	Klasa średnia w wiejskiej Polsce N=1196
Udział klasy średniej w strukturze społecznej	30,1%	18,2%	22,0%
Grupy społeczno-zawodowe (wielkie) w strukturze społecznej			
1. Parlamentarzyści, wyżsi urzędnicy, kierownicy	15,2	11,0	13,7
2. Specjaliści	34,3	33,0	35,2
3. Technicy i inny średni personel	28,5	37,5	30,2
4. Pracownicy biurowi	22,0	18,5	20,8
Podział wg poziomu kompetencji wg ISCO-08			
Wyższa klasa średnia (1+2), kompetencje 4,3	49,5%	44,0%	48,9%
Niższa klasa średnia (3+4), kompetencje 3,2	50,5%	56,0%	51,1%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Mimo różnych udziałów klasy średniej w dwóch analizowanych typach zbiorowości (odpowiednio 30,1% i 18,2%), wewnętrzna struktura klasy średniej w badanych zbiorowościach jest odmienna: w zbiorowości zgentryfikowanej (podobnie jak wiejskiej Polsce) dominuje grupa nr 2, czyli specjaliści, w zbiorowości niezgentryfikowanej jest to grupa nr 3, czyli „technicy i inny średni personel” (tab. 5.10), co uwidacznia na niższym poziomie agregacji zawodów (grupy średnie) wg Klasyfikacji Zawodów i Specjalności.

Wyk. 5.1. Udział wielkich grup społeczno-zawodowych w klasie średniej w różnych zbiorowościach wiejskich

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015” (tab. 5.9)

Społeczno-zawodowa grupa specjalistów jest najbliższa typowi idealnemu współczesnej klasy średniej, składająca się z wysoko wykwalifikowanych profesjonalistów (Domański 2012). Stanowią oni trzon tego segmentu struktury społecznej. Dlatego uzupełnieniem opisu struktury społeczno-zawodowej ludności w badanych populacjach jest pogłębiona analiza struktury wielkiej grupy „specjaliści”. Specjaliści posiadają wysokie wykształcenie i specjalistyczne kwalifikacje, wykonują złożone role zawodowe i reprezentują postawy upodabniające ich do pozycji specjalistów w krajach zachodnich. „Specjaliści uzyskują stosunkowo najwyższe dochody (pomijając rzecz jasną elitę biznesu), reprezentują wysoką pozycję rynkową, są najmniej zagrożeni bezrobociem, mają najlepsze warunki mieszkaniowe, wykonują najbardziej prestiżowe zawody” (Domański 2021⁷¹).

Grupa specjalistów - wg Klasyfikacji Zawodów i Specjalności - jest wielką grupą najbardziej złożoną. Składa się na nią 6 grup dużych, 31 średnich, 99 elementarnych oraz 712 zawodów i specjalności. Tu zostanie przedstawione jej zróżnicowanie na poziomie grup średnich (31). Poziom kompetencji jej przedstawicieli oznaczony został na najwyższym, czwartym poziomie. Wewnętrzne zróżnicowanie grupy specjalistów, jak już wspomniano pośrednio wskaże, jakie są różnice w poziomie zinstytucjonalizowanego kapitału kulturowego pomiędzy badanymi zbiorowościami. Specjalista, „nowy inteligent”,

⁷¹ <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/henryk-domanski-klasa-srednia-i-problem-merytokracji/> [dostęp z dnia: 4.12.2021].

w zbiorowościach zgentryfikowanych przypada na dziesięciu mieszkańców, w zbiorowości niezgentryfikowanej - jeden na prawie piętnastu.

Tab. 5.11. Grupy średnie w strukturze wielkiej grupy zawodowej „specjaliści” (KGD nr D18)

Specjaliści	Zbiorowość zgentryfikowana N=179	Zbiorowość niezgentryfikowana N=74
Fizycy, chemicy i specjaliści nauk o Ziemi	0,7	0,0
Specjaliści nauk biologicznych i pokrewni	1,5	4,1
Inżynierowie (z wyłączeniem elektrotechnologii)	4,5	6,8
Inżynierowie elektrotechnologii	0,7	0,0
Architekci, geodeci, projektanci i pokrewni	0,7	0,0
Lekarze	1,5	0,0
Pielęgniarki	9,0	10,8
Położne	0,7	1,4
Specjaliści ratownictwa medycznego	1,5	2,7
Lekarze weterynarii	0,7	2,7
Lekarze dentyści	0,7	0,0
Diagności laboratoryjni	0,7	1,4
Farmaceuci	3,0	5,4
Inni specjaliści ochrony zdrowia	0,0	0,0
Nauczyciele akademicki	3,7	0,0
Nauczyciele kształcenia zawodowego	0,7	0,0
Nauczyciele gimnazjów	11,9	9,5
Nauczyciele szkół podstawowych	13,4	23,0
Inni specjaliści nauczania i wychow.	5,2	2,7
Specjaliści do spraw finansowych	6,0	6,8
Specjaliści ds. administracji	7,5	12,2
Specjaliści ds. sprzedaży, marketingu i public relations	8,2	2,7
Specjaliści d/s rynku nieruchomości	3,0	0,0
Analitycy systemowi i programiści	6,7	1,4
Specjaliści ds. baz danych i sieci komputerowych	1,5	1,4
Specjaliści z dziedziny prawa	0,0	2,7
Bibliotekoznawcy, archiwiści i muzealnicy	0,7	1,4

Specjaliści	Zbiorowość zgentryfikowana N=179	Zbiorowość niezgentryfikowana N=74	
Specjaliści z dziedzin społecznych i religijnych	4,5	1,4	
Literaci, dziennikarze i filolodzy	0,7	0,0	
Twórcy i artyści	0,0	0,0	
Legenda		ZG	NZG
Występują mniej więcej równo w ZG i w NZG		4	4
Nie występują w ogóle w ZG i NZG		3	10
Występują tylko lub znacząco częściej w ZG		8	x
Występują tylko lub znacząco częściej w NZG		x	8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Wewnętrznie zróżnicowana kategoria specjalistów w powiatach zgentryfikowanych jest inna (zob. kolor pomarańczowy w tab. 5.11) niż ta obserwowana w powiatach niezgentryfikowanych i w całej strukturze społecznej wsi. Szczegółowa analiza profilu grupy specjalistów w powiatach niezgentryfikowanych wskazuje, że składa się ona w zdecydowanej większości ze specjalistów obsługujących lokalną gospodarkę (banki, rolnictwo, przetwórstwo) oraz mieszkającą tam ludność (nauczyciele, lekarze). Z kolei silniej zróżnicowana kategoria specjalistów w powiatach zgentryfikowanych wskazuje, że jej członkowie nastawieni są na pracę w pobliskich miastach będących nowoczesnymi środowiskami pracy. Odnotowuje się wśród nich wyższy udział specjalistów do spraw sprzedaży, marketingu i public relations, specjalistów do spraw rynku nieruchomości czy analityków systemowych i programistów. Pośrednio o różnicach w profilach rozwoju społeczno-gospodarczego badanych powiatów może świadczyć także fakt, że w tych niezgentryfikowanych można zaobserwować wyższy udział specjalistów - biologów i inżynierów, których umiejętności przydatne są w działalności rolniczej (zob. kolor zielony w tab. 5.11).

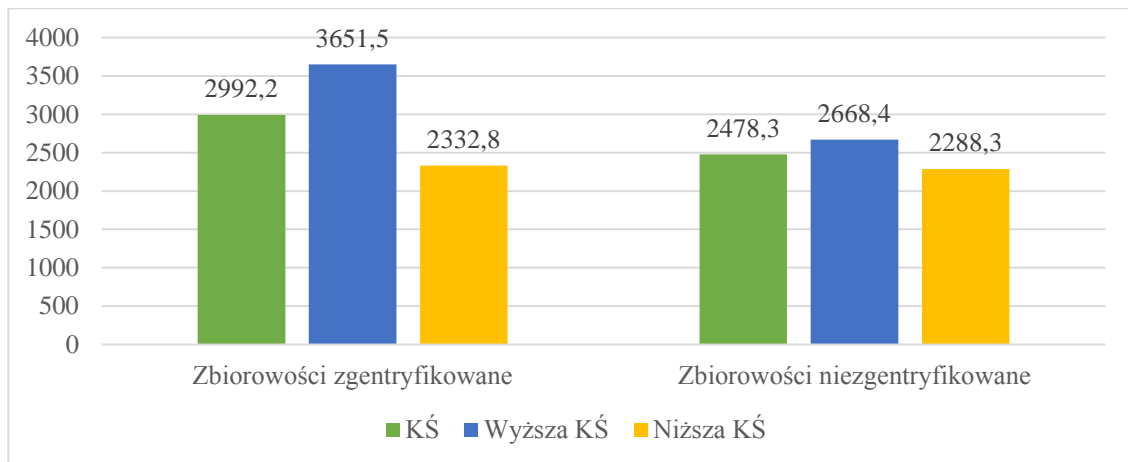
Tab. 5.12. Struktura klasy średniej wg płci i wieku w zbiorowościach zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych (KGD nr C10 i nr C9)

	Zbiorowość zgentryfikowana N=291	Zbiorowość niezgentryfikowana N=158
Struktura klasy średniej wg płci (w %):		
- mężczyźni	43,2	35,5
- kobiety	56,8	64,5
Proporcja kobiety/mężczyźni	1,3	1,8

	Zbiorowość zgentryfikowana N=291	Zbiorowość niezgentryfikowana N=158
Struktura wieku klasy średniej (w %)		
- 20-29	21,7	18,3
- 30-39	30,3	29,8
- 40-49	24,5	29,3
- 50-59	22,5	22,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Większa klasa średnia jest sfeminizowana, w klasie średniej badanych zbiorowości dominują kobiety; ich przewaga jest znaczna, zwłaszcza w zbiorowości zgentryfikowanej. Szczególnie duże różnice w udziale obu płci obserwuje się w zbiorowości niezgentryfikowanej. Okazuje się także, że nieco młodsza jest klasa średnia w zbiorowości zgentryfikowanej, na co wskazuje nieco większy udział osób w wieku 20-39. Analiza wewnętrznego zróżnicowania klasy średniej nie wykazała znacznych różnic – udział obu płci w niższej i wyższej klasie średniej jest proporcjonalny, podobnie jak udział poszczególnych grup wieku. Warto jedynie odnotować, że w obu typach zbiorowości niższa klasa średnia jest nieco młodsza niż wyższa warstwa tego segmentu struktury społecznej.

Wyk. 5.2. Osobiste miesięczne dochody netto z pracy w zł klasy średniej (KI nr 65, N zbiorowości zgentryfikowanej=396, N zbiorowości niezgentryfikowanej=201)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Czynnikiem wyraźnie różnicującym zarówno w wymiarze przestrzennym (zgentryfikowana i niezgentryfikowana), jak i statusowym (niższa i wyższa klasa średnia) są dochody. Wyraźna jest różnica w przeciętnych miesięcznych dochodach osobistych w wyższej klasie średniej (wyk. 5.2). W jednostkach zgentryfikowanych przeciętne dochody przedstawiciela tej zbiorowości wynoszą ponad 3651 złotych, podczas gdy w powiatach niezgentryfikowanych są blisko o tysiąc złotych niższe. Dużo wyższe są też

one w stosunku do niższej klasy średniej (1,56), podczas gdy w zbiorowościach niezgentryfikowanych ta różnica (1,16) jest znacznie mniejsza. Warto też zauważyć, że różnice w dochodach niższej klasy średniej w obydwu typach zbiorowości praktycznie nie istnieją.

Tab. 5.13. Czynniki potencjalnie wpływające na wysokość dochodów osobistych klasy średniej (KGD nr D17 i KI nr 115)

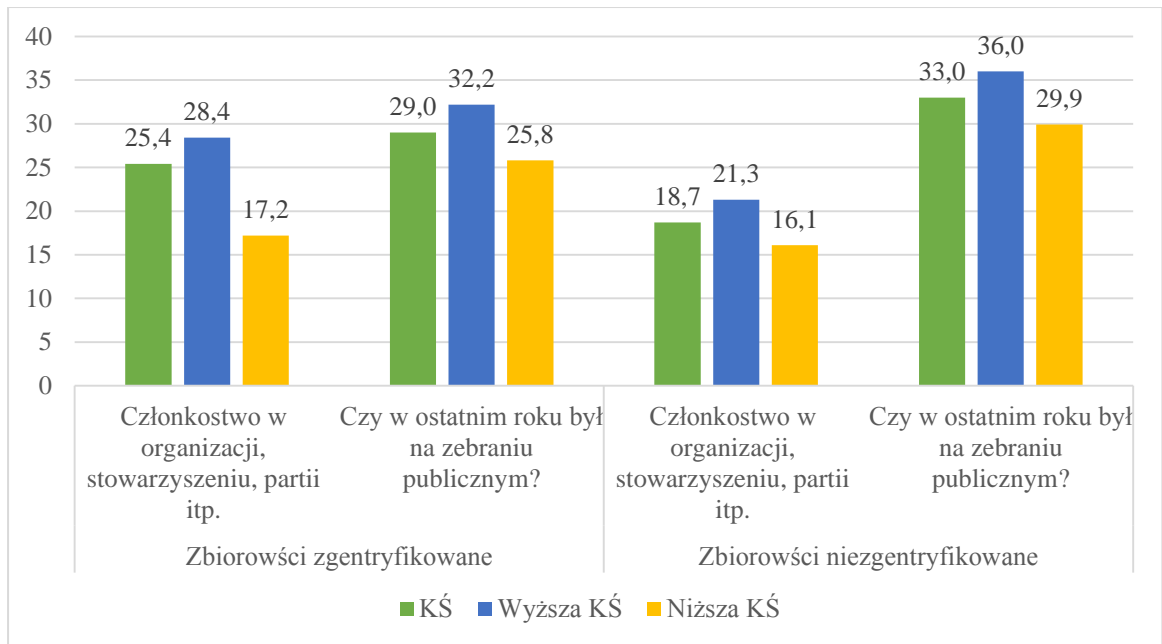
	Zbiorowości zgentryfikowane*			Zbiorowości niezgentryfikowane**		
	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ
Miejsce znajduje się pracy w miejscowości zamieszkania (w %) (KGD nr D17)	19,9	24,5	15,4	22,1	24,7	19,5
Czas poświęcany na drogę do pracy (min) (KI nr 115)	45,9	44,8	47,0	33,4	31,4	35,4

*N dla pytań z Kwestionariusz Indywidualnego (KI) wynosi 396, dla pytań z Kwestionariusza Gospodarstwa Domowe (KGD) – 291

**N dla pytań z Kwestionariusz Indywidualnego (KI) wynosi 201, dla pytań z Kwestionariusza Gospodarstwa Domowe (KGD) - 158

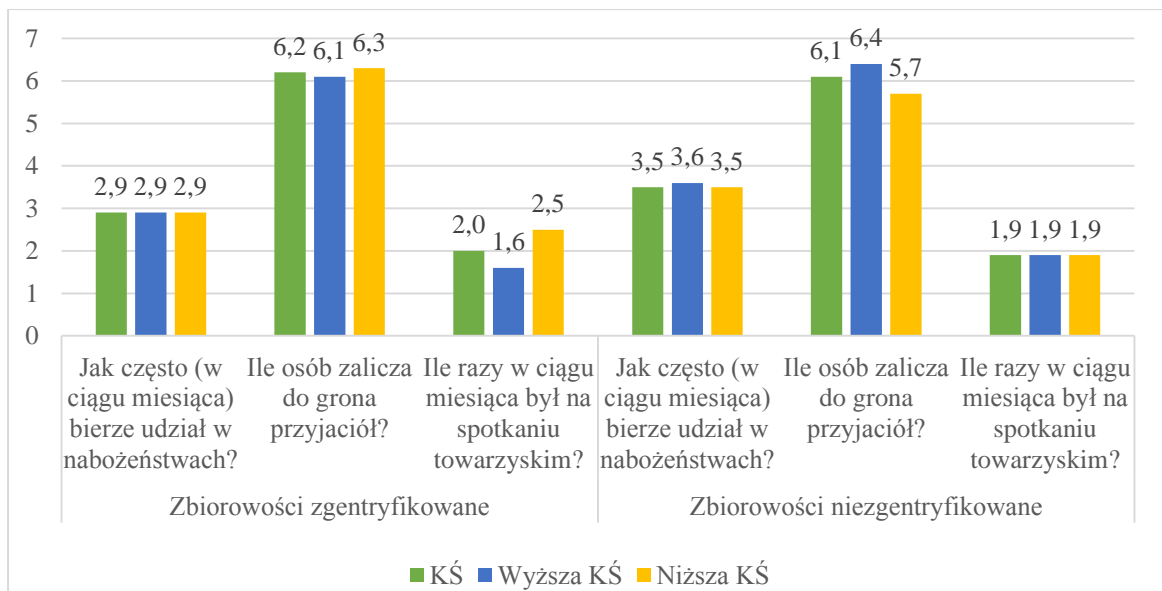
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Do analizy czynników potencjalnie wpływających na wysokość dochodów osobistych przedstawicieli klasy średniej nie włączono danych dotyczących przeciętnej liczby godzin pracy w tygodniu, ponieważ nie różnicują znacząco odpowiedzi przedstawicieli poszczególnych segmentów klasy średniej w badanych zbiorowościach. Liczba godzin pracy w tygodniu badanych subpopulacji wynosi około 41 godzin. Natomiast należy zwrócić uwagę na miejsce pracy – w przypadku znacznej części badanych znajduje się ono poza miejscem zamieszkania. Okazuje się, że co czwarty przedstawiciel wyższej klasy średniej pracuje w miejscu zamieszkania, najpewniej przede wszystkim w gminnych urzędach. Na uwagę zasługuje niższa klasa średnia, która w zbiorowościach niezgentryfikowanych nieco częściej niż w powiatach zgentryfikowanych znajduje zatrudnienie w miejscu zamieszkania. Wyraźną oboczność stanowi czas (podany tutaj w minutach) poświęcany na dojazdy do pracy, ale jest to różnica, którą odnotowano już pomiędzy zbiorowością zgentryfikowaną a tą, w której analizowany proces nie występuje.

Wyk. 5.3. Aktywność społeczna wiejskiej klasy średniej w zależności od typu zbiorowości i statusu (KI nr 48, nr 46, N zbiorowości zgentryfikowanej=396, N zbiorowości niezgentryfikowanej=291)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Analiza uczestnictwa w życiu społecznym wskazuje, że przeciętnie większe zaangażowanie wykazuje klasa średnia zbiorowości zgentryfikowanej, o czym decyduje przede wszystkim wyższa klasa średnia. To jej przedstawiciele nieco częściej niż inni są członkami organizacji pozarządowych, uczestniczą w zebraniach publicznych.

Wyk. 5.4. Uczestnictwo w życiu społecznym wiejskiej klasy średniej w zależności od typu zbiorowości i statusu (KI nr 38, nr 39, nr 71, N zbiorowości zgentryfikowanej=396, N zbiorowości niezgentryfikowanej=291)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Inne przejawy aktywności społecznej - takie jak udział w nabożeństwach, liczba osób w gronie przyjaciół czy częstotliwość spotkań towarzyskich - nie różnicują znacząco frakcji klasy średniej w analizowanych zbiorowościach. Jedynym wyjątkiem jest nieco większe przywiązanie do praktyk religijnych klasy średniej w zbiorowościach niezgentryfikowanych. Można także odnotować nieco niższą aktywność towarzyską wyższej klasy średniej w zbiorowościach intensywnie podlegających gentryfikacji wsi.

Dla wykazania wewnętrznego zróżnicowania klasy średniej analizowane były dwójakiego typu przejawy: wynikające z jej usytuowania przestrzennego (zbiorowości zgentryfikowane vs niezgentryfikowane) oraz jej usytuowania statusowego tj. przynależności do wyższej czy niższej klasy średniej. Podsumujmy te różnice.

Tab. 5.14. Przejawy wewnętrznego zróżnicowania wiejskiej klasy średniej

Cecha	Typ zbiorowości (zgentryfikowana/ niezgentryfikowana)	Status (wyższa klasa średnia/ niższa klasa średnia)
Płeć	+	+
Wiek	+	+
Wewnętrzna struktura zawodowa	+	+
Dochody	+	++
Czynniki wpływające na wysokość dochodów osobistych	+	-
Aktywność społeczna	+	++
Uczestnictwo w życiu społecznym	-	-

Źródło: opracowanie własne

Wyraźnie widać, że na różnice w obrębie klasy średniej wpływa zarówno typ zbiorowości, jak i przynależność do danej warstwy/frakcji klasy średniej. Wymiary te okazały się być dyskryminujące w przypadku płci, wieku, udziału poszczególnych grup społeczno-zawodowych tworzących klasę średnią, dochodów i przejawów aktywności społecznej. W przypadku dwóch ostatnich wymienionych - dochodów oraz aktywności społecznej - wymiarem silniej dyskryminującym jest status. Wskazuje na to fakt, że wyższa klasa średnia bez względu na jej usytuowanie przestrzenne osiąga wyższe dochody oraz wydaje się być bardziej aktywna społecznie niż niższa warstwa klasy średniej.

Jednakże ani status, ani usytuowanie przestrzenne nie wpływają znacząco na uczestnictwo w życiu społecznym, o czym świadczą niezróżnicowane odpowiedzi przedstawicieli wyższej i niższej klasy średniej w zbiorowościach zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych. Status nie różnicuje także odpowiedzi badanych świadczących

o potencjalnych czynnikach mogących wpływać na wysokość dochodów – ale znacząco wpływa na nie lokalizacja przestrzenna.

5.4. Podsumowanie

Struktury społeczno-zawodowe badanych zbiorowości są zróżnicowane. Zbiorowości zgentryfikowane charakteryzują się dużym udziałem przedstawicieli klasy średniej, których udział sięga niemal 40%, podczas gdy w powiatach niezgentryfikowanych jej odsetek nie przekracza jednej czwartej. Ze zróżnicowaną strukturą zawodową związane są odmienne poziomy wykształcenia mieszkańców, a te wskazują, że przeciętnie lepiej wykształceni są mieszkańcy zbiorowości, w których odnotowuje się wysoką intensywność procesu gentryfikacji wsi. Należy jednak podkreślić, że liczba lat nauki czy poziom ukończonego wykształcenia są zmiennymi ilościowymi. „Nauka w wiejskiej szkole trwać może tak samo długo, a nawet dłużej niż w dobrej szkole, ale absolwenci tej pierwszej będą mieli gorsze kwalifikacje (niższy kapitał ludzki) w porównaniu z absolwentami drugiej” (Czapiński 2008, s. 12).

Okazuje się, że wiejscy gentryfierzy mimo relatywnie wysokiego poziomu wykształcenia nie są ponadprzeciętnie aktywnymi obywatelami. Być może wynika to z ich niezakorzenia w lokalnej społeczności, a być może ich zaangażowanie w sprawy społeczne i publiczne przejawia się w inny sposób (np. przekazywaniem 1% na organizacje pożytku publicznego). Niemniej jednak nie można oprzeć się wrażeniu, że specjaliści i menadżerowie nie wykorzystują swoich umiejętności organizacyjnych i menedżerskich w działalności społecznej. Lapidarnie rzecz ujmując klasa średnia przy stosunkowo wysokim kapitale kulturowym (o czym świadczy poziom wykształcenia i towarzyszący temu status zawodowy) cechuje się relatywnie niskim kapitałem społecznym. Czy świadczy to o pewnym „upośledzeniu” klasy średniej? Z pewnością do pewnego stopnia obserwowane prawidłowości mogą wynikać m.in. z negatywnej społecznej oceny polskiej sceny politycznej, z braku wystarczającego prawnego, finansowego i organizacyjnego wsparcia dla organizacji społecznych (przez administrację państwową) czy niski poziom edukacji obywatelskiej w Polsce.

Subpopulacje zbiorowości zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych są nieco różne, jednak różnice te nie są bardzo duże. Wynikać to może z genealogii gentryfierów – przedstawicieli klasy średniej, gdyż – jak mówią statystyki zrealizowanych *case studies* (np. w gminie Prażmów (zob. Śpiewak 2016) około jedna trzecia z nich przybywa na podmiejską wieś (do powiatów zgentryfikowanych) z innych obszarów wiejskich. To może

sprawiać, że dystans kulturowy między dwiema frakcjami klasy średniej oraz między klasą średnią a klasą ludową nie jest duży. Ale jednak istnieje. Może to one powodują, że wyższa klasa średnia w dość niskim stopniu włącza się w życie społeczne i publiczne woląc pozostać na uboczu, izolować się od lokalnej społeczności?

Analizowane prawidłowości wskazujące na niskie zaangażowanie ludności w życie publiczne w zbiorowościach zgentryfikowanych są analogiczne do tych, które w zgentryfikowanym powiecie koszalińskim zaobserwowała Maria Halamska (2018). W powiecie tym mimo znacznego nasycenia struktury społecznej przedstawicielami klasy średniej odnotowano niską frekwencją wyborczą zarówno w wyborach samorządowych, jak i prezydenckich. Jednocześnie okazało się, że aktywność mieszkańców ma inny charakter - wyraża się on w bardzo wysokim odsetku podatników PIT płacących 1% na organizacje pożytku publicznego i wysokim wskaźniku liczby organizacji pozarządowych na 10 000 osób.

Należy jednak wspomnieć, że przyjmując niższy poziom agregacji danych - poziom pojedynczych wsi - oraz wykorzystując inaczej zgromadzone informacje można zaobserwować inne niż tu przedstawione prawidłowości. W przywoływanym już przypadku gminy Prażmów (zob. Śpiewak 2016) zwrócono uwagę na twórczą rolę gentryfierów - to oni okazali się być stroną aktywną w kreowaniu przestrzeni społecznej i mogą być postrzegani jako inicjatorzy lokalnych przedsięwzięć. Gentryfierzy przez swoją aktywność podejmowali – niekiedy bardzo udane - próby zawładnięcia przestrzenią społeczną. Wykreowali – jak w przypadku jednego z sołectw (sołectwa Łoś) – nową markę miejscowości. Podkreślenia wymaga fakt, że w gminie Prażmów proces gentryfikacji wsi nie zachodził równomiernie na terenie całej jednostki terytorialnej. Zapewne dzieje się także w badanych powiatach i gminach współtworzących je. Dlatego też obserwacje dokonywane na poziomie powiatów - ze względu na skalę obserwacji i związane z tym pewne uogólnienia - są inne niż te opisane w literaturze w analizach typu *case studies* (zob. Śpiewak 2016, Zwęglińska-Gałecka 2019, zob. także Sadura, Murawska, Włodarczyk 2017).

6. Kulturowe korelaty procesu gentryfikacji wsi

6.1. Styl życia jako wskaźnik kapitału kulturowego

Gentryfikacja wsi jest procesem złożonym, wielopłaszczyznowym. Jest ona - jak to opisane zostało w rozdziale drugim - analizowana w oparciu o dwie koncepcje teoretyczne. Pierwsza koncentruje się na przemianach struktur ekonomicznych i społecznych. Druga koncepcja - kulturowa - za punkt wyjścia przyjmuje wnoszone przez gentryfierów nowe potrzeby, systemy wartości i style życia, które stają się katalizatorami dalszych przemian społecznych i ekonomicznych. W studiach nad gentryfikacją, obok jej wymiaru przestrzennego, ekonomicznego i społecznego należy uwzględniać także wymiar kulturowy; jego analiza będzie przedmiotem tego rozdziału. Uwypuklaną w opisach gentryfikacji cechą charakterystyczną jest koncentracja osób o takiej samej lub podobnej kulturze i stylu życia, mających takie same klasowo uwarunkowane preferencje konsumpcyjne (Glass 1964, Warde 1991). Nic w tym dziwnego, gdyż napływ na obszary wiejskie ludności o wyższych kapitałach ekonomicznych, społecznych i kulturowych jest elementem definicyjnym procesu. Kapitał kulturowy, w nowych ujęciach struktury społecznej, stanowi istotny element klasowego zróżnicowania społeczeństwa, a oznacza zasób wiedzy i umiejętności, jaki nabywa jednostka w procesie socjalizacji, edukacji i akulturacji. Umożliwia on zarządzanie i wykorzystanie zasobów innych kapitałów. Można go określić jako „mieć” przekształcone w „być” (Bourdieu, Passeron 2012). Jest on powiązany z kapitałem ekonomicznym, jednak nie podlega pełnemu i prostemu dziedziczeniu, bowiem wymaga także własnego wkładu pracy i zaangażowania. Zawartość treściowa tego pojęcia, także za sprawą samego Bourdieu (por. Zarycki 2009), jest dość płynna. Encyklopedia PWN kapitał kulturowy określa jako „całość **kompetencji kulturowych** osoby lub grupy, które mogą być przekazywane w ramach procesu społecznej dystrybucji; o tym, czy jakaś kompetencja kulturowa stanowi kapitał kulturowy (...) decyduje stopień uznania jej prawomocności przez otoczenie społeczne”⁷². Istnieje w trzech formach: jako kapitał uprzedmiotowiony, ucieleśniony i zinstytucjonalizowany. Pierwszy obejmuje posiadane przez jednostkę dobra kulturowe, których nabycie wymaga odpowiednich kompetencji (Ziółkowski 2012). Drugi – decydujący o sposobie konsumpcji - obejmuje umiejętności i zasoby jednostki, które determinują jej sposób uczestnictwa w

---

⁷² <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kapital-kulturowy;3920044.html>, [dostęp z dnia: 4.12.2021].

kulturze (ale także postawy i poglądy) oraz przejawy indywidualnego stylu życia. Trzecia forma obejmuje tytuły, dyplomy, zwycięstwa w konkursach.

Wydaje się, że dobrym wskaźnikiem kapitału kulturowego, umożliwiającym empiryczną obserwację jest styl życia, który z jednej strony jest kulturowo uwarunkowany (Andrzej Tyszka pisał: „Mówiąc o stylach życia myślę o kulturowo uwarunkowanych sposobach bytowania” (1971 s. 104)). Z drugiej natomiast jest ściśle powiązany z elementami struktury społecznej (zob. Domański 2015: „Styl życia jest elementem struktury społecznej, czyli dystansów między kategoriami społecznymi, takimi jak robotnicy, inteligencja, właściciele firm i rolnicy” (s.7)), bowiem podmioty „realizujące poszczególne style życia reprezentują określone segmenty struktury społecznej, więc także określone cechy statutowe” (Sowa 2016, s. 136). Specyficzny styl życia, którego znaczącym elementem jest konsumpcja, przypisywany jest klasie średniej i wchodzi w skład jej socjologicznych opisów.

Styl życia jest przedmiotem badań wielu dyscyplin społecznych, które nieco inaczej rozkładają akcenty w definiowaniu zjawiska. Podkreśla się jego „codzienny charakter” a nie zachowania specyficzne czy odświętne. Tak definiuje go na przykład Andrzej Siciński (1976, s. 15), który pisze: „Proponujemy, aby przez określenie styl życia rozumieć zakres i formy codziennych zachowań jednostek lub grup, specyficzne dla ich usytuowania społecznego, tzn. manifestujące położenie społeczne oraz postrzegane jako charakterystyczne dla tego położenia, a dzięki temu umożliwiające szeroko rozumianą społeczną lokalizację innych ludzi”. Wiele definicji podkreśla jego dwoisty, jednostkowy i zbiorowy charakter (Siciński 2002, Fatyga 2010), ale są też badania, które styl życia traktują jako indywidualny wzorzec działania, wzorzec zainteresowań i przekonań (Foxal, Goldsmith 1998). Ten aspekt zostanie rozwinięty w analizie, gdyż warto odpowiedzieć na pytanie, czy analizowane codzienne praktyki badanych zbiorowości są tylko sumą zachowań jednostkowych czy też może świadczą o już istniejącym stylu życia wiejskiej klasy średniej - nowej, coraz liczniejszej zbiorowości na wsi. Warto zwrócić też uwagę na fakt, że niektóre z koncepcji wskazują na dużą rolę przeszłości w realizowanym stylu życia. Przykładem może tu być koncepcja Pierre’a Bourdieu, uwypuklająca znaczenie habitusu, w którym dokonuje się socjalizacja jednostki. „To w relacji między tymi dwiema zdolnościami określającymi habitus - zdolnością produkowania praktyk dających się klasyfikować a zdolnościami rozróżniania oraz oceniania owych praktyk i wytworów (gust) - ustanawia się społeczny świat przedstawiony, to znaczy przestrzeń stylów życia” (Bourdieu 2006, s. 216). Jednostki, charakteryzujące się podobnymi uwarunkowaniami,

scala i wyróżnia habitus⁷³, pewna społecznie rozpoznawalna właściwość, zaznaczająca się w każdym zachowaniu i działaniu. W jego rozumieniu styl życia niesie założenie o istnieniu czegoś, co łączy działania jednostki podejmowane w różnych sferach jej życia. Z kolei Anthony Giddens (2001, s. 113) ukazuje możliwe aspekty prospektywne: „Styl życia można definiować jako mniej lub bardziej zintegrowany zespół praktyk, które podejmuje jednostka nie tylko dlatego, że są użyteczne, ale także dlatego, że nadają materialny kształt poszczególnym narracjom tożsamościowym”. Jednostka może je „przyjmować”, ale też „przejmować”, co jest istotne w prowadzonej tu analizie.

Pojęcie styl życia jest „pojemne”, niesie w sobie różne treści, co wynika z odmiennego definiowania w obrębie różnych dyscyplin, a także z zainteresowania odmiennymi aspektami tego zjawiska (zob. Siciński 1976, Tarkowska 1976, Cathelat 1993, Gromadecka-Sutkiewicz 1999, Aero 2006, Bell, Hollows 2006, Fatyga 2012). Bogactwo treści i form, w jakich może przejawiać się styl życia utrudnia jego analizy (Dyczewski 1995). Z pewnością nie można go opisać za pomocą jednego lub kilku wskaźników – jego badanie wymaga wskazania pewnych identyfikatorów umożliwiających operacjonalizację procesu badawczego (zob. Sowa 2016). Grzegorz Kaczmarek (1986) podkreślał, że „jednym z charakterystycznych rysów różnych ujęć kategorii stylu życia jest dążenie do objęcia nią maksymalnie szerokiego i różnorodnego zespołu zjawisk i cech wyznaczających specyfikę życia poszczególnych grup czy innych całości społecznych” (s. 41-42). Andrzej Siciński (1977) do zespołu wykładników konstytuujących styl życia zalicza **codzienne zachowania typowe dla określonej jednostki lub zbiorowości społecznej**. Do znaczących dziedzin życia, w których wyraża się realizowany styl życia zalicza: **rolę pracy w całokształcie życia (w tym charakter i etos pracy), kulturę materialną i konsumpcję, zachowania związane ze zdrowiem, uczestnictwo w kulturze, aktywność społeczno-polityczną, kontakty społeczne**⁷⁴. Te kategorie codziennych zachowań stanowią podstawę operacjonalizacji stylu życia. Ich uzupełnieniem są informacje właściwe grupie społecznej: wykształcenie, zawód i dochody oraz właściwe jednostce: wiek i płeć. Wielość aspektów konstytuujących styl życia zwraca uwagę na złożoność lub, wielokrotnie podkreślaną, pojemność tej kategorii. W tym

---

⁷³ Habitus to (...) specyficzny dla danej klasy społecznej sposób postrzegania świata i działania w nim według określonego schematu. Dotyczy zarówno sfery praktyk, społecznego działania, jak i sposobów myślenia, odczuwania, wartościowania” (Palska 2009, s. 23).

⁷⁴ Omówienie aktywności społecznej oraz sieci kontaktów społecznych badanych zbiorowości znajduje się w rozdziale piątym.

obszernym zestawie codziennych zachowań jednostka i zbiorowość mają wiele możliwości wyboru, co ma znaczący wpływ na realizowany styl życia.

6.2. O wiejskich stylach życia i ich przemianach

Jak dotąd style życia ludności wiejskiej rzadko były celem analiz samym w sobie, częściej pojawiały się jako kwestia poboczna, wynikająca z innej podejmowanej problematyki - m.in. jako wątek analiz chłopskiego etosu (Fedyszak-Radziejowska 1992), pegeerowskiej biedy (Tarkowska 2000, Palska 2002, Karwacki, Antonowicz 2003), rolników-farmerów (Podedworna 2001), wiejskiej inteligencji (Grzelak 1981). Halamska (2013) wspomina, że przemianami stylu życia ludności chłopskiej zajmowali się także Jacek Wasilewski (2012) wywodzący konsumpcjonizm polskiego społeczeństwa z jego chłopskiej genealogii oraz Hanna Palska (2009) ukazująca mechanizmy dekompozycji chłopskości i rolę snobizmu w tym procesie. W analizach Andrzeja Sicińskiego (1977) i Eugenii Jagiełło-Łysiowej (1978) wiejski styl życia utożsamiony był ze stylem życia grup społecznych z genezy chłopskich poddanych z jednej strony oddziaływaniu współczesności/nowoczesności (utożsamianej z kulturą globalną, kulturą miejską), a z drugiej - tradycji (utożsamianej z tradycyjną kulturą chłopską). Chłopski styl życia opierał się na wspólnotowości. Ramy codziennego funkcjonowania wyznaczały wspólnota rodzinno-gospodarcza, wspólnota wiejska i wspólnota religijna (zob. Mokrzycki, Jawłowska 1978). „Kontakty międzyludzkie przebiegały bezpośrednio i stanowiły podstawę organizowania wzajemnej pomocy, spędzania czasu wolnego, funkcjonowania systemu kontroli, dawały jednocześnie jednostkom poczucie przynależności do grupy, zakorzenienia w środowisku oraz poczucie bezpieczeństwa” (Dyczewski 1982, s. 234). Pewnych, dalej aktualnych w XX wieku, charakterystyk chłopstwa dostarczają analizy Ludwika Stommy (2002)⁷⁵. Chłopska wieś cechowała się zamknięciem, izolacją przestrzenną, świadomościową i klasową. W społeczności ceniono to, co znane, swojskie i zrozumiałe, wszelka nowość i inność budziła niepewność i niezrozumienie, a czasem także strach. „Dwa filary kultury chłopskiej to religijne myślenie magiczne i doczesna hierarchia oparta na starszeństwie i płci” (Stomma 2002 za Gdula, Lewicki, Sadura 2015, s. 24). Najbardziej cenionymi wartościami była tradycyjność rozumiana jako wierność temu, co jest i co było, posiadanie ziemi, pracowitość, więzi z rodziną i społecznością wioskową, a także religijność.

---

⁷⁵ Mimo że sama praca Stommy pt. „Antropologia wsi polskiej XIX wieku” obrazuje sytuację tej warstwy społecznej z poprzedniego stulecia.

Wiejski-chłopski styl życia był dominującym, jeśli nie jedynym, wzorem życia na wsi do lat 70. (Mokrzycki, Jawłowska 1978). Później na skutek makroprocesów (przede wszystkim zmian strukturalnych: kurczenia się klasy chłopskiej i rozrostu klasy robotniczej (zob. Gdula, Lewicki, Sadura 2015, Halamska, Zwęglińska-Gałecka 2019)) uległ dekonstrukcji i pojawiał się w dwóch odmianach: stylu życia chłopów-rolników oraz chłopów-robotników. Najbardziej znamienym elementem przekształcania się chłopskiego stylu życia w wiejski jest odejście od agrocentrycznego systemu wartości. Ziemia i gospodarstwo, nadal ważne, zaczęły być traktowane utylitarnie - przede wszystkim jako środki produkcji i jako środki do uzyskiwania dochodu. Praca w gospodarstwie zaczęła być traktowana na równi z innymi zawodami. Kolejną zmianą, która dokonała się w stylu życia mieszkańców wsi jest pojawienie się kategorii czasu wolnego. Spowodowały to technologia i mechanizacja, które zachwiały i rozbiły cykliczność i rytmiczność pracy właściwą chłopom. Bogusław Gałęski (1963) podawał, że w gospodarstwie chłopskim (domowym i rolnym) każdy z członków rodziny miał przypisane, stosowne do wieku, zajęcia. Pracowano nieustannie, ale bez pośpiechu, kiedy wykonano czynności konieczne, czas zajmowały czynności lżejsze i pożyteczne. Od chłopskiej codzienności wyraźnie odcinał się charakter dni świątecznych, czyli dni odpoczynku, odwiedzin rodziny i zabawy. Chłopski styl życia łączył świętowanie z religijnością (konieczna zatem była obecność w kościele) oraz urozmaiceniem konsumpcji (na co dzień charakteryzującej się niskim poziomem). Natomiast w wiejskim stylu życia spędzanie wolnego czasu ma charakter zindywidualizowany, rytm i obrzędy dnia świątecznego są w dużej mierze okrojone. Z pewnością miało na to wpływ upowszechnienie się kultury masowej/ogólnej - głównie za pośrednictwem radia i telewizji. „Istotną cechą stylu wiejskiego jest wyjście poza lokalne środowisko i traktowanie pracy w gospodarstwie jako zawodu. Zaznaczyło się to nawet w powszechnie już używanym określeniu *rolnik* w miejsce określenia *chłop*” (Dyczewski 1982, s. 236).

Kolejne zmiany składu społecznego wsi, za czym szły, a więc dalsze przemiany wiejskiego stylu życia, przyniósł okres transformacji oraz początek nowego wieku - na wsi pojawiają się nowoosadnicy (Laskowska-Otwinowska 2008)/suburbanicy (zob. Kajdanek 2011, 2012)/gentryfierzy (zob. Halamska 2016, Śpiewak 2016), a wraz z nimi nowe style życia. Cechy symboliczne i materialne charakteryzujące wieś i mieszkańców wsi stają się rozproszone i zawierają się w różnych przestrzeniach lokalnych, procesach ekonomicznych i tożsamościach społecznych (Cloke 2006, s. 18 za Podedworna 2011, s. 39). O współczesnych mieszkańcach wsi wiadomo, że są grupą bardzo zróżnicowaną: są to osoby

pracujące w rolnictwie i poza nim, mieszkające na wsi stale i czasowo, pracujące na wsi i w mieście, osoby o wysokim poziomie wykształcenia i z wykształceniem podstawowym, z wysokimi i bardzo niskimi dochodami. Ogromne zróżnicowanie czynników kształtujących styl życia powoduje, że nie można mówić o jednym wiejskim stylu życia. Jest to efekt zróżnicowania społeczno-zawodowego następującego na skutek procesów przemian struktury społecznej wsi oraz efekt zróżnicowania kapitałów: ekonomicznego, kulturowego i społecznego.

Charakterystyki nowego wiejskiego, „postchłopskiego”, stylu życia są dość ograniczone. Z pewnością jest on „mozaiką, posiadającą pewne społeczne reguły kompozycji” (Halamska 2013, s. 42). Autorka (2013) twierdzi, że czynnikiem porządkującym sposoby życia na wsi jest struktura społeczno-zawodowa. Jej heterogenizacja pod wpływem różnych czynników (zmiany struktury gospodarki, edukacji, migracji) oraz zmian kulturowych (systemu norm i wartości) wywołanych globalizacją powoduje, że kształtują się na wsi specyficzne style życia. Każda z grup i segmentów struktury - rolników, robotników i klasy średniej - charakteryzuje się innymi typami kapitałów, innymi potrzebami, innymi orientacjami i trajektoriami życiowymi (zob. Podedworna 2011).

W analizie procesu gentryfikacji wsi w Polsce zwrócona została uwaga na jej dwojakie źródła: egzogeniczne oraz endogeniczne. W analizie kulturowych korelatów gentryfikacji - w świetle opisanych wyżej cech stylu życia - miejska lub wiejska genealogia gentryfierów ma duże znaczenie. Nowi wiościanie koncentrują się przede wszystkim pod miastami (zob. Shin, Lees, Morales 2015, Halamska 2016, Stanny, Rosner, Komorowski 2018). Znaczna ich część to osoby przenoszące się z miast⁷⁶ realizujące wielkomiejski/metropolitalny styl życia. Przeniesienie się na wieś, do nowego środowiska, wymusza na nich zmiany dotychczasowego sposobu funkcjonowania. Z tego względu badacze zajęli się analizami związku między cechami sąsiedztwa, przestrzeni i miejsca zamieszkania a indywidualnymi stylami i sposobami życia (Friedrichs i in. 2003, Pisman, Allaert, Lombaerde 2011), opisując „podmiejski” styl życia. Zostanie on tu omówiony, mimo iż zdaniem autorki nie wyczerpuje problematyki kulturowych konsekwencji gentryfikacji, chociażby tych dotyczących endogenicznych źródeł gentryfikacji wsi w Polsce. Sposób funkcjonowania mieszkańców obszarów podmiejskich opiera się, jak

---

⁷⁶ Choć - jak już wskazywano - znaczna część wiejskich gentryfierów to osoby przenoszące z peryferyjnych obszarów wiejskich na obszary podmiejskie.

ustaliła Dorota Mantey (2009), „na własności prywatnej, indywidualizmie i życiu rodzinnym” (s. 9). Pomimo tego, że mieszkańcy suburbiów cechują się otwartością na wartości postmaterialne to ich styl życia nie łączy się z zaspokajaniem potrzeby samoekspresji i przynależności do lokalnej społeczności - przynajmniej nie w miejscowości zamieszkania. Potwierdzają to także wyniki badań Katarzyny Kajdanek (2011, 2012). Jej zdaniem suburbanitom odpowiada wyidealizowana podmiejska harmonia. Joel Kotkin (2018) twierdzi, że dom na wsi był nie tyle odrzuceniem metropolii, ile krokiem „ku szczęśliwemu życiu”. Suburbanicy nie są jednak gotowi zaakceptować silnych powiązań międzyludzkich. Z blokowisk przynoszą kulturę unikania, preferując życie indywidualne, odreagowując w ten sposób lata przymusowego, dokuczliwego sąsiedztwa. „Przedmieścia oferowały niekończące się szeregi trawników i samochodowych wiat, a zarazem połączenie eskapizmu z poczuciem rzeczywistości. Zapewniały ożywcze wytchnienie zarówno od zatłoczonych dzielnic miasta, jak i dawnych więzi etnicznych” (Kotkin 2018, s. 213).

Analizując kulturowe korelaty gentryfikacji wsi nie można jednak pominąć jej endogenicznych źródeł. Zasadne zatem wydaje się pytanie o to, co na (podmiejską) wieś wnoszą byli mieszkańcy wsi rzadko mający (dłuższy) staż mieszkaniowy w dużym mieście? Odpowiedź na to pytanie nie jest prosta, ponieważ jak dotąd w Polsce nie prowadzono kompleksowych badań na ten temat⁷⁷. Prawdopodobnie - co już wspomniano - duża część gentryfierów (byłych mieszkańców wsi) przejściowo, na czas studiów przenosi się z rodzinnych wsi do miast a w momencie założenia rodziny migruje pod miasto (zob. np. Śpiewak 2016). Zwraca to uwagę na znaczenie mobilności jako elementu stylu życia gentryfierów, na którą znaczny wpływ ma także moda na mieszkanie pod miastem⁷⁸. Jednocześnie zmiana miejsca zamieszkania jest związana ze zmianą stylu życia - dla młodych ludzi przenoszących się ze wsi (peryferyjnej) do miast miejski styl życia może

---

⁷⁷ Pewne elementy przybliżające ten temat znaleźć można w opracowaniu dr hab. Ilony Matysiak (2019) pt. „Młodzi i wykształceni w procesie przemian polskiej wsi”.

⁷⁸ Pionierem badań przedmieść był Auguste Spectorzky - twórca pojęcia *exurbia* (1955). Spectorzky prowadził badania nad *urbanconnected country living* w latach 50. XX wieku. Terminem *exurbanities* nazywał mieszkańców podnowojorskich miejscowości, którzy przenieśli się poza miasto kierowani marzeniami o własnym domu i ogrodzie. Podmiejska tańsza ziemia pozwalała na budowanie większych domów, które mogły pomieścić więcej rzeczy, co pokazuje jak ważna dla badanej populacji była konsumpcja. *Exurbanities* byli (i są) mobilni, ważne były dla nich bezpieczeństwo ekonomiczne, ideały wolności i własności prywatnej oraz tęsknota za harmonią społeczną. Spectorzky stworzył stereotyp mieszkańców przedmieść jako profesjonalistów z wyższym i średnim dochodem, dojeżdżających do pracy w mieście. *Exurbanites* Spectorzky'ego szukali nieruchomości (relatywnie) niedrogich, w spokojnej okolicy i odosobnionych a przy tym zlokalizowanych niezbyt daleko od galerii i muzeów Nowego Jorku. Styl życia mieszkańców przedmieść, mimo że faktyczne miejsce zamieszkania znajdowało się na wsi, koncentrował się na pracy w mieście, miejskich sklepach, obiektach kultury i innych udogodnieniach.

stanowiąc ucieczkę od pracy na roli i wiejskiego sposobu życia. W przypadku gentryfierów poruszających się pomiędzy obszarami wiejskimi przydatne może być tłumaczenie, że „adaptacja w nowym środowisku wymaga od osób awansujących zmiany tożsamości” (Zajac-Mozol 2011, s. 132). Dla młodzieży wiejskiej szansą na awans społeczny jest edukacja, która na poziomie szkół wyższych realizowana jest w miastach. Tam młodzi ludzie dojrzewając i szukając nowej tożsamości czerpią ze sposobu życia kolegów z miast i wzorów promowanych przez kulturę popularną. Gentryfierzy migrujący pomiędzy wsią peryferyjną a wsią podmiejską to osoby dobrze wykształcone, których życie zawodowe często związane jest z pracą w dużych ośrodkach miejskich. Zapewne więc codzienny sposób ich funkcjonowania nie różni się znacząco od tego, który realizują gentryfierzy niemający doświadczeń życia na wsi. Z jednej strony może to skutkować tym, że dystans społeczny czy kulturowy jest większy pomiędzy mieszkańcami autochtonicznymi a mieszkańcami napływającymi na wieś (bez względu na to czy posiadają doświadczenia życia na wsi, czy nie) niż między dwoma „typami” gentryfierów⁷⁹. Z drugiej strony można zakładać, że gentryfierzy znający i „ruchliwą metropolię”, i „głuchą wieś” (zob. Żróbek-Różańska, Żróbek-Sokolnik, Dynowski 2017) szybciej zaadaptują się do lokalnych warunków, a realia życia na wsi (dotyczące np. rolnictwa i archetypicznych już kłótni dotyczących nieprzyjemnych zapachów z gospodarstw) nie będą stanowiły przedmiotu konfliktów pomiędzy autochtonami a gentryfierami-byłymi mieszkańcami wsi. Zatem można uznać, że tym, co wnoszą na podmiejską wieś byli mieszkańcy innych obszarów wiejskich jest realistyczna, pragmatyczna znajomość uwarunkowań wiejskiego życia.

6.3. Styl życia - operacjonalizacja

Dla analizy stylu życia przyjęte zostały w rozprawie ramy koncepcyjne Andrzeja Sicińskiego. Zgodnie z nimi, omówieniu poddano następujące - mówiąc jego językiem (Siciński 1976, 1977, 1978) - wykładniki stylu życia: **pracę, konsumpcję „materialną”, uczestnictwo w kulturze, zachowania związane ze zdrowiem oraz system wartości, którego wyrazem są poglądy i postawy**. Dla każdego wykładnika dobrana została wiązka

---

⁷⁹ David Bell (2006) charakteryzował miejsko-podmiejskie kontinuum w USA w latach 60. i 70. XX wieku i dowiódł, że przedmieścia były poszukiwaniem wyższego statusu i podobnie myślących sąsiadów. Stanowiły swego rodzaju społeczne, kulturowe i materialne homogeniczne enklawy, na co wskazywał Anthony Giddens, powołując się na Petera Bergera i in. (1974), twierdząc, że style życia są zazwyczaj związane z konkretnymi środowiskami i są ich wyrazem. „Wybór stylu życia jest więc często decyzją o przynależności do pewnych środowisk kosztem innych” (Giddens 2001, s. 115). Przykładowo w latach 70. większość francuskiej elity kulturalnej mieszkała w centrach miast, podczas gdy elita ekonomiczna wolała obszary wiejskie a szczególnie podmiejskie (Bourdieu 1986).

wskaźników empirycznych, które dostępne były w bazie badania „Diagnoza Społeczna 2015”, a jednocześnie wiele z nich było wskazywanych przez współczesnych badaczy jako znaczące cechy realizowanego stylu życia (Jarness 2015, Webber, Burrows 2018, Weingartner, Rössel 2019). Tak przeprowadzoną tu analizę można wpisać w socjologię codzienności, która koncentruje się na badaniu elementów (pozornie prozaicznej) codzienności oraz na przedmiotach materialnych zakorzeniających powszednią rutynę (zob. Tarkowska 2009).

Andrzej Siciński uważał, że jednym z kluczowych wykładników stylu życia jest **praca zawodowa** - szczególnie jej charakter i stosunek jednostki do niej. Praca to podstawowy element życia dorosłego człowieka. „Poprzez pracę człowiek doskonali swoją osobowość, podnosi kompetencje społeczne, rozwija się w różnych obszarach funkcjonowania społecznego” (Pikuła 2017, s. 95). W poprzednim, piątym, rozdziale analizowano już niektóre aspekty zawodowej aktywności takie jak: liczba godzin pracy w tygodniu, czas poświęcany na drogę do pracy i z pracy do domu, lokalizację miejsca pracy. Zostaną one krótko przypomniane, ale ta część pracy skupiać się będzie na innych, można by je określić mianem kulturowych, aspektach pracy zawodowej: określeniu jej pożądanych cech, podnoszeniu kwalifikacji zawodowych, pozycji w zakładzie pracy.

W charakterystykach klasy średniej ważne miejsce zajmuje **konsumpcja**, gdyż posiadane przedmioty materialne są często traktowane jako wyróżniki statusu społecznego. Tu wykładnikami może być sposób ubierania się, lokalizacja, typ i sposób urządzania mieszkań i domów, wyposażenie w przedmioty podnoszące wygodę i estetykę, a także sposób spędzania wolnego czasu. Podstawą analizy będą tu deklaracje o posiadaniu przez gospodarstwo domowe⁸⁰ określonych (z listy dwudziestu) przedmiotów. Za wskaźnikowe uznane zostaną te, których posiadanie w istotny sposób różnicuje wiejską zbiorowość na klasę średnią i klasę ludową. Arbitralnie przyjęto, że za wskaźnikowe tylko te przedmioty, które w zbiorowości ogólnopolskiej klasy średniej pojawiają się na poziomie co najmniej o 50% wyższy niż w klasie ludowej. Tylko 6 przedmiotów z listy dwudziestu spełniło to kryterium. Są to: zmywarka do naczyń, kino domowe, dom letniskowy, tablet, elektroniczny czytnik książek oraz działka rekreacyjna. Tę część analizy uzupełniono o

---

⁸⁰ Były to odpowiedzi na pytanie „Czy Pana(i) gospodarstwo domowe lub ktokolwiek z członków gospodarstwa domowego posiada poniższe dobra”. Ankietowani proszeni są o wskazanie posiadanych artykułów spośród następujących: pralka automatyczna, zmywarka do naczyń, kuchenka mikrofalowa, telewizor LCD, płatana telewizja satelitarna/kablowa, kino domowe, dom letniskowy, komputer stacjonarny, komputer przenośny, tablet, samochód osobowy, elektroniczny czytnik książek, dostęp do internetu w domu, telefon domowy, łódź motorowa, działka rekreacyjna, własne mieszkanie, własny dom, inna nieruchomość.

opinie, wskazujące na postawy wobec konsumpcji/konsumpcjonizmu: odpowiedzi stwierdzające że „samo robienie zakupów sprawia mi prawdziwą radość” oraz „podziwiam ludzi, którzy mają drogie domy, samochody i ubrania”.

Kolejny wykładnik został przez Sicińskiego (1976, 1977) określony bardzo szeroko jako **uczestnictwo w kulturze**. Jest on silnie skorelowany z typem i wielkością miejsca zamieszkania, wiekiem, poziomem wykształcenia, statusem społecznym. Autor wyróżnia dwa poziomy uczestnictwa w kulturze. Pierwszy odnosi się do osób z niskim wykształceniem, niepodejmujących się zajęć twórczo-intelektualnych, dla których zwyczajową, najczęstszą formą kontaktu z kulturą jest kino, telewizja i kolorowe czasopisma, a inne - są raczej sporadyczne. Drugi poziom przypisywał osobom o zintelektualizowanym trybie pracy i wysokim kapitale ludzkim. „Ten krąg publiczności cechuje zainteresowanie aktualnymi wydarzeniami. Osoby te więcej i częściej czytają, chętnie dyskutują na tematy kultury” (Piotrowska 1998, s. 69). Poziom/sposób uczestnictwa w kulturze określono tu na podstawie klasycznych wskaźników: godzin tygodniowo poświęconych na czytanie prasy, książek przeczytanych (wysłuchanych) w ciągu ostatnich 12 miesięcy, posiadania domowej biblioteki składającej się z co najmniej 100 książek, godzin korzystania z Internetu, wizyt w kinie, teatrze lub na koncercie oraz wizyt w restauracji, kawiarni, pubie.

Ważnym wykładnikiem stylu życia są **zachowania zdrowotne** związane z profilaktyką, ochroną zdrowia i higieną. Antonina Ostrowska (1999) uważa, że te zachowania wyznacza przede wszystkim kontekst społeczny i kulturowy kształtujący indywidualne wybory. Autorka podkreśla, że „niezależnie więc od prozdrowotnej polityki rządowej - promujących zdrowie lekarzy i aktywizujących programów Światowej Organizacji Zdrowia - styl życia jest także modą na pewne określone produkty i usługi, stanowiącą przedsięwzięcie na ogromną skalę finansową” (Ostrowska 1999, s. 194). W tym sensie zdrowie i styl życia są nie tylko konstruktem biopsychospołecznym, ale także rynkowym. Realizowane praktyki zdrowotne wynikają ze spójności z bardziej ogólnymi „sposobami na życie” (Siciński 1977, Ostrowska 1999) i są związane z dyspozycyjnością jednostki lub grupy do określonych zachowań, będących skutkiem pewnego wewnętrznego (często nieanalizowanego) nakazu niemal automatycznie i odruchowo spełnianego. „Aspiracje związane z przynależnością czy identyfikacją z określoną grupą (na przykład młodą klasą średnią) muszą być wspierane elementami stylu życia, kreującymi ciało według wzoru obowiązującego w tej grupie” (Ostrowska 1999, s. 195). Tu jako wskaźniki zachowań zdrowotnych przyjęto uprawianie sportu (jako rekomendowane zachowanie

prozdrowotne), palenie papierosów jako zachowanie antyzdrowotne oraz poziom BMI, to jest wskaźnik, który jest obliczany przez porównanie wzrostu i masy ciała.

Styl życia, którego kilka wykładników zostało wyżej zoperacjonalizowanych, określa wiele czynników. Za wieloma z nich stoi system wartości jednostek, czasem powszechny/obowiązujący w określonej zbiorowości. Anna Pawełczyńska (1976) wskazywała, że wyrazem stylu życia są nie tylko obserwowalne zachowania, ale także „nieobserwowalne **wartości**, które wyrażamy przez swoje zachowania, jednocześnie kształtując własne życie według wzorów uznanych za najlepsze i najważniejsze” (s. 153). Dlatego też kolejnym - i niejako podsumowującym - elementem analizy będą systemy wartości, które stanowią podstawę dla realizowanego stylu życia. Zostaną one wskazane na podstawie odpowiedzi na klasyczne pytanie „Co uważa Pan(i) za najważniejszy warunek udanego, szczęśliwego życia?”, opatrzone kafeterią, składającą się z 13 proponowanych do wyboru wartości. Analizie poddano trzelementowe wiązki wskazań skrajnych: trzy najczęściej wybierane oraz trzy najrzadziej wybierane warunki udanego, szczęśliwego życia. Z uwagi na znaczenie wykształcenia w klasie średniej, włączono także odpowiedzi na pytanie „Jaki poziom wykształcenia chciałby Pan(i), aby uzyskały Pana(i) dzieci?”. Dodatkowym argumentem, przemawiającym za włączeniem tego wskaźnika, było wysokie miejsce posiadania dzieci, jako warunku udanego życia. Było to pośrednie wskazanie miejsce wykształcenia w systemie wartości badanych, ponieważ „aspiracje są przejawem wartości przypisywanej wykształceniu, czyli miejsca, jakie zajmuje wykształcenie w hierarchii wartości rodziców” (Kozłowski, Mateczak 2014, s. 66). Innymi wskaźnikami systemu wartości są **poglądy**, za którymi stoją postawy. W niektórych opracowaniach - na dużym poziomie ogólności - stwierdza się wprost, że styl życia stanowi zbiór postaw i zachowań, i ogólną filozofię życia jednostki (zob. Błoński 2010). Styl życia jest wynikiem „wartości, aspiracji, postaw, preferencji i realizacji określonych wzorów życia współczesnego człowieka” (Daszykowska, Rewera 2010, s. 166). Z tego względu zbadano częstotliwość występowania w badanych populacjach opinii skrajnych. Z jednej strony poglądów konserwatywno-ksenofobicznych, wyrażających się aprobacie następujących twierdzeń; „Prawdziwy patriota nie powinien źle mówić o Polsce i Polakach”; „Zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia”; „Niektórzy ludzie są więcej wari od innych”; z drugiej - poglądów nowoczesno-liberalnych jak: „Homoseksualiści powinni móc układać sobie życie według własnych przekonań”; „Ojcowie powinni częściej korzystać z urlopu rodzicielskiego i opiekować się dziećmi” oraz „Związki partnerskie powinny zostać w Polsce prawnie zalegalizowane”.

6.4. Wykładniki stylów życia mieszkańców wsi: charakterystyka

a) Praca zawodowa

Jednym z podstawowych wykładników realizowanego stylu życia jest praca i jej rola w całości życia (zob. Siciński 1977). Pełni ona wiele funkcji: w nowoczesnych społeczeństwach wykonywany zawód wyznacza jednostce (a w wielu przypadkach także rodzinie (zob. Michalska 2016, 2020)) miejsce w społecznej stratyfikacji, z czym wiąże się sieć kontaktów, stanowiących podstawę kapitału społecznego. Kwalifikacje i zajmowana pozycja - także w strukturze zakładu pracy - decyduje o wysokości dochodów (czyli tworzy kapitał finansowy)⁸¹ i jest także ważnym elementem określającym tożsamość społeczną. Podstawowe informacje o pracy przedstawicieli różnych segmentów struktury wsi w różnych zbiorowościach przedstawia tab. 6.1.

Tab. 6.1. Praca zawodowa - podstawowe informacje (%)

Segmenty struktury społecznej	Zbiorowość zgentryfikowana			Zbiorowość niezgentryfikowana			Wiejska Polska		
	Przeciętna liczba godzin pracy w tygodniu (KI nr 114, N=1277)	Przeciętny czas poświęcany na drogę do oraz z pracy (w minutach) (KI nr 115, N=1277)	Miejsce pracy znajduje się w miejscowości zamieszkania (w %) (KGD nr D17, N=934)	Przeciętna liczba godzin pracy w tygodniu (KI nr 114, N=1102)	Przeciętny czas poświęcany na drogę do oraz z pracy (w minutach) (KI nr 115, N=1102)	Miejsce pracy znajduje się w miejscowości zamieszkania (w %) (KGD nr D17, N=864)	Przeciętna liczba godzin pracy w tygodniu (KI nr 114, N=6906)	Przeciętny czas poświęcany na drogę do oraz z pracy (w minutach) (KI nr 115, N=6906)	Miejsce pracy znajduje się w miejscowości zamieszkania (w %) (KGD nr D17, N=1798)
Klasa	41,3	45,9	19,9	41,0	33,4	22,1	41,5	38,8	20,5
Rolnicy	44,2	7,2	97,4	40,2	5,3	98,2	42,2	6,1	97,9
Robotnicy	41,3	41,3	22,6	41,6	40,2	25,5	41,9	40,6	24,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Z zaprezentowanych wyżej danych wynika, że czas pracy różnych członów struktury w zasadzie jest standardowy i nieco przekracza 40 godzin tygodniowo. Przedstawiciele klasy średniej przeciętnie tygodniowo pracują tyle, ile członkowie zbiorowości referencyjnych - zarówno w powiatach zgentryfikowanych, jak i niezgentryfikowanych. Wyjątkiem są tu rolnicy w zbiorowościach zgentryfikowanych, których czas pracy jest wyższy w porównaniu z czasem pracy innych, także rolników z obszarów niezgentryfikowanych. Czas dojazdu do pracy skorelowany jest z miejscem

⁸¹ Było to analizowane w rozdziale 5.

pracy: klasa średnia i robotnicy w zbiorowości zgentryfikowanej, częściej pracując poza miejscem zamieszkania poświęcają na dojazdy do pracy więcej czasu niż ci sami w zbiorowości niezgentryfikowanej. Wynika to z pewnością z tego, że - jak zidentyfikowano to na przykład w przywoływanym już *case study* gminy Prażmów - gentryfierzy pracują w dużych miastach, co wydłuża czas dojazdu. Inne charakterystyki pracy wykazują jednak znaczne różnice. Dotyczy to pozycji w zakładzie pracy oraz stosunku do własnych umiejętności zawodowych (tabela 6.2). Przedstawiciele klasy średniej wielokrotnie częściej niż robotnicy i rolnicy pełnią w swoich zakładach pracy funkcje kierownicze.

Tab. 6.2. Praca zawodowa - informacji ciąg dalszy (w %)

Segmenty struktury społecznej	Powiaty zgentryfikowane		Powiaty niezgentryfikowane		Wiejska Polska	
	Podnosił kwalifikacje w ciągu ostatnich 2 lat (KGD nr D22, N=934)	Pełni funkcję kierowniczą (KI nr 119, N=1277)	Podnosił kwalifikacje w ciągu ostatnich 2 lat (KGD nr D22, N=864)	Pełni funkcję kierowniczą (KI nr 119, N=1102)	Podnosił kwalifikacje w ciągu ostatnich 2 lat (KGD nr D22, N=1798)	Pełni funkcję kierowniczą (KI nr 119, N=6906)
Klasa średnia	20,8	23,1	16,5	18,1	16,0	21,0
Rolnicy	2,1	3,3	1,8	2,3	2,2	2,7
Robotnicy	8,3	4,6	5,5	5,3	6,0	4,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Zapewne są to role bardziej odpowiedzialne niż funkcje kierownicze robotników. Znaczne różnice istnieją tu między klasą średnią w zbiorowości zgentryfikowanej i niezgentryfikowanej: wynikać to może z różnic w ich składzie zawodowym (patrz rozdział 5.) oraz miejsc pracy. Te znajdujące się w wielkich miastach są na ogół większe i mają bardziej rozbudowane, wieloszczeblowe struktury organizacyjne. Praca w nich przynosi nie tylko wyższe dochody, ale też wymaga większej mobilizacji, o czym świadczy relatywnie częste podnoszenie kwalifikacji zawodowych, przede wszystkim w zbiorowości zgentryfikowanej. Na tle klas ludowych widoczne jest dążenie klasy średniej do profesjonalizacji, ciągłego rozwoju zawodowego. Zajmowane kierownicze stanowiska zapewne wymagają ciągłego uzupełniania kwalifikacji, istnieje także zawodowa konkurencja, ale też typowe dla klasy średniej jest dążenie do samorealizacji i - mimo trudności - dążenie do osiągnięcia założonych celów.

W analizie roli pracy w całokształcie życia jednostki ważne są wyrażane

oczekiwania wobec niej, co uwidaczniają wskazania na najważniejsze cechy pracy zawodowej. Hierarchia wskazań tych najważniejszych cech, przy niewielkich wahaniami ich częstotliwości, jest dość podobna we wszystkich wyróżnionych tu jednostkach analizy: to odpowiednia płaca, stabilność zatrudnienia oraz brak napięć i stresów oraz dogodne godziny pracy. To cechy najczęściej wskazywane we wszystkich tu wyróżnionych zbiorowościach. Trzy pierwsze cechy wszędzie otrzymują powyżej 50%, co pokazuje średnia wskazań; najsilniejsza koncentracja na nich występuje u robotników, najsłabsza - u rolników. Różnice pojawiają się dopiero we wskazaniach, lokujących się na czwartych i piątym pozycjach, choć i tu w sumie najczęściej wskazywana jest „praca wykonywana zgodnie z umiejętnościami”. Klasą średnią ceni możliwość rozwoju osobistego a rolnicy - dużą samodzielność. Ta też jako pożądana cecha pracy pojawia się w klasie średniej, a mniej więcej co dwudziesty jej przedstawiciel chciałby także aby było to „zajęcie poważane przez ludzi” (tab. 6.3).

Tab. 6.3. Najważniejsze cechy pracy zawodowej (w %) (KI nr 117)

	Powiaty zgentryfikowane N=1277			Powiaty niezgentryfikowane N=1102			Wiejska Polska N=6906			
	Klasa średnia	Rolnicy	Robotnicy	Klasa średnia	Rolnicy	Robotnicy	Klasa średnia	Rolnicy	Robotnicy	Ogółem
117.1. brak napięć i stresów	50,9	53,8	60,7	62,9	52,8	63,1	61,8	53,3	61,7	58,9
117.2. duża samodzielność	26,9	34,1	16,2	20,5	30,3	16,0	21,6	32,2	16,1	23,3
117.3. możliwość rozwoju osobistego	35,7	13,3	16,1	33,7	11,8	14,7	32,7	12,0	15,0	19,9
117.4. praca zgodna z umiejętnościami	29,1	32,6	26,0	41,8	29,5	32,5	34,5	29,9	28,7	31,0
117.5. możliwość szybkiego awansowania	5,2	3,9	4,8	3,8	3,7	4,9	4,8	3,8	5,1	4,6
117.6. stabilność zatrudnienia	59,7	46,2	62,3	57,0	54,7	58,2	57,9	50,4	57,9	55,4
117.7. dogodne godziny pracy	13,5	25,4	19,8	11,5	16,4	19,4	59,0	19,8	60,5	46,4
117.8. możliwość wykonywania pracy z domu	3,3	3,9	2,7	2,9	3,7	0,9	3,3	3,8	2,1	3,1
117.9. długi urlop	2,9	2,2	4,9	2,4	1,7	3,6	3,0	1,9	4,2	3,0
117.10. zajęcie poważane przez ludzi	6,4	5,0	3,4	5,0	1,0	3,1	6,3	2,5	3,2	4,0
117.11. odpowiednia płaca	63,0	56,3	72,1	66,8	64,0	70,3	66,8	60,6	71,4	66,3
Średnia trzech naliczniejszych wyborów	57,8	52,1	65,0	62,2	57,1	63,8	62,5	54,7	64,5	56,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

W każdej wyróżnionej tu zbiorowości typu klasowego praca odgrywa ważną rolę, choć w każdej z nich istnieje inna konfiguracja jej cech. Dwie zbiorowości klasa średnia i robotnicy w większości wykonuje pracę poza miejscem zamieszkania, co wiąże się dojazdami do pracy; są one dłuższe w zbiorowości zgentryfikowanej. Natomiast rolnicy, pracując na miejscu, praktycznie nie tracą czasu na dojazdy. Pracując „u siebie” mogą dowolnie kształtować swój czas i organizację pracy, czego są świadomi, ceniąc w swojej pracy samodzielność. Cechą wyróżniającą pracę klasy średniej jest poszukiwanie w niej możliwości samorealizacji i osobistego rozwoju, także dokonywane inwestycje w ten samorozwój, co wynikać może także ze stosunkowo często pełnionych funkcji kierowniczych. Cecha ta silniej zaznacza się w klasie średniej w zbiorowości zgentryfikowanej.

b) Konsumpcja i postawy konsumpcjonistyczne

Analiza posiadanych rzeczy - przedmiotów kultury materialnej, będących przedmiotem konsumpcji w badanych zbiorowościach jest zadaniem złożonym, gdyż samo ich posiadanie może być wskaźnikiem zarówno kapitału finansowego, jak i kulturowego. Złożony jest potencjał kulturowy przedmiotów posiadanych przez ludzi, gdyż przedmiot - jak twierdzi Ian Woodward (2007) - może być użyty jako (a) znacznik wartości, (b) znacznik tożsamości oraz (c) symbol/znacznik przynależności do kulturowych i politycznych sieci władzy. Tu zostanie podjęta próba rozszyfrowania znaczeń przedmiotów, posiadanych przez członków badanych wiejskich zbiorowości. Podstawa analizy będą odpowiedzi na klasyczne, prawie metryczkowe pytania o wyposażeniu gospodarstw domowych (KGD nr 19). Z odpowiedzi (kafeteria dwudziestu przedmiotów) do analizy zostały wyselekcjonowane tylko te, które spełniały warunek rozdzielczości. W poniższej analizie pominięto te przedmioty, które posiadają niemalże wszyscy badani lub też stan posiadania w różnych zbiorowościach jest na tym samym poziomie, co także nie różnicuje badanych zbiorowości (pralka w pierwszym przypadku czy posiadanie telewizji satelitarnej przez około 2/3 badanych każdej wyróżnionej zbiorowościach). Skoncentrowano się na przedmiotach, które w zbiorowości ogólnopolskiej klasy średniej pojawiają się na poziomie co najmniej o 50% wyższym niż w klasie ludowej. Były to: zmywarka do naczyń, kino domowe, tablet, elektroniczny czytnik książek oraz dom letniskowy i działka rekreacyjna.

Tab. 6.4. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane przedmioty (%) (KGD nr 19)

Segmenty struktury społecznej		Zmywarka	Kino domowe	Tablet	Czytnik książek	Dom letniskowy	Dziaka rekreacyjna
Zbiorowości zgentryfikowane N=934	Klasa średnia	58,5	32,9	43,0	9,6	4,1	14,5
	Rolnicy	35,4	12,2	22,8	2,5	0,0	5,5
	Robotnicy	34,5	19,4	28,5	4,7	0,0	7,6
Zbiorowości niezgentryfikowane N=864	Klasa średnia	39,5	24,5	26,1	9,5	0,5	4,5
	Rolnicy	21,0	8,2	15,8	2,3	0,0	1,8
	Robotnicy	22,8	17,2	18,4	5,3	0,0	0,6
Wiejska Polska N=1798	Klasa średnia	52,0	30,0	37,3	9,6	2,9	11,1
	Rolnicy	26,5	9,7	18,5	2,4	0,0	3,2
	Robotnicy	29,3	18,4	24,1	5,0	0,2	4,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Jak pokazuje to tabela 6.4, przedmioty, ukazujące zróżnicowanie klasowe wiejskich społeczności raczej nie należą do przedmiotów powszechnie używanych nawet w klasie średniej; ponadto tylko część z nich można uznać za przedmioty codziennego użytku. Różnice te zdają się ilustrować zróżnicowanie dochodów, ale za ich posiadaniem lub nieposiadaniem stoją też potrzeby i statusowe znaczenie tych dóbr. Na pewno osiągnięte dochody tłumaczą posiadanie - zwłaszcza w zbiorowościach zgentryfikowanych - domów letniskowych i działek rekreacyjnych. Z kolei posiadanie takich przedmiotów jak kino domowe, tablet i czytnik książek zdają się być także manifestacją pewnych potrzeb: zwraca uwagę ich nowoczesność, zamiłowanie do nowinek technologicznych i odmienne sposoby spędzania czasu wolnego. Sprzętem codziennego użytku a nie luksusem jest zmywarka. Z jednej strony może wynikać to z możliwości materialnych klasy średniej, z drugiej może wskazywać na rewizję patriarchalnych zwyczajów rodzinnych (prace domowe, zwłaszcza zmywanie należące do kobiet) i wyrazem ich nowych potrzeb.

Analizując konsumpcję materialnych dóbr przez klasy wiejskiego społeczeństwa warto zapytać o jego konsumpcjonizm, definiowany jako „nadmierna konsumpcja, przy której nie liczą się koszty społeczne, indywidualne i ekologiczne. Taka konsumpcja zaspokaja potrzeby wtórne, do których zaliczamy pragnienia związane z pożądaniem

władzy, prestiżu, dominacji, wpływów i wyższej pozycji społecznej. Konsumpcjonizm określany jest jako styl życia, który nastawiony jest w głównej mierze na konsumowanie i posiadanie⁸². Obecność postaw konsumpcjonistycznych zostanie przeanalizowana na podstawie aprobaty kilku twierdzeń (KI nr 57.1, nr 57.4, nr 57.6), które owe postawy obrazują. Według niżej przedstawionych wskaźników, postawy konsumpcjonistyczne; wyrażane przez postrzeganie życiowego sukcesu przez ilość/wartość posiadanych rzeczy, okazywanie podziwu dla ludzi je posiadających czy przyjemność z samego robienia zakupów nie są zbyt często spotykane w badanych wiejskich zbiorowościach. Występują one u około 1/5 badanych, częściej w zbiorowości niezgentryfikowanej niż zgentryfikowanej, najrzadziej u rolników, najczęściej u robotników.

Tab. 6.5 Przejawy postaw konsumpcjonistycznych (%)

Segmenty struktury społecznej	Zbiorowości zgentryfikowane N=1277			Zbiorowości niezgentryfikowane N=1102			Wiejska Polska N=6906		
	Samo robienie zakupów sprawia mi prawdziwą radość* (KI nr 57.1)	Miarą życiowego sukcesu jest stan posiadania różnych dóbr materialnych* (KI nr 57.4)	Podziwiam ludzi, którzy mają drogie domy, samochody i ubrania* (KI nr 57.6)	Samo robienie zakupów sprawia mi prawdziwą radość* (KI nr 57.1)	Miarą życiowego sukcesu jest stan posiadania różnych dóbr materialnych* (KI nr 57.4)	Podziwiam ludzi, którzy mają drogie domy, samochody i ubrania* (KI nr 57.6)	Samo robienie zakupów sprawia mi prawdziwą radość* (KI nr 57.1)	Miarą życiowego sukcesu jest stan posiadania różnych dóbr materialnych* (KI nr 57.4)	Podziwiam ludzi, którzy mają drogie domy, samochody i ubrania* (KI nr 57.6)
Klasa	19,8	11,6	13,8	21,7	10,6	14,9	21,8	13,0	15,1
Rolnicy	15,6	21,5	16,9	15,0	16,4	23,3	13,9	18,0	21,1
Robotnicy	18,6	21,5	20,3	25,1	23,5	28,7	23,6	21,0	23,5

*Razem odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „tak”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Okazuje się, że przeciętnie jeden na pięciu przedstawicieli klasy średniej postrzega robienie zakupów w kategoriach przyjemności. We wszystkich typach badanych zbiorowości najrzadziej te odpowiedzi wskazywali rolnicy. Sytuacja jest najbardziej złożona w przypadku robotników - w zbiorowościach zgentryfikowanych mniej niż co piąty robi zakupy dla przyjemności, podczas gdy w zbiorowościach niezgentryfikowanych

⁸² Encyklopedia Zarządzania, hasło Konsumpcjonizm <https://mfiles.pl/pl/index.php/Konsumpcjonizm>, [dostęp z dnia: 4.12.2021].

(jak i w całej wiejskiej Polsce) - co czwarty. Okazuje się także, że zarówno w zbiorowości zgentryfikowanej, jak i niezgentryfikowanej większy odsetek robotników i rolników niż klasy średniej podziwia ludzi mających drogie domy, samochody i ubrania. Wyniki te do pewnego stopnia wpisują się w dość powszechną opinię o konsumpcjonizmie polskiego społeczeństwa a nawet jego chłopskim rodowodzie (Wasilewski 2012).

c) Uczestnictwo w kulturze

O sposobie konsumpcji kultury - jak to wiadomo z wielu opracowań - decyduje poziom wykształcenia. Najwyższy ma klasa średnia, o wiele niższy - robotnicy a za nimi rolnicy. Konsumpcja kultury, zwana też uczestnictwem w kulturze, może przybierać różne formy, także w zależności, w których ramach znajduje się dany element (Kłoskowska 1972, Sułkowski 2011). Tradycyjnymi wskaźnikami są dane na temat poziomu czytelnictwa książek i prasy, liczby posiadanych książek oraz obecnie także przeciętnej liczby godzin korzystania z Internetu (tab. 6.6). Te wskaźniki są skorelowane z posiadaniem domowej biblioteki liczącej więcej niż 100 książek. Ten ostatni wskaźnik jest silnie dyskryminujący w obydwu analizowanych typach zbiorowości, przy czym większy dystans między klasą średnią a klasami ludowymi istnieje w zbiorowości zgentryfikowanej. Okazało się, że klasa średnia - w obu analizowanych typach zbiorowości - jest pod tym względem wyjątkowa, bowiem na czytanie prasy i książek oraz korzystanie z Internetu poświęca więcej czasu niż przedstawiciele klasy ludowej. Posiadane dane nie wskazują tego, co czytają ankietowani, niemniej należy przypuszczać, że ten aspekt znacząco różnicuje klasę średnią od ludowej. Być może więc posiadanie książek, nieposiadanie telewizora (lub jego wybiórcze używanie) jest - na co we wspomnianych badaniach w gminie Prażmów wskazywali gentryfierzy - z jednej strony przejawem kapitału kulturowego klasy średniej, a z drugiej strony stanowi jej (pewnego rodzaju) autokreację „na inteligenta”? Ostentacyjne odrzucanie rozrywki masowej na rzecz tej, w ich mniemaniu, bardziej elitarniej/intelektualnej może także świadczyć o ich aspiracjach do określania ich „nową/współczesną inteligencją”. Jeśli tak jednak jest, to uczestnictwo w wydarzeniach zaliczanych do tzw. kultury wyższej - bywanie w teatrze, kinie, na koncercie czy w restauracji - jest w przypadku klasy średniej wyższe niż w klasie ludowej, ale bardzo skromne.

Tab. 6.6 Przejawy uczestnictwa w kulturze

	Zbiorowości zgentryfikowane*			Zbiorowości niezgentryfikowane**			Wiejska Polska***		
	Klasa średnia	Rolnicy	Robotnicy	Klasa średnia	Rolnicy	Robotnicy	Klasa średnia	Rolnicy	Robotnicy
Liczba godzin tygodniowo poświęcana na czytanie prasy (KI nr 110)	3,1	2,1	2	2,9	1,9	2,1	2,7	2,1	2
Liczba książek przeczytanych (wysłuchanych) w ciągu ostatnich 12 miesięcy (KI nr 111)	6,8	1,5	2,5	6,6	1,3	2,9	6,1	1,5	2,5
Posiada powyżej 100 książek (KGD nr J2)	41,9	12,2	12,7	23,6	6,4	9,3	35,7	8,6	11,2
Liczba godzin korzystania z Internetu w ostatnim tygodniu (KI nr 133)	13	5,1	7,8	10,9	5	7,1	11,6	5,3	7
Liczba wizyt w kinie, teatrze lub na koncercie (KI nr 71.1)	0,6	0,3	0,8	0,3	0,1	0,2	1	0,1	0,3
Ogląda telewizję powyżej 3h dziennie (KI nr 70)	14,9	28,5	25,2	20,4	18,1	15	14,8	18,8	20

*N dla pytań z Kwestionariusz Indywidualnego (KI) wynosi 1277, dla pytań z Kwestionariusza Gospodarstwa Domowe (KGD) – 934

**N dla pytań z Kwestionariusz Indywidualnego (KI) wynosi 1102, dla pytań z Kwestionariusza Gospodarstwa Domowe (KGD) - 864

***N dla pytań z Kwestionariusz Indywidualnego (KI) wynosi 6906, dla pytań z Kwestionariusza Gospodarstwa Domowe (KGD) - 1798

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Na tle innych badań - a może tylko ich interpretacji (zob. Szlendak 2011) - wyniki te traktować można traktować optymistycznie. W ogólnopolskich jakościowych badaniach nad kulturą w miejscowościach liczących poniżej 15 tysięcy mieszkańców (Bukraba-Rylska, Burszta 2011) stwierdzono, że mieszkańcy wsi i małych miast nie czytają, a jeśli już czytają to lepiej wykształcone kobiety wybierające kolorowe magazyny i romanse, dzieci czytające lektury i studenci - podręczniki. „Generalnie, ludzie na wsi i w małych miastach szukają w produkcjach i produktach kulturalnych rozrywki i wytchnienia. Czytanie książek najczęściej nikomu nie kojarzy się z rozrywką i wytchnieniem” (Szlendak 2014, s. 176). Na tym ogólnym obrazie uczestnictwa w kulturze mieszkańców wiejskiej Polski ciąży zachowania rolników. To osoby przeciętnie gorzej wykształcone od innych,

dysponujące niższymi dochodami. Wyraźnie widać ich bierność w zakresie wskazanych powyżej aktywności. Można więc przyjąć, że wśród badanych posiadanie wykształcenia wyższego determinuje posiadanie książek i czytanie tychże jako sposób uczestnictwa w kulturze i spędzania czasu wolnego. Ten ostatni element - sposób spędzania wolnego czasu - jest mocnym wyznacznikiem stylu życia. Jedną z dość popularnych form jest bywanie w restauracji, co jest nie tylko wskazaniem na praktykowany sposób odżywiania się, ale także wyrazem towarzyskości. Tu nieznacznie większą aktywność wykazują mieszkańcy zbiorowości zgentryfikowanych, a najaktywniejsze życie towarzyskie tego typu prowadzą robotnicy. Pytanie na ile jest to ich styl życia, a na ile kierują się modą czy ciekawością robienia czegoś, na co wreszcie mogą sobie pozwolić?

Tab. 6.7. Towarzyskość: liczba wizyt w restauracji, kawiarni, pubie w ostatnim roku (KI nr 71.2)

	Powiaty zgentryfikowane N=1277	Powiaty niezgentryfikowane N=1102	Wiejska Polska N=6906
Klasa średnia	1,3	0,9	1,1
Rolnicy	1,7	0,3	0,3
Robotnicy	2,0	0,9	0,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Przedstawione tu obserwacje są odmienne od ustaleń Tomasza Szlendaka (2014), który pisał, że w restauracjach „nie spotkamy raczej osób gorzej wykształconych, pracujących w zawodach robotniczych, emerytów, bezrobotnych oraz mieszkańców wsi. Spotkamy za to miejską nadreprezentację osób wyżej wykształconych, studentów i osób reprezentujących zawody inteligenckie. Wynika z tego, że restauracje i kawiarnie to w Polsce „oazy” dla klasy średniej i elit” (s. 206). Jednakże tłumacząc zainteresowanie klas ludowych bywaniem w restauracjach, kawiarniach czy pubach odwołując się do tego samego badacza można zauważyć, że „w ciągu ostatnich kilkunastu lat znacząco zwiększyła się liczba osób deklarujących uczestnictwo w praktykach, które zawsze jawiły się jako najbardziej elitarne, do czego z pewnością przyczynił się wzrost odsetka osób legitymujących się wyższym wykształceniem, rosnące zarobki i zmieniające się obyczaje (...). Krótko mówiąc, elitarne praktyki kulturalne, przypisane zazwyczaj bardzo wąskiej elicie, nie są już tak bardzo elitarne, przynajmniej na poziomie deklaracji” (Szlendak 2014, s. 153). Przy czym należy pamiętać, że w przywołanym pytaniu badanych nie proszono o określenie, w jakich restauracjach, kawiarniach, pubach bywają. Może się okazać, że

robotnicy częściej odwiedzają bary szybkiej obsługi, podczas gdy przedstawiciele klasy średniej bywają w restauracjach nieco rzadziej, ale wybierają te, które proponują bardziej wyszukany styl konsumpcji.

d) Zachowania zdrowotne

Współcześnie nie sposób analizować stylu czy sposobu życia bez opisu stosunku do zdrowia. Ma on wiele przejawów i może także być wyrazem tzw. filozofii życiowej jednostek, realizujących zdrowy styl życia. Tu zilustrowano go kilkoma wskaźnikami. Pierwszy z nich może być jednocześnie próbą diagnozy stanu zdrowia, który w dużym stopniu zależy od prawidłowej wagi. Jej wskaźnikiem, opracowanym przez WHO, jest BMI (z ang. body mass index). Jest to współczynnik powstały przez podzielenie masy ciała podanej w kilogramach przez kwadrat wysokości podanej w metrach. Według WHO (2019) index osoby dorosłej, mieszczący się w przedziale między 18,5 a 24,9 może być wskaźnikiem dobrych - z punktu widzenia stanu zdrowia - nawyków żywieniowych i jednym z elementów zdrowego stylu życia. Im wyższe BMI, tym wyższa przeciętna waga, a więc wyższe ryzyko wystąpienia chorób związanych z nadmierną masą ciała (Ostrowska 1999). Badane populacje pod względem poziomu BMI (KI nr 52 i 53) przeciętnego mieszkańca nie różnią się znacząco między sobą - tylko nieznacznie niższy poziom wskaźnika masy ciała obserwuje się u przedstawicieli klasy średniej. Należy natomiast zwrócić uwagę, że wszystkie subpopulacje cechują się niewielką nadwagą, na co wskazują nieco przekraczające normę wartości wskaźnika.

Tab. 6.8. Zachowania dotyczące zdrowia mieszkańców badanych zbiorowości (%)

Segmenty struktury społecznej	Powiaty zgentyfikowane N=1277			Powiaty niezgentyfikowane N=1102			Wiejska Polska N=6906		
	BMI (KI nr 52, 53)	Pali papierosy (KI nr 43)	Uprawia sport (KI=106)	BMI (KI nr 52, 53)	Pali papierosy (KI nr 43)	Uprawia sport (KI=106)	BMI (KI nr 52, 53)	Pali papierosy (KI nr 43)	Uprawia sport (KI=106)
Klasa średnia	25,8	15,4	54,4	26,0	11,1	51,0	25,8	15,6	50,0
Rolnicy	27,4	26,4	18,8	26,5	24,7	29,7	27,0	23,6	20,3
Robotnicy	25,9	34,3	35,6	26,5	33,1	39,2	26,3	33,9	34,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Drugim wskaźnikiem jest palenie papierosów (KI nr 43). Społeczny sposób postrzegania tego nawyku/uzależnienia zmienił się. Jeszcze kilkanaście lat temu palenie było przejawem kosmopolitycznego gustu i stylu życia (Bejnarowicz 1994). Obecnie powszechnie wiadomo, że palenie papierosów negatywnie wpływa na stan zdrowia i długość życia. Deklaracje badanych są zróżnicowane. Wśród przedstawicieli obu zbiorowości palaczami częściej są robotnicy, rzadziej rolnicy a najrzadziej - klasa średnia. W klasie średniej - kluczowej z punktu widzenia podejmowanego tematu - pali odpowiednio nieco ponad 15% badanych w zbiorowościach zgentryfikowanych i co dziesiąty w niezgentryfikowanych. Relatywnie niski odsetek palaczy wśród gentryfierów, ale także wśród rolników może być postrzegany jako przejaw wysokiej pozycji zdrowia w systemie wartości i świadczy o realizowanym w tym zakresie stylu życia. Trzecim tu analizowanym wskaźnikiem jest stosunek do aktywności fizycznej (KI nr 106), który może być zarazem wskaźnikiem sposobu spędzania wolnego czasu. Okazuje się, że uprawianie sportu jest domeną klasy średniej (zarówno w zbiorowościach zgentryfikowanych, jak i niezgentryfikowanych). Aktywność fizyczną deklaruje co drugi badany, należący do tego segmentu struktury społecznej. Dla porównania należy odnotować, że w klasie ludowej odsetek aktywnych fizycznie jest znacznie niższy - przeciętnie co trzecia osoba; trzeba tu jednak wziąć pod uwagę fizyczny charakter pracy, wymagający ruchu i wysiłku.

Zdrowy tryb życia obejmujący m.in. uprawianie sportu, niepalenie papierosów wyraźnie wpisuje się we współczesne wzory praktyk świadczących o stylu życia. Wydaje się także, że im wyższy poziom wykształcenia i poziom zamożności badanych, tym bardziej dbają oni o siebie. Jak pisze Barbara Fatyga (2014) standardy dbania o siebie coraz bardziej zakorzeniają się w społeczeństwie - nieco częściej wśród ludzi młodszych, lepiej wykształconych i zamożnych. W literaturze (zob. Crowford 2006) wskazuje się, że prowadzenie stylu życia uwzględniającego kondycję fizyczną i zdrowie to przejaw *healthismu*, który jest ideologią przypisywaną przede wszystkim klasie średniej. Tego typu praktyki są „podejmowane przez jednostki nie tylko w celu zachowania zdrowia, ale także w celu zmanifestowania klasowej tożsamości oraz odróżnienia się od innych klas społecznych. Można powiedzieć, iż podejmując je, osoby należące do klasy średniej realizują i jednocześnie umacniają ideologię *healthismu*” (Borowiec, Lignowska 2012, s. 97).

e) *Systemy wartości i poglądy, będące ich wyrazem*

O różnych sposobach życia decyduje kultura, która w procesie historycznym wytworzyła reguły i wzory postępowania. W naukowych opisach kultur kluczowe miejsce zajmują ich systemy aksjonormatywne, a w nich - systemy wartości. Od ich konfiguracji zależy, które reguły czy wzory jednostka uzna za podstawowe i koniecznie respektowane, a które marginalne, poboczne. Na ten aspekt zwraca uwagę Barbara Fatyga. „Styl życia proponuję zdefiniować jako kulturowo uwarunkowany sposób realizacji potrzeb, nawyków i norm. Regulują go układy wartości (wyrażane na poziomie empirycznym przez wzory, a na poziomie teoretycznym - przez wzorce stylu) przyjęte przez jednostki i grupy” (Fatyga 2009, s. 150). Także w tej analizie nie zostanie pominięty system wartości ludności wiejskiej AD 2015 i jego odmian w różnych segmentach ludności wiejskiej.

Poniżej przedstawiono (tab. 6.9, na podstawie KI nr 2) wskazania trzech najważniejszych warunków udanego życia, które badany mógł wybrać z katalogu trzynastu zaproponowanych do wyboru: pieniądze, dzieci, udane małżeństwo, praca, przyjaciele, opatrzność, pogoda ducha, uczciwość, życzliwość i szacunek, wolność, zdrowie, wykształcenie, silny charakter.

Tab. 6.9. Główne wartości w życiu mieszkańców badanych zbiorowości (%) (KI nr 2)

Segmenty struktury społecznej	Powiaty zgentryfikowane N=1277			Powiaty niezgentryfikowane N=1102			Wiejska Polska N=6906		
	Dzieci	Udane małżeństwo	Praca	Dzieci	Udane małżeństwo	Praca	Dzieci	Udane małżeństwo	Praca
Klasa średnia	57,9	62,9	41,3	66,0	64,5	34,2	60,4	63,4	39,5
Rolnicy	51,5	56,0	44,5	56,3	55,0	41,2	52,2	56,6	24,7
Robotnicy	54,7	49,8	39,7	53,8	55,0	33,5	54,7	51,7	41,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Odpowiedzi wskazują, że w hierarchii wartości bez względu na przynależność do zbiorowości synonimem szczęśliwego życia jest triada: dzieci, udane małżeństwo i praca. W poszczególnych zbiorowościach i segmentach społecznych zmieniała się nieznacznie częstotliwość wskazań. W zbiorowościach zgentryfikowanych i w całej wiejskiej Polsce na pierwszym miejscu wskazywano udane małżeństwo, podczas gdy w jednostkach niezgentryfikowanych dla badanych warunkiem szczęśliwego życia były dzieci. Jednak obserwowane różnice poszczególnych wskazań nie były znaczne. Warto natomiast zwrócić

uwagę na nieco większe znaczenie pracy w hierarchii wartości wśród zbiorowości zgentryfikowanej niż w populacji, w których proces gentryfikacji nie występuje. Wśród przedstawicieli klasy średniej nie powinno to dziwić, ponieważ ich status społeczny i materialny zależy od pozycji zawodowej i aktywności na rynku pracy. Nieco bardziej złożona jest sytuacja w subpopulacji klasy ludowej - szczególnie rolników. Uzyskane odpowiedzi wskazują na ważniejsze znaczenie pracy wśród rolników w populacjach zgentryfikowanej i niezgentryfikowanej niż w wiejskiej części Polski. Może na to wpływać kontekst funkcjonowania rolników. W jednostkach niezgentryfikowanych, których gros stanowią obszary problemowe, peryferyjne, cechujące się wysokim poziomem bezrobocia, rolnictwo może być postrzegane jako stabilne, choć pracochłonne źródło utrzymania. Natomiast w powiatach zgentryfikowanych może na to wpływać klasa średnia, której wysoki status społeczny i ekonomiczny może stanowić punkt aspiracji dla rolników - im bardziej ceniona jest praca tym więcej korzyści może ona przynieść. Należy także podkreślić, że wysokie wartościowanie pracy mieć podłoże historyczne/tradycyjne, bowiem kiedyś praca miała centralne znaczenie w kulturze chłopskiej i etosie rolników (Halamska 2013).

Tab. 6.10. Najmniej istotne wartości w życiu mieszkańców badanych zbiorowości (KI nr 2)

Segmenty struktury społecznej	Powiaty zgentryfikowane N=1277	Powiaty niezgentryfikowane N=1102	Wiejska Polska N=6906
Klasa średnia	Wolność, swoboda (4,6) Wykształcenie (3,6) Silny charakter (2,5)	Wolność, swoboda (4,3) Wykształcenie (4,3) Silny charakter (3,2)	Wolność, swoboda (3,6) Wykształcenie (3,0) Silny charakter (2,0)
Rolnicy	Wolność, swoboda (2,6) Życzliwość i szacunek otoczenia (2,5) Wykształcenie (1,0)	Życzliwość i szacunek otoczenia (5,4) Wolność, swoboda (5,1) Wykształcenie (1,9)	Życzliwość i szacunek otoczenia (3,6) Wolność, swoboda (2,6) Wykształcenie (2,0)
Robotnicy	Wolność, swoboda (3,9) Pogoda ducha (3,1) Wykształcenie (2,3)	Pogoda ducha (4,7) Wolność, swoboda (3,9) Wykształcenie (2,5)	Wolność, swoboda (3,9) Pogoda ducha (3,6) Życzliwość i szacunek otoczenia (2,6)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Dla porównania zestawiono także wartości najrzadziej wskazywane wśród decydujących o udanym życiu (tab. 6.10). Wybory najrzadziej wybieranych wartości są we wszystkich tu wyróżnionych rodzajach zbiorowości kilkuprocentowe, nie przekraczające 5%. Ponadto, we wszystkich zbiorowościach są bez mała identyczne, gdyż zmienia się

tylko ich porządek ustalony przez częstotliwość wskazań. Okazuje się, że dla klasy średniej – bez względu na lokalizację – najmniej istotne są wolność, wykształcenie i silny charakter. Zaskakujące jest niskie wartościowanie wykształcenia, które legitymizuje status zawodowy, pozwalając tym samym na zajmowanie wyższych pozycji w społeczeństwie. Z kolei dla rolników i robotników najmniej istotne są wolność i wykształcenie. Badani rolnicy wskazywali także, że najmniej istotnym warunkiem szczęśliwego życia jest dla nich życzliwość i szacunek otoczenia, natomiast dla robotników była to pogoda ducha i optymizm.

Ten identyczny obraz wartości najważniejszych i najmniej ważnych we wszystkich wyróżnionych tu zbiorowościach jest zastanawiający. Najostrożniej można powiedzieć, że z odpowiedzi na tak zadane pytanie⁸³ nie można zbudować trafnego wskaźnika dyskryminującego style życia. Jeśli przyjrzeć się wartościom najważniejszym, to ich obraz wskazuje na silne skupienie wiejskich społeczności na rodzinnych wartościach. Mieszkańcy wsi - niezależnie od swojego społecznego statusu - ujawniają dość tradycyjną orientację „rodzino-centryczną”. Nie jest tu zresztą wyjątkiem: podobnie „rodzino-centryczne” są wartości całego polskiego społeczeństwa. W literaturze wskazuje się, że w dzisiejszych czasach dzieci (lub szerzej: najbliższa rodzina) stały się przedmiotem „wielkiej troski, a wręcz swoistej obsesji” (Maciejewska-Mroczek 2012, s. 58), a „współczesna kultura wykazuje <<dzieciocentryczny charakter>>” (Hryciuk, Korolczuk 2015, s. 26 za Rejowska 2018). Jest to przejaw „nowego tradycjonalizmu” sprowadzającego się do próby redefiniowania nostalgicznego/dawnego dyskursu o rodzinności. Z punktu widzenia gentryfieriów należy wskazać, że „nowy tradycjonalizm” naznaczony jest „klasowością”, wymaga czasu i znacznych nakładów finansowych, co oznacza, że realizować go mogą głównie przedstawiciele klasy średniej (Darnovsky 1991).

Ten „dzieciocentryzm” wiąże się z aspiracjami edukacyjnymi wobec dzieci. „Współcześnie rodzice, zwłaszcza z klasy średniej, świadomi wagi rodzaju i jakości kształcenia młodego pokolenia, mają coraz większy udział w procesie wyznaczania ścieżek edukacyjnych swych dzieci” (Nyczaj-Drąg 2010, s. 75).

Tab. 6.11. Aspiracje badanych względem wykształcenia dzieci w badanych zbiorowościach (KGD nr H2)

	Powiaty zgentryfikowane	Powiaty niezgentryfikowane	Wiejska Polska N=1798
--	------------------------------------	---------------------------------------	----------------------------------

⁸³ Pytanie KI 2 brzmiało: Co uważa Pan za najważniejszy warunek udanego, szczęśliwego życia?

Segmenty struktury społecznej	N=934			N=864					
	Szkoła zawodowa	Liceum, technikum	Szkoła wyższa	Szkoła zawodowa	Liceum, technikum	Szkoła wyższa	Szkoła zawodowa	Liceum, technikum	Szkoła wyższa
Klasa średnia	0,0	7,4	92,6	0,0	28,6	71,4	5,9	5,9	88,2
Rolnicy	11,1	66,7	22,2	6,3	37,5	56,3	8,0	48,0	44,0
Robotnicy	17,1	32,9	50,0	7,3	40,0	52,7	13,0	35,9	51,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Dla przedstawicieli klasy średniej powszechne, a nieco rzadsze u robotników, są aspiracje edukacyjne sięgające szkoły wyższej. Wśród rolników licznie, obok wyższego poziomu wykształcenia dzieci, wskazywano wykształcenie średnie i zawodowe. Skupmy się jednak na klasie średniej, gdyż tu rysuje się bardzo interesująca rozbieżność: wykształcenia jako wartość lokuje się wśród najrzadziej wskazywanych wartości udanego życia, a jednocześnie prawie wszyscy jej przedstawiciele pragnęliby dla swoich dzieci wykształcenia wyższego. Czym zatem jest „wykształcenie” dla tej zbiorowości? Opisana rozbieżność pozwala przypuszczać, że w **tej zbiorowości wykształcenie nie jest wartością autoteliczną, lecz jedynie wartością utylitarną, statusową**, a wyższy poziom wykształcenia dzieci może być postrzegany jako naturalna kontynuacja sukcesu rodziny. W kształtowaniu biografii edukacyjnej dzieci, obok ich kompetencji intelektualnych, równie ważny jest także poziom kapitału ekonomicznego, społecznego i kulturowego oraz habitusu klasowego rodziny (Nyczaj-Draż 2013). Z kolei wysoki odsetek robotników, w większości nielegitymujących się wyższym wykształceniem, może wskazywać, że edukacja na poziomie wyższym postrzegana jest jako przepustka do pracy umysłowej, wyższych dochodów, słowem - lepszego życia. Badania wskazują też na inny stosunek tych klas do wykształcenia: „klasy niższe żyją w przeświadczeniu, że »jakoś to będzie«, »samo się rozstrzygnie«, a z ewentualnymi niepowodzeniami w nauce trzeba się po prostu pogodzić. Rodzice z klas »średnich« przeciwnie – od początku uczestniczą w kształtowaniu karier życiowych dzieci, zachęcają je do nauki i wspólnie z nauczycielami starają się dokonać wyboru gwarantującego odniesienie sukcesu” (Domański 2002, s. 129).

Systemy wartości ujawniają się poprzez opinie i poglądy. I te stanowić będą ostatni element analizy w tym rozdziale. W oparciu o odpowiedzi na złożone pytanie (KI nr 57) podjęto próbę zrekonstruowania dwóch przeciwstawnych wskaźników: konserwatyzmu i

liberalizmu, z których pierwszy wiąże się także z autorytaryzmem i ksenofobią, drugi z otwartością i tolerancją. W skład pierwszego weszła aprobata dla następujących twierdzeń: „Prawdziwy patriota nie powinien źle mówić o Polsce i Polakach”; „Zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia”; „Niektórzy ludzie są więcej warci od innych”. Drugi został zbudowany z aprobaty dla niekonwencjonalnych twierdzeń na temat: homoseksualizmu, związków partnerskich i ojcowskiej opieki rodzicielskiej (urlopy tacierzyńskie). W literaturze wskazuje się, że poglądy na te kwestie mogą zależeć od statusu społeczno-zawodowego, zasobów społeczno-kulturowych (a więc także kapitału kulturowego), typu środowiska wiejskiego (Szafraniec 2005, Halamska 2013).

Tab. 6.12. Konserwatyzm i liberalizm mieszkańców badanych zbiorowości (%)* (KI nr 57)

Segmenty struktury społecznej	Zbiorowości zgentryfikowane N=1277			Zbiorowości niezgentryfikowane N=1102			Wiejska Polska N=6906		
	Prawdziwy patriota nie powinien źle mówić o Polsce i Polakach	Zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia	Niektórzy ludzie są więcej warci od innych	Prawdziwy patriota nie powinien źle mówić o Polsce i Polakach	Zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia	Niektórzy ludzie są więcej warci od innych	Prawdziwy patriota nie powinien źle mówić o Polsce i Polakach	Zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia	Niektórzy ludzie są więcej warci od innych
Klasa	57,2	11,9	31,2	61,5	18,0	26,7	60,2	18,7	29,9
Rolnicy	67,2	27,7	29,2	54,6	21,8	22,2	61,8	26,2	27,1
Robotnicy	59,8	22,5	32,4	63,9	23,7	27,1	61,2	24,1	28,9
	Homoseksualiści powinni móc układać sobie życie według własnych przekonań	Ojcowie powinni częściej korzystać z urlopu rodzicielskiego i opiekować się dziećmi	Związki partnerskie powinny zostać w Polsce prawnie zalegalizowane	Homoseksualiści powinni móc układać sobie życie według własnych przekonań	Ojcowie powinni częściej korzystać z urlopu rodzicielskiego i opiekować się dziećmi	Związki partnerskie powinny zostać w Polsce prawnie zalegalizowane	Homoseksualiści powinni móc układać sobie życie według własnych przekonań	Ojcowie powinni częściej korzystać z urlopu rodzicielskiego i opiekować się dziećmi	Związki partnerskie powinny zostać w Polsce prawnie zalegalizowane
Klasa	33,0	43,1	29,0	24,8	36,0	21,7	27,8	43,4	22,5
Rolnicy	24,1	44,6	14,4	17,1	39,1	13,0	17,3	38,9	14,3
Robotnicy	22,4	42,3	19,5	23,9	40,8	24,5	21,9	41,9	20,7

*W konstruowaniu wskaźników wzięto pod uwagę odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „tak”. Kafeteria odpowiedzi obejmowała odpowiedzi: „zdecydowanie tak”, „tak”, „raczej tak”, „ani tak, ani nie”, „raczej nie”, „nie”, „zdecydowanie nie”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Rozkład odpowiedzi potwierdza także obserwacje: zarówno przynależność do danego segmentu struktury społecznej, jak i charakter zbiorowości zdają się wpływać na postawy badanych. Różnice odpowiedzi przedstawicieli poszczególnych segmentów struktury obserwowane pomiędzy zbiorowościami zgentryfikowanymi a niezgentryfikowanymi nie są duże, ale istnieją. W klasie średniej największy rozdźwięk pomiędzy badanymi zbiorowościami pojawia się w przypadku twierdzenia „zbyt wiele do powiedzenia w naszym kraju mają osoby obcego pochodzenia”. Zgadza się z nim jeden na dziesięciu przedstawicieli klasy średniej w zbiorowościach zgentryfikowanych i blisko jeden na pięciu badanych z klasy średniej w tych niezgentryfikowanych. Gentryfikacja tylko obniża poziom ksenofobii w klasie średniej. Należy także odnotować, że odpowiedzi rolników i robotników w obu badanych typach zbiorowości są niemalże identyczne. We wszystkich wyróżnianych zbiorowościach powszechne jest tradycyjalistyczne postrzeganie patriotyzmu, a około jedna trzecia każdej z populacji ujawnia autorytarne rysy, twierdząc że „niektórzy ludzie są więcej warci od innych”.

Henryk Domański pisze, że „osoby z wyższym wykształceniem, usytuowane w klasach średnich cechuje większa otwartość i pozytywny stosunek do zwyczajów przełamujących konwencjonalne reguły. Natomiast kategorie robotnicze, ludzie o niskich kwalifikacjach i niepewnym statusie, pozbawieni psychicznego wzmocnienia, obciążają swymi niepowodzeniami dewiantów” (2002, s. 92). Potwierdza to aprobatą dla dwóch twierdzeń, wskazujących na liberalizm badanych: odnośnie akceptacji dla sposobu życia homoseksualistów wybranego przez nich samych oraz akceptacji dla związków partnerskich. Obserwujemy tu także wpływ stopnia gentryfikacji zbiorowości. Natomiast wskaźnik akceptacji dla „tacierzyństwa”, zyskując znaczne poparcie, okazał się wskaźnikiem niedyskryminującym i potwierdzającym wysoką pozycję wartości rodzinnych.

Tab. 6.13. Wskaźniki konserwatyzmu i liberalizmu w badanych zbiorowościach (%)

Segmenty struktury społecznej	Zbiorowości zgentryfikowane N=1277			Zbiorowości niezgentryfikowane N=1102			Wiejska Polska N=6906		
	Konserwatyzm	Liberalizm	WK/WL	Konserwatyzm	Liberalizm	WK/WL	Konserwatyzm	Liberalizm	WK/WL
Klasa średnia	33,4	35,0	0,9	38,8	27,5	1,4	36,3	31,2	1,2
Rolnicy	41,4	27,7	1,8	38,2	23,1	1,7	38,4	23,5	1,6
Robotnicy	38,2	28,1	1,4	43,8	29,7	1,5	38,1	28,2	1,3
Razem	113	90,8	1,2	120,8	80,8	1,5	112,8	82,9	1,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015” (tab. 5.7)

Wartości bez wątpienia mają wpływ na styl życia. Przeprowadzona analiza pokazuje jednak dużą, ponad spodziewaną, ich jednorodność w różnych badanych tu zbiorowościach. Dotyczy to tak najważniejszych, jak i najmniej ważnych wartości decydujących o udanym życiu. Pewne zróżnicowanie widoczne jest przy rekonstrukcji znaczenia wartości konserwatywnych i liberalnych (tab. 6.13). W różnym nasileniu pojawiają się one w zbiorowościach zgentryfikowanych, jak i niezgentryfikowanych, w klasie średniej, u robotników i rolników. Obserwowane różnice pomiędzy poszczególnymi segmentami struktury społecznej nie są znaczne. Każę to przypuszczać, że na skutek procesu gentryfikacji obok (umiarkowanie) konserwatywnych mieszkańców wsi, należących do klas ludowych, **pojawiają się gentryfierzy o równie umiarkowanej orientacji konserwatywnej**. Jak pokazują proporcje między wskaźnikami konserwatyzmu i liberalizmu (WK/WL) wszędzie, poza klasą średnią w zbiorowości zgentryfikowanej, dominują poglądy konserwatywne. Do pewnego stopnia potwierdza to przypuszczenia badaczy o tradycyjnych poglądach i sposobie myślenia wiejskich gentryfierów (Śpiewak 2016). Powodują one, że obszary podlegające badanemu procesowi to - mówiąc językiem Terry’ego Marsdena (1993, 2003) - obszary „zachowujące”, w których napływająca klasa średnia zachowuje/konserwuje tradycyjne atrybuty wiejskości.

6.5. Jeden styl życia?

Analizy przeprowadzone w poprzednich dwóch rozdziałach każę przypuszczać, że zgentryfikowaną i niezgentryfikowaną klasę średnią mimo pewnych podobieństw cechują także znaczne różnice. Wynika to z tego, że jest to grupa wielka, w demograficznym i społecznym sensie, i przez to bardzo zróżnicowana (zob. Domański 2012). W jej

charakterystyce muszą zostać uwzględnione nie tylko rodzaj czy specyfika zbiorowości, w których mieszkają przedstawiciele klasy średniej (zgentryfikowane *versus* niezgentryfikowane), ale powinna także uwzględniać wewnętrzne zróżnicowanie tego segmentu struktury społecznej. Dotyczy to także stylu życia, gdyż jest on jednym z elementów definicyjnych tej klasy społecznej. Dlatego też w tym podrozdziale skoncentrowano się wyłącznie na klasie średniej - na jej niższej i wyższej części – usytuowanych w zbiorowościach o odmiennych cechach świadczących o zaawansowaniu procesu gentryfikacji. Różnice w wyznacznikach stylu życia przedstawione zostaną w tym samym porządku, jakim omówione były w poprzednim podrozdziale (6.4.).

Zróżnicowanie znaczenia **pracy** przedstawione zostanie na przykładzie doksztalcania się oraz pełnienia funkcji kierowniczych. Zgodnie z przewidywaniami na pełnienie funkcji kierowniczych oraz podnoszenie kwalifikacji zawodowych znacząco częściej wskazywali badani reprezentujący wyższą klasę średnią. Było to widoczne w obu analizowanych typach zbiorowości.

Tab. 6.14. Aktywność zawodowa klasy średniej

	Powiaty zgentryfikowane		Powiaty niezgentryfikowane	
	Podnosił kwalifikacje w ciągu ostatnich 2 lat (KGD nr D22, N=291)	Pełni funkcję kierowniczą (KI nr 119, N=396)	Podnosił kwalifikacje w ciągu ostatnich 2 lat (KGD nr D22, N=291)	Pełni funkcję kierowniczą (KI nr 119, N=396)
KŚ	20,8	23,1	16,5	18,1
Wyższa KŚ	20,0	36,2	18,2	28,0
Niższa KŚ	17,5	10,1	8,8	8,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Warto także odnotować, że w zbiorowościach zgentryfikowanych specyficzne środowisko pracy - zlokalizowane w pobliżu metropolii, wymagające dostosowywania się do zmian, ambitne i konkurencyjne - powoduje, że także członkowie niższej klasy średniej deklarują podnoszenie kwalifikacji, co widać wyraźnie w porównaniu z odsetkiem odpowiedzi analogicznej zbiorowości w powiatach niezgentryfikowanych. Różnica w odsetkach wskazań między niższą klasą średnią w zbiorowościach zgentryfikowanych a niezgentryfikowanych jest ponad dwukrotna.

Najbardziej cenione aspekty pracy dla klasy średniej są stosunkowo jednorodne. Jednakże dla badanych z wyższej klasy średniej w powiatach zgentryfikowanych najważniejsza jest stabilność zatrudnienia, podczas gdy dla wszystkich innych subpopulacji

kluczowa jest odpowiednia płaca, a dopiero na kolejnych miejscach wskazywano na stabilność zatrudnienia. Warto także odnotować, że przedstawiciele wyższej klasy średniej w powiatach zgentryfikowanych nieco częściej niż inni cenią dużą samodzielność oraz możliwość rozwoju osobistego. Najmniejsze znaczenie ma dla nich to, że praca jest zgodna z ich umiejętnościami, co może świadczyć o ich dużej elastyczności, wysokich kompetencjach i łatwości dostosowania się do zmian.

Cecha istotna w opisach stylu życia klasy średniej to **konsumpcja dóbr materialnych oraz konsumpcjonizm** jako postawa. Stan posiadania poszczególnych elementów wyposażenia gospodarstw domowych nie różnicuje znacząco subpopulacji klasy średniej. Jednak wyższa klasa średnia - szczególnie w zbiorowościach zgentryfikowanych - nieco częściej je posiada niż przedstawiciele zbiorowości referencyjnych. Wskaźnikiem różnic między subpopulacjami jest przede wszystkim obecność (lub nie) urządzeń rzadkich, co nie znaczy, że bardzo kosztownych. Kino domowe czy tablet częściej są w domach zgentryfikowanej klasy średniej - przede wszystkim wśród jej wyższej części. Wskaźnikiem różnic międzygrupowych wydaje się być także posiadanie zmywarki do naczyń - posiada ją blisko trzy czwarte przedstawicielei wyższej klasy średniej w zbiorowościach zgentryfikowanych, a jest ona w mniej niż w połowie domów członków pozostałych subpopulacji. Dla gentryfierów - zgentryfikowanej wyższej klasy średniej - rzadkie, kosztowne i dystyngtywne są nieruchomości wypoczynkowe a przede wszystkim domy letniskowe. W przypadku działek rekreacyjnych sytuacja jest bardziej złożona - ponad 17% przedstawicielei wyższej klasy średniej w zbiorowościach zgentryfikowanych deklaruje posiadanie działki, w niższej klasie średniej jest to około jeden na dziesięciu badanych, a w zbiorowościach zgentryfikowanych bez względu na warstwę klasy średniej odsetek ten nie przekracza 5%. Możliwe, że różnice te są wynikiem nierównych dochodów: zarobki wyższej klasy średniej w zbiorowościach zgentryfikowanych znacząco przewyższają te, które uzyskiwane są w zbiorowości niezgentryfikowanej.

Tab. 6.15. Konsumpcja i konsumpcjonizm klasy średniej (w %)

	Zbiorowości zgentryfikowane*			Zbiorowości niezgentryfikowane**		
	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ
Wyposażenie gospodarstwa domowego (KGD nr 19):						
- Zmywarka (%)	58,5	69,3	47,9	39,5	43,8	35,6
- Kino domowe (%)	32,9	36,5	29,4	24,5	27,1	22,1
- Tablet (%)	43,0	44,3	41,8	26,1	26,2	26,0
- Dom letniskowy (%)	4,1	5,7	2,6	0,5	1,0	0,0
- Działka rekreacyjna (%)	14,5	17,2	11,9	4,5	4,8	4,2
Samo robienie zakupów sprawia mi prawdziwą radość (%) (KI nr 57)	19,8	19,1	20,6	21,7	23,6	19,9
Miarą życiowego sukcesu jest stan posiadania różnych dób materialnych (%) (KI nr 57)	11,6	26,9	13,3	10,6	12,5	14,3
Podziwiam ludzi, którzy mają drogie domy, samochody i ubrania (%) (KI nr 57)	13,8	8,4	19,0	14,9	12,0	17,4

*N dla pytań z Kwestionariusz Indywidualnego (KI) wynosi 396, dla pytań z Kwestionariusza Gospodarstwa Domowe (KGD) – 291

**N dla pytań z Kwestionariusz Indywidualnego (KI) wynosi 201, dla pytań z Kwestionariusza Gospodarstwa Domowe (KGD) - 158

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Również wskaźniki konsumpcjonizmu ilustrują wewnętrzne zróżnicowanie. Silnie zróżnicowane jest materialistyczne nastawienie (odczuwanie przyjemności w kupowaniu i podziwianie materialnego bogactwa). Janusz Czapiński takie postawy tłumaczy tym, że „nastawienie materialistyczne wynika z niedoboru – ci, co nie mają, bardzo chcieliby mieć” (Czapiński, Panek 2006, s. 252). Obydwie brane tu pod uwagę cechy - poziom gentryfikacji zbiorowości oraz status w niej - potwierdzają zróżnicowanie klasy średniej.

Uczestnictwo w kulturze, definiowane na wiele sposobów, jest bardzo istotne przy opisach stylu życia. W sytuacji różnych koncepcji je charakteryzujących (elitaryzm *versus* „wszystkożerność”) jest to analiza złożona i trudna.

Tab. 6.16. Uczestnictwo w kulturze klasy średniej

	Zbiorowości zgentryfikowane*			Zbiorowości niezgentryfikowane**		
	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ
Liczba godzin tygodniowo poświęcana na czytanie prasy (KI nr 110)	3,1	3,3	2,9	2,9	2,9	2,9
Liczba książek przeczytanych (wysłuchanych) w ciągu ostatnich 12 miesięcy (KI nr 111)	6,8	6,9	6,8	7,4	6,6	8,2
Posiada powyżej 100 książek (KGD nr J2)	41,9	52,6	31,4	23,6	26,0	21,4
Liczba godzin korzystania z Internetu w ostatnim tygodniu (KI nr 133)	13,0	14,3	11,8	10,9	10,0	11,8
Liczba wizyt w kinie, teatrze lub na koncercie (KI nr 71.1)	0,6	0,7	0,5	0,3	0,3	0,3
Ogląda telewizję powyżej 3h dziennie (KI nr 70)	14,9	12,9	16,9	20,4	17,3	23,0
Liczba wizyt w restauracji, kawiarni, pubie (KI nr 71)	1,3	1,3	1,3	0,9	1,1	0,8

*N dla pytań z Kwestionariusz Indywidualnego (KI) wynosi 396, dla pytań z Kwestionariusza Gospodarstwa Domowe (KGD) – 291

**N dla pytań z Kwestionariusz Indywidualnego (KI) wynosi 201, dla pytań z Kwestionariusza Gospodarstwa Domowe (KGD) - 158

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

W wykorzystywanym w tej pracy zestawie wskaźników tylko dwa - posiadanie biblioteki liczącej co najmniej 100 pozycji oraz długie, ponad trzygodzinne regularne oglądanie telewizji okazały się dyskryminujące. W przypadku wszystkich innych (tab. 6.16) różnice nie są istotne. Dwie dyskryminujące cechy - biblioteka i dystans w stosunku do elementów kultury popularnej - sugerują inteligencką orientację uczestnictwa w kulturze klasy średniej, a najsilniej przejawia ją wyższa klasa średnia w wiejskich zbiorowościach zgentryfikowanych. W przypadku dwóch dalszych wskaźników - wizyt w przybytkach kultury i miejscach publicznej konsumpcji - wpływy mają także potencjalne możliwości uczestnictwa, lepsze - ze względu na infrastrukturę - w zbiorowościach zgentryfikowanych.

Na marginesie można wspomnieć, że z przywoływanych już badań Szlendaka (2014) wynika, że ludzie nie uczestniczą w życiu kulturalnym, ponieważ jak deklarują nie mają takich potrzeb. Słusznie wskazuje on także, że „potrzeby tego rodzaju nie pojawiają się znikąd, są wynikiem nieformalnych i sformalizowanych procesów edukacyjnych, są także wynikiem zinternalizowania tego, co w danej klasie społecznej czy kategorii społecznej *się robi* albo *robić wypada*” (Szlendak 2014, s. 217). W jego badaniach widać prawidłowość, że im krótszy okres poświęcany na edukację, tym potrzeby kulturalne są słabsze. Wśród osób z wyższym wykształceniem wytłumaczeniem dla braku uczestnictwa w życiu kulturalnym był przede wszystkim brak czasu spowodowany obowiązkami zawodowymi oraz łączeniem obowiązków zawodowych z domowymi. Czy to właśnie brak czasu powoduje, że gentryfierzy nie są aktywnymi czytelnikami gazet i książek?

Ważnym (i stosunkowo nowym) elementem stylu życia są **zachowania zdrowotne**. Należy odnotować, że żadna z badanych frakcji klasy średniej nie dba o zdrowie bardziej niż inne - świadczą choćby o tym niemal jednakowe wartości wskaźników w wyższej i niższej klasie średniej wskazujące na palenie papierosów (choć akurat tu wyjątek stanowi niższa klasa średnia w powiatach zgentryfikowanych) czy uprawianie sportów.

Tab. 6.17. Zachowania związane ze zdrowiem klasy średniej

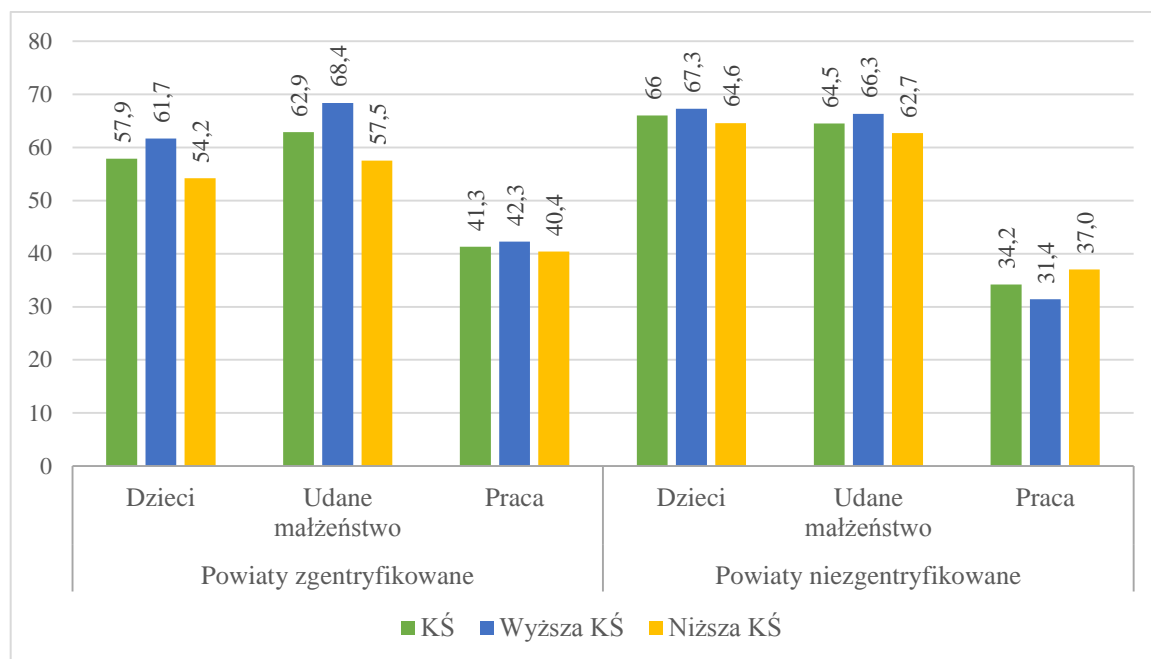
	Zbiorowości zgentryfikowane N=396			Zbiorowości niezgentryfikowane N=201		
	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ
Pali papierosy (%) (KI nr 43)	15,4	4,4	11,0	11,1	5,6	5,6
Uprawia sport lub ćwiczy (%) (KI nr 106)	54,4	55,9	54,2	51,0	55,8	52,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Wydaje się, że dla klasy średniej - nieznacznie częściej dla jej wyższej części - dbałość o siebie, swój wygląd i zdrowie to kategoria wieloaspektowa (zob. Fatyga 2014), o czym może świadczyć wysoki odsetek uprawiających sport oraz niepopularność palenia papierosów.

O stylu życia, jak podkreśla wiele definicji, decydują **wartości**. Najbardziej cenione przez badanych (ze wszystkich segmentów struktury społecznej) są trzy wartości: dzieci, udane małżeństwo i praca. Okazuje się, że w zbiorowości zgentryfikowanej nieco

ważniejsze niż dzieci jest udane małżeństwo, podczas gdy dla zbiorowości klasy średniej w powiatach niezgentryfikowanych na pierwszym miejscu stawiane jest potomstwo.

Wyk. 6.1. Najważniejsze wartości świadczące o udanym życiu wg klasy średniej (KI nr 2, N zbiorowości zgentryfikowanej=396, N zbiorowości niezgentryfikowanej=201)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Należy zwrócić na - niewielkie, ale jednak istniejące - obocznosci w postrzeganiu istotności pracy. Zgentryfikowana klasa średnia, szczególnie jej wyższa frakcja, nieco częściej niż inne wskazuje, że praca jest ważną wartością w jej życiu - wskazuje na to ponad 40% badanych w powiatach zgentryfikowanych, dla porównania w powiatach niezgentryfikowanych - jeden na trzech ankietowanych. Zapewne wysokie miejsce pracy w systemie wartości gentryfierów obok pracowitości, zaangażowania, kompetencji i wiedzy nagradzane jest dobrymi dochodami (zob. Bogunia-Borowska 2015), co podnosi jej znaczenie w urządzaniu życia.

Tab. 6.18. Najbardziej wskazywane wartości decydujące o udanym życiu wg klasy średniej (KI nr 2)

	Powiaty zgentryfikowane N=396	Powiaty niezgentryfikowane N=201
KŚ	Wolność, swoboda (4,6) Wykształcenie (3,6) Silny charakter (2,5)	Wolność, swoboda (4,3) Wykształcenie (4,3) Silny charakter (3,2)
Wyższa KŚ	Przyjaciele (3,7) Wykształcenie (2,2)	Pogoda ducha (4,4) Uczciwość (1,8)

	Powiaty zgentryfikowane N=396	Powiaty niezgentryfikowane N=201
	Silny charakter (2,1)	Silny charakter (0,9)
Niższa KŚ	Wykształcenie (5,0) Wolność, swoboda (4,7) Silny charakter (2,9)	Życzliwość i szacunek innych (4,1) Wolność, swoboda (3,6) Wykształcenie (2,6)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Zestaw trzech najmniej licznie wskazywanych wartości przez klasę średnią w zasadzie jej nie różnicuje. Do pogłębionej refleksji nad etosem tej klasy skłania natomiast sam zestaw tych najrzadziej wskazywanych - jako ważnych - wartości. W tym zestawie pojawia się także wykształcenie, co warto zestawić z wysokimi aspiracjami dotyczącymi wykształcenia dzieci. Wyraźnie widać je przede wszystkim w wyższej części klasy średniej, szczególnie w zbiorowościach zgentryfikowanych. Zapewne te aspiracje są z jednej strony naturalną kontynuacją sukcesu respondentów-rodziców. Z drugiej strony dobre wykształcenie może być postrzegane jako przepustka do życia na dobrym poziomie. I tu zwrócić należy uwagę na zróżnicowanie aspiracji w obydwu frakcjach w zbiorowości niezgentryfikowanej oraz niższej w zgentryfikowanej. Być może jest to przejaw poczucia niepewności swojego statusu. Zdaje się, że niepewności tej nie podziela podmiejska wyższa klasa średnia, której przedstawiciele dysponują lepszymi/większymi możliwościami wsparcia potomstwa w osiągnięciu wysokiego poziomu wykształcenia.

Tab. 6.19. Aspiracja klasy średniej wobec wykształcenia potomstwa (KGD nr H2)

	Zbiorowości zgentryfikowane N=291			Zbiorowości niezgentryfikowane N=158		
	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ
- Liceum, technikum	7,4	0,0	14,6	28,6	22,8	34,3
- Szkoła wyższa	92,6	100,0	85,4	71,4	77,2	65,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

To „rodzice z klasy średniej jako osoby wykształcone i świadome wielorakich korzyści wynikających z faktu posiadania dobrego wykształcenia, przywiązują dużą wagę do edukacji swych dzieci i żywo się nią interesują. Najczęściej rozumieją przyczyny i skutki problemów dziecka z nauką i stosują się do wskazówek nauczyciela. Są zainteresowani obiektywną i pełną informacją o własnym dziecku, starają się pomagać mu

w nauce lub poszukują pomocy u specjalistów, angażują się w życie klasy i szkoły, dbają o wyposażenie dziecka we wszystko, co jest w szkole potrzebne, szybko reagują na sygnały dotyczące trudności dziecka. Co ważne, mają przy tym bardzo wysokie wymagania co do profesjonalizmu nauczyciela oraz wobec osiągnięć szkolnych dziecka” (Nyczaj-Draż 2007, s. 237-238).

Ostatni element analizy wewnętrznego zróżnicowania klasy średniej ukazuje poglądy świadczące o postawach konserwatywno-ksenofobicznych oraz liberalnych i otwartych.

Tab. 6.20. Konserwatyzm i liberalizm klasy średniej (KI nr 57)

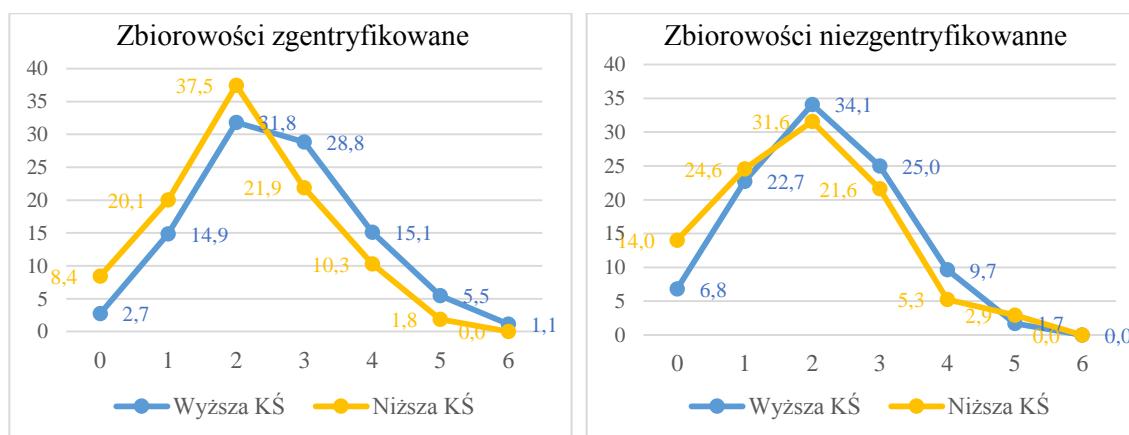
	Zbiorowości zgentryfikowane N=396			Zbiorowości niezgentryfikowane N=201		
	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ	KŚ	Wyższa KŚ	Niższa KŚ
Prawdziwy patriota nie powinien źle mówić o Polsce i Polakach	57,2	54,8	59,5	61,5	56,0	66,3
Zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia	11,9	9,0	14,7	18,0	20,0	16,0
Niektórzy ludzie są więcej warci od innych	31,2	35,1	27,3	26,7	25,3	28,0
Syntetyczny wskaźnik poglądów konserwatywnych	33,4	33,0	33,8	35,4	33,8	36,8
Homoseksualiści powinni móc układać sobie życie według własnych przekonań	33,0	37,3	28,8	24,8	20,0	29,6
Ojcowie powinni częściej korzystać z urlopu rodzicielskiego i opiekować się dziećmi	43,1	38,9	47,2	36,0	34,7	37,2
Związki partnerskie powinny zostać w Polsce prawnie zalegalizowane	29,0	32,2	25,8	21,7	18,7	24,4
Syntetyczny wskaźnik poglądów liberalnych	35,0	36,2	33,9	27,5	24,5	30,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Diagnoza Społeczna 2015”

Przypomnijmy, że syntetyczne wskaźniki konserwatyizmu i liberalizmu, wyraźnie różnią klasę średnią od dwóch członów klasy ludowej. Henryk Domański (2012) zwracał uwagę, że większy liberalizm, postępowość osób o wyższym statusie tłumaczony jest

większym poczuciem bezpieczeństwa, stabilności materialnej i wysokiej samooceny prestiżu. Już z badań przeprowadzonych w latach 90. ubiegłego wieku (Zipp 1992) wynikało, że klasy średnie cechuje bardziej tolerancyjny stosunek do zachowań (takich jak na przykład homoseksualizm, aborcja czy eutanazja), które według kanonów tradycyjnej moralności są traktowane jako występki, coś złego. Spoglądając na syntetyczne wskaźniki konserwatyzmu w różnych frakcjach klasy średniej należy stwierdzić brak zróżnicowania: we wszystkich frakcjach wskaźniki mają bardzo podobne wartości. Inaczej jest w przypadku wskaźnika liberalizmu: tu widoczna jest różnica między frakcjami zgentryfikowanymi i niezgentryfikowanymi.

Podobnie jak w rozdziale piątym, tak i tutaj, w przypadku stylu życia, różnice międzygrupowe wewnątrz klasy średniej można ująć syntetycznie. Okazuje się, że nie wszystkie wykładniki stylu życia są cechami dystynktywnymi dla różnych frakcji klasy średniej. Okazało się, że wykładnikami o najwyższej sile dystynktywnej są: samodoskonalenie (podnoszenie kwalifikacji zawodowych), użyteczna nowoczesność (zmywarka), konsumpcjonizm (posiadanie różnych dóbr materialnych), aspiracje inteligentne (posiadanie ponad 100 książek), zdrowy styl życia: uprawianie sportu oraz niepalenie papierosów. Za posiadanie każdej z tych cech przyznawano 1 punkt, odpowiedzi przeciwne zakodowane zostały jako 0. Po obliczeniu indeksu każdy respondent otrzymał od 0 do 6 punktów; owe 6 punktów to „modelowy” zestaw cech stylu życia klasy średniej. W oparciu o ten indeks stworzone zostały profile subzbiorowości klasy średniej: wyższej i niższej klasy średniej w zbiorowości zgentryfikowanej i niezgentryfikowanej.

Wyk. 6.2. Indeksy stylu życia wyższej i niższej klasy średniej w zbiorowości zgentryfikowanej i niezgentryfikowanej (w %)

Źródło: opracowanie własne

Wykresy (6.2.) obrazujące rozkład indeksów w wyróżnionych subzbiorowościach klasy średniej mają zbliżony kształt. Najbliższa modelowego zestawu cech jest wyższa klasa średnia w zbiorowości zgentryfikowanej, na co wskazuje przeciętna liczba punktów przypadająca na badaną jednostkę (3,0 wobec 2,2 w niższej klasie średniej). Tylko kilku przedstawicieli tej subzbiorowości jest wyposażonych we wszystkie atrybuty stworzonego - jak się okazało bardzo wymagającego - modelu. W subzbiorowościach niezgentryfikowanych utrzymuje się ten sam porządek przy niższych wartościach przeciętnych (odpowiednio 2,1 i 1,9). Warto zwrócić uwagę także na lewe bieguny skali: udziały respondentów nie mających ani jednego atrybutu są wyższe w zbiorowości niezgentryfikowanej. Rozkłady indeksu wskazują także na wewnętrzne zróżnicowanie tych klas w obrębie dwóch tu analizowanych zbiorowości: większe różnice w stylu życia między wyższą a niższą klasą średnią istnieją w zbiorowości zgentryfikowanej. Jeśli zsumować udziały przedstawicieli którzy uzyskali co najmniej 3 punkty, to różnica między zgentryfikowanymi wyższą i niższą wynosi 17 punktów procentowych, podczas gdy niezgentryfikowanymi odłamami tychże tylko niespełna 4 punkty procentowe. Można nawet, posługując się przeciętnymi indeksu grup klasy średniej, uszeregować je według dystansu wobec stworzonego modelu stylu życia. Najbliższe są obydwie odłamy w zbiorowości zgentryfikowanej (3,0, 2,2) a potem plasują się odłamy klasy średniej w zbiorowości niezgentryfikowanej (2,1, 1,9). Potwierdza to wniosek o zróżnicowaniu wiejskiej klasy średniej i wskazuje na siłę „zgentryfikowania” zbiorowości jako czynnika różnicującego klasę średnią.

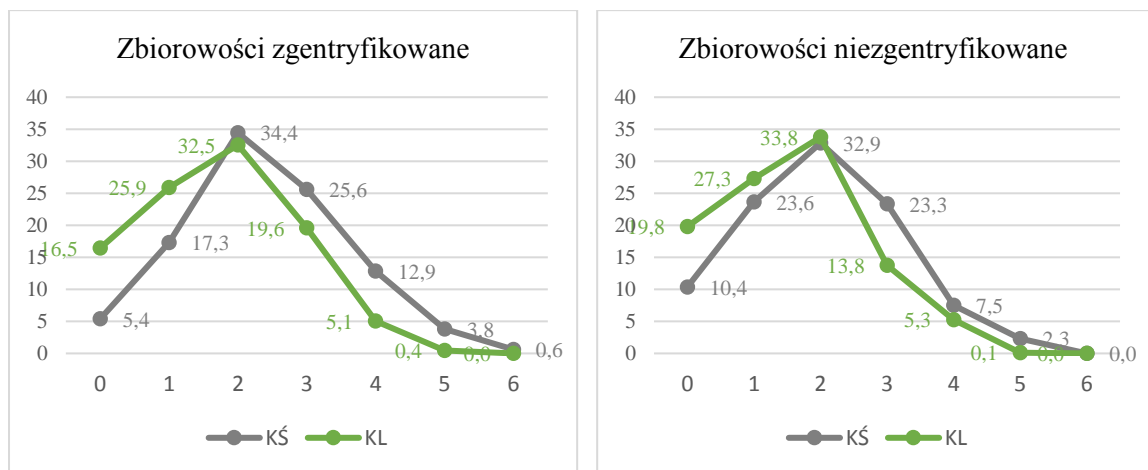
Wiejska klasa średnią nie jest monolitem, a styl życia, będący emanacją kapitału kulturowego, jest jednym z czynników ją różnicujących. Ale może to także być przejawem tzw. elastycznego stylu życia. Twórczynie tej koncepcji - Petri Kahila i Katja Rinne-Koski (2005) - wskazują, że osoby mieszkające pod miastem stale utrzymują kontakty z miejskim środowiskiem (np. poprzez pracę w mieście), dlatego też realizowany przez nie styl życia stanowi kombinację elementów odpowiadających miejskiemu i wiejskiemu stylowi życia. Badaczki uważają, że elementów składowych tych stylów nie można traktować osobno, jako skrajności, gdyż w rzeczywistości płynnie się one uzupełniają i przenikają. Elastyczne style życia realizowane przez wiejskich gentryfierów są złożone i wewnętrznie zróżnicowane. Z jednej strony na styl życia gentryfierów wpływa sam fakt mieszkania na wsi, a z drugiej, na przykład, ich praca, której podstawą jest kapitał kompetencji, nie ma

żadnych związków z rolnictwem ani nawet wiejskim środowiskiem. „Kontekst oddziaływań miejsko-wiejskich jest tutaj zdeterminowany przez skupianie się na ludzkich pragnieniach łączenia najlepszych stron miejskiego i wiejskiego środowiska” (s. 350). Miejsko-wiejska komplementarność przejawia się we wzorach konsumpcji, kultury, wychowania, zamieszkania i stylu życia. Na poziomie indywidualnym elastyczny styl życia umożliwia spędzanie czasu w miejscach i środowiskach, które w danym momencie wydają się atrakcyjne. Zatem zasadniczo opiera się on na wyborach i selektywnych formach konsumpcji.

6.6. Podsumowanie

W związku z heterogenizacją struktury społeczno-zawodowej pod wpływem różnych czynników (zmiany struktury gospodarki, edukacji, migracji) oraz zmian kulturowych (systemu norm i wartości) wywołanych globalizacją, kształtują się na wsi nowe style życia. Każda z grup i segmentów struktury - rolników, robotników i klasy średniej - charakteryzuje się innymi typami kapitałów, innymi potrzebami, innymi orientacjami i trajektoriami życiowymi (zob. Podedworna 2011). Zajmowanie określonego miejsca w przestrzeni społecznej oznacza odróżnianie się od innych. Style życia pełnią funkcje kompozycji różnych form kapitałów (zob. Siciński 1988), które służą jako środki realizacji interesów i wartości składających się na cele jednostek i grup. Przestrzeń stylów życia jest relatywnie autonomicznym zbiorem praktyk i dóbr zorganizowanych w formie opozycji i kontrastów. To właśnie odpowiednia proporcja posiadania różnych form kapitałów decyduje o pozycji jednostki czy grupy w społeczeństwie, a co za tym idzie – pośrednio – o jej stylu życia.

Sposoby życia mieszkańców wsi są zróżnicowane; jest to zróżnicowanie powszechne. „Nie jest to dość jednolity styl pochłopski, pośród którego istnieją „pańskie” czy „inteligenckie” wysepki inności, ale mozaika, cechująca się pewnymi społecznymi regułami kompozycji” (Halamska 2013, s. 173). Dlatego też analogicznie jak dla klasy średniej i próby ukazania jej wewnętrznego zróżnicowania (klasa średnia wyższa, klasa średnia niższa) opracowano indeks stylu życia dla głównych segmentów struktury społecznej: klasy średniej i klasy ludowej.

Wyk. 6.3. Indeks stylu życia klasy średniej i klasy ludowej w zbiorowości zgentryfikowanej i niezgentryfikowanej (w %)

Źródło: opracowanie własne

Atrybuty stylu życia klasy średniej posiada także klasa ludowa, choć częstotliwość ich występowania jest znacznie mniejsza - przeciętnie 1,7 punktu w zbiorowości zgentryfikowanej, 1,6 w niezgentryfikowanej. Różnice między subpopulacjami klasy ludowej w dwóch typach zbiorowości w zasadzie nie istnieją. Istnieją natomiast znaczne różnice między klasą średnią a klasą ludową. Są one przede wszystkim widoczne w zbiorowości zgentryfikowanej, gdzie różnica (między udziałem posiadających indeks o wartości co najmniej trzy punkty) wynosi 18 punktów procentowych, podczas gdy w niezgentryfikowanej 12. Wnosić z tego można, że oddziaływanie klasy średniej na styl życia klasy ludowej (co mogłoby być wskaźnikiem jej kulturowego oddziaływania) jest w sumie niewielki: klasa ludowa ma podobny styl życia zarówno w zbiorowości zgentryfikowanej, jak i niezgentryfikowanej, natomiast bardziej wyrazisty styl życia w przypadku zbiorowości zgentryfikowanej przynosi większe jej zróżnicowanie i większe dystanse społeczne.

Styl życia klasy średniej - kluczowej z punktu widzenia podejmowanego tematu - to właściwie montaż swobodnie zestawianych elementów zastanego „materiału kulturowego”. Obejmuje on zarówno niehomologiczne praktyki określane w literaturze jako stare i nowe, wysokie i niskie. Ich nakładanie się na siebie może świadczyć o tym, że klasa średnia to (de facto) *kulturowi wszystkożercy*. „Jeszcze dwadzieścia lat temu Pierre Bourdieu stwierdzał ścisłą korelację między wysokością pozycji społecznej a wybrednością artystycznego gustu i surowością kryteriów (...). Dzisiejsze badania dowodzą, że na szczytach społecznej hierarchii obowiązuje kulturowa wszystkożerność.

Im kto wyżej w hierarchii, tym bardziej czuje się jak w domu we wszystkich, z pozoru krańcowo odmiennych stylach i gatunkach artystycznych, w żadnym domu się nie zadomawiając i do żadnego z nich nie przywiązując się ze szkodą dla innych” (Bauman 2007, s. 12). Okazuje się, że aktorzy procesu gentryfikacji wsi - osoby wykształcone, o wysokim statusie społecznym i ekonomicznym - realizują inkluzywny, szeroki styl życia składający się z różnorodnych elementów. „Wszystkożerność jest antytezą snobizmu, rozumianego jako gust oparty na sztywnych regułach ekskluzji, definiowany negatywnie (informujący czego konsumować nie należy)” (Peterson, Kern 1996, s. 904). W wielu aspektach (jak np. rola pracy, podejście do konsumpcji) elementy stylu życia gentryfierów (lub szerzej - klasy średniej) są analogiczne do tych obserwowanych w segmencie klasy ludowej. Może to wskazywać na dwie kwestie. Po pierwsze na to, że finansowy awans klasy średniej nie doprowadził ich do zdobycia istotnych kompetencji kulturowych, które pozwoliłyby im na realizowanie indywidualnych, wyjątkowych/specyficznych stylów życia. Ten realizowany przez klasę średnią „(...) rozpięty jest na stelażu, na który składają się rygoryzm i praworzędność, niepewność statusu, nastawienie na awans i akumulację. Jest to styl klasy rozdartej między swoimi (arystokratycznymi) aspiracjami i (ludowym) pochodzeniem” (Gdula, Sadura 2012, s. 42). Lub - po drugie - na to, że wszystkożerność jest nowym wyznacznikiem statusu, „współczesną wersją <<dobrego gustu>> kosmopolitycznej i obytej w świecie <<elity>>” (Cebula 2013, s. 22)⁸⁴. Zatem dla klasy ludowej inkluzywność realizowanych praktyk może oznaczać nawiązanie do praktyk realizowanych przez klasę średnią, a więc ma ona wymiar statusowy (poprzez dążenie do określonego wzorca). Może to także prowadzić do wniosku sformułowanego przez Przemysława Sadurę (2019) o tym, że napływający na wieś przedstawiciele klasy średniej „prowincjonalizują się” przejmując niektóre cechy wiejskich społeczności. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na stanowisko Guya Shaniego, izraelskiego badacza gentryfikacji, który wskazywał, że „socjologiczne badanie gustów klasowych i konsumpcji kulturowej najczęściej ignoruje lub wyraźnie odrzuca rolę miejsca w kształtowaniu gustów klasowych” (2019, s. 868). Natomiast z jego badań wynika, że gust przedstawicieli klasy

---

⁸⁴ „W tym kontekście Tomasz Szlendak wyodrębnił wszystkożerców minimalistycznych z małych miast i wsi (przyswajających tę kulturę, która akurat jest dostępna w radiu czy telewizji), których można przeciwstawić wszystkożercom „profesjonalnym” (ekspertom). W przypadku tych ostatnich sprawdza się sentencja mówiąca, iż wszystkożerność nie oznacza wcale „lubienia” wszystkiego w sposób niedyskryminujący, lecz raczej polega na „otwartości” na wszystko, co nie wyklucza krytycznych i selektywnych osądów czy respektowania kulturowych hierarchii (np. dzielenia utworów na bardziej i mniej wartościowe w obrębie danego gatunku)” (Cebula 2013, s. 22).

średniej kształtuje się lokalnie w procesie „umiejscowienia”, w którym aktorzy społeczni znajdują swoje społecznie wyznaczone miejsce w określonych warunkach rozwijając gust, potrzeby, styl życia związane z tymi obszarami.

Zakończenie

W literaturze gentryfikacja wsi określana jest jako proces oznaczający nasycanie struktury społecznej osobami zajmującymi wysokie pozycje w stratyfikacji społecznej, mającymi wyższy kapitał kulturowy, wyższe dochody, odmienny od wiejsko-ludowego styl życia. Jego kluczowym elementem jest pojawienie się na wsi lub wzmocnienie już istniejącego segmentu klasy średniej. Proces gentryfikacji wsi w Polsce warunkowany jest przejściem wiejskiej gospodarki z fazy industrialnej, w której obserwuje się proletaryzację wiejskiej struktury społeczno-zawodowej do fazy postindustrialnej. Nasilenie tego procesu przypadło na ostatnią dekadę XX wieku jako efekt - po pierwsze - procesów endogennych, których przejawem jest ogromny wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców wsi będący pokłosiem „boomu edukacyjnego” i po drugie jako efekt (egzogenego względem wsi) osiedlania się na obszarach wiejskich przedstawicieli miejskiej klasy średniej.

W literaturze gentryfikacja wsi definiowana jest na ogół według dwóch głównych sposobów. Po pierwsze jako napływ przedstawicieli klasy średniej, który na obszarach wiejskich wywołuje szereg skutków: społecznych, ekonomicznych i kulturowych. Po drugie omawiana jest jako szereg równoległych procesów: średnienia struktury społecznej oraz „dezagrarnizacji i proletaryzacji (spowodowanej uzupełniającą fazą industrializacji, nieukończoną za czasów poprzedniego systemu)” (Halamska 2016, s. 140)). W tej pracy wykorzystywano pierwszy sposób - celem pracy była charakterystyka procesu gentryfikacji wsi w Polsce oraz jego konsekwencji gospodarczych, społecznych i kulturowych.

W Polsce proces gentryfikacji wsi ma specyficzny kształt, co wynika z wielu czynników. Do najważniejszych należy zaliczyć uwarunkowania historyczne powodujące, że procesy zmian na wsi występowały z przesunięciem w czasie względem krajów Zachodu oraz „że procesy te miały odbiegające od modelu zmian na Zachodzie trajektorie i efekty. Uwidocznia to stan obecny polskiej wsi. Przykładem może być odmienna struktura społeczna wsi, w porównaniu na przykład z wsią brytyjską. W Wielkiej Brytanii rolnictwem zajmuje się 3,4% mieszkańców wsi, podczas gdy w Polsce jest to około 12%” (Ibidem, s. 141). Z pewnością na gentryfikację wsi następującą obok procesów suburbanizacji i kontrurbanizacji ma wpływ brak regulacji prawnych (tj. niewielka liczba planów zagospodarowania przestrzennego) w zakresie rozwoju osadnictwa, co powoduje niekontrolowane „rozlewanie się” miast i wsi poza ich dotychczasowe granice. Nie bez znaczenia pozostają także aspiracje klasy średniej, której niektórzy przedstawiciele ze

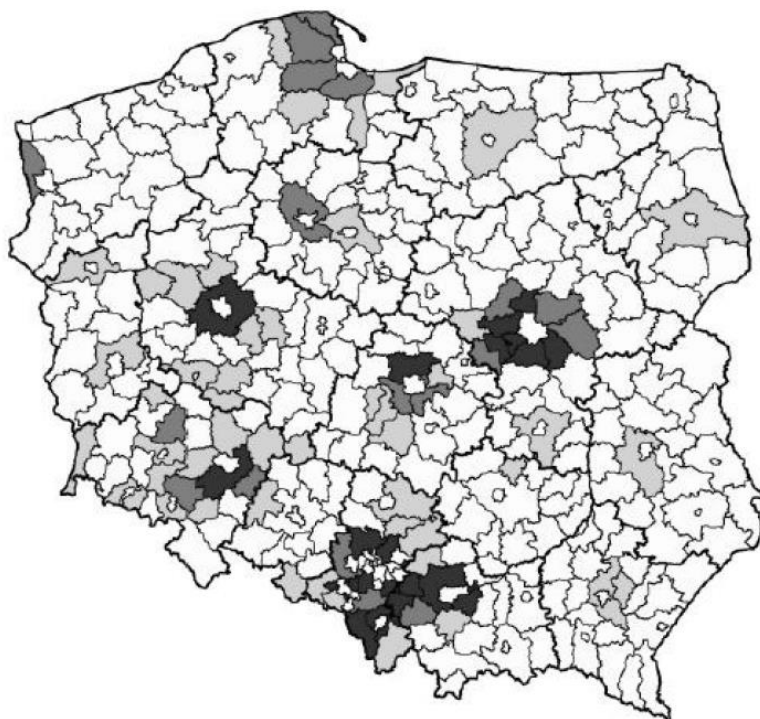

względu na modę i popularną ideę posiadania domu na własność, decydują na przeniesienie się na wieś.

Podejmowany temat wpisuje się w obszar badań nad współczesnymi przemianami obszarów wiejskich, przy tym proponuje narrację o polskiej wsi z perspektywy rzadko dotąd stosowanej: gentryfikacji wsi czy z perspektywy zmian struktury społecznej. Umożliwia połączenie różnych - twardych (struktura społeczna, struktura gospodarcza) i miękkich (poglądy, wartości, codzienne zachowania) elementów składających się na pytanie o to kim są i jak żyją przedstawiciele klasy średniej (gentryfierzy) na wsi, o których wiadomo relatywnie niewiele. Przyjęcie takiej perspektywy daje szansę uzyskania obrazu wsi odległego od stereotypowych wyobrażeń. Poza opisaniem przestrzennych i ekonomicznych aspektów procesu możliwe było ukazanie *in potentio* skutków społecznych i kulturowych. Dzięki temu naświetlone zostały kwestie mieszczące się zarówno po stronie indywidualistycznie nacechowanej tożsamości mieszkańców wsi, jak i tych pozostających w obrębie doświadczenia wspólnotowego w wiejskiej społeczności, co w efekcie pozwoliło nakreślić kulturowe aspekty procesu gentryfikacji wsi.

Pierwszym elementem analiz było wskazanie przestrzennego zasięgu badanego procesu. Analizy wykazały, że proces gentryfikacji wsi w Polsce nie ma jednakowego nasilenia. Jest bardzo słabo zaawansowany (niemal nie występuje) na obszarach peryferyjnych, typowo rolniczych, które skumulowane są przede wszystkim na wschodzie Polski. Obejmuje natomiast obszary najbardziej atrakcyjne pod względem mieszkaniowym, a więc przede wszystkim obszary podmiejskie. Są to obszary, które dynamicznie się zmieniają: dogęszczana jest tam zabudowa mieszkaniowa, powstają grodzone osiedla, powstają także nowe usługi nastawione na obsługę nowych mieszkańców (np. przedszkola, stadniny konne, rozwija się oferta zajęć dodatkowych dla dzieci i młodzieży). Przestrzenny zasięg gentryfikacji wsi obejmuje przede wszystkim powiaty zlokalizowane w pobliżu dużych miast, szczególnie tych położonych w centralnej, północnej, zachodniej i południowo-zachodniej Polsce, a więc na terenach, które posługując się anglojęzycznym terminem, można określić jako *city's countryside*.

Ryc. Z.1. Zasięg gentryfikacji wsi (2016)

Źródło: opracowanie własne

Badania nad przestrzennym zasięgiem gentryfikacji wsi poza określeniem obszarów, w których proces zachodzi pozwoliły zaproponować nowe podejście do analizy tego zjawiska. Dotychczas, choć wielu badaczy apelowało o rozszerzenie perspektywy przestrzennej badań, na całym świecie dominowały analizy gentryfikacji wykorzystujące metody case studies. Zbudowanie - w oparciu o poszerzone studium przypadku i literaturę - indeksu gentryfikacji wsi pozwoliło wskazać obszary kraju, w których proces ten jest najbardziej intensywny i tym samym potwierdzić hipotezy badaczy o tym, że obszary podlegające gentryfikacji to przede wszystkim obszary podmiejskie, najbardziej atrakcyjne dla byłych mieszkańców miast. Określenie przestrzennego zasięgu gentryfikacji wsi było także niezbędnym etapem dla dalszych badań. Na podstawie indeksu - który na pewno może być udoskonalony - wskazano badaną zbiorowość powiatów, w których proces był najbardziej intensywny oraz zbiorowość kontrolną, którą utworzyły powiaty, w których proces gentryfikacji wsi nie występuje. Był to niezbędny element procedury badawczej analizy konsekwencji gentryfikacji przy pomocy metody porównawczej.

Ekonomiczne skutki gentryfikacji są w literaturze traktowane jako immanentny element przemian dokonujących się na skutek „średnienia” struktury społecznej. Badacze wskazują, że pojawienie się gentryfierów - będące „zakłóceniem” dotychczasowego porządku - może stanowić podstawę rekonfiguracji społecznej i gospodarczej. To między innymi na skutek procesu gentryfikacji wsi następuje restrukturyzacja gospodarcza, która

powoduje odchodzenie od rolnictwa do gospodarek zdominowanych przez sektor usług. Przeprowadzona analiza porównawcza, uwzględniająca związek lokalnych gospodarek z rolnictwem, rozwój sektora usług, poziom bezrobocia i stan lokalnych finansów, wykazała wyraźne różnice pomiędzy jednostkami zgentryfikowanymi a tymi, w których proces ten nie zachodzi. Gospodarki powiatów, w których gentryfikacja wsi jest najbardziej zaawansowana, to gospodarki wielofunkcyjne - z rozwiniętym, zdywersyfikowanym sektorem usług - i z dobrą kondycją ekonomiczną. Powiaty te cechują się znaczną żywotnością, która umożliwia im przewyższanie problemów, takich jak malejące znaczenie produkcji rolnej, i funkcjonowanie jako względnie niezależne byty, które przetrwają bez znaczącego wsparcia z zewnątrz (zob. Koomen 2011). Zgentryfikowana wieś to żywotna przestrzeń, atrakcyjne miejsce zamieszkania i inwestowania.

Polska specyfika gentryfikacji wsi może wiązać się z pewnym zagrożeniem dla innych obszarów wiejskich. Jak już wspomniano wśród osób przenoszących się na obszary podlegające procesowi gentryfikacji liczni są także migranci z terenów wiejskich, którzy wiążą swoje kariery zawodowe z miastem, ale decydują się na osiedlenie w strefie podmiejskiej. Każde to przypuszczać, że proces gentryfikacji wsi z jednej strony, poprzez wyraźny napływ nowych mieszkańców (przedstawicieli klasy średniej) ze wszystkimi przypisywanymi ich atrybutami i kapitałami, wzmacnia niektóre obszary wiejskie (co widać w powiatach zgentryfikowanych), a z drugiej osłabia inne (powiaty niezgentryfikowane). W literaturze wskazuje się, że gentryfikacja oznacza reinwestowanie istniejących kapitałów z jednego obszaru do drugiego i jest ona przede wszystkim wynikiem przepływów finansów, ludzi, informacji i idei z jednego obszaru do innego (Lees 2006, Atkinson, Bridge 2005). Tym samym dla tych jednostek, z których następuje proces odpływu mieszkańców i kapitałów w konsekwencji może prowadzić do „zwijania wsi”: do depopulacji, problemów demograficznych i społeczno-gospodarczych. Wskazuje na to choćby fakt, że powiaty niezgentryfikowane charakteryzują się relatywnie niskim poziomem rozwoju gospodarczego i gorszą (niż zgentryfikowane) kondycją lokalnych finansów. Stanowią w znacznej części obszary problemowe, w których w wyniku negatywnych zmian w strukturze społeczno-gospodarczej następuje lub będzie następować regres - w literaturze określane jako spirala negatywnego rozwoju (Halamska 2018). Stopniowy przebieg procesu regresu i degradacji „ma charakter wielokrotnych negatywnych sprzężeń zwrotnych następujących po zadziałaniu czynnika wyzwającego,

np. niesatysfakcjonujących warunków życia, niedoboru miejsc pracy, niemożności zaspokojenia wysokich oczekiwań życiowych” (Wilczyński 2016, s. 197). Proces ten w powiatach niezgentryfikowanych może skutkować zanikiem żywotności i utraty niezbędnej do funkcjonowania „masy krytycznej”.

Gentryfikacja jako proces przemian struktury społecznej ma także wyraźne konsekwencje dla funkcjonowania lokalnych społeczności. Kluczowym elementem analiz było wskazanie wielorakiej dywersyfikacji tych społeczności, pojawienie się nowych dystansów społecznych oraz wzorów działania. To odpowiedź na - może na wyrost sformułowane pytanie - czy i jak wiejskie społeczności podlegające gentryfikacji stopniowo stają się swoistym „terytorium klasy średniej”. Przemiany społeczne, wpisujące się w proces gentryfikacji wsi, dokonują się na skutek obecności na obszarach wiejskich klasy średniej, która charakteryzuje się tendencją do idealizowania wiejskiego życia, odwołującego się do sielankowości i harmonii życia wiejskiego. Jedną z przyczyn gentryfikacji wsi jest właśnie popularna wśród klasy średniej moda na posiadanie domu na wsi jako część pewnego stylu życia, co w konsekwencji przyczynia się do zmian na lokalnym rynku nieruchomości, kondycji lokalnej gospodarki oraz kształtu struktury społecznej ludności. W pracy zrekonstruowane zostały struktury społeczne badanych zbiorowości. Okazuje się, że zarówno zbiorowość zgentryfikowana i niezgentryfikowana są sfeminizowane. Zróżnicowanie przestrzenne pokazuje, że mieszkańcy zbiorowości zgentryfikowanej są nieznacznie młodsi niż ci w zbiorowościach niezgentryfikowanych. W jednostkach zgentryfikowanych jeden na trzech mieszkańców należy do klasy średniej, podczas gdy w jednostkach niezgentryfikowanych jest to nie więcej niż co piąta osoba. W klasy średniej zbiorowości zgentryfikowanej liczniejsi są także specjaliści, których duży udział w strukturze społecznej świadczy o zapotrzebowaniu na osoby wysoko wykształcone, *professionals*, co z kolei wskazuje na innowacyjny, nowoczesny rozwój gospodarek i popyt na innowacje.

Analizując poziom kapitałów posiadanych przez przedstawicieli poszczególnych segmentów struktury społecznej odnotowano pewne różnice i podobieństwa. Okazuje się, że wielkomiejski rynek chłonący przenoszących się na podmiejską wieś specjalistów, może być jednym z elementów wpływających na zróżnicowanie płac klasy średniej i klasy ludowej. Ukazuje to zróżnicowanie struktury dochodów w badanych zbiorowościach. Wyższe dochody osiągają badani w powiatach zgentryfikowanych, a najwyższe zgentryfikowana wyższa klasa średnia. Jednak jak pokazała analiza i należy to wyraźnie

podkreślić czynniki ekonomiczne, takie jak uzyskiwane dochody, nie operują w próżni, są związane z określoną strukturą i hierarchią zawodową. Czynniki te wytwarzają „pewien pionowy układ wyższych i niższych pozycji społecznych, różniących się między sobą prestiżem, poziomem konsumpcji i stylem życia” (Piotrowska 1998, s. 77). A mimo to mniej wyraźne były różnice w poziomach kapitału społecznego i kulturowych kompetencji (których wyrazem jest styl życia) klasy średniej, rolników i robotników, co może być skutkiem niedługiego jeszcze trwania procesu, ale też i faktu, że znaczna część klasy średniej należy do niej dopiero w pierwszym pokoleniu.

Aktywność społeczna, którą można interpretować jako miarę zróżnicowania sieci społecznych, jest nieco wyższa wśród przedstawicieli klasy średniej (przede wszystkim wyższej części tego segmentu struktury społecznej) i świadczyć może o deklarowanym zaangażowaniu w sprawy obywatelskie, co w literaturze opisywane jest jako cecha właściwa klasie średniej, która stanowi trzon dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Jednocześnie należy odnotować, że to przedstawiciele klasy średniej mają mniej liczne grono znajomych, nie wyróżnia ich także aktywność towarzyska. Może to świadczyć o tym, że w klasie średniej zanika „tradycyjna gościnność, jeżeli zgodzimy się, że zasady ekonomiki gościnności sugerują umiar w przeciwieństwie do nadmiarowości zakorzenionej w polskich autostereotypach powiązanych z gościnnością” (Modrzyk 2020, s. 124).

Badane zbiorowości do pewnego stopnia różnicuje także realizowany styl życia, będący wskaźnikiem kompetencji kulturowych. Wiejską klasę średnią zarówno w zbiorowościach zgentryfikowanych, jak i niezgentryfikowanych cechuje wysokie wartościowanie pracy, selektywna konsumpcja, wyższe uczestnictwo w kulturze, dbanie o zdrowie wpisujące się w realizowany styl życia. Przedstawiciele tego segmentu struktury społecznej cechują się większą otwartością i nieco niższym poziomem konserwatyzmu. Zasadniczo wydaje się, że dla znacznej większości wykładników stylu życia dyskryminującym wymiarem zróżnicowania jest zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi segmentami struktury społecznej. Styl życia klasy średniej – w zbiorowości zgentryfikowanej czy nie – cechuje pewna odrębność, lecz obserwowane różnice wewnątrz klasy średniej oraz między klasą średnią a rolnikami i robotnikami istnieją, choć nie są bardzo wyraźne. Być może dzieje się tak, ponieważ kultura popularna i masowa osłabiają klasowe tożsamości, a styl życia regulowany jest nie przez „smak”, ale przez mody. Zatem

zmiany wpisujące się w proces gentryfikacji wsi związane są z kulturalizacją struktury społecznej, która z kolei jest następstwem przejścia do nowoczesności i ponowoczesności.

W trakcie analizy pojawiła się konieczność bliższego oglądu samej wiejskiej klasy średniej. Po pierwsze wiele jej cech wydobytych z danych empirycznych, nie odpowiadało kanonowi definicyjnych cech tej klasy czy w zestawieniu z innymi, wskazywało na ich niejednoznaczność. Po drugie analiza jej cech przez pryzmat charakteru zbiorowości i statusu ukazało jej duże zróżnicowanie. Parafrazując słowa Edmunda Mokrzyckiego (1994) można uznać, że wiejska klasa średnia, jak niegdyś polska klasa średnia, powstaje z trudem, „w warunkach braku żywych tradycji i narastającego oporu wobec liberalnych reform” (s. 22). Uzyskane niejednoznaczne wyniki mogą także wskazywać, że wiejska klasa średnia jest imitacyjna (mówiąc językiem Bourdieu) a „normalność” należy uznać za jej domenę. Można także uznać, że klasa średnia - zarówno ta na obszarach wiejskich, jak i klasa średnia Polsce w ogóle - pozostaje jeszcze „w budowie”, bowiem jak dotąd nie wykształciły się jej wyraźne, dystynktywne cechy świadczące o kapitałach: społecznym i kulturowym. Dalsze badania nad powstawaniem wiejskiej klasy średniej wydają się konieczne, nie tylko z perspektywy gentryfikacji wsi.

W proces gentryfikacji wsi wpisują się przemiany przestrzenne i gospodarcze, ale także - a może przede wszystkim - szersze zmiany społeczne, które można określić jako te ukierunkowane na „rozwój społeczeństwa ponowoczesnego, postindustrialnego, opartego na postfordowskim reżimie akumulacji kapitału itp.” (Błaszczuk, Cebula 2016, s. 101). To właśnie kumulowanie kapitałów we wszystkich formach stanowi *clue* procesu gentryfikacji wsi. Kapitał ekonomiczny, społeczny i kulturowy są - jak pisali Bogdan Jałowiecki i Marek Szczepański (2002) - wyznacznikami mogącymi modyfikować użytkowanie i przyswajanie przestrzeni. „Większe zasoby tych kapitałów umożliwiają bardziej zróżnicowane sposoby korzystania z przestrzeni” (Drozda 2017, s. 35). Proces gentryfikacji powoduje, że obok rolników na wsi licznie pojawia się klasa średnia, a wraz z nią rozwijają się nowe gałęzie gospodarki - słowem pojawiają się nowe jakości: ekonomiczne, społeczne, kulturowe. Zróżnicowane sposoby korzystania z przestrzeni powodują, że na obszarach wiejskich pojawia się przestrzeń dla nie-rolników i nie-rolnictwa.

Gentryfikacja wsi jest kluczowym procesem wpływającym na współczesne przemiany obszarów wiejskich, a w konsekwencji powodującym transformację wiejskiego osadnictwa charakterystyczną dla krajów podlegających silnym wpływom globalizacji. Obszary wiejskie podlegające procesowi gentryfikacji zwiększają liczbę ludności, zmienia

się jej struktura wieku, zmienia się poziom i struktura wykształcenia ludności. Słowem zmieniają się mieszkańcy wsi oraz zmieniają się ich potrzeby. Proces gentryfikacji wsi to proces o dużej dynamice – znajomość jego zakresu i zjawisk z nim związanych będzie miała kluczowe znaczenie dla przyszłego planowania działań realizujących aktualne potrzeby mieszkańców wsi.

Aneks 1.

Kwestionariusz gospodarstwa domowego:

- Wiek (KGD nr C9)

Część C, pyt. 9. Data urodzenia

- Płeć (KGD nr C10)

Część C, pyt. 10. Płeć: 1 – mężczyzna, 2 – kobieta

- Wykształcenie (KGD nr C16)

Część C, pyt. 16. Poziom ukończonego wykształcenia

- Lokalizacja miejsca pracy (KGD nr D17)

Część D, pyt. 17. Czy główne miejsce pracy znajduje się w miejscowości zamieszkania?
(dla obecnie pracujących) 1 TAK, 2 NIE

- Wykonywany zawód (KGD nr D18)

Część D, pyt. 18. Zawód obecnie wykonywany

- Podnoszenie kwalifikacji zawodowych (KGD nr D22)

Część D, pyt. 22. Czy osoba uczestniczyła w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swoich kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności w ciągu ostatnich 2 lat? 1 TAK, 2 NIE

- Wyposażenie gospodarstwa domowego (KGD nr F19)

Pyt. 19. Czy Pana(i) gospodarstwo domowe lub ktokolwiek z członków gospodarstwa domowego posiada poniższe dobra. Nie ma znaczenia, czy są one ich własnością, czy też są wdzierżawione lub w inny sposób oddane do dyspozycji (odpowiedzi udzielamy w kolumnie Czy posiada). Jeżeli gospodarstwo nie posiada danego dobra proszę wskazać, czy (odpowiedzi udzielamy w kolumnach Jeżeli nie posiada, to) chciałoby je posiadać, lecz nie może sobie na to pozwolić ze względów finansowych (odp. TAK), czy też nie posiada tego z innych przyczyn niż finansowe, np. nie chce lub nie potrzebuje (odp. NIE). W kolumnie ile sztuk proszę wpisać liczbę dóbr przy trzech pozycjach (komputer stacjonarny, komputer przenośny, samochód). Należy udzielić odpowiedzi dla każdego z poniższych dóbr.

	Czy posiada		Jeśli nie posiada, to czy ze względów finansowych	
19.1. pralkę automatyczną	1 TAK	2 NIE	1 TAK	2 NIE

19.2. zmywarkę do naczyń				
19.3. kuchenkę mikrofalową				
19.4. telewizor LCD/plazma				
19.5. płatną telewizję satelitarną				
19.6. płatną telewizję kablową				
19.7. kino domowe				
19.8. dom letniskowy				
19.9. komputer stacjonarny				
19.10. komputer przenośny (laptop, notebook)				
19.11. iPad lub inny tablet				
19.12. samochód osobowy (osobowo-dostawczy)				
19.13. elektroniczny czytnik książek				
19.14. dostęp do internetu w domu				
19.15. telefon domowy (stacjonarny)				
19.16. łódź motorową, żaglową				
19.17. działkę rekreacyjną				
19.18. własne mieszkanie				
19.19. własny dom				
19.20. inną nieruchomość				

- Wykształcenie dzieci (KGD nr H2)

Pyt. 2. Jaki poziom wykształcenia chciałby Pan(i), aby uzyskały Pana(i) dzieci?

1. zasadnicza szkoła zawodowa
2. liceum ogólnokształcące, profilowane
3. technikum lub liceum zawodowe
4. szkoła wyższa (licencjat)
5. szkoła wyższa (magisterium)

- Posiadanie książek (KGD nr J2)

Pyt. 2. Ile jest (w przybliżeniu) w Państwa domu książek (bez podręczników szkolnych i instrukcji) także w wersji elektronicznej

1. nie ma takich zbiorów
2. do 25 szt.
3. 26-50 szt.
4. 51-100 szt.
5. 101-500 szt.
6. ponad 500 szt.

Kwestionariusz indywidualny:

- Warunki udanego, szczęśliwego życia (KI nr 2)

Pyt. 2. Co uważa Pan za najważniejszy warunek udanego, szczęśliwego życia (proszę najpierw przeczytać wszystkie i wybrać najwyżej trzy wartości):

1. pieniądze
2. dzieci
3. udane małżeństwo
4. praca
5. przyjaciele
6. opatrność, Bóg
7. pogoda ducha, optymizm
8. uczciwość
9. życzliwość i szacunek otoczenia
10. wolność, swoboda
11. zdrowie
12. wykształcenie
13. silny charakter
14. inne

- Uczestnictwo w nabożeństwach (KI nr 38)

Pyt. 38. Jak często przeciętnie w ciągu miesiąca bierze Pan udział w nabożeństwach lub innych spotkaniach o charakterze religijnym? (jeśli rzadziej niż raz w miesiącu — proszę wpisać 0)

- Grono przyjaciół (KI nr 39)

Pyt. 39. Ile osób zalicza Pan do grona swoich przyjaciół?

- Palenie papierosów (KI nr 43)

Pyt. 43. Czy pali Pan papierosy? 1 TAK, 2 NIE

- Lokalna aktywność społeczna (KI nr 46)

Pyt. 46. Czy w ciągu ostatnich dwóch lat zdarzyło się, że angażował się Pan w działania na rzecz społeczności lokalnej (gminy, osiedla, miejscowości, w najbliższym sąsiedztwie)?
1 TAK, 2 NIE

- Aktywność społeczna (KI nr 48)

Pyt. 48. Czy jest Pan członkiem jakichś organizacji, stowarzyszeń, partii, komitetów, rad, grup religijnych, związków lub kół? 1 TAK, jednej, 2 TAK, dwóch, 3 TAK, trzech lub więcej, 4 NIE

- Wzrost (KI nr 52)

Pyt. 52. Jaki jest Pana wzrost? ... centymetrów

- Waga (KI nr 53)

Pyt. 53. Jaka jest Pana waga? ... kilogramów

- Udział w zebraniu publicznym (KI nr 55)

Pyt. 55. Czy w ostatnim roku był Pan na jakimś zebraniu publicznym (ale nie w miejscu pracy)? 1 TAK, 2 NIE

- Przekonania i postawy (KI nr 57)

Pyt. 57. Poniżej znajduje się kilka twierdzeń. Chcielibyśmy, aby Pan ocenił, w jakim stopniu odpowiadają one Pana przekonaniom i postawom. Oceny prosimy zaznaczyć, wpisując w kwadracie obok każdego twierdzenia wybraną cyfrę. Poszczególne cyfry oznaczają: 1 - ZDECYDOWANIE TAK, 2 - TAK, 3 - RACZEJ TAK, 4 - ANI TAK, ANI NIE, 5 - RACZEJ NIE, 6 - NIE, 7 - ZDECYDOWANIE NIE

57.1. Podziwiam ludzi, którzy mają drogie domy, samochody i ubrania

57.2. Moje życie mimo bolesnych doświadczeń ma sens i dużą wartość

57.3. W życiu najważniejsze jest to, aby było dużo przyjemności i mało przykrości

57.4. Miarą życiowego sukcesu jest stan posiadania różnych dóbr materialnych

57.5. Lubię kupować rzeczy, które nie mają praktycznego znaczenia

57.6. Samo robienie zakupów sprawia mi prawdziwą radość

57.7. Ludzie przede wszystkim starają się służyć pomocą innym

57.8. Homoseksualiści powinni móc układać sobie życie według własnych przekonań

57.9. Prawdziwy patriota nie powinien źle mówić o Polsce i Polakach

57.10. Zbyt wiele mają do powiedzenia w naszym kraju osoby obcego pochodzenia

57.11. Niektórzy ludzie są więcej warci od innych

57.12. Chciałbym dobrze, atrakcyjnie wyglądać

57.13. Niektóre grupy ludzi nie zasługują na szacunek

57.14. Powinniśmy dążyć do tego, aby dochody wszystkich ludzi były w miarę wyrównane

57.15. Bez kar fizycznych nie da się dobrze wychować dzieci.

57.16. Każdy z nas jest kowalem swojego losu

57.17. Ojcowie powinni częściej korzystać z urlopu rodzicielskiego i opiekować się dziećmi

57.18. Powinno się w Polsce przywrócić karę śmierci

57.19. Mam bardzo dużo energii w sobie

57.20. Związki partnerskie powinny zostać w Polsce prawnie zalegalizowane

- Osobisty dochód miesięczny (KI nr 65)

Pyt. 65. Pana własny (osobisty) dochód miesięczny netto (na rękę) średnio z ostatnich trzech miesięcy wyniósł ... złotych

- Oglądanie telewizji (KI nr 70)

Pyt. 70. Ile czasu poświęcił Pan przeciętnie dziennie w minionym tygodniu na oglądanie telewizji?

1 nie oglądam telewizji, 2 mniej niż godzinę, 3 od godziny do dwóch godzin, 4 od dwóch godzin do trzech godzin, 5 od trzech godzin do czterech godzin, 6 powyżej czterech godzin

- Aktywność kulturalna (KI nr 71)

Pyt. 71. Ile razy w minionym miesiącu był Pan: 71.1. w kinie, teatrze lub na koncercie;

71.2. w restauracji, kawiarni, pubie; 71.3. na spotkaniu towarzyskim

- Aktywność fizyczna (KI nr 106)

Pyt. 106. Czy uprawia Pan aktywnie którąś z form sportu, ćwiczeń fizycznych?

106.1. nie uprawiam aktywnie żadnej formy sportu ani ćwiczeń fizycznych

106.2. aerobik

106.3. bieganie/jogging/nordic walking

106.4. siłownia

106.5. jazda na rowerze

106.6. jazda na nartach lub inne sporty zimowe

106.7. pływanie

106.8. gra w piłkę nożną lub inne gry zespołowe

106.9. joga

106.10. sztuki walki

106.11. inny sport, rodzaj aktywności fizycznej

- Czytanie prasy (KI nr 110)

Pyt. 110. Ile godzin tygodniowo poświęca Pan na czytanie prasy (gazet, tygodników, miesięczników)? ... godzin

- Czytanie książek (KI nr 111)

Pyt. 111. Ile książek Pan czytał (słuchał) w ciągu ostatnich 12 miesięcy? 111.1. książki drukowane ..., 111.2. audiobooki ..., 111.3. e-booki ...

- Przeciętny czas pracy w tygodniu (KI nr 114)

Pyt. 114. Ile przeciętnie godzin w tygodniu Pan pracuje? ... godzin

- Droga do pracy i z pracy do domu (KI nr 115)

Pyt. 115. Ile przeciętnie czasu zabiera Panu droga do pracy i z pracy do domu? ... minut

- Zalety pracy zawodowej (KI nr 117)

Pyt. 117. Co jest Pana zdaniem najważniejsze w pracy zawodowej? (proszę przeczytać wszystkie odpowiedzi i wybrać najwyżej 3)

- 117.1. brak napięć i stresów
  - 117.2. duża samodzielność
  - 117.3. możliwość rozwoju osobistego
  - 117.4. praca zgodna z umiejętnościami
  - 117.5. możliwość szybkiego awansowania
  - 117.6. stabilność zatrudnienia
  - 117.7. dogodne godziny pracy
  - 117.8. możliwość wykonywania pracy z domu
  - 117.9. długi urlop
  - 117.10. zajęcie poważane przez ludzi
  - 117.11. odpowiednia płaca
  - 117.12. inne czynniki
- Funkcja kierownicza (KI nr 119)

Pyt. 119. Czy pełni Pan obecnie funkcję kierowniczą? 1 TAK, 2 NIE

- Korzystanie z Internetu (KI nr 133)

Pyt. 133. Ile godzin w ostatnim tygodniu korzystał Pan z internetu? ... godzin

Bibliografia

- Adamiak C. (2018). „Changing Social Structure Of Second Home Owners In Poland”. W: C. Hall, D. Müller (red.) *The Routledge Handbook of Second Home Tourism and Mobilities* (s. 183-194). Londyn: Routledge.
- Adamiak C. (2014). „Drugie domy w Borach Tucholskich”. Raport zrealizowany w ramach projektu „Drugie domy a zrównoważony rozwój turystyki w peryferyjnym regionie turystycznym na przykładzie Borów Tucholskich” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (grant nr 2011/03/N/HS4/03855); <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/2595/Drugie%20domy%20w%20Borach%20Tucholskich.pdf?sequence=1>.
- Aero T. (2006). „Residential choice from a lifestyle perspective”. *Housing, Theory and Society*, 23 (2), 109–130.
- Anielska K. (2019). „Gentryfikacja, jak ją rozpoznać i zmierzyć przy użyciu dostępnych danych ilościowych”. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3, 83–102.
- Arato A. (1994). „Revolution, Restoration, and Legitimation: Ideological Problems of the Transition from State Socialism”. W: M. Kennedy (red.) *Envisioning Eastern Europe: Post-Communist Cultural Studies* (s. 180-222). Ann Arbor: Michigan University Press.
- Atkinson R., Bridge G. (2005). „Introduction”. W: R. Atkinson, G. Bridge (red.) *Gentrification in a Global Context* (s. 1–17). Londyn: Routledge.
- Başaran A., Sakarya I. (2018). „Rural gentrification in the North Aegean Countryside (Turkey)”. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 6 (1), 99–125.
- Bański J. (2012). „Problematyka definicji i zasięgu przestrzennego obszarów wiejskich i stref podmiejskich”. *Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum*, 11 (3), 5–15.
- Bauman Z. (2007). „Konsumenci w społeczeństwie konsumentów”. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Bednarek-Szczepańska M. (2013). „Zróżnicowanie przestrzenne kapitału społecznego w Polsce – ujęcie przeglądowe”. *Przegląd Geograficzny*, 85 (4), 573–597.
- Bejnarowicz J. (1994). „Zmiany stanu zdrowia Polaków i jego uwarunkowań”. *Promocja Zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna*, 1-2, 9-36.
- Bell D. (2006). „Variations on the Rural Idyll”. W: P. Cloke, T. Marsden and P. Mooney (red.) *Handbook of Rural Studies* (s. 149-160). Londyn: Sage Publications.
- Bell D., Hollows J. (2006). „Historicizing Lifestyle. Mediating Taste, Consumption and Identity from the 1900s to 1970s”. Londyn: Routledge.
- Berger P. L. (1995). „Rewolucja kapitalistyczna: pięćdziesiąt tez o dobrobycie, równości i wolności”. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bijker R., Haartsen T., Strijker D. (2012). „Migration to less-popular rural areas in the Netherlands: Exploring the motivations”. *Journal of Rural Studies*, 28 (4), 490–498.
- Błaszczuk M., Cebula M. (2016). „Uczestnictwo w kulturze a uczestnictwo w mieście. O kapitałach kulturowych i różnorodności stylów życia mieszkańców dużego miasta”. *Studia Socjologiczne*, 1 (220), 99-126.

- Błoński K. (2010). „Zachowania i postawy wobec wybranych aspektów konsumpcji w zależności od deklarowanego stylu życia na przykładzie mieszkańców regionu zachodniopomorskiego”. *Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 16, 103-112.
- Bogunia-Borowska M. (2015). „Obraz nowej klasy średniej w telewizyjnych programach kulinarnych”. *Studia Socjologiczne*, 1 (216), 119-148.
- Boscoboinik A. (2018). „Becoming Cities, Losing Paradise? Gentrification in the Swiss Alps”. W: I. Pardo, G. Prato (red.) *The Palgrave Handbook of Urban Ethnography* (s. 519-536), Kent: Palgrave Macmillan.
- Bourdieu P., Passeron J.-C. (2012). „Reprodukcja”. Wyd. 2. Warszawa: PWN.
- Bourdieu P. (2006). „Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bourdieu P., Wacquant L. (2001). „Zaproszenie do socjologii refleksyjnej”. Warszawa. Oficyna Naukowa.
- Bourdieu B. (1986). „The forms of capital”. W: J. Richardson *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (s. 241-258). Now York: Greenwood.
- Borowiec A., Lignowska I. (2012). „Czy ideologia healthismu jest cechą dystynktywną klasy średniej w Polsce?”. *Kultura i Społeczeństwo*, 56 (3), 95-111.
- Brummet Q., Reed D. (2019). „The Effects of Gentrification on the Well-Being and Opportunity of Original Resident Adults and Children”. *FRB of Philadelphia Working Paper*, 19-30, 1-57.
- Bryant C.R., Russwurm L.H., McLellan A.G. (1982). „The city’s countryside. Land and its manage- ment in the rural-urban fringe”. Londyn, Nowy York: Longman.
- Bukraba-Rylska I., Burszta J. (2011). „Raport. Stan i zróżnicowanie kultury wsi i małych miast w Polsce. Kanon i rozproszenie”. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Burawoy M. (1998). „The Extended Case Method”. *Sociological Theory*, 16 (1), 4-32.
- Burdecka W. (2004). „Instytucje otoczenia biznesu”. Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.
- Butler T., Lees L. (2006). „Super-Gentrification in Barnsbury, London: Globalization and Gentrifying Global Elites at the Neighbourhood Level”. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 31 (4), 467- 487.
- Carolan M. (2008). „More-than-Representational Knowledge/s of the Countryside: How We Think as Bodies”. *Sociologia Ruralis*, 48 (4), 408 - 422.
- Cathelat B. (1993). „Socio-styles: the new lifestyles classification system for identifying and targeting consumers and markets”. Londyn: Kogan Page.
- Cebula M. (2013). „Społeczne uwarunkowania gustów i praktyk konsumpcyjnych. Zbieżność pozycji społecznych i stylów życia czy autonomizacja kultury?”. *Studia Socjologiczne*, 209 (2), 97-125.
- Chelcea L. (2006). „Marginal groups in central places: gentrification, property rights and post-socialist primitive accumulation (Bucharest, Romania)”. W: G. Enyedi, Z. Kovács (red.) *Social Changes and Social Sustainability in Historical Urban Centres: The Case of Central Europe* (s. 127-146). Pecs: Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences.

- Cierniak J. (1963). „Źródła i nurty polskiego teatru ludowego. Wybór pism”. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza
- Cloke P. (2006). „Conceptualizing Rurality”. W: Cloke P., Marsden T., Mooney P. (red.) *The Handbook of Rural Studies* (s. 18-28). Londyn: Sage Publications.
- Cloke P., Thrift N. (1987). „Intra-class conflict in rural areas”. *Journal of Rural Studies*, 3 (4), 321-333.
- Cloke P. (1985). „Counterurbanisation: a rural perspective”. *Geography*, 70 (1), 13-23.
- Cloke P. (1979). „Key Settlements in Rural Areas”. Londyn: Routledge.
- Cognard F. (2011). „The residential migrations of the British and Dutch: An original pattern of the new attraction phenomenon of low mountain ranges”. *Espace Populations Sociétés*, 3, 509-520.
- Coleman J. S. (1988). „Social Capital in the Creation of Human Capital”. *The American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Copus A. K., De Lima P. (2015). „Territorial Cohesion in Rural Europe”. Londyn, Nowy Jork: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Crowford R. (2006). „Health as a meaningful social practice”. *Health*, 10 (4), 401-420.
- Czapiński J. (2008). „Kapitał ludzki i kapitał społeczny a dobrobyt materialny. Polski paradoks”. *Zarządzanie Publiczne*, 2 (4), 5-28.
- Czapiński J., Panek T. (2006). „Diagnoza Społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków”. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie.
- Czarnecki A. (2018). „Going Local? Linking and Integrating Second-Home Owners with the Community's Economy: A Comparative Study Between Finnish and Polish Second-home Owners”. Berlin, Warszawa: Peter Lang GmbH.
- Czarnecki A. (2009). „Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich”. Warszawa: IRWiR PAN.
- Darling E. (2005). „The City in the Country: Wilderness Gentrification and the Rent Gap”. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 37, 1015-1032.
- Darnovsky M. (1991). „The New Traditionalism: Repackaging Ms. Consumer”. *Social Text*, 29, 72-91.
- Daszykowska J., Rewera M. (2010). „Przemiany wartości i stylów życia w ponowoczesności”. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- DeVellis R. (2011). „Scale Development Theory and Applications”. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Dobrowolska D. (1969). „Przemiany społeczne wsi podmiejskiej, wnioski z badań terenowych nad wsiami podkrakowskimi i hipotezy”. *Studia Socjologiczne*, 4, 5-35.
- Domański H. (2021). „Klasa średnia i problem merytokracji”. *Wszystko co Najważniejsze*, 31, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/henryk-domanski-klasa-srednia-i-problem-merytokracji/>
- Domański H. (2017). „Wpływ pochodzenia społecznego i czynników merytokratycznych na kapitał społeczny”. *Studia Socjologiczne*, 4 (227), 147-163.

- Domański H. (2015). „Czy są klasy społeczne w Polsce?”. Warszawa: Krytyka Polityczna.
- Domański H. (2012). „Polska klasa średnia”. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Domański H. (2010). „Nowe ogniwa nierówności edukacyjnych w Polsce”. *Studia Socjologiczne*, 1 (196), 7-33.
- Domański H. (2009). „Społeczeństwa europejski. Stratyfikacja i systemy wartości”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Domański H. (2004). „Struktura społeczna: wykłady z socjologii, cz. I”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Domański H. (2002). „Polska klasa średnia”. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Domański H. (1996). „Problematyka zawodu w socjologii”. *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, 17: 5-24.
- Domański H. (1994). „Społeczeństwa klasy średniej”. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Donaldson R. (2018). „Rural (Small Town) Tourism-Led Gentrification”. W: R. Donaldson (red.) *Small Town Tourism in South Africa* (s. 119-146). Now Jork: Springer International Publishing.
- Drejerska D. (2018). „Przemiany sektorowej struktury zatrudnienia ludności wiejskiej”. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Drozda Ł. (2017). „Uszlachetniając przestrzeń. Jak działa gentryfikacja i jak się ją mierzy?”. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Dyczewski L. (1995). „Kultura polska w procesie przemian”. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Dyczewski L. (1982). „Kontynuacja i zmiana w stylach życia polskiego społeczeństwa”. *Roczniki Nauk Społecznych*, 10, 231–246.
- Easterly W. (2001). „The Middle Class Consensus and Economic Development”. *Journal of Economic Growth*, 6 (4), 317-335.
- Eberhardt P. (1991). „Rozmieszczenie i dynamika ludności wiejskiej w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku”. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Eisenstadt S.N. (2003). „Comparative Civilizations and Multiple Modernities”. Leiden: Brill.
- Epstein A.L. (1958). „Politics in an urban African Community”. Manchester: Manchester University Press.
- Eyal G., Szelényi I., Townsley E. (1998). „Making capitalism without capitalists. Class formation and elite struggles in post-communist Central Europe”. Londyn, Nowy Jork: Verso.
- Fatyga B. (2014). „Kultura ludowa: z ludem czy bez ludu”. W: B. Fatyga, R. Michalski (red.) *Kultura Ludowa. Teorie, praktyki, polityki* (s. 173-187). Warszawa: Wydawnictwo ISNS UW.

- Fatyga B. (2012). „Pan Jourdain i styl życia”. W: A. Jawłowska, W. Pawlik, B. Fatyga (red.) *Style życia, wartości i obyczaje. Stare tematy, nowe spojrzenia* (s. 13-24). Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Fatyga B. (2010). „Świadomość kulturalna jako świadomość kulturowa”. W: W. Burszta, B. Fatyga (red.) *Kultura miejska w Polsce z perspektywy interdyscyplinarnych badań jakościowych* (s. 45-74). Warszawa: NCK.
- Fatyga B. (2009). „Edukacja kulturalna: refleksja z trzech perspektyw”. *Kultura i edukacja*, 4 (73), 135-146.
- Fedyszak-Radziejowska B. (1992). „Etos pracy rolnika. Modele społeczne a rzeczywistość”. Warszawa: IRWiR PAN.
- Foryś G. (2017). „Obszary wiejskie jako miejsce powstawania nowych ruchów społecznych. Implikacje teoretyczne i empiryczne”. *Przegląd Socjologiczny*, 2, 113-136.
- Foryś I. (2013). „Suburbanizacja a zrównoważony rozwój na przykładzie wybranego rynku lokalnego”. *Handel Wewnętrzny*, 6A (1), 160-170.
- Foxal G., Goldsmith R. (1998). „Psychologia konsumenta dla menedżera marketingu”. Warszawa: PWN.
- Frątczak A., Wachowiak J. (2001). „Modele życia rodzinnego przedstawicieli klas średnich”. W: Z. Tyszka (red.) *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian* (s. 105-113). Poznań: Wydawnictwo
- UAM.
- Freeman L. (2005). „Displacement or Succession?: Residential Mobility in Gentrifying Neighborhoods”. *Urban Affairs Review*, 40 (4), 463-491.
- Friedrichs J., Galster G., Musterd S. (2003). „Neighbourhood Effects on Social Opportunities: The European and American Research and Policy Context”. *Housing Studies*, 18 (6), 797-806.
- Frouws, J. (2002). „The Contested Redefinition of the Countryside. An Analysis of Rural Discourses in The Netherlands”. *Sociologia Ruralis*, 38, 54–68.
- Gałęski B. (1963). „Chłopi i zawód rolnika: studia z socjologii wsi”. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Gant R.L., Robinson G.M., Fazal S. (2011). „Land-use change in the “edgelands”: Policies and pressures in London’s rural-urban fringe”. *Land Use Policy*, 28, 266-279.
- Gdula M., Sutowski M. (2017). „Klasy w Polsce. Teorie, dyskusje, badania, konteksty”. Warszawa: Krytyka Polityczna.
- Gdula M., Lewicki M., Sadura P. (2015). „Praktyki kulturowe klasy ludowej w Polsce”. Warszawa: ISN.
- Gdula M., Sadura P. (2012). „Style życia i porządek klasowy w Polsce”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Ghose R. (2004). „Big sky or big sprawl? Rural gentrification and the changing cultural landscape of Missoula, Montana”. *Urban geography*, 25, 528-549.
- Giddens A. (2001). „Nowoczesność i tożsamość”. Warszawa: PWN.
- Gilejko L. (2010). „Klasy i warstwy we współczesnym społeczeństwie polskim”. W: M. Jarosz (red.) *Polacy równi i równiejsi* (s. 17-44). Warszawa: ISP PAN.

- Glass R. (1964). „Introduction to London: aspects of change”. Londyn: Centre for Urban Studies.
- Gluckman M. (1958). „Analysis of social situation in modern Zululand”. *Bantu Studies*, 14 (1), 147-174.
- Golinowska S. (2018). „Modele polityki społecznej w Polsce i Europie na początku XXI wieku”. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.
- González S. (2016). „Looking comparatively at displacement and resistance to gentrification in Latin American cities”. *Urban Geography*, 37 (8), 1-8.
- Gorlach K. (2017). „Współczesnej socjologii wsi portret własny. Refleksje w świetle dwóch podręczników”. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica*, 63, 106-128.
- Gorlach K. (2005). „W obliczu zmiany: wybrane strategie działania mieszkańców polskiej wsi”. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Górka A. (2011). „Krajobraz kulturowy wsi jako nośnik mitu”. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 15, 248-258.
- Grabski W. (1937). „Reforma rolna a moralno-religijny stan wsi”. Warszawa: F. Wyszyński.
- Grewiński M. (2013). „Usługi społeczne i socjalne jako wspólny obszar polityki i ekonomii społecznej”. *Ekonomia Społeczna*, 3, 24-39.
- Gromadecka-Sutkiewicz M. (1999). „Elementy stylu życia wpływające na zdrowie młodzieży szkół ponadpodstawowych”. Poznań: Wydawnictwo Akademii Medycznej.
- Grzelak Z. (1981). „Inteligencja w społeczności wiejskiej”. Warszawa: LSW.
- Grzeszczak J. (2010). „Gentryfikacja osadnictwa: charakterystyka, rozwój koncepcji badawczej i przegląd wyjaśnień. Monografie vol. 11”. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Guimond L., Simard M. (2010). „Gentrification and neo-rural population in the Quebec countryside: Representations of various actors”. *Journal of Rural Studies*, 26, 449-469.
- Hackworth J., Smith N. (2002). „The changing state of gentrification”. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 92 (4), 464-477.
- Hahn A. (2006). „Praktyka „dobrego życia” na wsi. Próby opisu teoretycznego i empirycznego”. W: A. Kaleta, G. Vonderach (red.) *Nowa socjologia wsi w Niemczech* (s. 123-135). Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Halamska M. (2021). „Wieś polska 1918-2018. W poszukiwaniu źródeł teraźniejszości”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, IRWiR PAN.
- Halamska M. (2021). Wywiad dla Kwartalnika „RZUT+26: Wieś”, 4.
- Halamska M., Zwęglińska-Gałęcka D. (2019). „Od wsi chłopskiej do robotniczej”. W: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.) *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi* (s. 203-247). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, IRWiR PAN.
- Halamska M. (2018). „Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Tom 3”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, IRWiR PAN.
- Halamska M., Hoffman R., Stanny M. (2017). „Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Tom II”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, IRWiR PAN.

- Halamska M. (2017). „Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej wsi”. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 63, 7-27.
- Halamska M., Michalska S., Śpiewak R. (2016). „Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Tom 1: Stare i nowe wymiary społecznego zróżnicowania”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, IRWiR PAN.
- Halamska M. (2016). „Struktura społeczno-zawodowa ludności wiejskiej w Polsce i jej przestrzenne zróżnicowanie”. *Wieś i Rolnictwo*, 1, 59-85.
- Halamska M. (2015). „Zróżnicowanie społeczne <<wiejskiej Europy>>”. *Wieś i Rolnictwo*, 4, 47-67.
- Halamska M. (2013). „Życie na wsi: elementy stylu życia”. *Wieś i Rolnictwo*, 1, 25-44.
- Halamska M. (2009). “Social Capital of Rural Areas: Attempt at Reconstruction”. *Przegląd Socjologiczny*, 4 (LVII), 69–94.
- Halfacree K. (2006). „Out of Place in the Country: Travellers and the Rural Idyll”. *Antipode*, 28, 42–72.
- Hall M., Müller D. (2004). „Tourism, Mobility and Second Homes: Between Elite Landscape and Common Ground”. Buffalo: Channel View Publications.
- Hamnett C. (1991). „The blind men and the elephant: towards a theory of gentrification”. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16, 173-189.
- Hamnett C. (1984). „Gentrification and residential location theory: a review and assessment”. W: D. T. Herbert and R. Johnston (red.) *Geography and the Urban Environment* (s. 283-322). Chichester: Wiley and Sons.
- Hannerz U. (1996). „Transnational Connections. Culture, People, Places”. Londyn: Routledge.
- Hasiński W. (1999). „Rolnictwo indywidualne na Dolnym Śląsku w okresie transformacji systemowej”. Wrocław: Wydawnictwo MarMar.
- Heffner K., Czarnecki A. (2015). „Linking Locally: Second Home Owners and Economic Development of the Rural Community”. W: E. Kulke, P. Dannenberg (red.) *Economic Development in Rural Areas: Functional and Multifunctional Approaches* (s. 185-210). Farnham: Ashgate Publishing.
- Heffner K., Czarnecki A. (2011). „Drugie domy w rozwoju obszarów wiejskich”. Wydawca: Wydawnictwo Naukowe Scholar, IRWiR PAN.
- Herslund L. (2012). „The Rural Creative Class: Counterurbanisation and Entrepreneurship in the Danish Countryside”. *Sociologia Ruralis*, 52 (2), 235-255.
- Heydel A. (1932). „Etatyzm w Polsce”. Kraków: Towarzystwo Ekonomiczne.
- Hines J.D. (2012). „The post-industrial regime of production/consumption and the rural gentrification of the New West Archipelago”. *Antipode*, 44 (1), 74–97.
- Hines J.D. (2010). „Rural Gentrification as Permanent Tourism: The Creation of the ‘New’ West Archipelago as Postindustrial Cultural Space”. *Environment and Planning Society and Space*, 28 (3), 509-525.
- Hoggart K. (1997). „The middle classes in rural England 1971-1991”. *Journal of Rural Studies*, 3, 253-273.
- Holzer J. (2003). „Demografia”. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne S.A.

- Horáková H. (2013). „Whose Countryside? Contested Development in the New Rural Recreational Localities in Czechia from the Perspective of the Countryside Capital”. *European Countryside*, 5, 21–37.
- Horáková H. (2010). „Transformation of Rural Communities: Mobility, Tourism and Identity”. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 20, 37–51.
- Hryciuk R., Korolczuk E. (2015). „Niebezpieczne związki. Macierzyństwo, ojcostwo i polityka”. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Ilbery B., Bowler, I. (1998). „From agricultural productivism to post-productivism”. W: B. Ilbery (red.) *The geography of rural change* (s. 57-84). Harlow: Longman.
- Ira, V., Huba, M. (1999). „Border regions and development from the sustainability perspective: the case of the Lower Morava river region, Slovakia”. *Moravian Geographical Reports*, 7, 32–39.
- Jadach-Sepioło A. (2007). „Gentryfikacja miast”. *Problemy Rozwoju Miast*, 3, 66-79.
- Jagiełło-Łysiowa E. (1978). „Życie na wsi: próba diagnozy społecznej i prognozy”. W: A. Siciński (red.) *Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce* (s. 81-142). Warszawa: PWN.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J. (2014). „Procesy gentryfikacji. XXVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Część II”. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Jałowiecki B., Szczepański M. (2002). „Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jankowska D., Majka A. (2016). „Zmiany zatrudnienia w sektorze usług a rozwój gospodarczy regionu”. *Studia i Prace WNEiZ US*, 44 (2), 253-264.
- Jarness V. (2015). „Cultural vs Economic Capital: Symbolic Boundaries within the Middle Class”. *Sociology*, 51 (2), 357–373.
- Jarosz-Nojszewska A. (2015). „Urlopy wypoczynkowe pracowników najemnych w Drugiej Rzeczypospolitej. Ustawodawstwo a praktyka”. W: P. Grata (red.) *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej: studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku* (s. 67-85). Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- Jałowiecki B., Szczepański M. (2002). „Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jasiński M., Bożykowski M., Zając T. (2015). „Dokładniej, rzetelniej, taniej. Badania oparte na rejestrach publicznych jako szansa dla badań społecznych w Polsce”. *Studia Socjologiczne*, 1 (216), 45-72.
- Kaczmarek G. (1986). „Zróżnicowanie społeczne a styl życia – studium analityczne”. Warszawa, Poznań: PWN.
- Kahila P., Rinne-Koski K. (2005). „Pojęcie elastycznego stylu życia. Ramy i zagadnienia teoretyczne”. W: K. Zawalińska (red.) *Rozwój obszarów wiejskich. Doświadczenia krajów europejskich* (s. 343-355). Warszawa: IRWiR PAN.
- Kajdanek K. (2012). „Suburbanizacja po polsku”. Kraków: Nomos.
- Kajdanek K. (2011). „Pomiędzy miastem a wsią. Suburbanizacja na przykładzie osiedli podmiejskich Wrocławia”. Kraków: Nomos.

- Kaleta A. (2017). „Europa Środkowo-Wschodnia i jej obszary wiejskie”. *Studia Socjologiczne*, 224, 341-352.
- Kalinowski S. (2014). „Znaczenie świadczeń pomocy społecznej dla beneficjentów MOPR na przykładzie Poznania”. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 179, 225-236.
- Kapferer J. (1990). „Rural Myths and Urban Ideologies”. *Journal of Sociology*, 26, 1, 87-106.
- Karwacki A., Antonowicz K. (2003). „Underclass i kultura biedy w środowiskach popegeerowskich w kontekście sporów teoretycznych i interpretacyjnych”. *Studia Socjologiczne*, 3, 69-111.
- Kharas H., Gertz G. (2010). „The new global middle class: a cross-over from West to East”. W: L. Cheng (red.) *China's Emerging Middle Class: Beyond Economic Transformation* (s. 1-14). Washington: Brookings Institution Press.
- Kłosowska A. (1972). „Społeczne ramy kultury”. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Konrad G., Szelenyi I. (1974). „Social conflicts of under-urbanization”. W: M. Harloe (red.) *Captive Cities* (s. 157-174). Chichester: John Wiley.
- Koomen E. (2011). „Indicators of rural vitality. A GIS-based analysis of socio-economic development of the rural Netherlands. Research Memorandum 2011-50”. Amsterdam: Vrije Univeriteit.
- Kotkin J. (2018). „Powszechna historia miasta”. Warszawa: Znak.
- Kotowska I. (2014). „Niska dzietność w Polsce w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza Społeczna 2013”. Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Kovacs Z., Wiessner R., Zischner R. (2013). „Urban renewal in the inner city of Budapest: Gentrification from a post-socialist perspective”. *Urban Studies*, 50, 22-38.
- Kovacs Z. (1998). „Ghettoisation or Gentrification? Post-socialist Scenarios for Budapest”. *Netherlands Journal of housing and the built environment*, 13, 63-81.
- Kovacs Z. (1997). „Transformation of the housing markets in Budapest, Prague and Warsaw”. W: I. Kotowska (red.) *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego* (s. 245-256). Warszawa: SGH.
- Kowalczyk A. (1994). „Geograficzno-społeczne problemy zjawiska <<drugich domów>>”. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Kozłowski W., Matczak E. (2014). „Aspiracje edukacyjne rodziców w stosunku do własnych dzieci”. *Edukacja*, 1 (126), 66-78.
- Koźmiński A. (1998). „Gospodarka”. W: *Encyklopedia socjologii, t. 1*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kraciuk J. (2009). „Rynek pracy na wsi”. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego*, 9 (24), 89-98.
- Kruzmetra Z. (2011). „Changes in rural settlement patterns of peri-urban areas of Latvia”. Ryga: University of Latvia.

- Krysiak S. (2009). „Ekologiczne aspekty przemian użytkowania ziemi w wybranych typach krajobrazów naturalnych Polski Środkowej”. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, XXI, 299-310.
- Krzemiński I. (2003). „Od protestu do stowarzyszenia – czy mamy szansę na obywatelską wieś?”. *Wiś i Rolnictwo*, suplement, 3, 126-128.
- Kubicki P. (2011). „Nowi mieszczaństwo – nowi aktorzy na miejskiej scenie”. *Przegląd Socjologiczny*, 60, 203-227.
- Kukołowicz P. (2019). „Klasa średnia w Polsce. Czy istnieje polski self-made man?”. Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny.
- Kutkowska B., Hasiński W. (2018). „Wielofunkcyjność – Nowe Spojrzenie Na rozwój obszarów Wiejskich”. *Wiś i Rolnictwo*, 2 (179), 113-132.
- Laskowska-Otwinowska J. (2008). „Globalne przepływy kulturowe a obecność nowoosadników na wsi polskiej”. Łódź: Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne.
- Lees L. (2016). „Gentrification, Race, and Ethnicity: Towards a Global Research Agenda?”. *City and Community*, 15 (3), 208-214.
- Lees L. (2014). „Gentrification in the global south?”. W: S. Parnell, S. Oldfield (red.) *The Routledge Handbook on Cities of the Global South* (s. 506–521). Londyn, Nowy Jork: Routledge.
- Lees L., Shin H.B., Lopez-Morales E. (2015). „Conclusion: global gentrifications. W: L. Lees, H.B. Shin, E. López-Morales (red.) *Global Gentrifications: Uneven development and displacement* (s. 441–452). Bristol: Policy Press.
- Lees L., Slater T., Wyly E. (2008). „Gentrification”. Nowy Jork: Routledge.
- Lees L. (2006). „Gentrifying down the urban hierarchy”. W: D. Bell, M. Jayne (red.) *Small Cities* (s. 91–104). London: Routledge.
- Lees L. (2003). „Urban geography: „New” urban geography and the ethnographic void”. *Progress in Human Geography*, 27, 1, 107-113.
- Laferté G. (2014). „Des études rurales à l’analyse des espaces sociaux localisés”. *Sociologie*, 2, 423-439.
- Leimgruber O. (1951). „Le rôle des classes moyennes dans la vie sociale et économique”. Brno: Typoskript der Schweizerischen Landesbibliothek.
- Liszewski S. (1987). „Geneza i rozwój osadnictwa wypoczynkowego w otoczeniu Łodzi”. *Acta Universitatis Lodziensis. Turyzm*, 3, 33-54.
- Loibl W. (2004). „Simulation of suburban migration: driving forces, socio-economic characteristics, migration behavior and resulting lands patterns”. W: G. Feichtinger (red.) *Vienna Yearbook of Population Research* (s. 203-226). Wiedeń: Austriacka Akademia Nauk.
- Lorens P. (2015). „Równoważenie rozwoju przestrzennego miast w Polsce”. *Studia KPZK*, 161, 75-81.
- Lundmark L. (2006). „Restructuring and employment change in sparsely populated areas: examples from northern Sweden and Finland. Doctoral dissertation”. Umeå: Department of Social and Economic Geography.

- Machado de Silva F. (2017). „Rural change in the context of globalization: examining theoretical issues”. *Hungarian Geographical Bulletin*, 66 (1), 43-53.
- Maciejewska-Mroczek E. (2012). „Mrówcza zabawa. Współczesne zabawki a społeczne konstruowanie dziecka”. Kraków: Universitas.
- Mackiewicz M., Michorowska B., Śliwka A. (2009). „Analiza potrzeb i rozwoju przemysłów kreatywnych”. Warszawa: ECORYS.
- Majer A. (1999). „Miasta Ameryki. Kryzys i polityka odnowy”. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Maloutas T. (2012). „Contextual diversity in gentrification research”. *Critical Sociology*, 38 (1), 33-48.
- Maloutas T. (2004). „Segregation and residential mobility: spatially entrapped social mobility and its impact on segregation in Athens”. *European Urban and Regional Studies*, 11 (3), 195–211.
- Mamonova N., Sutherland L. (2015). „Rural gentrification in Russia: Renegotiating identity, alternative food production and social tensions in the countryside”. *Journal of Rural Studies*, 42, 154-165.
- Manchin R., Szelenyi I. (1985). „Theories of family agricultural production in collectivized economies”. *Sociologia Ruralis*, 3-4 (28), 248-268.
- Mantey D. (2013). „Pułapka suburbanizacji, czyli o planach migracyjnych młodych piaseczan”. *Przegląd Geograficzny*, 2 (85), 271-289.
- Marini M., Mooney P. (2006). „Rural economies”. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies* (s. 91-103). Londyn, Thousand Oaks, Delhi: Sage Publications.
- Marcuse P. (1985). „Gentrification, Abandonment, and Displacement: Connections, Causes and Policy Responses in New York City”. *Journal of Urban and Contemporary Law*, 28, 195-240.
- Marsden T. (2003). *The Condition of Rural Sustainability*. Wageningen: Royal van Gorcum.
- Marsden T., Murdoch J., Flynn A. (1993). „Constructing the countryside”. Londyn: UCL Press.
- Matczak A. (2015). „Ewolucja turystyki na obszarach wiejskich”. *Studia KPZK*, 162, 63-82.
- Mather A. S., Hill G., Nijnik M. (2006). „Post-productivism and rural land use: Cul de sac or challenge for theorization?”. *Journal of Rural Studies*, 22 (4), 441-455.
- Matuchniak-Krasuska A. (2015). „Koncepcja habitusu u Pierre'a Bourdieu”. *Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris*, 31 (4), 77-11.
- Mendras H. (1994). „La Seconde Revolution francaise”. Paryż: Gallimard.
- Michalska S. (2020). „Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski, Tom 4: Struktura społeczna a zmiany ról społecznych kobiet wiejskich”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, IRWiR PAN.
- Michalska S. (2016). „Płeć, gender i struktura społeczna”. W: M. Halamska, S. Michalska, R. Śpiewak (red.) *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Tom 1* (s. 97-128). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, IRWiR PAN.

- Michel B. (1997). „Le role des classes moyennes en Europe centrale”. W: G. Gorzelak, B. Jałowicki (red.) *Central European Identity* (s. 34–41). Warszawa: EUROREG.
- Milczarek-Andrzejewska D., Zawalińska K., Czarnecki A. (2018). „Land-use conflicts and the Common Agricultural Policy: Evidence from Poland”. *Land Use Policy*, 73, 423-433.
- Miletic, G., Perackovic, K., Golubic, M. (2016). „Socio-Spatial Patterns of the Contemporary Second Home Phenomenon in Croatia”. *Journal for General Social Issues*, 26, 79-100.
- Mills Ch. (1951). „White Collar: The American Middle Classes”. Now Jork: Oxford University Press.
- Mingay G.E. (1989). „The Rural Idyll”. London: Routledge.
- Miszczuk M. (2009). „System podatków i opłat samorządowych w Polsce”. Warszawa: C.H. Beck.
- Modrzyk A. (2020). „Samoograniczająca się towarzyskość. Żywność, alkohol i kawa oraz trzy zasady z ekonomiki gościnności”. *Kultura I Społeczeństwo*, 64 (1), 107-127.
- Mokrzycki E. (1994). „Nowa klasa średnia?”. *Studia Socjologiczne*, 1, 37–52.
- Mokrzycki E., Jawłowska A. (1978). „Style życia a przemiany struktury społecznej: propozycja typologii historyczno-socjologicznej”. W: Andrzej Siciński (red.) *Styl życia: przemiany we współczesnej Polsce* (s. 145-176). Warszawa: PWN.
- Moskalewicz M. (2012). „Nowa klasa <<średnia>>”. *Res Publica Nowa*, 208, 5-7.
- Moroń D. (2016). „Wpływ przemian demograficznych na szkolnictwo wyższe w Polsce”. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 290, 107-116.
- Murdoch, J., Lowe, P. (2003). „The Preservationist Paradox: Modernism, Environmentalism and the Politics of Spatial Division”. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 28 (3), 318–332.
- Nedučin D., Carić O., Kubet V. (2009). „Influences of gentrification on identity shift of an urban fragment: A case study”. *Spatium*, 21, 66-75.
- Nelson P., Oberg A., Nelson L. (2010). „Rural Gentrification and Linked Migration in the United States”. *Journal of Rural Studies*, 26, 4, 343-352.
- Nelson B.P., Pistre P., Dellier J., Richard F. (2008). „Towards a Cross-National Database of Rural Gentrification Indicators”, http://www.i-rgent.com/wp-content/uploads/sites/17/2015/05/AAG2015_nelson.pdf
- Nesterowicz P. (2016). „Każdy został człowiekiem”. Warszawa: Wydawnictwo Czarne.
- Nyczaj-Draż M. (2013). „Znaczenie edukacji dziecka w rodzinie z klasy średniej”. *Wychowanie w Rodzinie*, 8, 253-266.
- Nyczaj-Draż M. (2010). „Wzory edukacyjnego wspierania dzieci w rodzinach z klasy średniej”. *Przegląd Pedagogiczny*, 1 (13), 75-81.
- Nyczaj-Draż M. (2007). „Nauczyciel wobec dzieci i rodziców z klasy średniej jako reprezentantów neoliberalnej rzeczywistości”. W: R. Kwieciński, S. Kowal, M. Szymański (red.) *Nauczyciel – tożsamość – rozwój* (s. 120-128). Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP.

- OECD (2010). „Dynamics of Rural Transformations in Emerging Economies”, www.ruraldevelopment.gov.
- Oleszek J. (2013). „Renesans, rewitalizacja czy degradacja wsi granicznej Bielice w Sudetach Wschodnich”. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, 1, 135-146.
- Olkuśnik M. (2013). „Prawdziwy turysta u schyłku belle époque. Niezwykłe podróże Stanisława Twardo w świetle niepublikowanych wspomnień”. *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku*, 12, 41-55.
- Ostrowska A. (1999). „Styl życia a zdrowie”. Warszawa: IFiS PAN.
- Pahl R. (1965). „Class and community in English commuter villages”. *Sociologia Ruralis*, 5 (1), 5-23.
- Palska H. (2009). „Dawne i obecne badania nad stylami życia. Analiza dwu przypadków”. W: P. Gliński, A. Kościański (red.) *Socjologia i Syciński* (s. 121-134). Warszawa: IFiS PAN.
- Palska H. (2002). „Bieda i dostatek. O nowych stylach życia w Polsce końca lat dziewięćdziesiątych”. Warszawa: IFiS PAN.
- Parsons D. 1980. „Rural gentrification: the influence of rural settlement planning policies. University of Sussex research papers in geography”. Brighton: University of Sussex.
- Parysek J. (2008). „Aglomeracje miejskie w Polsce oraz problemy ich funkcjonowania i rozwoju”. *Biuletyn Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 5, 29-48.
- Patch J. (2004). „The embedded landscape of gentrification”. *Visual Studies*, 19 (2), 169-187.
- Pawełczyńska A. (1976). „Styl życia w epoce przemian - determinanty i układy odniesienia”. W: A. Syciński (red.) *Styl życia, koncepcje i propozycje* (s. 153-154). Warszawa: PWN.
- Peterson R., Kern R. (1996). „Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore”. *American Sociological Review*, 61, 5, 900-907.
- Phillips M. (2010). „Counterurbanisation and rural gentrification: an exploration of the terms”. *Population, Space and Place*, 16 (6), 539-558.
- Phillips M. (2009). „Gentrification rural”. *International Encyclopaedia of Human Geography*, V, 369-375.
- Phillips M. (2005). „Contested worlds: an introduction”. W: M. Phillips (red.) *Contested worlds: an introduction to human geography* (s. 3-11). Londyn: Routledge.
- Phillips M. (2002). „The production, symbolisation and socialisation of gentrification: impression from two Berkshire villages”. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 27, 282-308.
- Phillips M. (1998). „The restructuring of social imaginations in rural geography”. *Journal of Rural Studies*, 14 (2), 121-153
- Phillips M. (1993). „Rural gentrification and the processes of class colonisation”. *Journal of Rural Studies*, 9, 123-140.
- Pietrzykowski R. (2019). „Zróżnicowanie przestrzenne cen ziemi rolniczej w Polsce”. *Eksperyta*. Warszawa: SGGW.

- Pikuła N. (2017). „Czynniki różnicujące przebieg kariery zawodowej kobiet i mężczyzn – z perspektywy osób starszych”. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 2 (78), 95-111.
- Piotrowska D. (2000). „Etos i funkcje klasy średniej w społeczeństwach Europy Zachodniej, Polski i Stanów Zjednoczonych”. *Studia z Nauk Społecznych*, 15 (10), 97-118.
- Piotrowska D. (1998). „Styl życia. Uwagi ogólne”. *Studia z Nauk Społecznych*, 13, 61-79.
- Pisman A., Allaert G., Lombaerde P. (2011). „Urban and suburban lifestyles and residential preferences in a highly urbanized society”. *Belgeo. Revue belge de géographie*, 1-2, 1-16.
- Pistre P. (2010). „Rural gentrification and ageing: a case study from French countryside”. Materiały konferencyjne: 50th Congress of the European Regional Science Association: *Sustainable Regional Growth and Development in the Creative Knowledge Economy*, https://www.econstor.eu/bitstream/10419/119127/1/ERSA2010_1097.pdf
- Płoszaj A. (2013) „Sieci instytucji otoczenia biznesu”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Pobłocki K. (2014). „Gentryfikacja, własność i polski kapitalizm polityczny”. *Politeja*, 27, 157-177.
- Podedworna H. (2017). „Zmiana paradygmatu rozwoju obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej”. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica*, (63), 129–140.
- Podedworna H. (2011). „Nowe inspiracje socjologii wsi”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Podedworna H. (2001). „Stare i nowe klasy w strukturze społecznej polskiej wsi”. W: L. Gilejko (red.) *Studia nad zmianami w strukturze społeczeństwa polskiego (lata 90.)* (s. 171-198). Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Podemski K. (2017). „Od stanu mieszczańskiego do nowej klasy średniej”. *Kronika Miasta Poznania*, 4, 11-21.
- Podemski K. (2011). „Społeczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej”. Projekt Euroqual. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Putnam R. (1993). „The Prosperous Community. Social Capital and Public Life”. *The American Prospect*, 4, 13, 35-42.
- Radowska-Lisak M. (2008). „Ludzie stamtąd: nowi mieszkańcy wsi w obszarze metropolitalnym Torunia”. *Wieś i Rolnictwo*, 1, 156-168.
- Redfern P.A. (2003). “What Makes Gentrification 'Gentrification'?”. *Urban Studies Journal Limited*, 40 (12), 2351-2366.
- Rejowska A. (2018). „Nowy tradycjonalizm, czyli praktyki macierzyństwa w dobie późnej nowoczesności”. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 14 (4), 172–189.
- Richard F., Tommasi G., Saumon G. (2017). „Le capital environnemental, nouvelle clé d'interprétation de la gentrification rurale?”. *Norois*, 2 (243), 89–110.
- Rogatka K. (2019). „Rewitalizacja i gentryfikacja w wymiarze społecznym”. Toruń: Wydawnictwo UMK.

- Rose D. (1984). „Rethinking Gentrification: Beyond the Uneven Development of Marxist Urban Theory”. *Environment and Planning D Society and Space*, 2 (1), 47-74.
- Rosner A. (2014). „Migracje wewnętrzne i ich związek z przestrzennym zróżnicowaniem rozwoju społeczno-gospodarczego wsi”. *Wieś i Rolnictwo*, 162, 1, 63-79.
- Rowicki L. (2019). „Jak się w Polsce żyje młodym? Orientacje społeczne i kulturalne pokolenia III RP”. https://www.pedagog.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2018/09/mp13-pozycja_spoeczna_kapital_spoeczny.pdf
- Ruszkowski P., Przystalski A., Maranowski P. (2020). „Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego a klasy i warstwy społeczne.” Warszawa: Collegium Civitas.
- Rybicki P. (1972). „Społeczeństwo miejskie”. Warszawa: PWN.
- Sadura P. (2019). „Gra w klasy”. Wywiad dla Magazynu *Kontakt*, <https://magazynkontakt.pl/gra-w-klasy/>.
- Sadura P., Murawska K., Włodarczyk Z. (2017). „Wieś w Polsce 2017: diagnoza i prognoza”. Warszawa: Fundacja Wspomagania Wsi.
- Sadura P., Gdula M. (2012). „Style życia i porządek klasowy w Polsce”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Salamon S. (2003). „Newcomers to Old Towns. Suburbanization of the Heartland”. Chicago: Chicago Scholarship.
- Scott M., Gkartzios M. (2012). „Gentrifying the Rural? Planning and Market Processes in Rural Ireland”. *International Planning Studies*, 17, 1-24.
- Shani G. (2019). „How place shapes taste: The local formation of middle-class residential preferences in two Israeli cities”. *Journal of Consumer Culture*, 21, 867-891.
- Short B. (1992). „The English Rural Community: Image and Analysis”. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shucksmith M (2001). „Development and Ruralities in Europe: Processes of Change and Social Exclusion in Rural Areas”. VIII National Meeting of the Portuguese Association for Regional Development (APDR), Vila Real.
- Shucksmith M. (1991). „Still no homes for local? Affordable housing and planning controls in rural areas”. W: T. Champion, C. Watkins (red.) *People in the Countryside: Studies of Social Change in Rural Britain* (s. 53-66). Londyn: Paul Chapman.
- Siciński A. (2002). „Styl życia, kultura, wybór”. Warszawa: IFiS PAN.
- Siciński A. (1988). „Wstęp”. W: A. Siciński, A. Wyka (red.) *Badania „rozumiejące” stylu życia – narzędzia* (s. 5-15). Warszawa: IFiS PAN.
- Siciński A. (1977). „Problemy przemian stylu życia w Polsce”. W: J. Szczepański (red.) *Badania nad wzorcami konsumpcji* (s. 280-295). Wrocław: Ossolineum.
- Siciński A. (1976). „Styl życia. Koncepcje i propozycje”. Warszawa: PWN.
- Simon M. (2012). „Exploring Counterurbanisation in a Post-Socialist Context: Case of the Czech Republic”. *Sociologia Ruralis*, 54, 2, 117-142.
- Simon M. (2011). „Kontraurbanizace: chaotický koncept?”. *Geografie*, 116, 231–255.
- Słomczyński K. (2011). „Typologia międzykrajowych badań porównawczych a kluczowe problemy metodologiczne”. *Studia Socjologiczne*, 1, 469-482.

- Smętkowski M., Jałowiecki B., Gorzelak G. (2009). „Obszary metropolitalne w Polsce - diagnoza i rekomendacje”. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1 (35), 52-73.
- Smith D.P., Phillips M. (2001). „Socio-cultural representations of greentrified Pennine rurality”. *Journal of Rural Studies*, 17, 457-469.
- Smith N. (1996). „The New Urban Frontier”. Londyn: Routledge.
- Solana-Solana M. (2010). „Rural gentrification in Catalonia, Spain: a case study of migration, social change and conflicts in the empordanet area”. *Geoforum*, 41 (3), 508-517.
- Sowa I. (2016). „Wykorzystanie koncepcji stylu życia w typologii młodych konsumentów”. *Studia Ekonomiczne/Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach*, 7 (303), 134-151.
- Spector A. (1955). „The Exurbanities”. Nowy Jork: Berkley Publishing Corporation.
- Stanny M., Strzelecki P. (2020). „Ludność wiejska”. W: J. Wilkin, A. Hałasiewicz (red.) *Polska Wieś 2020. Raport o Stanie Wsi* (s. 31-56). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Stanny M., Rosner A., Komorowski Ł. (2018). „Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap III. Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika”. Warszawa: Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN.
- Stanny M., Strzelczyk W. (2015). „Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji dochodowej gmin a rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich w Polsce”. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 17, 4, 301-307.
- Stanny M., Rosner A. (2014). „Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku”. Warszawa: Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN.
- Stanny M. (2013). „Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce”. Warszawa: IRWiR PAN.
- Starosta P. (1995). „Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego”. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Stockdale A. (2010). „The diverse geographies of rural gentrification in Scotland”. *Journal of Rural Studies*, 26, 31-40.
- Stomma L. (2002). „Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku oraz wybrane eseje”. Łódź: Wydawnictwo Piotr Dopierała.
- Struyk R., Angelici K. (1996). „The Russian Dacha phenomenon”. *Housing Studies*, 11, 233-250.
- Strzelecki J. (2012). „Postfordowska narracja o pracy i jej klasowe odmiany”. W: M. Gdula, P. Sadura (red.) *Style życia i porządek klasowy w Polsce* (s. 87-116). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sułkowski B. (2011). „Społeczne ramy kultury czterdzieści lat później. Pięć modeli komunikacji kulturowej”. *Kultura i Społeczeństwo*, 2-3, 5-35.
- Szacka B. (2003). „Wprowadzenie do socjologii”. Warszawa: Oficyna Naukowa.

- Szafraniec K. (2006). „Optymizm/pesymizm jako mentalne podstawy odporności/podatności na bezradność”. W: K. Szafraniec (red.) *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi* (s. 283–322). Warszawa: IRWIR PAN.
- Szafraniec K. (2005). „Autorytaryzm polskiej wsi”. W: A. Rosner (red.) *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich, seria: Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa* (s. 69-91). Warszawa: IRWiR PAN.
- Szczepański J. (1973). „Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia”. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ.
- Szlendak T. (2014). „Formy aktywności kulturalnej”. W: R. Drozdowski, B. Fatyga, M. Filiciak, M. Krajewski, T. Szlendak (red.) *Praktyki kulturalne Polaków* (s. 151-219). Toruń, Warszawa: Wydawnictwo UMK.
- Szlendak T. (2011). „Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie”. Warszawa: PWN.
- Sztandara M. (2003). „Sposoby na „ludowość”. „Powrót do źródeł” i idea działań alternatywnych”. W: Materiały z konferencji etnologicznej *Tradycja z przyszłością. Zadania współczesnej etnologii. Teoria i praktyka w zachowaniu ludowego dziedzictwa kulturowego dla zjednoczonej Europy*. Sandomierz: Towarzystwo Naukowe Sandomierskie.
- Sztompka P. (2013). „Dziesięć tez o modernizacji”. *Zarządzanie Publiczne*, 2-3, (24-25), 177-183.
- Sztompka P. (1994). „Teorie zmian społecznych a doświadczenia polskiej transformacji”. *Studia Socjologiczne*, 1 (132), 9-17.
- Szusc J. (1995). „Trzy Europy”. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Szymańska D., Biegańska J. (2011). „Fenomen urbanizacji i procesy z nim związane”. *Studia Miejskie*, 4, 13-38.
- Śleszyński P. (2013). „Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw”. *Przegląd Geograficzny*, 85 (2), 173–197.
- Śleszyński P. (2009). „Zmiany strukturalne i przestrzenno-funkcjonalne w rozwoju przedsiębiorczości po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej”. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3 (37), 5-26.
- Śpiewak R. (2016). „Wiejska gentryfikacja: definicja, znaczenie i skutki procesu”. W: M. Halamska, S. Michalska, R. Śpiewak (red.) *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. Tom 1* (s. 129-157). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Śpiewak R. (2012). „Definiowanie kategorii "wieś" na początku XXI wieku, czyli o kłopotach badacza obszarów wiejskich”. *Wieś i Rolnictwo*, 3 (156), 30-47.
- Tarkowska E. (2009). „Źródła i konteksty socjologii życia codziennego”. W: M. Bogunia-Borowska (red.) *Barwy codzienności. Analiza socjologiczna* (s. 95-118). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Tarkowska E. (2000). „Zrozumieć biednego: o dawnej i obecnej biedzie w Polsce”. Warszawa: Typografia.
- Tarkowska E. (1976). „Kategoria stylu życia a inspiracje antropologiczne”. W: A. Siciński (red.) *Styl życia. Koncepcje i propozycje* (s. 71-98). Warszawa: PWN.

- Timar J., Varadi M. (2001). „The Uneven Development of Suburbanization during Transition in Hungary”. *European Urban and Regional Studies*, 8, 349-360.
- Teppo A., Millstein M. (2015). „The Place of Gentrification in Cape Town”. W: L. Lees i in. (red.) *Global Gentrifications. Uneven development and displacement* (s. 419-440). Bristol: Bristol Policy Press.
- Theiss M. (2012). „Krewni, znajomi, obywatele: kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna”. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Tommasi G. (2018). „Innovations sociales et mobilisations dans la Montagne limousine”. W: D. Richard., R. Woessner (red.) *Les espaces ruraux en France* (s. 142-149). Neuilly: Atlande.
- Tyszka A. (1971). „Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów życia”. Warszawa: PWN.
- Vágner J., Muller D., Fialova D. (2011). „Second home tourism in light of the historical-political and socio-geographical development of Czechia and Sweden”. *Geografie*, 116, 191–210.
- Van der Ploeg J., Renting H., Brunori G., Knickel K., Mannion J., Marsden T., De Roest K., Sevilla-Guzmán E., Ventura F. (2000). „Rural Development: From Practices and Policies towards Theory”. *Sociologia Ruralis*, 40, 4, 391-408.
- Vasarus G., Bajmocy P. (2017). „Rurality of the different suburban settlement types in the Rural-Urban Fringe of Győr, Hungary”. Budapest: EUGEO Congress of the Geography of Europe.
- Warde A. (1991). „Gentrification as consumption: issues of class and gender”. *Environment and Planning D: Society and Space*, 9 (2), 223-232.
- Wasilewski J. (2012). „Jesteśmy potomkami chłopów”. *Magazyn Znak*, <https://www miesiecznik.znak.com.pl/6842012z-prof-jackiem-wasilewskim-o-genealogii-polskiego-spoleszczenstwa-rozmawia-marta-duch-dyngoszjestesmy-potomkami-chlopow/>.
- Webber R., Burrows R. (2017). „The Predictive Postcode: The Geodemographic Classification of British Society”. Londyn: Sage Publications.
- Weekley I. (1988). „Rural depopulation and counter urbanisation: A paradox”. *Area*, 20, 2, 127–134.
- Weingartner S., Rössel J. (2019). „Changing dimensions of cultural consumption? The space of lifestyles in Switzerland from 1976 to 2013”. *Poetics*, 74, 1-49.
- WHO (2019). „Obesity and overweight”, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>.
- Wilczyński R. (2016). „Sytuacja rozwojowa wsi w woj. opolskim w warunkach depopulacji”. *Studia Obszarów Wiejskich*, 41, 193–211.
- Williams P., Smith N. (1986). „Gentrification of the City”. Londyn: Routledge.
- Wojnar J. (2015). „Wykształcenie ludności na obszarach wiejskich a stopień wykorzystania nowoczesnych technologii informacyjnych”. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 17 (2), 247-252.
- Wojnar K. (2016). „Czy na peryferiach jest klasa kreatywna?”. Warszawa: NCK.

- Woodward I. (2007). „Understanding Material Culture”. Londyn: Sage Publications.
- Wójcik M. (2013). „Gentryfikacja wsi - Jak daleko od miasta?”, http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/4465/gentryfikacja_wer_pierw.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Wójcik M. (2009). „Społeczna geografia wsi”. *Czasopismo Geograficzne*, 80 (1–2), 42–62.
- Wrona A. (2018). „Migranci z miast oraz ich sąsiedzi - zróżnicowanie kulturowe wiejskich społeczności lokalnych a sfery swojskości i obcości w relacjach codziennych mieszkańców : Przypadek trzech wsi z terenu Kielecczyzny”. Rozprawa doktorska, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/88272/edition/67769?language=en>
- Wu W., Wang J. (2017). „Gentrification effects of Chinese urban village renewals”. *Urban Studies Journal*, 54 (1), 214-229.
- Wyly E., Hammel D. (1999). „Gentrification, Segregation, and Discrimination in the American Urban System”. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 36 (7), 1215–1241.
- Yang J., Hui E., Lang W., Li X. (2018). „Land Ownership, Rent seeking and Rural gentrification: Reconstructing villages for sustainable urbanization in China”. *Sustainability*, 10 (6), 1-17.
- Zając-Mozol R. (2011). „Warunki życia na wsi. Szanse edukacyjne”. *Biuletyn FDP*, https://www.prezydent.pl/storage/file/core_files/2021/8/5/02104746e503bd48a94131f55cfb875c/fdp_potencjal_obszarow_wiejskich_szansa_rozwoju_20111219_143012.pdf.
- Ziółkowski M. (2012). „Kapitały społeczny, kulturowy i materialny i ich wzajemne konwersje we współczesnym społeczeństwie polskim”. *Studia Edukacyjne*, 22, 7-27.
- Zukin S. (1995). „The Cultures of Cities. Cambridge”. Cambridge: Blackwell.
- Zwęglińska-Gałecka D. (2021). „Rural Gentrification in Central and Eastern Europe”. *Polish Sociological Review*, 4 (216), 533-551.
- Zwęglińska-Gałecka D. (2020). „Gentryfikacja wsi: próba określenia przestrzennego zasięgu zjawiska”. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3 (81), 115-145.
- Zwęglińska-Gałecka D. (2019). „Gentryfikacja wsi i jej zasięg”. *Wieś i Rolnictwo*, 2 (183), 57-88.
- Zwęglińska D. (2016). „Gentryfikacja wsi. Studium procesu zmian w gminie Prażmów w województwie mazowieckim”. Niepublikowana praca magisterska przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Halamskiej, obroniona w Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych UW (EUROREG).
- Żarnowski S. (1973). „Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939”. Warszawa: PWN.
- Żróbek-Róžańska A., Wolny A. (2017). „Zatrzymać czy pozwolić? Nieoczywiste skutki suburbanizacji. Studium podolsztyńskich gmin wiejskich”. *Studia Miejskie*, 26, 9-23.
- Żróbek-Róžańska A., Żróbek-Sokolnik A., Dynowski P. (2017). „Czy mieszkańcy miast preferują tereny cenne przyrodniczo pod budowę domu pod miastem? Studium strefy podmiejskiej Olsztyna”. *Prace Geograficzne*, 6, 123-139.

- Żróbek-Różańska A., Zysk E. (2015). „Czy rozlewające się miasto odmładza podmiejską wieś? Studium podolsztyńskich gmin wiejskich”. *Wieś i Rolnictwo*, 4, 123-137.

Spis tabel

- Tab. 1.1. Odsetek ludności miejskiej w ogólnej populacji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1900-2020
- Tab. 1.2. Estymacja udziału kategorii zawodowych zaliczanych do „klasy średniej” w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1980 - 2010 (w %)
- Tab. 2.1 Struktura społeczna wsi: operacyjny schemat analizy
- Tab. 2.2. Wskaźniki wykorzystane do opracowania indeksu gentryfikacji wsi
- Tab. 2.3. Badana próba i grupa kontrolna
- Tab. 2.4. Charakterystyka badanych obszarów
- Tab. 3.1. Wskaźniki wykorzystywane przez badaczy w ilościowych badaniach procesu gentryfikacji wsi
- Tab. 3.2. Wskaźniki wykorzystane do opracowania indeksów gentryfikacji wsi oraz ich dynamika
- Tab. 4.1. Pracujący wg grup sekcji (sektorów) w ogólnej liczbie pracujących (2016)
- Tab. 4.2. Odsetek osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą wg działów PKD 2007 w sektorze III w ogólnej liczbie podmiotów prowadzących działalność usługową (2016)
- Tab. 4.3. Odsetek liczby instytucji otoczenia biznesu na 1000 podmiotów gospodarki narodowej oraz mediana liczby nowo zarejestrowanych podmiotów sektora kreatywnego w liczbie nowo zarejestrowanych podmiotów ogółem (2016)
- Tab. 4.4. Agrarność badanych powiatów (odsetek liczby podmiotów gospodarczych pozarolniczych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych, udział wpływów z podatku CIT i PIT do budżetów gmin przypadający na 1 zł wpływu z podatku rolnego, odsetek liczby świadczeniobiorców emerytur KRUS na 100 osób w wieku poprodukcyjnym) (2016)
- Tab. 4.5. Struktura dochodów badanych powiatów (2016)
- Tab. 4.6. Struktura dochodów podatkowych⁸⁵ badanych powiatów (2016)
- Tab. 4.7. Struktura wydatków badanych powiatów (2016)
- Tab. 4.8. Średni realny dochód podatnika podatku PIT (2014)
- Tab. 4.9. Bezrobocie i pomoc społeczna (2016)
- Tab. 4.10. Typy gospodarki wiejskiej
- Tab. 5.1. Ewolucja struktury społeczno-zawodowej wsi w okresie 1992–2015
- Tab. 5.2. Struktura płci i wieku w badanych zbiorowościach
- Tab. 5.3. Struktura wykształcenia
- Tab. 5.4. Struktura społeczno-zawodowa zbiorowości zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych na tle wiejskiej Polski (w %) (KGD nr D18)
- Tab. 5.5. Osobiste miesięczne dochody netto z pracy (w zł) (KI nr 65)
- Tab. 5.6. Potencjalne czynniki wpływu na wysokość dochodów osobistych
- Tab. 5.7. Aktywność polityczna i ich polityczne orientacje (%)
- Tab. 5.9. Uczestnictwo w życiu społecznym mieszkańców wsi
- Tab. 5.10. Wewnętrzne zróżnicowanie wiejskiej klasy średniej (KGD nr D18)
- Tab. 5.11. Grupy średnie w strukturze wielkiej grupy zawodowej „specjaliści” (KGD nr D18)
- Tab. 5.12. Struktura klasy średniej wg płci i wieku w zbiorowościach zgentryfikowanych i niezgentryfikowanych (KGD nr C10 i nr C9)

---

⁸⁵ Dochody podatkowe to suma paragrafów 031-036 oraz § 050, czyli: podatek rolny § 032, podatek od nieruchomości § 031, podatek leśny § 033, podatek od środków transportowych § 034, podatek od działalności gospodarczej osób fizycznych opłacany w formie karty podatkowej § 035, podatek od spadków i darowizn § 036, podatek od czynności cywilnoprawnych § 050.

- Tab. 5.13. Czynniki potencjalnie wpływające na wysokość dochodów osobistych klasy średniej (KGD nr D17 i KI nr 115)
- Tab. 5.14. Przejawy wewnętrznego zróżnicowania wiejskiej klasy średniej
- Tab. 6.1. Praca zawodowa - podstawowe informacje (%)
- Tab. 6.2. Praca zawodowa - informacji ciąg dalszy (w %)
- Tab. 6.3. Najważniejsze cechy pracy zawodowej (w %) (KI nr 117)
- Tab. 6.4. Wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane przedmioty (%) (KGD nr 19)
- Tab. 6.5 Przejawy postaw konsumpcjonistycznych (%)
- Tab. 6.6 Przejawy uczestnictwa w kulturze
- Tab. 6.7. Towarzyskość: liczba wizyt w restauracji, kawiarni, pubie w ostatnim roku (KI nr 71.2)
- Tab. 6.8. Zachowania dotyczące zdrowia mieszkańców badanych zbiorowości (%)
- Tab. 6.9. Główne wartości w życiu mieszkańców badanych zbiorowości (%) (KI nr 2)
- Tab. 6.10. Najmniej istotne wartości w życiu mieszkańców badanych zbiorowości (KI nr 2)
- Tab. 6.11. Aspiracje badanych względem wykształcenia dzieci w badanych zbiorowościach (KGD nr H2)
- Tab. 6.12. Konserwatyzm i liberalizm mieszkańców badanych zbiorowości (%)* (KI nr 57)
- Tab. 6.13. Wskaźniki konserwatyzmu i liberalizmu w badanych zbiorowościach (%)
- Tab. 6.14. Aktywność zawodowa klasy średniej
- Tab. 6.15. Konsumpcja i konsumpcjonizm klasy średniej (w %)
- Tab. 6.16. Uczestnictwo w kulturze klasy średniej
- Tab. 6.17. Zachowania związane ze zdrowiem klasy średniej
- Tab. 6.18. Najbardziej wskazywane wartości decydujące o udanym życiu wg klasy średniej
- Tab. 6.19. Aspiracja klasy średniej wobec wykształcenia potomstwa
- Tab. 6.20. Konserwatyzm i liberalizm klasy średniej

Spis wykresów

Wyk. 1.1. Zmiana poziomu wykształcenia ludności wiejskiej w latach 1920-2016

Wyk. 1.2. Migracje wieś - miasto: saldo w okresie 1950 - 2020 (w tys.)

Wyk. 5.1. Udział wielkich grup społeczno-zawodowych w klasie średniej w różnych zbiorowościach wiejskich

Wyk. 5.2. Osobiste miesięczne dochody netto z pracy w zł klasy średniej

Wyk. 5.3. Aktywność społeczna wiejskiej klasy średniej w zależności od typu zbiorowości i statusu

Wyk. 5.4. Uczestnictwo w życiu społecznym wiejskiej klasy średniej w zależności od typu zbiorowości i statusu

Wyk. 6.1. Najważniejsze wartości świadczące o udanym życiu wg klasy średniej

Wyk. 6.2. Indeksy stylu życia wyższej i niższej klasy średniej w zbiorowości zgentryfikowanej i niezgentryfikowanej (w %)

Wyk. 6.3. Indeks stylu życia klasy średniej i klasy ludowej w zbiorowości zgentryfikowanej i niezgentryfikowanej (w %)

Spis rycin

Ryc. 2.1. Powiaty zgentryfikowane i niezgentryfikowane wraz ze wskazaniem granic Miejskich Obszarów Funkcjonalnych

Ryc. 3.1. Gęstość zaludnienia obszarów wiejskich w powiatach w 2016 roku

Ryc. 3.2. Zmiana liczby ludności wiejskiej w latach 2002-2016 (2002=100)

Ryc. 3.3. Saldo migracji na 1000 ludności w powiatach (część wiejska) w 2016 roku

Ryc. 3.4. Zmiana salda migracji w latach 2002-2016 (2002=100)

Ryc. 3.5. Udział zameldowań z miast w ogólnej liczbie zameldowań w powiatach (część wiejska) w roku 2016

Ryc. 3.6. Zmiana udziału zameldowań z miast w latach 2002-2016 (2002=100)

Ryc. 3.7. Udział zameldowań ze wsi w ogólnej liczbie zameldowań w powiatach (część wiejska) w roku 2016

Ryc. 3.8. Zmiana udziału zameldowań ze wsi w latach 2002-2016 (2002=100)

Ryc. 3.9. Liczba osób z wykształceniem co najmniej średnim w ogólnej liczbie mieszkańców w powiatach w roku 2011

Ryc. 3.10. Zmiana liczby osób z wykształceniem co najmniej średnim w latach 2002-2011 (2002=100)

Ryc. 3.11. Stosunek powierzchni gruntów zurbanizowanych do gruntów rolnych w 2014 roku

Ryc. 3.12. Zmiana powierzchni gruntów zurbanizowanych w latach 2012-2014 (2002=100)

Ryc. 3.13. Wielkość dochodów z PIT w ogólnej sumie dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w powiatach w 2016 roku (w zł)

Ryc. 3.14. Zmiana wielkości dochodów z PIT w ogólnej sumie dochodów własnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w powiatach w latach 2002-2016 (2002=100) (w zł)

Ryc. 3.15. Liczba podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w roku 2016

Ryc. 3.16. Zmiana liczby podmiotów gospodarczych w latach 2002- 2016 (2002=100)

Ryc. 3.17. Ceny hektara ziemi rolniczej w powiatach w roku 2012 (w zł)

Ryc. 3.18. Zmiana ceny hektara ziemi rolniczej w latach 2004-2012 (2002=100) (w zł)

Ryc. 3.19. Klasyfikacja powiatów wg poziomu gentryfikacji wsi w 2016 roku

Ryc. 3.20. Klasyfikacja powiatów wg dynamiki gentryfikacji wsi w latach 2002-2016

Ryc. 5.1. Regiony wg typów struktury społecznej

Ryc. 5.2. Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej wsi

Ryc. Z.1. Zasięg gentryfikacji wsi (2016)